

EL-İBÂNE AN TURUKİ'L-KÂSIDÎN

Tasavvuf İstılahları

İBN FÛREK

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 25

<i>Dini İlimler Serisi</i>	: 2
<i>Kitabın Adı</i>	: EL-İBÂNE AN TURUKİ'L-KÂSİDİN VE'L-KEŞF AN MENÂHİCİ'S-SÂLİKİN VE'T-TEVEFFUR İLÂ İBÂDETİ RABBİ'L-ÂLEMÎN Tasavvuf İstılahları
<i>Müellifi</i>	: İbn Fûrek Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-İsfahânî en-Nisâbü'rî (ö.406/1015)
<i>Özgün Dili</i>	: Arapça
<i>Eleştirmeli Metin - Çeviri</i>	: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü (Hadis), Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdülaffar Aslan Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü (Kelam), Öğretim Üyesi
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine No: 308
<i>Kitap Tasarım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık / Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 15690
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2014
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

İbn Fûrek
Tasavvuf İstılahları
el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn

1. Tasavvuf, 2. İstılah, 3. Zühed, 4. İbn Fûrek, 5. el-İbâne, 6. Kelâm
ISBN: 978-975-17-3725-0

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

EL-İBÂNE AN TURUKİ'L-KÂSİDÎN TASAVVUF İSTİLAHLARI

(ELEŞTİRMELİ METİN - ÇEVİRİ)

İBN FÛREK
(ö. 1015)

Eleştirmeli Metin - Çeviri

Ahmet Yıldırım
Abdülgaŕfar Aslan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	9
İBN FÜREK VE <i>EL-İBÂNE</i> ADLI ESERİ	11
BİBLİYOGRAFYA	27

EL-İBÂNE AN TURUKİ'L-KÂSİDİN

Tevbe ve İnâbe	40
Zühd ve Mânaları	42
Vera'	46
Sıdk	52
Sabır ve Tasabbur	60
Hamd ve Şükür	66
Kulun Allah Teâlâ'dan Râzı Olması	72
Allah Teâlâ'nın Kuldan Râzı Olması	78
Dünyanın Mânası, Övülen ve Zemmedilen Dünya	82
Fakirlik ve Zenginlik	86
Fakirliğin Zenginlikten Daha Şerefli Olması	92
İhlâs	100
Riyâ, Şirk, Kendini Beğenme ve Riyâ-Nifak Arasındaki Fark	106
Mârifet	114
İlim ile Mârifetin Mânası ve Aralarındaki Farklar	122
Tevhîd	126
Kalplerin Zikri ve Temizliği	132
Hikmet ve Mânası	138
Hüzün	140
Sevgi (Hubb), Muhabbetin Mânası ve Sevenlerin Alâmetleri	148
Muhabbetullahın Mânası	162
Hak ve Hakikati Bilme	168
Takvânın Mânası	172

Zikir, Zikrin Hakikati, Zikrin Kısımları ve Zikredenin Sıfatı	178
Tevekkül	186
Cûd ve Sehâ	202
Îrâde ve Onunla İlgili Konular	208
Korku (Havf) ve Korkanların Mertebeleri	216
Recâ ve Onunla İlgili Konular	226
Mârifet, Mânası ve Yakîn	232
Allah'a Hüsn-i Zan İçerisinde Olmak	236
Murâkabe ve Müşâhede	242
İlme'l-Yakîn, Ayne'l-Yakîn ve Hakka'l-Yakîn	248
Tecrîd ve Tefrîd	254
Fenâ ve Bekâ'nın Mânası	258
Sevenlerin Muamelesinin Vasfı, Makamları, Sevenin Korkusu ve Şekli	264
Hayâ, Murâkabe ve Güzel Ahlâk	270
Allah ile Ünsiyet ve Alâmeti	276
Tevâzu ve Kibir	282
Akıl, Mânası ve Akıllı Kimsenin Sıfatı	290
Kalplerin Hayatı ve Ölümü	296
Fütüvvet, Murûet, Güzel ve Kötü Ahlâk	304
Dua, Faydaları ve Dua İsteme Arasındaki Fark	310
Tefekkür Etmek ve İbret Almak, Ahlâk ve	
Sîret Hususunda Ârifin Sıfatı	316
Makamlar, Tertibi ve Baştan Sona Kadar	
Mânevî İlerlemenin Keyfiyeti	322
Âlimin Sıfatı ve Ârifin Alâmeti İçine Giren ve	
Sokulanlar Arasındaki Fark ile Zâhid ile Ârif Arasındaki Fark	332
Tasavvuf Ehlinin Kullandığı [Diğer] İstilahlar,	
Onlardaki Maksatları ve Hedeflerinin Keşfi	340

ÖNSÖZ

Akıl ve düşünce özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılan insan, kendi kurduğu sistem ve medeniyetlerle varlığını sürdürmeye çalışmakta, insanî, dinî, ahlâkî ve kültürel değerler üretmektedir. İnsan ürettiği değerlerle içinde bulunduğu medeniyetlere ve tarihin gidişatına yön vermekte, insanlığın gelişmesine ve yeryüzünün imarına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla medeniyetler ve yaşadığımız gezegen bir yönüyle üzerine bina edilen değerler ve kültürel miraslarla var olmuştur. İslâm kültür mirasını ayakta tutan pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi, önceki nesillerin ve bilginlerin ürettikleri bilgi ve bunların yazılı hale gelmiş şekli olan kitaplardır. Bu bağlamda medeniyetimize değer katan ve zenginleştiren geçmişten bize intikal eden pek çok eser bulunmaktadır. Bunların bir kısmı neşredilmiş, bir kısmı da neşredilmeyi beklemektedir. Kitapların neşrinin günümüzde ortaya çıkan bazı güncel problemlerin çözümüne katkısı olabilir. Bu yönüyle, neşredilmeyen kitapların neşri ve satır aralarında yer alan bilgilerden haberdar olunması büyük önem arz etmektedir. Belki de bu bilgilerle insanlık ve Müslüman toplumlar birbirlerini daha iyi anlayacak, daha iyi tanıyacak, ihtiyaç duyulan birlik, beraberlik, karşılıklı anlayış ve iş birliği havasının oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

Biz de İslâm düşüncesi ve medeniyetine bir nebze de olsa katkı olur düşüncesiyle yaşadığı dönemde alanında tek olduğunu düşündüğümüz ve tek nüshası olan İbn Fûrek'in (ö.406/1015) *Kitâbu'l-İbâne an turukî'l-kâsîdîn ve'l-keşf an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffur ilâ ibâdeti rabbi'l-âlemîn* adlı eserinin tahkikli Arapça neşrini ve Türkçe çevirisini hazırlamaya karar verdik. Tahkik ve çeviride Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, No. 308) bulunan nüsha esas alınmıştır. . Eser 16x26 cm. ebadında 40 varaktır.

Eserin Arapça neşrinde şu hususlar göz önünde bulundurulmuştur:

1-Metinde geçen âyet, hadîs ve kaynağını bulabildiğimiz bazı şiirlerle ilgili bilgiler ve değerlendirmeler dipnotlarda verilmiştir.

2-Okunmasında ve zabtında zorluk çekilebilecek kelimelere mümkün mertebe hareke konmuştur. Ayrıca yazma nüshada muhtemelen müstensih hatası sayılabilecek veya yanlış yazıldığını tespit ettiğimiz bazı kelimelerin doğru hâli yazılarak, dipnotta yazma nüshadaki durumlarına işaret edilmiştir.

3-Metinde geçen bazı önemli kişilerle ilgili ilk geçtikleri yerde tanıtıcı bilgiler sunulmuştur.

4-Yazma nüsha dikkate alınarak tahkikte [۷۶] şeklinde her varağın sonunda varak numarası konmuştur.

5-Yazma nüshada okunamayan yerlere tahkikte [] şeklinde işaret konmuştur.

Bu vesileyle eserin Arapça neşrini okuyarak katkılar sunan ve tashihte bulunan Prof. Dr.Bünyamin Erul, Prof. Dr. Nejdet Gürkan, Üstad Hişâm Gıravî, Üstad Muhammed Rıdvan İbrahim ve Üstad Muhammed Hüseyin Süleyman'a; ayrıca eserin Arapça yazımında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Hasan Tevfik Marulcu'ya teşekkürlerimizi arz ederiz.

el-İbâne'nin Türkçe çevirisiyle ilgili olarak şunları söylemek mümkündür:

Öncelikle soyut ifadelerden ve bolca nakillerden dolayı metnin tercümesinin çok kolay olmadığını ve zorlandığımızı belirtmek isteriz. İkinci olarak, metnin içinde yer alan âyet ve hadislerin yerlerine dipnotlarda işaret edilmiştir. Üçüncü olarak, açıklamaya ihtiyaç duyulan bazı yerlerde dipnotlarda açıklamalar eklenmiştir. Dördüncü olarak tercümenin baş tarafına İbn Fûrek ve *Kitâbu'l-İbâne* adlı eserini tanıtıcı bir makale konmuştur.

Son olarak eserin varlığından bizi haberdar eden ve tahkikine vesile olan

Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'a, çeviri niyetimiz olmamasına rağmen hararetle Türkçe'ye çevrilmesini talep eden Prof. Dr. M. Saim Yeprem'e, eserin basılması noktasında yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen değerli dostlarımız Prof. Dr. Bünyamin Erul'a ve Doç. Dr. Gürbüz Deniz'e, eserin çevirisinde her vesileyle yardımlarını esirgemeyen Cemal Kalkan'a, ayrıca kitabın neşrinde fedakarane çabalar sarf eden Arafat Aydın ve mesai arkadaşlarına şükran borçlu olduğumuzu belirtmek isteriz.

Gayret bizden, Tevfik Yüce Allah'tandır.

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Prof. Dr. Abdülgaffar ASLAN
Ankara 2014

İBN FÛREK VE *EL-İBÂNE* ADLI ESERİ

Hayatı hakkında bilgi vermeden önce İbn Fûrek'in yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Yaklaşık doğum ve ölüm tarihlerine (330/941- 406/1015) baktığımızda İbn Fûrek'in hicrî dördüncü asırda yaşadığını görüyoruz. Onun yaşadığı hicrî dördüncü asır, İslâm devletinin başında bulunan Abbâsîler'in dağılarak kollara ayrıldığı, siyasi otoritelerini kaybederek değişik gruplara bölündüğü bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu zaman diliminde siyasi iktidar, Endülüs bölgesinde Ümeyye oğulları, Afrika'da Âbidîler, Mısır ve Şam'da İhşitler, Amman, Bahreyn ve Yemâme'de Karmatiler, Horasan ve Mâveraünnehir'de Samaniler, Fars'ta Büveyhoğulları, Hindistan'ın kuzeyinde ise Gazneliler tarafından temsil edilmiştir.¹ Kısaca İbn Fûrek, siyasî çalkantıların yaşandığı, Müslüman devletlerin birçok beyliklere ayrılıp güçlerini yitirdiği ve İslâm dünyasının zayıfladığı bir dönemde hayat sürmüştür.

İbn Fûrek'in Hayatı

İslâm inanç sisteminin kurucuları arasında yer alan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren Eş'arî âlimi olarak tanınan İbn Fûrek'in tam ismi şöyledir:

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbü'rî.

330 (941) yılı civarında İsfahan'da doğduğu tahmin edilen İbn Fûrek'in ailesi hakkında bilgi bulunmamakta, sadece dedesi Fûrek'in bir din âlimi olduğu bilinmektedir. Adı bazı kaynaklarda İbn Fevrek olarak kaydedilmişse de isabetli görünen İbn Fûrek şeklindeki okunuşudur. Tahsiline İsfahan'da başladı. O, önce Şafiî fikhını okumaya başlamıştır. Daha sonra

1 İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâmdüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, Beyrut, 1981, XI, 189, 190-197. Ayrıca bakınız: Yusuf Şevki Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul, 1989, s. 66; Ali Can, "İbn Fûrek'in Tefsir Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum 2013, s. 189.

kendi döneminde karşılaştığı problemlerden ve bunlara çözüm arayışı içine girmesinden dolayı, kelâm ilmine yönelmiştir.² Bunun sebebi olarak fıkıh hocasına “*Haceru’l-esved Allah’ın yemînidir (sağ elidir).*”³ hadisinin ne anlama geldiğini sormuş, ancak tatmin edici bir cevap alamayınca⁴ kelâm ilmine yönelmiş ve İmam Eş’arî’nin (ö.324/936) talebelerinden Eş’arî kelâmını tahsil etmiştir.⁵ Bunun için önce Bağdat, daha sonra Basra’ya gitti. Burada Eş’arî’nin öğrencilerinden Ebu’l-Hasan el-Bâhilî’den kelâm dersleri aldı; Bâkılânî ve Ebû İshak el-İsferâyînî ile de kelâmî konularda müzakerelerde bulundu. Eş’arî’nin diğer öğrencisi İbn Mücâhid et-Tâî’den ders aldı. Basra’dan tekrar Bağdat’a giden İbn Fûrek, tahsiline bir süre burada devam ettikten sonra muhtemelen 360 (970) yılı civarında İsfahan’a döndü. İsfahan’da Sâhib b. Abbâd ile yaptığı münazaralarda Ehl-i sünnet’in görüşlerini başarıyla savundu. Rey şehrinde katıldığı ilmî meclislerde Mu’tazile’yi eleştirdiğinden dolayı bölgenin emîrine şikâyet edildi ve işkenceye tâbi tutulduktan sonra Şîraz’a sürgüne gönderildi. Burada sûfilerden İbn Hafif eş-Şîrâzî ile tanışıp uzlete çekilmeyi düşündüyse de bundan vazgeçerek talebe yetiştirmeye niyet etti. Devrin hükümdarına başvurularak Nişâbur’a gelmesi sağlandı (368/978). Nişâbur’da bir taraftan Abdullah b. Ca’fer’den Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *el-Müsned*’ini okudu, ayrıca İbn Harrâz el-Ahvâzî’den hadis dinledi, Ebû Osman el-Mağribî ile Ebû Sehl es-Su’lûkî’nin sohbetlerine katıldı. Diğer taraftan yörenin tanınmış sûfilerinden Ebu’l-Hasan el-Büşencî’nin hankâhı yanında kendisi için yaptırılan medresede uzun yıllar İslâmî ilimleri okutup yüzlerce talebe yetiştirdi. Damadı Ebû Mansûr el-Eyyûbî, ünlü sûfî Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî onun yetiştirdiği âlimlerdendir. Halim Sabit Şibay, Bâkılânî’yi de İbn Fûrek’in öğrencileri arasında gösterirse de bu uzak bir ihtimaldir; zira Bâkılânî’nin İbn Fûrek’in ders arkadaşı olduğu bilinmektedir. İbn Fûrek, muhtemelen 404 (1013) yılında Gazneli Mahmud’un daveti üzerine

2 Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Fûrek”, *DİA*, XIX, 495.

3 Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-evsat*, Kahire, 1415, I, 177; Abdurrezzak b. Hemmâm es-San’anî, *Musannef*, Beyrut, 1403, V, 39.

4 İbn Fûrek, *Müşkilü’l-hadis ve beyânuhu*, Beyrut, 1985, Mukaddime, s.21.

5 Sübki, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, IV, 129

Gazne'ye gitti. Onun sarayında bölgede yaygın olan Kerrâmiyye'nin ileri gelenleriyle yaptığı münâzaralarda üstün başarı gösterdi. Ancak yenilgiyi hazmedemeyen Kerrâmîler tarafından sultana şikâyet edildi ve kendisinin ruhu araz olarak kabul ettiği, ölümüyle birlikte Hz. Peygamber'in ruhunun da yok olması dolayısıyla nübüvvetinin sona erdiğine inandığı ileri sürüldü. Sultanın huzuruna getirtilen İbn Fûrek bunun bir iftira olduğunu söyleyince serbest bırakılarak ödüllendirildi ve ülkesine dönmesi sağlandı. Bir rivayete göre İbn Fûrek, Nîşâbur'a dönerken Kerrâmîler tarafından zehirlenmesi üzerine yolda öldü. Naaşı Nîşâbur'a nakledildi ve Hîre'de defnedildi. Diğer bir rivayete göre ise yolda hastalandı ve Nîşâbur'da vefat etti. İbn Hazm, İbn Fûrek'in Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ölümünün ardından sona erdiğine inandığı için Gazneli Mahmud tarafından öldürüldüğünü naklederse de bu uzak bir ihtimaldir; zira Ehl-i Sünnet'e mensup olan Gazneli Mahmud'un İbn Fûrek gibi Sünni bir âlimi öldürtmesi mâkul görünmemektedir.⁶

İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

İlmî şahsiyeti ilgili olarak kaynaklarda İbn Fûrek'in kelâm, fıkıh, usûlu fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf, tabakât, edebiyat ve nahiv sahalarında eserler verdiği belirtilmektedir. Bununla da çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Kelâmcılığıyla birlikte, büyük bir usulcü, müfessir, muhaddis ve dilci olarak tanınmaktadır.⁷ Kaynaklarda ona 120 civarında eser nispet edilmektedir. Bunlar arasında zamanımıza ulaştığı bilinen eserleri şunlardır:

6 Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, XIX, 496. İbn Fûrek'in hayatı için bkz. İbn Hallikân, Ebû Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtul-a'yân*, Beyrut 1978, IV, 272-273; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, Beyrut 1990, XVII, 214-216; es-Subkî, *Tabakât-üş-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, IV, 127-135; İbn Tağrıberdî, Cemâluddin, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1963, III, 240; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, *Târibu'l-bulefâ* (thk. M.M. Abdülhamîd), b.y., ty., s. 419; İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh, *Şezeretu'z-zeheb*, Beyrut, t.y., III, 181-182; İbnu'l-Gazî, Şemsüddin Ebi'l-Meâli Muhammed b. Abdurrahman, *Divânu'l-İslâm*, Beyrut 1990, III, 443-444; es-Safadî, Selâhuddin Halil, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, Wiesbaden 1974, II, 344; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mucemu'l-müellifin*, Beyrut, t.y., IX, 208; ez-Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1995, 83; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, İstanbul 1941, s.200; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifin*, İstanbul 1955, II, 60; İsmail Paşa, *Min Kitâbi İzâhi'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zünûn*, İstanbul 1947, I, 475, II, 489; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire 1952, I, 221-222, II, 230-231; Yusuf Şevki Yavuz, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti*; (Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek ve Kâdî Beyzâvî), İstanbul 1989, s. 73-120; Ali Öge, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Kömen Yay, Konya, 2011.

7 İbn Hallikan, *Vefeyâtul-a'yân*, IV, 272; İbn İmâd, *Şezeratu'z-zeheb*, III, 180; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 83.

1. *Risâle fi't-tevhîd* (Ârif Hikmet Ktp., No. 47)
2. *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*. Ebû Hanîfe'nin eseri üzerine yapılmış bir şerhtir. Eser Yusuf Şevki Yavuz tarafından tahkik edilerek neşre hazırlanmıştır.
3. *Mucerredu makâlâtîş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Eş'arî'nin yaklaşık otuz eserinden derlenen görüşlerini nakleden bu eseri Daniel Gimaret yayımlamıştır (Beyrut, 1986).
4. *Muşkilu'l-hadîs ve beyânüh*. Kütüphanelerde çeşitli adlarla kaydedilen eser haberî sıfatların te'villerini ihtiva eder. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Halep 1402/1982) ve Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut 1983) tarafından neşredilen eser ayrıca Raimond Köbert'in Almanca'ya yaptığı kısmî tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Roma 1941).⁸
5. *Tefsîru'l-Kur'ân*. *Me'âni'l-Kur'ân* adıyla da bilinir. Kitabın, Mü'minûn sûresinden Nâs sûresine kadar olan sûrelerin tefsirini ihtiva eden bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde mevcuttur (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, No. 50).⁹
6. *el-Hudûd fi'l-usûl*. Yaklaşık 130 kelâm ve fıkıh terimini açıklayan risâle *Muqaddime fi nüket min usûli'l-fıkıh* adıyla (Beyrut 1342), ayrıca M. A. S. Abdülhalim tarafından yukarıdaki isimle (BSOAS, LIV/1 [1991], s. 5-41) yayımlanmıştır.
7. *el-İntikâ min ehâdisi Ebî Müslim Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî* (Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye, No. 41/7).
8. *Esmâu'r-ricâl*. Brockelmann'ın *Kitâbu'l-Esmâ ve'r-ricâl* adıyla kaydettiği eserin (Berlin Königlichen Bibliothek, No. 9918) Fuat Sezgin'e göre İbn Fûrek'e aidiyeti şüphelidir.

8 Eserde, zâhirî anlamları yönünden teşbih inancını çağrıştıran ve ehl-i hadis arasında meşhur hâle gelen müteşâbih hadisler yorumlanmış ve bu konuda mülhidlerce İslâm'a yöneltilen eleştirilere cevap verilmiştir. Ayhan Tekineş, "Müşkilü'l-hadîs", *DİA*, XXXII, 163-164.

9 İbn Fûrek tefsirinin yazma nüshalarını neşre hazırlayan akademik çalışmaları bulunmaktadır. Bahse konu olan çalışmalar ve tefsiriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Can, "İbn Fûrek'in Tefsir Metodu", s. 194-204.

9. *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn ve'l-keşf an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ ibâdeti rabbi'l-âlemîn*. Tevbe, zühd, vera', şükür, tevhîd, muhabbet gibi tasavvufî terimlerin ilk sûfilere göre tarifini ihtiva eden eserin bilinen tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. (Hazine, No. 308)¹⁰

Görüldüğü üzere İbn Fûrek birçok alanda eseri olması ve çok yönlü bir âlim olmasına rağmen daha çok tefsir, tasavvuf ve özellikle kelâma dair görüşleriyle dikkat çekmiştir. Zehebî onu tanıtırken “Kelamcıların şeyhi”, “Kelâm ilminde liderdi” gibi ifadeleriyle bu duruma işaret eder.¹¹ Eserleri arasında özellikle haberî sıfatlara ilişkin meşhur hadislerin yorumuna dair *Muşkîlu'l-hadis ve beyânühû* adlı eseri, bir taraftan onun kelamcı kimliğini açıkça göstermesi açısından oldukça önemli olmakla birlikte diğer taraftan dönemindeki sapık fırkalara bir anlamda reddiye özelliğini taşıması ayrıca önem taşımaktadır.¹²

Usûl-i fıkıh konusunda hacimli eserler yazdığı nakledilmişse de bunlar günümüze ulaşmamış olmasına rağmen İbn Hallikân onun usûl-i fıkıhta kendisine has bir metodunun bulunduğunu ve talebesi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin bunu Ebû İshak el-İsferâyînî'nin metoduyla birleştirdiğini kaydede-¹³ der.¹³ Müfessirliğine dair sadece bir cildi zamanımıza ulaşan *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinden fikir edinmek mümkündür. Tefsirde dirayet metodunu kullanmakla birlikte rivayetlere de önem vermiştir. Diğer müfessirlerden farklı olarak önce âyetlerden çıkarılabilecek soruları sıralamış, daha sonra bunların cevaplarını zikretmiştir. İbn Fûrek bu eserini hazırlarken Eş'arî'nin tefsirinden de faydalanmıştır.¹⁴

10 Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Fûrek”, *DİA*, XIX, 497-98.

11 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 17/214-216.

12 Ali Can, “İbn Fûrek'in Tefsir Metodu”, s. 192. Ayrıca bkz. İbn Fûrek, *Muškîlu'l-hadis*, s. 21-22.

13 İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 206.

14 Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Fûrek”, *DİA*, XIX, 496. Ayrıca bu eseriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Can, “İbn Fûrek'in Tefsir Metodu”, s. 194-204.

İbn Fûrek'in kelâm, fıkıh, usûlu fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf, tabakât, edebiyat ve nahiv gibi sahalar eserler yazmış olması onun ilmi şahsiyetinin ve olgunluğunun en büyük delili olarak görmek mümkündür.

İbn Fûrek ve *Kitâbu'l-İbâne*

IV/X. yüzyılın ikinci yarısından V/XI. yüzyılın başlarına kadarki süre içerisinde Sünnî dünyada gelişen tasavvufî hareketler, Ehl-i Sünnet kelâmı açısından büyük problem teşkil etse de, dönemin bazı Eş'arî kelâmcıları tarafından müsamaha gördüğü bir gerçektir. Bunların başında İbn Fûrek gelmektedir. Burada yeri gelmişken hemen belirtelim ki İbn Fûrek'in önemli özelliklerden birisi de kaynaklarda onun âbid, zâhid, sâlih, verâda ileri dereceye ulaşmış bir sûfî olduğu zikredilmesidir.¹⁵ Onun tasavvufla ilgilenmesinde Bindâr b. Hüseyin (ö. 353/964), İbn Hafîf eş-Şîrâzî (ö. 371/981) ve Ebû Osman el-Mağribî (ö. 373/983) gibi sûfilerle görüşmesinin etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Bundan başka İbn Fûrek'in talebeleri arasında yer alan Abdülkerim el-Kuşeyrî, tasavvuf ilminin öncü şahsiyetlerinden birisi olarak bilinmektedir. Kuşeyrî, *Risâle* ismiyle meşhur eserinde, hocasını sûfiler arasında zikretmiş ve pek çok yerde onun görüşlerine yer vermiştir.¹⁷ Ayrıca İbn Fûrek'in değişik alanlarda eser yazmış olduğu bilinmekle birlikte tasavvufla ilgili kaleme aldığı "*Kitâbu'l-İbâne an turukî'l-kâsîdîn ve'l-keşf an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffur ilâ ibâdeti rabbi'l-âlemîn*" adlı müstakil eseri de onun tasavvufi ve sûfî kimliğe sahip bir âlim olduğunun açık bir göstergesidir. İbn Fûrek'in zühd ve takvâsına dair kaynaklarda değişik örnekler zikredilmekle birlikte, bunların en başında Allah'ın kelâmına hürmeten içerisinde mushaf bulunan bir evde asla yatmaması, istirahat etmek istediğinde Kur'ân'ın olma-

15 İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/180; Zirikî, *el-A'lâm*, 6/83; Geniş bilgi için bkz. Abdülgaffar Aslan, "Hicri IX, X Asırda Yüzyılda Kelâm-Tasavvuf İlişkisi- İbn Fûrek Örneği-" *Dini Araştırmalar*, c. 5, sayı, 14, Ankara, 2002, s. 61-77.

16 Yusuf Şevki Yavuz, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti*, s.81.

17 Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynu'l-İslâm Abdul-kerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, Kâhire, 1972, s. 3, 29, 44, 60, 67, 75, 82-83, 94.

dığı başka bir yere geçmesi gelmektedir.¹⁸ Ayrıca onun tasavvufla ilgilenmesi dönemin ilmî anlayışına uygun bir gelişme olarak da değerlendirilebilir.¹⁹

Kitâbu'l-İbâne'de yer alan ıstıhlara baktığımız da onun tasavvufî yönü bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Eserde yer alan ve açıklaması yapılan ıstılahlar şunlardır:

Tevbe, inâbe, zühhd, tezehhüd, vera', teverru', sabır, tasabbur, hamd, şükr, rızâ, dünya, fakirlik, zenginlik (ğınâ), ihlâs, riyâ, şirk, nifâk, müdâhane, ucub, mârifet, tevhid, kalb, hikmet, hüzn, hüznlenme, hubb (sevgi), muhabbet, hakk, hakikat, takvâ, zikir, tevekkül, cûd (cömertlik), sehâ, irâde, murîd, murâd, havf (korku), rahbet, haşyet, heybet, vecel, recâ, ilim, yakîn, hüsn-i zann billâh, murâkabe, müşâhede, ilme'l-yakîn, aynel'-yakîn, hakke'l-yakîn, tecrîd, tefrîd, fenâ, bekâ, murâkabe, hayâ, ahlâk, el-üns billâh, tevâzu, akıl, hayât, ölüm, dua, istid'â, fikir ve i'tibâr.

Tasavvufî terimlerin ilk sûfilere göre tarifini ihtiva eden *el-İbâne* alanında önemli bir eserdir ve ondan önce müstakil böyle bir eserin olmadığını görüyoruz. Çünkü ilk dönemlerde tasavvufî konular ve ıstılahlar daha çok “zühhd” başlığı altında ele alınmıştır. Bu başlık altında günümüze ulaşan en eski ve en geniş çalışma, Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbu'z-Zühhd ve'r-rakâik* adlı eseridir. Eserde zühhd ve zâhid terimleriyle ilgili görülen hüzn, bukâ, huşû, havf, ihlâs, tefekkür, tevekkül, kanaat, rızâ, fakr gibi birçok terimi içeren hadis metinleri toplanmıştır. Daha sonra III. (IX.) yüzyıldan başlayarak tasavvuf terimlerini ihtiva eden belli başlı eserleri kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür: Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö.243/857) ilk tasavvuf klasiklerinden biri olan *er-Ri'âye li-hukûkillâh*'ı ucb, kibir, hased, tevbe, vera', takvâ ve tevekkül gibi terimleri genişçe açıklayan bir eserdir. Meselâ riyâ bölümü kitabın yaklaşık dörtte birini kapsamaktadır. İlk sûfilerin sadece adlarını zikrettikten sonra elli kadar

18 İbn Fûrek, *Muşkilu'l-hadis*, s. 22.

19 Bkz. Abdülgaffar Aslan, “Hicri IX, X Asırda Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi- İbn Fûrek Örneği-“, *Dini Araştırmalar*, c. 5, sayı, 14, s. 61-77.

tasavvuf terimini izah eden *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* un müellifi Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö.380/990) tasavvufî eser ve menkıbelerin yanında, yaşayan sûfilere sorduğu sorulara aldığı cevapları da kaynak olarak kullanmıştır. Kelâbâzî eserin girişinde sûfilerin kullandığı terimleri anlamayanlara yardımcı olmak istediğini, sûfilere atılan iftiralarla cahillerin saptırılmış te'villerini çürütmeye çalıştığını söyler. *et-Ta'arruf* un en önemli özelliği tasavvuf terimlerinin yanı sıra Allah'ın isimleri, sıfatları, rû'yet, kader, insan fiilinin yaratılması, istitâat, cebir, aslah, teklif gibi kelâm ilminin de en tartışmalı konularına bir sûfinin gözüyle bakılması ve açıklamalar getirilmesidir. Tasavvuf terimleri açısından IV. (X.) yüzyılda kaleme alınan eserlerin en önemlisi Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö.378/988) *el-Luma'* adlı kitabıdır. Sûfilerin yollarını ve sözlerinin mânasını, metot ve görüşlerinin temelini izah etmek; makamları, hâlleri ve anlaşılması zor metinleri açıklamak için bu eseri kaleme aldığını söyleyen müellif "makamlar" başlığı altında tevbe, vera', zühed, fakr, sabır, tevekkül ve rızâdan meydana gelen yedi terimi açıklamış; hâller bölümünde de murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itmi'nân, müşâhede, yakînden oluşan on terim hakkında bilgi vermiştir. "Âdâb" bölümünde kırk kadar terimi kısaca izah eden Serrâc, XII. bölümde de 150 kadar terimi açıklamıştır. Bunlar arasında külliye, telef, dems, vesm, me'hûz, teravvuh, bevn, mesh, zihâd gibi çok az kullanılan terimler de vardır. Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye* adlı eseri adından da anlaşılacağı gibi bir terim kitabı olmamakla birlikte eserde beş tabaka hâlinde tanıtılan 103 sûfinin görüş ve tesbitleri aktarılırken yüzlerce tasavvuf teriminin de tarifi yapılmıştır. Eser, bu özelliği yanında günümüze ulaşan en eski sûfî tabakat kitabı olması sebebiyle daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınan tabakât kitapları kadar terim kitaplarına da tesir etmiştir.²⁰ Görüldüğü üzere İbn Fûrek'e gelinceye kadar tarihi süreçte tasavvufî terimlerin izahını yapan müstakil bir esere rastlanmamaktadır. Yukarıdaki bilgilerden İbn Fûrek'e kadar tasavvufî terimler müstakil eserlerde değil, tasavvufî ilgili yazılan genel kitapların içerisinde ele alınıp değerlendiril-

20 Mustafa Kara, "İstılâhâtü's-Sûfiyye", *DLA*, XIX, 210.

diği anlaşılmaktadır. Kelâmcı yönü ön plana çıkan birisinin böyle bir kitap yazması dikkat çekici ve üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.

İbn Fûrek bu eseriyle, akîdeyi ilgilendiren meselelere tasavvufî bakış açısıyla savunma anlayışı geliştirme amacında olmadığı gibi, tasavvufa Eş'arî ekolü içerisinde meşru bir zemin hazırlama çabasında da değildir. İbn Fûrek, eserinde genelde tasavvufun teorik ve formel yapısından söz etmekte, pratik tarafı üzerinde durmamaktadır. Bu gerçeği doğrulayan en önemli delillerden birisi de onun ilhamı, bilgi kaynaklarından saymamış olmasıdır.²¹ Bu noktada bir kelâmcı olarak İbn Fûrek, sahip olduğu değerlerin en kıymetlisini oluşturan bilginin kaynaklarını duyular, doğru haber, akıl ve nazar şeklinde üç noktada toplar.²² Ona göre, insan, kalbine doğan şüphe, vesvese ve tüm olumsuz duygulardan akıl ile kurtulur. Zira akıl, hakkı batıldan ayıran tek vasıtaadır.²³

Kelâbâzî, sûfilerin akîdesinin Ehl-i Sünnet akîdesi ile aynı olduğunu açıklamaya yönelirken,²⁴ İbn Fûrek, böyle bir gayret içinde olmamıştır. O, kelâmcılar tarafından kullanılmayan sûfî ıstılâhlarının İslâm inanç esaslarına aykırılık teşkil etmemesi yönünde bir değerlendirmede bulunmuş ve Eş'arîlerin tasavvufu ilgili değerlendirmelerini gözden geçirmesine zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda İbn Fûrek'in tasavvufî ıstılâhlara dair görüşlerini ihtiva eden *el-İbâne* adlı eserini yakından tanımak gerekmektedir. Biz de bu eseri kısaca tanıtmak istiyoruz:

Sünnî dünyada bugüne kadar yazılan tasavvuf tarihi kaynaklarında *el-İbâne*'nin adı ve muhtevasından hiç bahsedilmemektedir. Bilinen tek nüshası ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.²⁵

21 Bkz. İbn Fûrek, *Mucerrredü Makâlâtî'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî*, Beyrut 1987, s.31; Guin, W. V.-Ullian, J. S., *Bilgi Ağr* (çev. A. Hadi Adanalı), Ankara 2001, s. 21.

22 İbn Fûrek'in bilgi ve diğer bazı görüşleri için bkz. Yavuz, *İslâm Akâidinin Üç Şahsiyeti*, s. 93-120.

23 İbn Fûrek, *el-İbâne*, vr. 28a. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Fûrek, *Mucerrredü Makâlâtî'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî*, s. 31-33.

24 Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Doğuş Devri Tasavvuf (et-Ta'arruf)* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1992, s. 16.

25 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine, no. 308)de bulunan bu eser, küçük boy, kırk varaktır.

İbn Fûrek'in yaşadığı dönemde, Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaşmalar, sapmalar ve bunlar üzerinde yapılan öznel yorumlardan dolayı, tasavvuf alanında Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi eser bırakanlar tarafından bile tasavvufî hayat tenkide tâbî tutulurken²⁶, İbn Fûrek, *el-İbâne*'de Sünnî tasavvufa dair herhangi bir eleştiride bulunduğu rastalanmamaktadır. Verdiği bilgiler öğretici ve bilgilendirici niteliktedir.

İbn Fûrek, *el-İbâne*'de, gerek Sünnî dünyada gerekse Sünniliğin dışında kalan grupların görüşlerinden ve mensuplarından isim olarak bile bahsetmemektedir. Ayrıca hulûl, ittihad, ibâhilik gibi gayr-i İslâmî görüşlere de yer verilmemektedir.

Orijinal bir eser olarak ele alınması gereken *el-İbâne*, Sünnî tasavvuf tarihinin klasiklerinden sayılmalıdır. İbn Fûrek, *İbâne*'de sûflerin kullandıkları kavramları, ortaya koydukları fikir ve düşünceleri ve ruhî tecrübî hikâyeleri gibi konular üzerinde durmuştur.²⁷

İbn Fûrek, mukaddimede eseri yazmak için yeterli bilgiye sahip olduğunu vurgulayarak, tasavvuf yolunun esaslarını, sûflere ait söz, muamale ve onların amaçlarına tenbihte bulunmak üzere bu alanda bir eser yazdığından dolayı Allah'a hamd etmektedir. O, burada sûflerin yolundan söz ederken, onu bağımsız bir *ilim* olarak kabul ettiği görülmektedir.²⁸

el-İbâne'de; mukaddimeden hemen sonra kitapta yer alan kavramlar alt alta sıralanarak, yani bir çeşit plân oluşturularak okuyucuya kitabın içeriği ile ilgili bir kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra zikredilen bu temel kavramların açıklanmasına geçilmiştir.

İbn Fûrek, sistematik olduğunu söylediği²⁹ bu eserinde; isimleri yukarıda da zikredildiği üzere yüze yakın tasavvufî kavramı ele almaktadır. Klasik tasavvuf kaynakları gibi tevbe ile başlayıp, dua ile biten *el-İbâne*'de, kendi

26 Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2009, s. 33-35.

27 İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 40a.

28 İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 1a. İbn Fûrek, sûflerin yolundan söz ederken *fi haze'l-ilm* (bu ilimde) şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

29 İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 1a-1b.

içinde mantikî bir bütünlük oluştursa da, tasavvufun temel kavramları ve problemleriyle ilgili kavramların ele alınışında sistematik bir düzen gözetildiği söylenemez. Ancak işlediği kavramın kendi içinde anlaşılır olmasına dikkat etmektedir. Hatta bazılarının etimolojik ve semantik tahlilini yapmaktadır.³⁰

O, *el-İbâne*'de ele aldığı konuları yaklaşık yüz üç âyet ve çoğu *Kütüb-i Sitte*'den olmak üzere elli sekiz hadis ile açıklamaktadır. Fakat naklettiği bazı hadisler, muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir. Kaynaklarda yer almayan rivayetlerin çoğunun zayıf, mevzû olmaları da muhtemeldir. Bu arada onun, sûfîlerin literatüründeki bütün naslara, özellikle hadislere temas ettiği söylenemez. Hadis ilmine dair *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh* adlı eseri de olan İbn Fûrek,³¹ ilk konularda, yani tevbe, inâbe ve zühd ile ilgili hiç hadis nakletmemektedir. Onun buradaki yaklaşımıyla, bu kavramlarla ilgili açıklamaları sadece dini naslar üzerine kurma amacına yönelik olmadığı anlaşılmaktadır. O, açıklamalarında daha çok sûfîlerin naslara aykırı olmayan ve tasavvufun mahiyetini ortaya koyan sözlerini esas almaktadır.

İbn Fûrek, *el-İbâne*'de dönemin ilmî geleneğinin bir sonucu olarak yararlandığı eserlerin ismini zikretmez. Fakat eserin genelinde yaklaşık kırk iki kişiden yaptığı nakilleri yerine göre âyet ve hadislerle destekleyerek açıklamaya çalışmaktadır. Onun en çok referans gösterdiği kimseleri şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hasan el-Basrî, Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd el-Bağdâdî, Şiblî, Zünnûn el-Mısrî, Yahyâ b. Muâz, Ebu'l-Hüseyn Nûrî. Bunlar içerisinde Muhâsibî, bazen uzun alıntılar olmak üzere yaklaşık altmış yerde kaynak gösterilmesi açısından özel bir konuma sahiptir.

O, *el-İbâne*'de sûfîlerin kullandıkları terimleri, inanç esaslarına ters düşmeyecek şekilde yorumlamakta, açıkladığı bazı kavramlarla da kendinden önce ve sonra tasavvufî ıstılahlar ile ilgili bilgi veren yazarlardan ayrılmak-

30 Örneğin 21. bölümde *Allah sevgisi* işlenirken, *hubb* (sevgi) kelimesinin semantik tahlilini yapmaktadır (bkz. İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 14a-14b).

31 İbn Fûrek'in hadis ilmi alanında yazmış olduğu *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh* adlı eserinin bir kaç tahkikli neşri yapılmıştır. Mûsâ Muhammed Ali'nin tahkikli neşri diğerlerine göre daha metodiktir (Beyrut 1985).

tadır. Nitekim kendisinden önce Kelâbâzî, Serrâc, kendisinden sonra da Kuşeyrî ve Hucvirî gibi eser bırakanların eserlerine bakıldığında, akıl, aklın manâsı ve akıllının nitelikleri şeklinde bir başlıkla karşılaşılmaz. İbn Fûrek ise, 41. bölümde *bâbu'l-keîâm fi'l-akl ve mânâhu ve sıfâtî'l-âkil* başlığıyla aklı bağımsız şekilde ele almaktadır. İbn Fûrek, burada akıl, akletme, aklın kısımları, aklın elde edilmesi (kişinin kazanımı mı, yoksa ilâhî vergi mi) gibi aklın mahiyeti hakkında seçkin İslâm bilginlerinden yaptığı nakillerle konuyu açıklamaktadır.

14 ve 15. bölümlerde mârifet, ilim ve mârifet arasındaki fark³² konularından sonra 16. bölümde tevhîd³³ bahsi anlatılmıştır. Burada kelâmcıların tevhîd anlayışıyla sûfîlerin tevhîd ile ilgili söyledikleri sözleri arasında bir ayırımın olmadığına dair hidâyet ve dalâlet konusu örnek olarak seçilmiştir. Buna göre, gerek kelâmcıların ve gerekse sûfîlerin kabul ettikleri husus şudur: Bütün hayır ve şerr, fayda ve zarar ancak Allah'tandır.

İbn Fûrek'ten önce yazılan *Ta'arruf* ve *Luma'* gibi eserlerde yer almayan fütüvvet konusu *el-İbâne*'de 43. bölümde geniş olarak ele alınmaktadır.

İbn Fûrek'in, *el-İbâne*'de tasavvufun bir hâl (yaşama) olduğu bilinci ile davranmış olduğu görülmektedir. O, burada sadece sûfîlerin kullandıkları kavramlar, ortaya koydukları fikir ve düşünceler ve ruhî tecrübî hikâyeler üzerinde durmuştur. Bu da, onun tasavvuf karşısındaki ilgisinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

İbn Fûrek'in *el-İbâne*'yi şu ifadelerle bitirmesi de tasavvufla olan ilgisi-ni ortaya koyan önemli delillerdendir: "Tasavvuf ehlinin kendilerine has konuşmalarında, hikâyelerinde ve ibarelerinde geçen şeyleri anlamak hususunda yararlanılabilecek ıstıhlardan, mânalarını zikretmeyi istediğimiz kelimeler burada son buldu."³⁴

32 Bkz. İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 9b-10a.

33 Bkz. İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 11b-12a.

34 İbn Fûrek, *İbâne*, vr. 40a.

Dönemin ileri gelen Eş'arî kelâmcılarından biri olan İbn Fûrek, *Kitâbu'l-İbâne* isimli eseriyle İslâm'ın erken döneminden beri devam edip gelen teorik ile pratik arasındaki kopukluğu gidermeye çalışmıştır. İbn Fûrek'in bu eseriyle, akîdeyi ilgilendiren meselelere tasavvufî bakış açısıyla savunma anlayışı geliştirme amacında olmadığı anlaşılmaktadır. Onun, bu eseri yazmakla Müslüman toplumda, İslâm inanç esaslarına, dinin aslına aykırı düşebilecek her türlü görüşü reddetmeyi amaçladığı söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülgaŧfar Aslan, “Hicri IX, X Asırda Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişki-si- İbn Fûrek Örneği”, *Dini Araştırmalar*, c. 5, sayı, 14, Ankara, 2002, s. 61-77.

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî, *Musannef*, el-Mektebetu’l-İslamiyye, Beyrut, 1403.

Ahmed Emin, *Zuhru’l-İslâm*, Kahire, 1952,

Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2009.

Ali Can, “İbn Fûrek’in Tefsir Metodu”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum 2013, s. 187-218

Ali Öge, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Kömen Yay., Konya, 2011.

Ayhan Tekineş, “Müşkilü’l-hadîs”, *DİA*, XXXII, s. 163-164.

Guin, W. V.-Ullian, J. S., *Bilgi Ağı* (çev. A. Hadi Adanalı), Ankara, 2001.

İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlâtî’s-Şeyh Ebi’l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş‘arî*, Beyrut, 1987.

İbn Hallikân, Ebû Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammr, *Vefeyâtu’l-a‘yân*, Beyrut, 1978.

İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâmdüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Mektebetü’l-Mearif, Beyrut, 1981.

İbn Taęrîberdî, Cemâluddîn, *en-Nucûmu’z-zâhire fî mulûki Mısr ve’l-Kâhire*, Kahire, 1963.

İbnu'l-Gazî, Şemsüddîn Ebi'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman, *Dîvânu'l-İslâm*, Beyrut, 1990.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh, *Şezeretu'z-zeheb*, Beyrut, t.y.,

İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn*, İstanbul, 1955.

İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl ala Keşfi'z-zunûn*, İstanbul, 1947.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul, 1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Beyrut, t.y.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Doğuş Devri Tasavvuf (et-Ta'arruf)* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1992.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, Kâhire, 1972

Mustafa Kara, "İstılâhâtü's-Sûfiyye", *DİA*, XIX, 210.

Safadî, Selâhuddîn Halîl, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, Wiczbaden, 1974.

Subkî, Taceddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, Kahire, 1966.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Târihu'l-hulefâ* (thk. M.M. Abdülhamîd), b.y., ty.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.

Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti*; (Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek ve Kâdî Beyzâvî), İstanbul, 1989.

Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, XIX, s. 495-498.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, Beyrut, 1990.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1995.

EL-İBÂNE
AN TURUKİ'L-KÂSIDÎN
VE'L-KEŞF AN MENÂHİCİ'S-SÂLİKÎN
VE'T-TEVEFFÜR İLÂ İBÂDETİ RABBİ'L-ÂLEMÎN

İBN FÜREK
EBÛ BEKİR MUHAMMED B. HASAN
EL-İSFAHÂNÎ EN-NÎSÂBÛRÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

الإبانة

عن طرق القاصدين والكشف عن مناهج السالكين
والتوفّر إلى عبادة ربّ العالمين

ابن فورك

أبو بكر محمّد بن حسن الإسفهاني النيسابوري
رحمة الله عليه

[MÜELLİFİN MUKADDİMESİ]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Kendisiyle söze başlayacağım şeyin en hak ve en doğru olanı, yine kendisiyle işe başlayacağım şeyin en uygun olanı, verdiği nimetlerini devam ettirmesi, artırması ve O'na olan itaatı yerine getirmeye yardımcı olması için kendisine layık olacak şekilde senâ ve hamdlerle Allah Teâlâ'yı zikir etmektir. Çünkü O, çok hamd edilmeye layık olandır, kadri ve şerefi yücedir.

Hamd; çok övgü edilmeye layık, kadri ve şerefi yüce, ebedi olan, her şeyi en güzel şekilde yaratan ve dilediğini yapan Allah Teâlâ'yadır. Çünkü Yüce Allah, fazlı ve rahmetiyle kulları arasından temiz bazı kullarını seçmiş, onlara verdiği değerle, yerine getirmeleri için gösterdiği ibadet çeşitleri, çeşitli lütuf, iyilik ve saadette, hatta bunun da ötesinde daha önceden olmayan, gerçekleşmeyen ve onlar için gerekli olmayan bir hâlde seçtiği kullarını cömertlikle hayatta tutmuş, hayat vermiş, yaşatmıştır. Allah Teâlâ mülkü (sahipliği), kudreti, hikmeti ve hâkimiyetiyle mahlukâtından murat ettiğine bu ve buna benzer şekilde (bazen onların) helâki için de tasarrufta bulunur. Bununla âlimler; Allah Teâlâ'nın nimetinde tedbirini öncelemeyle ihsân sahibi olduğunu, faziletini ihsânda adil ve hikmet (hakîm) sahibi olduğunu, lütuf ve ihsânıyla hidayete erenlere merhametli ve yüce olduğunu bilirler. Çünkü Allah'ın merhameti sayesinde isyan edenler kurtulurlar. Himayesiyle de en üstün mertebeye ulaşırlar ve Allah'a yakın kullardan olurlar.

Biz Allah Teâlâ'ya hamd eder, O'ndan bize yardım etmesini, bağışlanmamızı ve doğru yolu göstermesini ister, O'na tevekkül ederiz. Ondan başka ilâh olmadığına, bir olduğuna, evveli olmayan bâkî, ebedi ve sonsuz, teklerin teki, ortaklardan uzak, benzeri olmayan, noksanlık, âfet, ayıp ve hâcet sahibi olmaktan berî bir varlık olarak ortağı olmadığına şehâdet ederiz.

[مقدمة المؤلف]

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ أَحَقَّ مَا افْتَتَحَ بِهِ مُفْتَتِحٌ، وَأَوَّلَى مَا ابْتَدَأَ بِهِ مُبْتَدِئٌ، ذِكْرُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
بمحامده، والثناء بما هو أهله؛ استدامة لنعمائه، واستزادة لآلائه، واستعانة على
أداء طاعته، إنه الحميد المجيد. ٥

والحمد لله الحميد المجيد، المبدئ المعيد، الفعال لما يريد، الذي تخير
بفضله ورحمته عباده المصطفين، وتحبيهم بكرامته، وفنون عباداته، وأنواع
لطفه وبره وسعاداته، تفضلا منه، وَجُودًا مِنْ غَيْرِ حَقِّ سَبْقٍ، وَلَا أَمْرٍ وَجِبَ لَهُمْ،
وَيَصْرِفُ ذَلِكَ وَشَبْهَهُ عَمَّنْ أَرَادَ مِنْ خَلْقِهِ بِمُلْكِهِ وَقُدْرَتِهِ وَحُكْمَتِهِ وَسُلْطَانِهِ
هَلَاكَهُ؛ لِيَعْلَمَ الْعَالَمُونَ أَنَّهُ فِي نِعْمَتِهِ مَتَفَضِّلٌ، فِي سَابِقِ تَدْبِيرِهِ حَكِيمٌ عَادِلٌ ١٠
عَمَّا هُوَ بِابْتِدَاءِ فَضْلِهِ، رَحِيمٌ مَاجِدٌ، بِفَضْلِهِ اهْتَدَى الْمُهْتَدُونَ، وَبِرَحْمَتِهِ نَجَا
الْعَاصُونَ، وَبِرَعَايَتِهِ سَبَقَ السَّابِقُونَ وَالْمُقَرَّبُونَ.

نحمده ونستعينه ونستغفره ونستهديه ونتوكل عليه، ونشهد أن لا إله إلا الله
وحده لا شريك له، الذي لم يزل أولًا باقيا دائما سرمدًا، واحداً أحدا غنياً عن الشركاء
بريًّا من النظراء، تعالى عن كل نقص وآفة وعيب وحاجة. ١٥

Yine Hz. Muhammed'in (s.a.) Allah'ın kulları ve dostları arasından seçtiği kulu, elçisi, seçkin dostu, nebîsi, habîbi olduğuna şehâdet ederiz. Müşrikler istemese de; Allah Teâlâ O'nu, bütün dinlere üstün kılmak için hidayet ve hak din üzere göndermiştir. Allah Teâlâ özel olarak O'na, genel olarak bütün nebîlere ve kitap göndermediği peygamberlerine (mürsellere), ona yakın kullarına ve mü'minlere rahmet eylesin.

İmdi; tezkir ve vaaz yollarını bilmek, bu ilimde söz sahibi olanların işaretlerinin mânalarına vâkıf olmak ve bu mânaları oldukları üzere anlamak için onların maksatlarını kavramayı lutfeden Yüce Allah'a hamd ederim. Bu kitapta bölümler, bu ilimde söz sahibi olanların değindikleri konular, tâbî oldukları kurallar çerçevesinde, işâret ettikleri hususları üzerine bina ettikleri ilkelere değinilmek sûretiyle tertib edildi. Böylece her bir mevzu kendi bölümünde başka bir mevzuyla karışmaksızın intizâm ve bütünlük içersinde serd edildi. Bu suretle, kitapta bahsi geçen tüm konuların asıllarına bu giriş bölümünde değindik.

Bölümlere geçmeden evvel ihtivâ ettikleri konu başlıklarını takdim edelim:

Bunlar:

Tevbe ve inâbenin mânası hakkında kelâm,

Zühd ve tezehhüdün (zühd yaşantısının) mânası hakkında kelâm,

Vera' (Şüphelilerden Sakınmak) ve teverru'un (vera'lı yaşamının) mânası hakkında kelâm,

Sıdk ve hakikatinin mânası hakkında kelâm,

Sabır ve tasabburun (tahammülün), hamd ve şükrün mânası hakkında kelâm,

Rızânın mânası, Allah Teâlâ'nın kuldan râzı olması, kulun Allah Teâlâ'dan râzı olması hakkında kelâm,

ونشهد أنّ محمّدا عبده ورسوله، وصفيه ونبيه وحبيبه، وخيرته من خلقه ووليّه، أرسله بالهدى ودين الحق؛ ليظهره على الدين كلّ ولو كره المشركون. صلى الله تعالى عليه خاصّة، وعلى النبيين عامة، وعلى المرسلين والمقربين والمؤمنين.

أما بعد؛ فإنّ أحمد ما يستعان به في معرفة طرق التذكير والوعظ، والوقوف على معاني إشارات المتكلمين في هذا العلم، والتنبيه على مقاصدهم؛ لتفهم معانيهم على ما فيها، حتى يقع التصريف في هذا الباب على حسب موضوعاتهم وقواعدهم، والوقوف على مبادئ ما أشاروا إليه، ومهدوا من أصولهم التي بنوا عليها؛ لترتب كل [٢] نوع في بابه على ما يليق به، ولا يخلطه ببابه غيره؛ ليحصل فيه حكم الانتظام والاتساق. فمن ذلك الوقوف على معاني أصول الأبواب التي تدور عليها جمل الكلام في هذا الباب، وذلك على الترتيب الذي نذكره.

ونقدم قبل ذكر أبوابه تراجم الأبواب التي يتضمنها.

فمن ذلك:

الكلام في معنى التوبة والإنابة.

والكلام في معنى الزهد والتزهد.

والكلام في معنى الورع والتورع.

والكلام في معنى الصدق وحقيقته.

والكلام في معنى الصبر والتصبر ومعنى الشكر والحمد.

والكلام في معنى الرضا، وتتميم ذلك إلى رضا الله تعالى عن العبد، ورضا العبد عن الله تعالى.

Dünyanın mânası, övülen ve zemmedilen dünyanın beyanı hakkında kelâm,

Fakirlik ve zenginliğin (ğınânın) mânası, hangisinin şerefli olduğuyla ilgili kelâm,

İhlâs ve sıfatı hakkında kelâm,

5 Riyâ, şirk, nifak, müdâhane (yağcılık) ve i'câbın (kendini beğenme) mânaları hakkında kelâm,

Mârifet ve tevhîdin mânası, âriflerin kalblerine vârid olan mârifetin sıfatı hakkında kelâm,

Kalplerin temiz olmasının sıfatı hakkında kelâm,

10 Hikmetin mânası ve beyanı hakkında kelâm,

Hüznün mânası ve sıfatı, hüznülenme ve delilleri hakkında kelâm,

Hubb (sevgi) ve muhabbetin mânası, sevginin Allah'ın kula ve kulun Allah'a şeklindeki taksimi hakkındaki kelâm,

Hak ve hakikatin zikri hakkında kelâm,

15 Takvânın mânası, hakikati ve kısımları hakkında kelâm,

Zikrin mânası, hakikati ve kısımları hakkında kelâm,

Tevekkülün mânası, hakikati ve tevekkül edenin zikri hakkında kelâm,

Cûd (cömertlik) ve sehânın mânası hakkında kelâm,

20 İrâdenin mânası, mürîd ve murâd ıstılahları arasındaki fark hakkında kelâm,

Havf (korku) bahsi, rehbet, haşyet, heybet ve vecel gibi havfin çeşitleri ve korkanların hâllerinin kısımları hakkında kelâm,

Recânın mânası, recânın havfa (korkuya) göre durumunun zikri, recâ edenlerin hâllerinin sıfatı hakkında kelâm,

25 Mârifet, ilim ve yakînin mânası hakkında kelâm,

- والكلام في معنى الدنيا وبيان المحمود والمذموم منها.
- والكلام في معنى الفقر والغنى وإبانة الشرف منهما.
- والكلام في معنى الإخلاص وصفته.
- والكلام في معنى الرياء والشرك والنفاق والمداينة والإعجاب.
- والكلام في معنى المعرفة والتوحيد وصفة ورود المعرفة إلى قلوب العارفين. ٥
- والكلام في صفة طهارة القلوب.
- والكلام في معنى الحكمة وبيانها.
- والكلام في معنى الحزن وصفته، وفي معنى الشجى ودلائله.
- والكلام في معنى المحبة والحب، وتقسيم ذلك إلى محبة الله تعالى للعبد،^١ ومحبة العبد لله تعالى. ١٠
- والكلام في ذكر الحق والحقيقة.
- والكلام في معنى التقوى وحقيقتها وأقسامها.
- والكلام في معنى الذكر وحقيقته وأقسامه.
- والكلام في معنى التوكل وحقيقته وذكر المتوكل.
- والكلام في معنى السخاء والجود. ١٥
- والكلام في معنى الإرادة، والفرق بين المريد والمراد.
- والكلام في ذكر الخوف وأنواعه، كالرغبة والخشية والهيبة والوجل، وأقسام أحوال الخائفين.
- والكلام في معنى الرجاء، وذكر منزلته من الخوف، وصفة أحوال الراجين.
- والكلام في معنى المعرفة والعلم واليقين. ٢٠

١ وفي الأصل العبد.

Allah'a hüsn-i zannın mânası, murâkabe, müşâhade, ilme'l-yakîn, ayn-e'l-yakîn ve hakke'l-yakîn arasındaki fark hakkında kelâm,

Tecrîd, tefrîd, fenâ ve bekânın mânası,

Sevenlerin muamelesinin mânası, makamları, sevenin korkusu ve yönü
5 hakkında kelâm,

Murâkabe ve hayânın mânası, ahlâk şekilleri hakkında söylenen sözlerle ilgili kelâm,

Allah'a ünsiyeti bilmenin mânası ve alâmeti hakkında kelâm,

Tevâzunun mânası ve kaynağını beyan etme hakkında kelâm,

Aklın mânası, sıfatı, kalplerin hayatının taksimi, kalpleri ihyâ eden şey-
10 ler, hayatın kısımları, ölümü hatırlamanın mânaları, kısımları, fütüvvet ve murûet kavramlarının mânasının beyanı ve bütün bu konular hakkında kelâm,

Dua ve dua istemenin mânası hakkında kelâm,

Fikir ve itibarın faidesi, sîret ve ahlâk hususunda ârifin sıfatı, mârifetin
15 semeresi ve mârifet ehlinin tevhîdi hakkında kelâm.

Sonra, makamlar ve tertibi hakkında kelâm, başlangıcından nihâyetine kadar bütün hâllerde terakkînin nasıl olacağına dâir kelâm, tasavvuf yoluna sadâkatle giren kişi ve bu yola girerken sâdık olmayan kişi hakkında kelâm,
20 ârifin zâhide üstünlüğünün beyân edilmesine dair kelâm. Tasavvufa dair tüm bu meseleleri bilmek için yardımına başvurulacak kaynak tasavvuf ehlinin ibârelerinin mânaları ve sûfilerin bu ibârelerdeki mâksadlarına vâkıf olmaktır.

والكلام في معنى حسن الظنّ بالله تعالى، ومراقبته ومشاهدته، والفرق بين علم اليقين وعين اليقين وحقّ اليقين.

ومعنى التفريد والتجريد والفناء والبقاء.

والكلام في معنى معاملات المحبّين ومقاماتهم، وخوف المحبّ وما وجهه.

والكلام في معنى المراقبة والحياء، وما يتعلّق به من الكلام في طرق الأخلاق.

والكلام في معنى [٢٢] معرفة الأنس بالله تعالى وعلامته.

والكلام في معنى التواضع وإبانة مخرجه.

والكلام في معنى العقل وصفته، وتقسيم حياة القلوب، وما تحيا به، وذكر أقسام الحياة، ومعاني ذكر الموت وأقسامه، والبيان عن معنى الفتوة والمروءة،

والكلام في معنى الدعاء والاستدعاء.

والكلام في فائدة الفكر والاعتبار، وصفة العارف في السيرة والأخلاق، وثمرة المعرفة، وتوحيد أهلها.

ثم ذكر المقامات، وكيفية ترتيبها، وكيف الترقّي من البداية إلى النهاية من جميع الأحوال، والفرق بين الداخل الكاذب والداخل الصادق، وإبانة شرف العارف على الزاهد، ويستعان في معرفة هذه الأبواب بمعاني عبارات أهلها والوقوف على مقاصدهم.

١ وفي الأصل يحيا.

٢ وفي الأصل المروءة.

TEVBE VE İNÂBE

[Tevbenin tanımında] bazı kimseler şöyle demişlerdir:

Tevbe, geçmişte olan kötü davranışlardan pişman olmak, saf ve temiz davranışlarından ise ayrılmamaktır.

5 Tevbe, Allah Teâlâ'nın yasakladıklarından Allah Teâlâ'nın emrettiklerine yönelmektir.

Tevbe, gelecek olanı hatıra getirip, geçip gideni unutmaktır.

Tevbe, işlenen günahların hatırlanmasıyla kalbin sessiz ve hareketsiz kalmasıdır.

10 Tevbe, geçmişte olan şeylere pişman olmak, gelecekte olacakları ıslah etmektir.

Tevbe, Allah'a sığınmada doğruluk ve O'na olan ümitle amele devam etmektir.

15 Tevbe, tevbeyle görmekten vazgeçmek sûretiyle tevbeden bile tevbe etmektir.

Tevbe, Allah'ın farzlarına sınımsız bir şekilde sarılmak ve çirkin gördüğü yasaklardan tamamen vazgeçmektir.

İnâbe'ye gelince; onun tanımında da bir kısım kimseler şöyle demişlerdir:

Zihne gelen her düşüncede, her bir anlık bakışta yine Allah'a dönmektir.

20 O'ndan O'na bu dönüş evvelâ gayrisından yüz çevirmekle olur.

İnâbe, O'ndan O'na korkuyla dönmek, O'nun dışındaki her şeyi terk ederek şevkle O'na yönelmek ve O'ndan alıkoyar korkusuyla bütün ilgilerden (yine) O'na dönmektir.

İnâbe, halktan (yaratılmışlardan) Hakk'a firar etmektir.

25 İnâbe, ilâhî sırları ve huzurda bulunmayı müşâhede edip düşüncüyü (Hakk'a) itaate hasretmek, gayret ve zikir ile Hakk'a vâsıl olmaya çalışmaktır.

İnâbe, dünyadaki her şeyden alakayı kesip her şeyin sahibiyle her şeyinle meşgul olmaktır.

باب التوبة والإنابة

- قال بعضهم: الندم على ما مضى، والعكوف على ما صفا.
- وقال بعضهم: التوبة الثُّقْلَة مما نهى الله تعالى إلى ما أمر الله تعالى.
- وقال بعضهم: التوبة نسيان ما فات بذكر ما هو آت.
- وقال بعضهم: خمود القلب عند ذكر الذنوب. ٥
- وقال بعضهم: التوبة الندم على ما فات، وإصلاح ما هو آت.
- وقال بعضهم: التوبة صدق اللّجاء، والكد على الرجاء.
- وقال بعضهم: التوبة هي التوبة من التوبة بإسقاط رؤية التوبة.
- وقال بعضهم: التوبة الرجوع إلى حتم من المفروضات، والانتهاه عما نهى عنه من المكروهات. ١٠
- و أما الإنابة فقال بعضهم: هي الرجوع إلى الله تعالى في كل خطرة ولمحة، ويكون الرجوع منه إليه أولاً بالتوبة من غيره.
- وقال بعضهم: الإنابة هي الرجوع منه إليه حذراً، ومن غيره إليه رغبا، ومن كل تعليق إليه رهبا.
- وقال بعضهم: الإنابة الفرار من الخلق إلى الحق. ١٥
- وقال بعضهم: الإنابة مشاهدة الحضرة والأسرار، والوقوف على الطاعات بالأفكار، ومطالعة الحق بالهمم والأذكار.
- وقال بعضهم: الإنابة اشتغال الكل بالكل عن الكل.

ZÜHD VE MÂNALARI

Zühd ve hakikati hakkında bazıları şöyle demişlerdir:

“Fuzûlî (ihtiyaçtan fazla) olanı terk edip umutla Allah’a yönelmektir.”

Bir kısım kimseler ise şöyle demişlerdir:

5 “Zühd, nefsi arzularından uzaklaştırıp; onu, kendisini gören, var eden (tekvîn) ve Yaratana yönelmektir.”

Zühd, ahiret rahatı için dünya rahatını terk etmektir.

Zühd, insanlar arasında şöhret görüntüsünden kalbi soyutlamak ve tamamını değil, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nefsin hissesini almasıdır.

10 Zühd, dünyayı içindekilerle beraber terk edip, kalbi Yaratana bağlamaktır.

Kimi de: “Zühd, elleri tüm gâyelerden hâlî kılmak ve kalbi itirazdan korumaktır.” demiştir.

Yahyâ b. Muaz er-Râzî¹ (Allah ona rahmet eylesin) şöyle der: “Hayrın tamamı zühddedir, zühd ise üç şey üzerine bina edilmiştir: Mahlûkattan kopmak, alâkalara karşı koymak, bedeni/nefsi yönetmek (terbiye etmek). Bunları yapmada hayat meşgalelerinden ve şehvet duygularından kurtulmak vardır. Mahlûkatla alakayı kesmede ise Allah Teâlâyla ünsiyet kurma vardır.”

1 Ebû Bekr Zekerîyyâ künyesiyle bilinen Yahyâ b. Muâz er-Râzî vâiz, imâm ve hâfız olup meşâyihün büyüklere mensupdür. Sözü tesirli ve vaazları meşhurdur. Hicrî 258 yılında Neysabur'da vefat etti. Hayatı için bkz: es-Sülemî, *Tabâkâtü's-süfîyye*, s. 107; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, I, 101; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 51; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, XIV, 208; Zehbî, *Siyerü a'lâmî'n-nubelâ*, XIII, 15.

باب الزهد وذكر معناه

فأما الكلام في الزهد وحقيقته: فمنهم من قال: الزهد ترك الفضول، والإقبال على الله تعالى بالمأمول.

وقال بعضهم: الزهد كف النفس عن هواها، والإقبال على من يراها، وكونها، وبرأها.

وقال بعضهم: الزهد ترك الراحة طلبا للراحة.

وقال بعضهم: الزهد تجريد القلب عن رؤية الجاه في الأنام، وأخذ [٣] حظ النفس للضرورة لا على التمام.

وقال بعضهم: الزهد ترك الدار بما فيها، وتعلق القلب بباريها.

وقال آخر: الزهد خلو الأيدي من الأغراض، وحفظ القلب من الاعتراض.

وقال يحيى بن معاذ الرازي^١ رحمه الله: الخير كله في الزهد، والزهد موضوع على ثلاثة أركان: الانقطاع عن الخلق، ورفض العلائق، وسياسة البدن؛ ففيها سقوط همّ المعاش، وسقوط همّ الشهوات، وفي الانقطاع عن الخلق وجود الأنس بالله تعالى.

١ هو أبو بكر زكريا الواعظ، الإمام الحافظ، كان من كبار المشايخ، وله كلام جيد ومواعظ مشهورة، توفي بنيسابور سنة ٢٥٨. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، القاهرة، ص ١٠٧؛ الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، القاهرة، ١/١٠١؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، بيروت، ١٠/٥١؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي، بيروت، ١٤/٢٠٨؛ سير أعلام النبلاء للذهبي، ١٣/١٥.

Cüneyd¹ (Allah ona rahmet eylesin) ise şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, dünyâ sebeplerinden bir sebebe bağlı olan kalbe izzetinin hakîkatıyla tecellî etmez.”

1 Asıl adı Ebu'l-Kasım el-Cüneyd b. en-Nihâvendî, el-Bağdâdî, el-Kavâirî. Sûfî taifesinin lideri, âriflerin şeyhi, önderi ve zamanın evliyâsının sancağı olan Cüneyd, hicrî 220'den sonra Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. Sûfîler kabristanı olan ve bugün Şeyh Cüneyd kabristanı diye isimlendirilen, Bağdat'ın batısındaki Şunûziyye kabristanında, dayısı Serî es-Sekatî'nin yanına defnedilmiştir. İmam Ebû Sevr mezhebi üzeri fakih olup ilmiyle amel etmede öne çıkmaktaydı. Daha yirmili yaşlarında iken katıldığı ders halkalarında fetva verirdi. Dayısı Serî es-Sekatî ve Hâris el-Muhâsibî'nin sohbet meclislerine iştirak etti. Geniş bilgi için bkz: es-Sülemî, *Tabâkâtü's-Sûfiyye*, s:155; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire, I, 116; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, Beyrut, VII, 241; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut, IV, 556; Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nubelâ*, XIV, 66.

وقال الجنيد^١ رحمه الله: أُنِيَ الله أن يتجلى بحقيقة عزّه لقلب متعلق بسبب
من أسباب الدنيا.

١ هو أبو القاسم الجنيد بن النهاوندي الأصل، البغدادي القواريري، سيد الطائفة وشيخ العارفين وقُدوة السائرين وعلم الأولياء في زمانه، ولد ببغداد بعد العشرين ومائتين، وتوفي فيها، ودفن عند قبر خاله السري في مقبرة الشونيزية، وهي مقبرة الصوفية التي تسمى اليوم بمقبرة الشيخ جنيد غربي بغداد، وكان ممن برز في العلم والعمل، كان فقيهاً على مذهب أبي ثور، وكان يفتي في حلقاته بحضوره وهو ابن عشرين سنة. صحب خاله السري والجارث المحاسبي. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ١٥٥؛ الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، ١/١١٦؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ٧/٢٤١؛ الأنساب للسمعاني، بيروت، ٤/٥٥٦؛ سير اعلام النبلاء للذهبي، ١٤/٦٦.

VERA' (ŞÜPHELİ ŞEYLERDEN SAKINMAK)

Vera'nın mânası; mübahlardan kaçınmak ve şehvetten kurtulmaktır.

Başka bir kimse şöyle demiştir: “Vera' yasaklara düşme korkusuyla şüphelerden uzak durmaktır.”

5 Bazıları vera'yı, her an ve her nefes alışta nefsi hesaba çekmektir, diye tarif etmişlerdir.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir:

Vera', dili (hevâya göre) te'vilden (yorum yapmaktan) korumak ve inen şeriata uymaktır.

10 Vera', kalbi, Rahmân'ın melekût âleminin dışında dolaşmaktan alıkoy-maktır.

Vera', iyiliğe muvâfakat etmede gönlün huzur bulmasıdır.

Vera', şüpheli şeylere düşme korkusuyla mübahlardan da kaçınmaktır.

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

15 “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğini yap.”¹

“Müftüler fetvâ verseler de, sen yine kalbine danış.”²

“Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir.”³

Bir grup vera' konusunda şöyle demişlerdir: Vera' aklın hücumu esnasında kalbin hak ile bâtılı ayırt edene kadar durup harekete geçmemesidir.

1 Buhârî, Buyû', 3; Nesâî, Kudât, 11; Tirmizî, Kıyâme, 6; Dârimî, Buyû', 2; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 13; IV, 99.

2 Ahmed b. Hanbel, IV, 194, 227; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 172, Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, I, 175, 176 Heysemî rivayeti Ahmed b. Hanbel'in naklettiğini ve ricâlinin sahih olduğunu söylemiştir.

3 Bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 194, 227; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 172, Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, I, 175, 176. Heysemî rivayeti Ahmed b. Hanbel'in naklettiğini ve ricâlinin sahih olduğunu söylemiştir.

باب الورع

وأما معنى الورع فهو التنفير عن الإباحات، والتخلّص عن الشهوات.

وقال آخر: الورع الوقوف عن الشبهات؛ لخوف إتيان المحظورات.

وقال بعضهم: الورع محاسبة النفس عند كل خطرة ونفس.

وقال آخر: الورع حفظ اللسان عن التأويل، واتباع الشرع في التنزيل.

وقال آخر: الورع كفّ القلب عن الجولان إلا في ملكوت الرحمن.

وقال آخر: الورع سلامة الصدر في موافقة البرّ.

وقال آخر: الورع هو كف عما أبيح له؛ حذرا من أخذ ما شُبّه له.

وقال عليه السلام: «دع ما يريبك إلى ما لا يريبك.»^١

وقال عليه السلام: «استفت قلبك، ولو أفتاك المفتون.»^٢

وقال: «الإثم ما حاك^٣ في صدرك.»^٤

وقال قوم: الورع وقوف القلب عند هجوم العقل حتى يعرف بين الحق

والباطل.

١ أخرجه البخاري في البيوع، ٣؛ والنسائي في آداب القضاة، ١١؛ والترمذي في القيامة، ٦؛ والدارمي في البيوع، ٢؛ والحاكم في المستدرک، ١٣/٢؛ ٩٩/٤.

٢ أخرجه أحمد في مسنده، ١٩٤/٤، ٢٢٧؛ وأبو نعيم في الحلية، ١٧٢/٧؛ وأورده الهيثمي في مجمع الزوائد، ١٧٥/١-١٧٦، وقال: رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح.

٣ وفي الأصل جاء.

٤ أخرجه أحمد في مسنده، ١٩٤/٤، ٢٢٧؛ وأبو نعيم في الحلية، ١٧٢/٧؛ وأورده الهيثمي في مجمع الزوائد، ١٧٥/١-١٧٦، وقال: رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح.

Bazıları da şöyle demiştir: “Vera', sana şüphe veren şeyleri terkle birlikte kalbe geleni (vesveseleri) düşürmektir.”

Hâris el-Muhâsibî¹ şöyle demiştir: “Vera'nın tamamı şüphe veren şeyleri bırakıp, şüphe vermeyenleri yapmandır.”

Vera'nın kaynağı, zerre miktarı da olsa zâhirî (şüpheli) şeyleri iyice araştırmak ve kalbî hastalıkları terk etmektir. Vera' derecesini Allah'a olan korku miktarı artırır, bu da kalbin Allah Teâlâ'nın nüfuzunu ve gazabını müşâhede etmesiyle bilinir. Yine kalbin ondaki Allah'ı bilme (ma'rifetullah) ve onu harekete geçiren Allah'a olan korkuya göre vera'nın derecesi artar.

İmrân b. Husayn'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdular: “Allah Teâlâ buyurur ki: *“Ey kulum! Emrettiğim farzları yap ki, insanların en âbidlerinden olasın. Yasak ettiğim haramlardan sakın ki, vera' sahibi olasın. Verdiğim rızka kanaat eyle ki, insanların en zenginlerinden olup, kimseye muhtaç kalmayasın.”*²

İbn Abbas der ki: “Kiriş gibi (ip ince ve dümdüz) oluncaya kadar oruç tutsanız, yay gibi oluncaya değin namaz kılsanız bile bunlar size ancak samimî bir vera' sahibi olmanız hâlinde fayda sağlar.”

1 Hâris b. Esed el-Muhâsibî Ebû Abdillâh el-Bağdâdî, meşhur imamlardandır. Nefis muhasebesini çok yaptığından dolayı Muhâsibî olarak isimlendirilmiştir. Muhâsibî, fıkıh, tasavvuf, hadis ve kelâm ilimlerinde imam idi. Ondan Ebu'l-Abbâs, İbn Mesrûk et-Tûstî, Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd ve diğerleri hadis rivayet etmişlerdir. Zühed, Mu'tezile ve Râfîzilere reddiyeleri hususunda pek çok kitabı vardır. Hicrî 243 yılında vefat etmiştir. Matbu eserleri şunlardır: *er-Riâye li-hukûkillah*, *et-Tevehhum*, *el-Akl*, *Risâletu'l-muhterşidin* ve diğerleri. Sem'ânî, *el-Ensâb* (V, 207) adlı kitabında onun hakkında şöyle demiştir: “Onun zühed, ibadetlerin usûlleri hakkında ve Mu'tezile, Râfiziyye gibi muhaliflere yazdığı eserleri vardır ve bu eserler pek çok faydayı kenidisinde bulunduran vasıfta kitaplardır. Bkz: Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, X, 73; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, I, 78; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, VIII, 211; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Beyrut, V, 208; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nubelâ*, XII, 110; Subkî, *Tabâkâtü's-Şâfi'iyye*, II, 275.

2 Bu hadis-i kudsiyi kaynaklarda bulamadık.

وقال بعضهم: هو إسقاط ما جاء في القلب مع ترك ما اشتبه عليه.

قال المحاسبي^١: وجميع الورع كله في ترك ما يريب إلى ما لا يريب.

قال: ومخرج الورع من التفتيش عن مثاقيل الذر في ظاهرها، وترك حزازات القلوب، والذي يزيد في قدر الورع قدر الخوف، وذلك يعلم بمشاهدة القلوب لسطوات الله تعالى ونقمه، والذي يزيد في قدره قدر لزوم القلب المعرفة بما لله فيه، وعلى قدره يهيج خوفه.

روى عمران بن الحصين عن النبي ﷺ قال: «يقول الله تعالى: عبدي أذ ما افترضت عليك تكن من أعبد الناس، وإنه عما نهيتك تكن من أروع الناس، واقنع بما رزقتك تكن من أغنى الناس»^٢.

وقال ابن عباس -رضي الله عنهما-: «إنكم لو صُمتُم حتى تكونوا كالأوتاد، وصليتم حتى تكونوا كالحنايا ما نفعكم إلا بورع صادق».

١ هو الحارث بن أسد المحاسبي، أبو عبد الله البغدادي، أحد الأئمة المشهورين، سمي بالمحاسبي لكثرة محاسبه لنفسه، كان إماماً في الفقه والتصوف والحديث والكلام، روى عنه أبو العباس بن مسروق الطوسي، وأبو القاسم الجنيد وآخرون، وله كتب كثيرة مشهورة في الزهد، والرد على المعتزلة والرافضة، توفي سنة ٢٤٣. ومن كتبه التي طبعت: الرعاية لحقوق الله، والتوهم، والعقل، ورسالة المسترشدين وغيرها، وقال السمعاني في الأنساب، ٢٠٧/٥: له كتب كثيرة في الزهد وفي أصول الديانات والرد على المخالفين من المعتزلة والرافضة، وكتبه كثيرة الفوائد، جمة المنافع. مصادر ترجمته: حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ٧٣/١٠، الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، ٧٨/١؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ٢١١/٨؛ تهذيب الكمال في أسماء الرجال للمزيبيروت، ٢٠٨/٥، سير أعلام النبلاء للذهبي، ١١٠/١٢، طبقات الشافعية الكبرى للسبكي، ٢٧٥/٢.

٢ لم نعر على تخريج لهذا الحديث القدسي المنسوب للنبي ﷺ عن الله.

Fudayl b. İyâz¹ şöyle der: “Beş şey saadetin alâmetidir: Kalpteki yakîni iman, dinde vera' sahibi olmak, dünyada zâhid, hayâ sahibi ve haşyet ehli olmaktır.”

Yunus b. Ubeyd'e vera'nın gayesi sorulduğunda o şöyle demiştir: “Her türlü şüphelerden uzaklaşarak nefsi her an hesaba çekmektir.”

İbn Mübârek der ki: “Vera'nın en çetin olanı dildedir, dille olandır.”

Rasûlullah (s.a.), Ebû Zerr'e (r.a.) şöyle buyurdular: “*Tedbir gibi akıllı yoktur. Allah'ın haramlarından sakınmak gibi vera' yoktur. İyi huy gibi de itibar vesilesi yoktur.*”²

Bir kısım kimseler de şöyle demişlerdir: “Tâatin aslı, vera'dır. Vera'ın aslı takvâdır. Takvânın aslı, nefsi yaptıklarından hesaba çekmektir. Nefsi hesaba çekmenin aslı, Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümitli olup, azabından korkmaktır. Ümit ile korkunun aslı, dünyada iyi işler yapıldığı zaman, bunlara karşı âhirette mükâfat verileceğinin (va'd), kötü işler yapıldığı zaman ise, âhirette azap edileceğinin (va'id) bilinmesi, bunların da (va'd ve va'idin) aslı, iyilik yapıldığı zaman mükâfatının, kötülük yapıldığı zaman da cezasının büyük olduğunu bilmektir. Bütün bunların aslı ise, tefekkür etmek ve ibret almaktır.”

Bir kısım kimseler de şöyle demişlerdir:³ Allah Teâlâ'ya yakınlaşma üç şekilde olur: 1. O'na çok muhtaç olmakla (O'na çok muhtaç olduğu anlayışına sahip olmakla) ki bu, takvânın gayesidir. 2. Afetten (günahlardan) uzaklaşmakla ki bu, vera'nın gayesidir. 3. Rahatı terk etmekle ki bu da kulluğun gayesidir.

1 Asıl adı Ebû Ali et-Temimî el-Yerbû'î el-Horâsânî'dir. Şeyhu'l-İslâm, kendisine güvenilen ve uyulan imam olarak bilinir. Horasan'da doğmuştur. Önce Küfe'ye gitmiş, sonra Mekke'ye intikal etmiştir. Vefat ettiği hicri 187 yılının ilk aylarına kadar Mekke'de kalmıştır. Fudayl b. İyâz güvenilir muhaddis, seyyid, fazıl, âbid ve vera' sahibi bir kimse idi. Hadisi tabîinden bir cemaata ve onların dışındakilere isnad ededi (dayandırıldı). Onlardan bazıları A'meş, Mansûr b. Mu'temir, Husayn b. Abdurrahman gibi ve diğer zevâttır. Pek çok kimse ondan hadis almıştır: Onların önde gelenleri, Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Hüseyin b. Ali el-Cu'fi, Abdurrahman b. Mehdi, Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri ve benzerleridir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, Beyrut, VIII, 84; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII, 421.

2 İbn Mâce, Zühed, 24; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, II, 157; Beyhakî, *Şu'abu'l-imân*, IV, 157.

3 İbn Fûrek'in üslubunda sıkça rastladığımız 'آخر', 'بعضهم' ibârelerinin asrının yaygın kullanımlarından olduğu anlaşılmaktadır. Belki 'bazı hukemâ' veya 'bazı âlimler' şeklinde kullanımın daha uygun olabileceğini söylemek mümkündür.

وقال الفضيل^١: ”خمس من علامات السعادة: اليقين في القلب، والورع في الدين، والزهد في الدنيا، والحياء، والخشية.“

[٣] وقيل ليونس بن عبيد: ما غاية الورع؟ قال: الخروج عن كل شبهة، ومحاسبة النفس مع كل طرفة.

وقال ابن المبارك: أشد الورع في اللسان.

قال النبي ﷺ لأبي ذر: «لا عقل كالتدبير، ولا ورع كالكَفَّ عن محارم الله تعالى، ولا حسب كحسن الخلق.»^٢

وقال بعضهم: أصل الطاعة الورع، وأصل الورع التقى، وأصل التقى محاسبة النفس، وأصل محاسبة النفس الخوف والرجاء، وأصل الخوف والرجاء معرفة الوعد والوعيد، ومعرفة الوعد والوعيد ذكر تعظيم الثواب وشديد العقاب، وأصل ذلك العبر والفكر.

وقال بعضهم: التقرب إلى الله تعالى بمنازل ثلاثة: بشدة الفاقة، وهو غاية التقوى، وتجنب الآفة، وهو غاية الورع، وخلع الراحة، وهو غاية العبودية.

١ هو أبو علي التميمي اليربوعي الخراساني، شيخ الإسلام، الإمام القدوة الثبت، ولد بالخراسان، وقدم الكوفة، ثم انتقل إلى مكة، ونزلها إلى أن مات في أول سنة ١٨٧، وكان محدثاً ثقة، سيداً فاضلاً، عابداً ورعاً. أسند الحديث عن جماعة من التابعين وغيرهم، منهم: الأعمش، ومنصور بن المعتمر، وحسين بن عبد الرحمن وآخرون، وأخذ عنه خلق كثير، ومن أعيانهم: سفيان الثوري، وسفيان بن عيينة، ويحيى بن سعيد القطان، وحسين بن علي الجعفي، وعبد الرحمن بن مهدي، ويحيى بن يحيى النيسابوري ونظائرهم. مصادر ترجمته: حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ٨/٨٤، سير أعلام النبلاء للذهبي، ٨/٢١٤.

٢ أخرجه ابن ماجة في الزهد، ٢٤؛ والطبراني في المعجم الكبير، ٢/١٥٧؛ والبيهقي في شعب الإيمان، ٤/١٥٧.

SIDK (DOĞRULUK)

Sıdkın mânasına gelince, bir tâife şöyle demiştir: “Sıdk, maksada ulaşmada gayreti sonuna kadar sarf etmektir.”

Diğerleri ise şöyle demişlerdir:

5 “Sıdk, varılmak istenen maksada ulaşmak için mevcut olan (her şeyi) sarf etmektir.”

“Sıdk, Hakk’ı tanımak ve halktan uzaklaşmaktır.”

“Sıdk, zorluk ve ihtiyaç esnasında bütün gücü itaate sarf etmektir.”

10 “Sıdk, Allah sözünü, ruh ve nefsin murâkabesine uğramaksızın, Allah ile söylemektir.”

“Sıdk; sırrı fâş edecek bir şeye karışmaksızın söz ve fiilin bir olmasıdır.”

“Sâdık bir kimse sıdkın hakikatlerini nefsi için istemesi gerekir.” diyen birisine: “Nefsin maruz kaldığı fetret nedir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Nefislerin icabet ettiği hevânın isteklerine maruz kalmasıdır. Böylece nefisler gayret ve zorluk ruhunu terk ederek fetrete düşerler.”

20 Hâris el-Muhâsibî’ye fetretin artmasının nereden kaynaklandığı sorulduğunda: “Allah’dan olan lütufların ve nimetlerin azalmasından” diye cevap vermiştir. İnsanın bu duruma nereden düştüğü sorulduğunda “Înâyetin azlığı ve gevşekliğin çokluğundan” demiştir. İnsanın bu duruma nereden maruz kaldığı sorulduğunda ise: “Kalbî düşüncelerin dünyevi meşgaleler ile meşgul olması ve ruhsatlara sarılma neticesinde insan fetrete meyleder ve bu durumu da gaflet hâli takip eder”, diye cevap vermiştir. Ardından bu hâli kalbin bileceği âlâmetlerin olup olmadığı sorulduğunda: “Evet” cevabını vererek şöyle devam etmiştir: “Bunun ilk aşaması tembelliktir. Eğer 25 insana riâyet hâli hâkim olursa tembelliği zâil olur, bu hâl (riâyet) onda hâkim olmazsa tembelliği artar ve nihayetinde onda itaatten uzaklaşma hâli meydana gelir.”

باب الكلام في الصدق

أما الكلام في معنى الصدق، فقال قوم: الصدق بلوغ الغاية ببذل المجهود إلى النهاية.

وقال آخر: بذل الموجود لغاية المجهود.

وقال آخر: الصدق الاعتراف بالحق والتجافي عن الخلق.

وقال آخر: الصدق استفراغ الطاعة عن الكدّ والفاقة.

وقال آخر: الصدق قول الله بالله، لا يخالطه مراقبة الرقيين: الروح والنفس.

وقال آخر: الصدق اجتماع القول والعمل، من غير مخالطة السربشيء يفتّر عنه.

وقال: يجب على الصادق أن يكون مطالباً لنفسه بحقائق صدقه. فإن قال فما

صفة الفترة التي تعرض له؟ قال: هو أن يعرض من داعي الهوى فتستجيب له

النفوس، فيستريح إلى الفترة بروح ترك الكدّ والاجتهاد.

وسئل الحارث المحاسبي: من أين يتزايد عليهم الفترة؟ فقال: من قلة ما

فاته من الله تعالى، واستقلال عظيم الموهبة منه. فقليل له: من أين يدخل عليه

هذا؟ فقال: من قلة العناية، وكثرة التواني. فقليل له: ومن أين يلحقه ذلك؟ قال:

من اشتغال هموم القلب بأودية الدنيا، وأخذه بالرخص منها، فعندها تميل إلى

الفترة، وتستلب الغفلة، فقليل: فهل لذلك علامة يعرفها القلب؟ قال: نعم، أول

الفترة الكسل، فإن كان للرعاية عليه سلطان تلاشى الكسل، وإلاّ تزايد حتى

يصير نفورا عن الطاعة.

Bazı kimseler sıdkın sözlerde, amellerde (filde) ve hâllerde olduğunu söylemişlerdir.

Ameldeki sıdk; amellerin sözlere uygun olmasıdır, sözdeki sıdk, sözlerin hâllere uygun olmasıdır. Ahvâldeki sıdk ise, bunun (ilâhî) sırlardaki sıdkı uygun olmasıdır, ilâhî sırlardaki sıdk da, her şeyin sahibi olan Allah Teâlâ'nın murâdına muvâfık olmaktır.

Hâris el-Muhâsibî de şöyle der: “Sıdk, ilk olarak niyette, sonra dilde, daha sonra da amelde olur. Niyetteki sıdk, sadece Allah'ı murâd ederek cezalandırma korkusu ve sevap alma ümidinin kalpte zuhur etmesidir. Dildeki sıdk ise, ifade etmede zayıf kalarak geri kalsa bile bir şey söylemek için niyetlendiğinde, Hak tarafından bir şâhidin onunla birlikte olduğunu bilmesidir. Ameldeki sıdk ise, amel yapmak için azmedilen şeye hücum edilmesi ve böylece amelin hırs ve hevesle tamamlanması, engellerin aşılmasıdır.”

Hâris el-Muhâsibî'ye, sıdkın nereden kaynaklandığı sorulmuş; o: “Allah'ın işiten ve gören olduğunu ve ancak Allah'ın kendisini görüp işittiği bilincinde olan kişiye inanılabileceğini bilmekten; cezalandırmaya da mükâfatlandırmaya da ancak O'nun kâdir olduğunu ve kişiyi [cezadan] ancak sıdkın kurtaracağını bilmekten. Kul da böylece sâlih amellerini artırır. Çünkü Allah Teâlâ kitabında buyuruyor ki: “*Allah'ın hükmüne sadakat göstereleirdi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.*”¹ Sıdk, kalpte müşâhâde yakınlığı ve murâkabe hürmetiyle Allah'ı bilmeye (mârifet) muvâfık olduğunda, bundan dolayı kalpten vücudun diğer uzuvlarına nur yayılır ve her bir uzuv bu nurdan payını eşit miktarda alır.”

1 Muhammed 47/21.

وقال بعضهم: الصدق ثلاثة: في الأقوال، والأعمال، والأحوال.

فأما الصدق في الأعمال فهو أن يكون موافقة للأقوال. والصدق في الأقوال أن يكون موافقة للأحوال، والصدق في الأحوال أن يكون موافقة [٤] للأسرار. والصدق في الأسرار أن يكون موافقا للملك الجبار.

وقال المحاسبي: الصدق صدق النية أولا، ثم صدق اللسان، ثم صدق العمل؛ فأما صدق النية فهو أن يبدو في قلبه خوف عقاب، ورجاء ثواب، لا يريد بذلك غير الله، وأما صدق اللسان فهو أن يطلقه إذا قام له شاهد من الحق، وإن كان التخلف عن اللفظ وهنا، وأما صدق العمل فهو الهجوم على ما عزم عليه من العمل فيتمه بالحرص عليه والانكماش لا يقطعه عنه قاطع.

وسئل المحاسبي: من أين مخرج الصدق؟ فقال: من المعرفة بأن الله تعالى سميع ويرى، وأن يعلم أنه لا يصدق إلا لمن يعلم أنه يراه ويسمعه. وهو القادر على عقوبته ومثوبته، ويعلم أنه لا ينجيه منه إلا الصدق له، يزداد العبد في أعمال البر. قال الله تعالى: ﴿فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾^١ فإذا وفق الصدق في القلب لمعرفته بقرب المشاهدة وحرمة المراقبة انسطع لذلك نور انتشر في سائر جسده، فأخذ كل جارحة بقسطه.

Hâris el-Muhâsibî'ye, sıdkın alâmeti sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Sıdk, kişinin kalbinin salâhı için halk nezdindeki tüm itibarını kaybetse dahî aldırış etmemesi, azıcık da olsa iyi amelini kimsenin görmesini istememesi, kötü amelinin halk tarafından bilinmesinden de hoşnutsuzluk duymamasıdır. Zira bundan hoşnutsuzluk duyması halk arasında itibarının artmasını arzuladığının delili olur. Bu ise sâdıkların ahlâkından değildir.”

Sehl:¹ “Kul sâdik olduğunda kalbi Allah'ın arşı, sadrı da kürsisi olur Sâdik olmadığına ise, kalbi İblis'in arşı, sadrı da onun kürsüsü olur.” demiştir.

Bu konuda söz söyleyenlerden İbrahim b. Şeybân şöyle demiştir: “Kulun sırrı ile aleni (zâhirî) olan şeyleri eşit olduğunda adalet, sırrı alenî olan şeylerden fazla olduğunda sıdk, zâhirî olan şeyler sırrı olan şeylerden fazla olduğunda nifak olur.”

Yûsuf b. Esbât: “Allah Teâlâ'ya karşı sıdk üzere bulunarak bir gece amel etmem, Allah yolunda iki kılıçla vuruşmadan bana daha sevimlidir.” demiştir.

Birisi: “Dâimî olan farzı edâ etmeyen kimsenin muvakkat farzları da kabul edilmez.” dediğinde, dâimî farzın ne olduğu sorulmuş; o da: “Sıdk” cevabını vermiştir.

Bazı kimselere sıdkdan sorulduğunda: “(Allah Teâlâ'nın ahdine) vefa etmektir.” demişlerdir. Nitekim “*O şahıslar ki Allah ile yaptıkları muahedeye sâdik kalırlar,*”² âyeti bunu ifade etmektedir.

¹ Asıl adı Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus et-Tüsterî'dir. Zâhid ve kendisine uyulan imamdır. Dayısı Muhammed b. Sıvâr'ın sohbetinde bulunmuştur. Hac menasikini eda ederken Zünnûn el-Mısıfî ile tanışıp dostluk kurmuştur. Tasavvufta öncü ve derinliği olan şahsiyetlerden biri olarak kabul edilen Sehl'in aynı zamanda güzel nasihatleri ve faydalı sözleri vardır. Hicri 283'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz: es-Sülemî, *Tabâkâtü's-süfîyye*, s:206; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, Beyrut, X, 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 320.

² el-Ahzâb 33/23.

وسئل الحارث عن علامة الصادق، قال: أن لا يبالي لو خرج كل قدر له في قلوب الخلق من أجل صلاح قلبه، لا يحب أن يطلع الناس على مثاقيل الذر من حسن عمله، ولا يكره أن يطلع الناس على سيئ عمله؛ فإن كراهيته لذلك دليل على أنه يحب الزيادة عندهم، وليس هذا من أخلاق الصادقين.

وقال سهل^١: إذا كان العبد صادقا كان قلبه عرش الله تعالى وصدره الكرسي، وإذا كان غير صادق كان قلبه عرش إبليس، وصدره كرسيه.

وقال بعضهم: وهو إبراهيم بن شيان: إذا استوت سرية العبد وعلايته فذلك العدل، وإذا زادت السرية على العلانية فذلك الصدق، وإذا زاد الظاهر على السر فذلك النفاق.

قال يوسف بن أسباط: لأن أبيت ليلة واحدة أعامل الله بالصدق أحب إلي من أن أضرب بسيفين في سبيل الله.

وقال بعضهم: من لم يؤد الفرض الدائم لم يقبل منه الفرض المؤقت، ف قيل: وما الفرض^٢ الدائم؟ قال: الصدق.

وسئل بعضهم عن الصدق فقال: هو الوفاء. قال الله تعالى: ﴿رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾^٣

١ هو أبو محمد سهل بن عبد الله بن يونس التستري، الإمام القدوة الزاهد، صحب خاله محمد بن سوار، ولقي بالبحر ذا النون المصري وصحبه، وكانت له قدم راسخة في التصوف، وله مواعظ حسنة، وكلمات نافعة، توفي سنة ٢٨٣هـ. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ٢٠٦؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ١٠/١٨٩، سير أعلام النبلاء للذهبي، ٣٢٠/١٣.

٢ وفي الأصل وما فرض.

٣ سورة الأحزاب ٢٣/٣٣.

Zünnûn el-Mısırî¹ şöyle demiştir: “Hikmet üç şey üzerine bina edilmiştir: Sıdk, tasdik ve âzâlar ile tahkîktir.”

1 Zâhid, âlim bir şahsiyet olan Zünnûn'un isminde ihtilâf edilmiştir. Künyesi Ebu'l-Feyz veya Ebu'l-Feyyâz'dır. (Mısır'ın) Saîd beldesinin Nûbe köyünden ve kabilesindendir. Bu köye Ahmim de denir. Kendisi Mâlik, Fudayl, Süfyân b. Uyeyne gibi zevâtın rivayette bulundu. Kendisinden de Cüneyd, Mikdâm b. Davut Ra'inî gibi şahsiyetler rivayette bulundular. Sabit olmayan bazı hadisler ona isnat edildi. El-Hatîb el-Bağdâdî ve ondan başkaları (eserlerinde) bu hususa işaret etmişlerdir. Zünnûn hikmetli ve güzel konuşan bir vâiz idi. Bu nedenle Halife Mütevekkil Zünnûn'un Samarra'ya gelmesini istedi. Halife onun konuşmasını duyunca ondan etkilendi ve ona hayran oldu. Halife onun için: "Salih kimselerden bahsedileceği vakit, Zünnûn'u anın yeter." derdi. Bağdat'a geçip bir müddet orada kaldıktan sonra tekrar Mısıra döndü ve burada hicrî 245 yılında vefat etti. Geniş bilgi için bkz. es-Sülemî, *Tabâkâtü's-süfîyye*, s. 15; Abdulkarim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire, I, 58; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut, IX, 331; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Beyrut, VIII, 393; İbn Bedrân, *Tehzîbu Târihi Dimâşk*, Beyrut, V, 278; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-sâfîye*, IV, 315; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XI, 532.

وقال ذو النون^١: مدار الحكمة على ثلاثة أشياء: على الصدق والتصديق
والحقيقة بالجوارح.

١ هو الإمام الزاهد العالم. اختلف في اسمه، يكنى أبا الفيض، ويقال أبو الفياض. أصله من النوبة، من قرية من قرى الصعيد، ويقال لها: أخميم. روى عن مالك، والفضيل، وسفيان بن عيينة وطائفة، وروى عنه: الجنيد، ومقدام بن داود الرعيني وآخرون، وقد أسندت عنه أحاديث غير ثابتة، والحمل فيها — كما يقول الخطيب البغدادي — على من دونه. وكان واعظاً فصيحاً حكيماً، وطلبه الخليفة المتوكل، فحمل إلى حضرته بسامرا، فلما سمع كلامه ولع به وأحبه وكان يقول: إذا ذكر الصالحون، فحيّلا بذي النون. ثم انحدر إلى بغداد، وأقام بها مدة، ثم انحدر إلى مصر وتوفي بها سنة ٢٤٥ هـ. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ١٥؛ الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، ١/٥٨؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ٩/٣٣١؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ٨/٣٩٣؛ تهذيب تاريخ دمشق لابن بدران، بيروت، ٥/٢٧٨؛ صفة الصفوة لابن الجوزي، ٤/٣١٥؛ سير اعلام النبلاء للذهبي، ١١/٥٣٢.

SABIR VE TASABBUR (TAHAMMÜL)

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: “Sabır, musibetlerin olduğu ilk anda acıları yudumlamak (tahammül göstermek)tir.”

Diğerleri: “Gelen ezaları, musibetleri sükûnet içinde ve gönül hoşluğu ile karşılamaktır.” demişlerdir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Sabır, Allah’ın takdiri vukû bulduğunda acıya tahammül etmektir.”

Sabır, musibetlerin eleminden dolayı şikâyeti ve sızlanmayı terk etmektir.

Hâris el-Muhâsibî, sabır, endişelenmenin terk edildiği Allah Teâlâ’nın râzı olduğu bir makamdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Sen de sabah akşam O’nun rızâsını isteyerek Rablerine dua edenlerle birlikte sabret.*”¹ Yani nefsinin hapsedilmesi, demiştir.

Bazıları, sabır, acıyı tatlı gözüyle görmektir, demişlerdir. (Yani sıkıntılarla karşılaşta rızâsızlık göstermeden, gelen belâyâ katlanmaktır.)

Hâris el-Muhâsibî’ye sabır ve tasabburun farkından suâl edildi. O da şöyle cevap verdi: “Tasabbur, nefsin zorluklara tahammülü ve acıları yudumlamasıdır. Böylece tasabbur sahibi sevap ümidiyle günahlardan temizlenmeyi elde eder.”

Sabreden ise, (ulaşmayı istediği) gayelerin nihayetine ulaşır. Tasabbur sahibi, acıların çoğunu kendinde hisseder. Sabreden ise kibir hâllerinin çoğundan kendini soyutlar. Böyle yapmakla maksadı güzel ahlâk ve müsâma-hayla amel elde etmektir.

Yine Hâris el-Muhâsibî şöyle demiştir: “Sabır ile tasabbur arasında bir perdelenme (kapalılık) hâli vardır. Bundan dolayı Allah Teâlâ’nın bir kimseye ahiret ilmini vermesi onu sabır edenler zümresine kattığına delalettir. Böylece o kimse itaat nispetinde dâimi bir iman lezzeti (halâveti) içerisinde olur, bunu o kimse Allah’ın bir nimeti ve lûtfu olduğunu görür ve nimetlerin devamı ile kalp huzur içerisinde olur.”

¹ el-Kehf 18/28.

باب الصبر والتصبر

قال بعضهم: معنى الصبر تجرع المرات عند بدء^١ المصيبات.

وقال الآخرون: الصبر هو السكون عند موارد [٣٤] المؤمن.

قال بعضهم: الصبر تحمل الآلام عند نزول الأحكام.

وقال بعضهم: الصبر ترك الشكوى من ألم البلوى.

وقال الحارث: الصبر هو المقام على ما يرضي الله تعالى بترك الجزع. قال الله تعالى: ﴿وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ﴾^٢ أي احبس نفسك.

وقال بعضهم: الصبر هو رؤية المرارة بعين الحلاوة.

وسئل الحارث عن الفرق بين الصبر والتصبر، فقال: التصبر حمل النفس على المكاره، وتجرع المرات، فمطلب المتصبر تمحيص الجنايات رجاء الثواب، ومطلب الصابر ذرى منتهى الغايات.

قال: فالمتصبر يجد كثيرا من الآلام، والصابر قد سقط عنه كثير من عظيم المكابرات، ومطلبه العمل على الطيبة والسماحة.

وقال الحارث: بين الصبر والتصبر حالة من التنعيم، وذلك أنه إذا دفع الله تعالى له علما من الآخرة يدلّه على منازل الصابرين عنده، فوقع له قدر الطاعات حتى وجد الحلاوة الدائمة، ورأى أنّ ذلك نعمة من الله تعالى ولطف، فينعم القلب بسرود النعم.

١ وفي الأصل بدو.

٢ سورة الكهف ٢٨/١٨.

Cüneyd'e sabırdan suâl ettiler. O da: "Mü'minin Allah için sıkıntılı vakitlerin geçmesine katlanmasıdır." diye cevaplamıştır.

Ebû Bekir Şiblî¹ de (Allah rahmet eylesin) şöyle demiştir: "Sabır birkaç nevidir: Allah'da sabır, (imtihandır), Allah ile beraber sabır, (vefâdır) Allah için sabır, sabrın en şiddetlisi de Allah'dan uzak kalmaktır (bu da cefâdır). Allah için ve Allah ile beraber sabreden endişelenmez ve o kimseden şikâyet hâli sadır olamaz."

Bir kısım kimseler şöyle demişlerdir: Sabırla ilgili, sâbır (sabreden), sabûr (çok sabırlı), sabbâr (çokça sabreden) ve mutasabbır (sabretmek için kendini sıkıntılara zorlayan) kavramları vardır. Bunların ne anlama geldiği hususuna gelince; mutasabbır, (zorlayarak da olsa) Allah için sıkıntılara sabredendir. Böylesi kimseler, zorluklara karşı bazen aciz kalır, bazen de zorda olsa sabreder. Sâbır, musibetlere karşı aciz kalmayan ve şikâyet etmeyen kimsedir. Sabbâr, üzerine bütün belâlar ve sıkıntılar geldiğinde görünüşü ve yaratılışında bir değişiklik olsa bile, hakikatinde bir değişiklik olmayan kimsedir.

Biri de şöyle demiştir:

"Aşık öyle sabretti ki sabr onun sabrına sabredemedi
Sabr ondan meded diledi; o, sabra "sabret!" dedi.

Sabûr ise, bütün zikredilen bu makamlara sebat gösterendir.

Hâris el-Muhâsibî der ki: "Sabredenler akli derecelerine göre farklıdır- lar ve niyetlerine göre isimlendirilirler. Onlardan her birinin sabrı Allah'ın sevabını ve iyiliklerinin büyüklüğünü bilme derecesine ve genişliğine göre artar. Böylece rızkını elde etmede süratli sonuç alıp almamasına göre sabreder. Sabredemezse bundan dolayı hemen tevbe eder. Çünkü sabrı hususunda Allah'ın ona nazar ettiğini bilir ve de bütün rızkının Allah'ın yardımıyla olduğunu bildiği için sabreder, sıkıntılara katlanır."

1 Ebû Bekir Şiblî'nin isminde ihtilâf edilmiştir. Ebû Bekir Şibli aslen Horasanlı olup doğma-büyüme Bağdat'lıdır. Samarra'da doğduğu da söylenmiştir. Cüneyd ve o dönemin meşayihıyla dostluk kurmuştur. Hâl ve ilim bakımından zamanında benzersiz idi. Mâlîki mezhebinde fakih olan Ebû Bekir eş-Şiblî hicri 334 yılında vefat etmiş, Bağdat'ın Hayrezan kabristanına defnedilmiştir. Bugün bile (ziyaret edilme itibarıyla) kabrinin şöhreti devam etmektedir. Geniş bilgi için bkz. es-Sülemî, *Tabâkâtü's-süfyye*, s:338; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, Beyrut, X, 366; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, Beyrut, XIV, 389; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XV, 367.

وسئل الجنيد عن الصبر فقال: حمل المؤمن لله تعالى حتى تنقضي^١ أوقات المكروه.

وكان أبو بكر الشبلي^٢ رحمه الله يقول: الصبر على وجوه: صبر في الله، وصبر مع الله، وصبر لله تعالى، وأشدّه الصبر عن الله. فالصابر لله وفي الله لا يجزع، ولا يكون منه الشكوى.

وقال بعضهم: إنما هو الصابر والصبور والصبّار والمتصبر. فأما المتصبر فهو من صبر في الله على المكاره، فتارة يعجز وتارة يصبر؛ والصابر من لا يشكو، ولا يعجز، والصبّار هو الذي إذا وقع عليه جميع البلايا والمحن لم يتغير من جهة الحقيقة، وإن تغير من جهة الرسم والخلقة.

قال القائل:

صابر الصبر فاستغاث به الصبر فصاح المحب بالصبر صبرا

والصبور هو الثابت على هذه المقامات.

وقال الحارث: الصابرون متفاوتون على قدر عقولهم، وما تسمو إليه همومهم، فكل منهم يزداد في صبره على قدر معرفتهم بقدره واتساع علمه، تعظيم ثواب الله تعالى وعطاياه، فيحتمل المؤمن بسرعة العواقب، وسرعة الانقطاع لا تاب فقد علم أن الله ناظر إليه في صبره فاحتمل المؤمن كلها لأجل أنه بعينه.

١ وفي الأصل ينقضي.

٢ هو أبو بكر الشبلي، اختلف في اسمه، خراساني الأصل، بغدادى المنشأ والمولد، وقيل: إنه ولد في سامراء. صحب الجنيد ومن في عصره من المشايخ، وصار أواحد وقته حالا وعلماء. وكان فقيها على مذهب الإمام مالك. مات سنة ٣٣٤، ودفن في مقبرة الخيزران ببغداد، وقبره فيها مشهور. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ٣٣٨؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ١٠/٣٦٦؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ١٤/٣٨٩؛ سير أعلام النبلاء للذهبي، ١٥/٣٦٧.

Hâris el-Muhâsibî'ye sordular: “Sabreden neyle takviye eder sabrını? Sabır ne az tutulan bir yol oldu artık!” Muhâsibî şöyle karşılık verdi: “Mevlâ'nın senden râzı olacağı şeylere sabrının yine Mevlâ'ya âit olduğunu bilmek sabretmene vesîle olur; zîrâ O senden râzı olduğu vakit sabra muvaffak kılar seni. Hikmet sahibi kimsenin sözünü işitmedin mi?”

Şiir:

“Râzıyım, hem elbet râzı olurum
beni gazâba sevk eden işte
emrin sâhibinin rızâsı varsa”

وسئل المحاسبي فقليل له: بماذا يقوّي الصابر على صبره؟ فإن طريق الصبر قلّ مسلكه. فقال: إذا علمت أن صبرك لمولاك [٥] لما يرضى به مولاك عنك صبرك لأنه لما رضي عنك صبرك. أما سمعت قول الحكيم؟

شعر:

رضيت وقد أَرْضَى إذا كان مسخطي من الأجر ما فيه رضا من له الأجر

هـ

HAMD VE ŞÜKÜR

Hâris el-Muhâsibî'ye şükürden şükürden soruldu: “Nedir şükürün mâhiyeti? Mânası nedir?” Şöyle cevap verdi Muhâsibî: “Nimetin yalnızca Allah Teâlâ'dan olduğunu bilmendir. Semâvât ve arz ehli mahlûkâta ihsân edilmiş hangi nimet var ise hepsinin başlangıcı Allah'a aittir. Bunu böylece bilirsin ki Allah Teâlâ'nın hem senin hem başkalarının üzerindeki nimetlerini tanımakla O'na şükreden bir kul olarsın.”

Bazıları şöyle demiştir: “Şükür, nimetlerin Allah'tan olduğunu dil ile ikrâr etmen ve Allah Teâlâ'nın o nimetleri yaratan ve hiç kimse hak etmemişken o nimetlerle rızıklandıran olduğunu kalbinle tasdik etmendir. Kullandığın vasıta ve sebepler ise Allah Teâlâ'ya taatte hazırlayıcı unsurlardır.”

Hâris el-Muhâsibî'ye (yine) “Şükür üzerine şükür gerekir mi?” diye suâl ettiler: O da şöyle cevap verdi: “Evet gerekir. Kul, Allah'ın kendisini şükre muvaffak kıldığını gördüğü zaman bu şükür için Allah'a kalben şükreder, sonra bu şükür kalbinden taşar da dilinden hamd kelimeleri dökülür.” İşte budur şükürün sükrü. Kula, şükürde bir nihâyet yoktur bilakis her bir şükürün şükürü gerekir. Şükürün gâyesi Allah Teâlâ'nın sana ihsân ettiği nimetlerin bir nebzesinin yanında dahî ne kadar şükretsen az görmektir.

Denildi ki: Şükreden şükürünü nasıl artırır? Buna şöyle cevap verdi: “Şükürün endâzesinin olmadığını bilmekle.” Şöyle devâm etti: “Ne kadar şükredebiliyorsa külliyyen Mevlâ'nın ihsânı olduğunu; şükür niyetiyle tüm yaratılmışların tâkati nisbetinde sâlih amelle gelse bunun da âzâlarının tâkat getiremeyeceği, aklının almayacağı ölçüde şükür gerektireceğini bilmektir. Bu sebeple, şükreden ne kadar şükretse az görür.

باب الحمد والشكر

سئل المحاسبي عن الشكر: ما هو وما معناه؟ قال: أن تعلم أن النعمة من الله تعالى وحده، وأن لا نعمة على الخلق من أهل السماوات والأرض إلا وبدائها من الله تعالى، حتى تكون شاكرًا لله تعالى عن نفسك، وعن غيرك، لمعرفة نعم الله تعالى عليك، وعلى غيرك. ٥

وقال بعضهم: الشكر اعتراف باللسان أن النعم من الله تعالى، والاعتقاد بالقلب أن الله تعالى خالقها ورازقها، منشئها ومبدئها من غير استحقاق عليه لأحد. فاستعمال الآلات والأسباب المهيئات في طاعة الله تعالى.

وسئل الحارث فقيـل له: هل يلزم على الشكر شكر؟ فقال: نعم، بأن يعلم أن الله وفقه لذلك الشكر، فشكر الله على الشكر الذي وفقه له بقلبه، حتى فاض ذلك على لسانه، وحتى ينطق بالحمد، وهذا هو شكر الشكر، وليست له نهاية في الشكر، بل يلزم على كل شكرٍ شكرٌ، وغايته أن تقلل الكثير من شركك عند قليل ما أنعم الله تعالى به عليك. ١٠

وقيل: كيف يزداد الشاكر في الشكر؟ قال: إذا علم أنه مفرط في الشكر، وقال: بأن يعلم أن القليل مما معه من ذلك من عطاء مولاه، وأنه لو جاء بأعمال الخلق كلهم شكرًا لوجب عليه بذلك من نفسه في الشكر ما لا تحتمل جوارحه، ولا يقوم له عقله، فمن ذلك يستقل الكثير من شكره. ١٥

Hâris el-Muhâsibî'ye şükürün alâmetleri soruldu. O da: “(Nimetlerdeki) artma” cevabını verdi. “Buna delilin nedir?” denildiğinde de: Allah Teâlâ'nın şu âyetidir dedi: “*Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım.*”¹

Hamd kavramına gelince, onun iki mânası vardır: İlk mânası şükretme, ikincisi de mahmûd (övlümü) olana kendisine lâayık olduğu gibi senâ etmektir. Filan kimsenin durumunu övgüye lâayık buldum denilir. Bundan dolayı din ve dünya işlerinin ıslahı, şükür ve edepdir derler ki burda şükür (teşekkür etme) seninle mahlukât arasındaki durumdur.

Şükredenler üç gruptur: 1. Allah Teâlâ'nın sevabını arzularak O'na şükredenler. 2. O'nun azabından korkarak O'na şükredenler. 3. O'na senâda bulunmaktan lezzet alarak şükredenlerdir.

Bir kısım kimseler de demişlerdir ki; “Şükürün hakikati, Allah'a şükretmede aciz kaldığını itiraf etmektir.” Nitekim bu mânada şair demiştir:

Değil mi ki Allah'ın nimetine şükretmek bizâtihî nimettir
öyleyse şükürümün şükürü gerektir.

Günler uzayıp gitse, ömre ömür eklense
şükre muvaffak olmak ancak Rabbin fazlı iledir.²

İbn Mes'ûd (Allah rahmet eylesin) der ki: “Kıyamet günü insanlar üç divanda haşr olunur: 1. İyilikler divanı. 2. Kötülükler divanı. 3. Nimetler divanı. İyilikler nimetlerle karşılaştırılır. Ne kadar iyilik sayılsa illâ ki mukâbilinde bir nimet bulunur. Sonunda (iyilikler tükenip) nimetler iyilikleri kuşatıncaya kadar bu böylece sürer. Geriye kalan günahların da Allah dileğini siler.

¹ İbrâhim 14/7.

² Bu iki beyt Mahmud b. Hasan el-Verrâk'a aittir. Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, Beyrut 1986, s. 232.

وسئل الحارث عن علامة الشكر فقال: الزيادة. فقيل له: وما الحُجَّةُ؟ قال:
قوله: ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾^١

وأما الحمد فله معنيان: أحدهما: الشكر، والثاني: الثناء على المحمود بما
هو أهل لذلك. يقال: حمدت أمر فلان، وأحمدت فلانا؛ إذا وجدته محموداً،
ولذلك يقال: صلاح الدين والدنيا بالشكر والأدب، فالشكر فيما بينك وبين
الخلق.

والشاكرون على ثلاث طبقات: فمنهم من يشكر الله رغبة في ثوابه، ومنهم
من يشكره تعالى رهبة من عقابه، ومنهم من يشكر تليذا بالثناء عليه.

وقال بعضهم: حقيقة الشكر هو الاعتراف بالعجز عن الشكر، وفي معناه
قال الشاعر:

إذا كان شكري نعمةَ الله نعمةً علىَّ له في مثْلِها يَجِبُ الشُّكْرُ
فليسْ بُلُوغَ الشُّكْرِ إِلَّا بِفَضْلِهِ وإنْ طالتِ الأَيَّامُ واتَّصَلَ العُمْرُ^٢

وقال ابن مسعود يحشر الناس يوم القيامة على ثلاثة [٣٥] دواوين: ديوان
الحسنات، وديوان السيئات، وديوان النعم، فيقابل الحسنات بالنعم، ولا يؤتى
بحسنة إلا ويؤتى بنعمة حتى تغمر الحسنات النعم، ويبقى الذنوب فيمحو الله
ما يشاء.

١ سورة إبراهيم ١٤/٧.

٢ من بحر الطويل، وهما من أبيات للشاعر محمود بن حسن الوراق، انظر كتاب الصناعتين لأبي هلال العسكري،

المكتبة العصرية بيروت ١٩٨٦ ص ٢٣٢

Rivayet edilir ki Hasan b. Ali, Rükne¹ yapışarak: “Allah’ım bana nimet verdin ama şükreden olamadım, beni imtihan ettin ama sabredemedim. Ne şükrü terk edişim yüzünden nîmetini elimden aldın, ne sabrı terk edişime bakıp darda bıraktın beni. Allah’ım! Kerîm olandan ancak kerem (iyilik) sudûr eder.” demiştir.

Muhammed b. Ka‘b, “Allah için yaptığın her amel, Allah’ın nimetlerine karşı şükürün edasıdır.” demiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: *“Mü’minin durumu hayrete şâyan-
dır. Gerçekten onun bütün işleri hayırlıdır. Varlığa kavuşsa şükreder, bu onun
için hayırlıdır. Darlığa düşse sabreder, bu da onu için hayırlıdır. Bu durum
mü’minden başka hiç bir kimsede yoktur.”*²

1 Rükni-i Yemânî: Kâbe’nin Yemen tarafına düşen köşesi.

2 Müslim, Zühhd, 64; Dârimî, Rikâk, 61; Ahmed b. Hanbel, V, 24.

ورُوي أن الحسن بن علي التزم الركن فقال: إلهي، نَعَمْتَنِي فلم تجدني شاكراً، وَابْتَلَيْتَنِي فلم تجدني صابراً، فلا أنت سلبت النعمة بترك الشكر، ولا أدمت الشدة بترك الصبر! إلهي ما يكون من الكريم إلا الكرم!

وقال محمد بن كعب: كل عمل عملت لله فهو أداء شكر نعم الله تعالى.

وقال عليه السلام: عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، إِنْ أَصَابَهُ مَا يُحِبُّ حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ، وَإِنْ أَصَابَهُ مَا يَكْرَهُ فَصَبْرٌ عَلَيْهِ فَكَانَ لَهُ خَيْرًا؛ وَلَيْسَ أَحَدٌ أَمْرُهُ كُلَّهُ خَيْرٌ إِلَّا الْمُؤْمِنُ.^١

١ أخرجه مسلم في الزهد، ٦٤؛ والدارمي في الرقاق، ٦١؛ وأحمد في مسنده، ٢٤/٥.

KULUN ALLAH TEÂLÂ'DAN RÂZİ OLMASI

Hâris el-Muhâsibî'ye rızâdan sorulduğunda o şöyle cevaplamıştır: "Allah'ın hükmünde âdil olduğunu ve hiç bir hükmünde ithâm edilemeyeceğini kulun bilmesidir." "Rızânın kaynağı neredendir?" denildiğinde o: "Allah hakkında hüsn-i zanda bulunmak ve O'nun, hükmünde zulümden berî olduğunu bilmektir." demiştir. Bunu biraz daha açıklaması istendiğinde o şöyle devam etmiştir: "Allah Teâlâ'nın, yarattıklarının hayrına olacağını bildiği şeylerin gerçekleşmesini dilediğini, külfet olan ne varsa hepsini kul-
ları için imtihan vesîlesi kıldığını; akıllar basîretleriyle gördüğünde, kalpler
yakînen idrâk ettiğinde, nefisler bilip ilimler de şâhidlik ettiğinde; kalpler
bilir ki Hak Teâlâ birdir ve âdildir, O'nun misli yoktur. Böylece tüm âzâlar,
hükmünde âdil olduğunu ve asla itham olunamayacağını bildikleri Hakk'a
karşı gelmeyi bırakır."

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Rızâ nedir?" diye sorulduğunda o şöyle demiştir:
"Kalbin acı bir hükümde dahî sürûr duymasıdır. Rızânın zıddı ise kızmak-
tır, bu da kalbin olan bitenden bezginlik ve hoşnutsuzluk duyması ve mâ-
lik olma hususunda râğbetinin çokluğudur. Kul, Allah Teâlâ'nın kendisini
hakkındaki hükmünün yükünü O'nun kendisini görüp gözettiğini bildiği
zaman (rızâyla) yüklenir; çünkü bilir ki Allah Teâlâ musîbet ânında kulun
kendisine ne denli muhtaç olduğunu görür ve rahmetini ona ulaştırır"

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Râzı olan kimse, rızâsında sebât etmesini sağlayacak ve rızâsının kadrini arttıracak bir hâle muhtaç mıdır?" diye sorulduğunda o şöyle cevap verdi: "Evet. Rızâsını kaybetme korkusu ve Allah Teâlâ'ya şükretmedeki taksîrini bilmek, kişinin rızâda sebât hâlini kalıcı kılar ve Allah'dan râzı oluşunun kadrini artırır"

باب الكلام في رضا العبد عن الله

سئل الحارث عن الرضا فقال: علم العبد بأن الله تعالى عدل في قضائه، غير متهم فيما حكم. فقليل له من أين مخرج الرضا؟ قال: من حسن الظن بالله تعالى والمعرفة أنه غير جائر في حكمه. فقليل له: زدنا، قال: إذا أبصرت العقول، وأيقنت القلوب، وعلمت النفوس، وشهدت لها العلوم أن الله تعالى أجرى بمشيئته ما علم أنه خير لخلقه، المؤمن من اختياره ومحنه علمت القلوب أنه واحد عدل، ليس كمثله شيء خرجت الجوارح عن أن تعترض على من قد علمت أنه عدل في قضائه غير متهم في حكمه.

فقليل له: ما الرضا؟ قال: سرور القلب بِمُّرّ القضاء، وضدّه السخط وهو تبرّم القلب وكراهته لما وقع، وكثرة الاختيار بالتملّك. فإذا علم العبد أن الله تعالى ناظر إليه في احتماله مؤنة ما قضاه عليه احتمل ذلك؛ لعلمه بنظر الله إليه في المحنة إذا رآه قد ألقى كنفه بين يديه ورأى شدة فاقته إليه.

سئل الحارث: هل يحتاج الراضي إلى حالة تثبت بها في الرضا، ويزيد في قدر الرضا عنده؟ فقال: نعم، خوف السلب يديم له حالا في ثبوت الرضا، ومعرفة التقصير في الشكر لله تعالى. فهاتان الحالتان تزيدان في قدر الرضا عن الله تعالى.

Bir tâife de şöyle demiştir: “Rızânın hakikati, Cebbâr olan Allah’ın hük-
münün mecrâsında ihtiyârı ortadan kaldırmaktır.”

Bir başka tâife: “Rızânın hakikati, geçip giden sebebiyle müteesir olma-
mak ve ölen kimsenin ardından üzülmemektir.” demiştir.

5 Bazı kimseler şöyle demişlerdir: “Rızânın hakikati, Hak Teâlâ’nın ezelde
ihtiyar ettiklerini düşünmek (nazar) ve mahlûkat hakkında cereyan eden
hükme teslim olmaktır.”

Bazı kimseler ise: “Rızâ, Hak, hükmünü verip tanzim etmeden evvel
Hakk’ın takdîrine râzî olmaktır.” demişlerdir.

10 Ebû Süleyman ed-Dârânî: “Allah’tan râzî olma ve mahlûkata karşı
merhametli olma peygamberlerin derecesidir.” Yine o: “Rızânın özü Al-
lah’tan gayrısını istememek ve Allah istemedikçe bir şey istememektir.”
 demiştir.

15 Ebû Süleyman (ed-Dârânî): “İbadetlerin en şereflişi Allah’tan râzî olma
ve Allah’a karşı ihlâslı olmaktır.” demiştir.

Ebû Tûrâb’a rızâdan suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Kulun, hoşlan-
madığı hükümlerdeki hâlinin sevdiği hükümlerdeki gibi olmasıdır.”

İbnu’l-A’râbî der ki: “Rızânın tamamı itirazı terk etmekte, en üstün de-
recesi ise Allah için muvafakat etmektedir.”

20 Şiblî’ye de rızâdan suâl ettiklerinde: “Meydana gelen şeylere hoşnutluk
göstermektir.” demiştir.

وقال قوم: حقيقة الرضا: هو رفع الاختيار لمجاري حكم الجبار.

وقال قوم: حقيقة الرضا: أن لا تجزع على ما فات ولا تحزن على ما فات.

وقال بعضهم: حقيقة الرضا: النظر إلى ما اختاره الحق في القدم، والتسليم في ما يجري على الخلق.

وقال بعضهم: الرضا هو موافقة الحق في التقدير، قبل نزول الحكم بالتدبير.

وقال أبو سليمان الداراني: الرضا عن الله تعالى، والرحمة للخلق [٦] درجة المرسلين. وقال أيضا: من لبّ الرضا أن لا تريد غير الله، ولا تريد حتى ما يريد الله.

وقال أبو سليمان: أشرف العبادات الرضا عن الله، والإخلاص له.

وسئل أبو تراب عن الرضا فقال: أن يكون العبد في مكاره القضاء كهو في

محبوباتها.

وقال ابن الأعرابي: الرضا كله في ترك الاعتراض، وأعلى الرضا في الموافقة

لله تعالى.

وقال الشبلي وقد سئل عن الرضا فقال: هو القنوع فيما بدا.

Huldî¹ anlatıyor: Cüneyd'den rivayet edildiğine göre, Serî es-Sekatî'nin şöyle dediğini işittim: Yaşı genç, güzel yüzlü birisi benim yanımda durdu ve “Ey Üstad! Kul, Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olduğunu bilebilir mi?” diye sordu. Ben: “Hayır, bilemez.” dedim. O ise şöyle dedi: “Evet, bilebilir.”
 5 Ben: “Nereden bilebilir?” dedim. O şöyle cevap verdi: “Allah Teâlâ sevdiği ve râzı olduğu şeylere beni muvaffak kılar, çirkin gördüğü ve kızdığı şeylerden de beni uzak tutarsa, o zaman Allah'ın benden râzı olduğunu bilirim.”

Yahyâ b. Muâz der ki: “Kim müdebbir olarak Allah'tan râzı olursa, Allah'ın her hükmü onu sevindirir.” Aynı şekilde der ki: “Yasaklar (memnû'lar) hususunda Allah'tan râzı (memnun) olmayan kimse, ihsânlarda mâsiyetten kurtulamaz.”

(Ebû Hüseyin) en-Nûrî, Allah Teâlâ'nın “*Kim Allah'a iman ederse Allah onun kalbine hidâyet verir.*”² âyeti hakkında “teslimiyet ve rızâ” açıklamasında bulunmuştur.

15 Ebû Süleyman ed-Dârânî der ki: “Umarım ki rızânın bir kısmıyla rızıklanmışımdır. Zîrâ eğer Allah Teâlâ beni ateşe koysa ben buna râzı olurum.” O'na, falan kimsenin: “Allah'ım, ben senden râzıyım, sen de benden râzı ol.”! dediği söylendiğinde o şöyle demiştir: “Gerçekten râzı olsaydı ‘Allah'ım benden râzı ol!’ demezdi.” Sonra şöyle ekledi: “Ey bütün noksanlıklardan beri olan Allah'ım! Kul, Rabbine ‘Ben senden râzıyım.’ demeyi hak etmiyor!”

1 Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr el-Huldî, muhaddis, sûfiyyenin şeyhi ve kendisine uyulan imam olarak tanınır. Cüneyd'in arkadaşıdır ve onunla olan sohbetleriye bilinir. O, Hâris b. Ebî Usâme, Ebu'l-Kâsım el-Begavî gibi hadis imamlarından hadis rivayet etmiştir. Sika, sâdık ve fâzıl bir kimse idi. Tasavvufu ilgili ilimlerde, kitaplarda ve menkıbelerde başvuru kaynağı, şeyhlerin en genci, en ulusu ve söz olarak onların en güzel söz sahibi idi. Yaklaşık 60 defa hac yaptı. Ebû Muhammed el-Huldî, Şunûziyye'de defnedilmiş, kabri Serî es-Sekatî ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin kabirlerinin yanındadır. 95 yaşında hicrî 348 yılında vefat etti. Birçok eseri bulunmaktadır. *Kitabu'l-fevâid, Zühed ve'l-merâsîf* onlar arasındadır. Bazı eserleri basılmıştır. Geniş bilgi için bkz. El-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, VII, 226; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XV, 558.

2 et-Teğâbun 64/11.

وقال الخلدي^١: سمعت الجنيد يقول: سمعت سرّي السقطي يقول: وقف عليّ شابٌ حدث السن، حسن الوجه فقال: يا أستاذ هل يدري العبد أن الله تعالى راضٍ عنه؟ فقلت: لا. فقال: بلى، يعلم. فقلت: من أين؟ فقال: إذا وفقني لما يحبّ ويرضى، وجنبني ما يكره ويسخط؛ علمت أنه قد رضي عني.

وقال يحيى بن معاذ: من رضي بالله مدبراً سرّه كل ما قضى. وقال أيضاً: من لم يرض عن الله في الممنوع لم يسلم من المعصية في الممنوح.

وقال النوري في قوله تعالى: ﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ﴾^٢ قال: الرضا والتسليم.

وقال الداراني: أرجو أن أكون قد رزقت من الرضا طرفاً؛ لو أدخلني ربّي النار لكنت بذلك راضياً. وقيل له: ”فلانا يقول: اللهم ارض عني فأني عنك راضٍ!“ فقال: لو كان راضياً لم يقل اللهم ارض عني! ثم قال: يا سبحان الله ما يستحق العبد أن يقول لربه أنا عنك راضٍ.

١ هو الإمام القدوة المحدث، شيخ الصوفية أبو محمد الخلدي، صاحب الجنيد وعرف بصحبته وروى عن الحارث بن أبي أسامة، وأبي القاسم البغوي وغيرهما من أئمة الحديث، وكان ثقة صادقاً فاضلاً، وكان المرجع إليه في علوم القوم وكتبهم وحكاياتهم، وكان من أفنى المشايخ وأجلهم وأحسنهم قولاً. حجّ قريباً من ستين حجة، وتوفي ببغداد سنة ٣٤٨، عن خمس وتسعين عاماً، ودفن بالشنوزية عند قبر سرّي والجنيد. وله مؤلفات، منها: كتاب الفوائد والزهد والمراثي، وقد طبع بعضه. انظر: تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ٢٢٦/٧؛ سير أعلام النبلاء للذهبي، ٥٥٨/١٥.

٢ سورة التغابن ١١/٦٤.

ALLAH TEÂLÂ'NIN KULDAN RÂZİ OLMASI

Bir grup insan bu konuda: “Allah Teâlâ’nın kuluna râzı olduğu şeylerde muvaffakiyet nasip etmesidir.” demişlerdir.

Bazı kimseler de şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın kulundan râzı olması, kulunun yaptıklarından dolayı onu övmesi ve yüceltmesidir.”

Bir grup kimse şöyle demiştir: “Kulun, Allah’a itaat ve ibadet edip şükrettiğinde, Allah’ın ondan râzı olduğunu yine O’nun fazlıyla bilmesidir.”

Arkadaşlarımızdan bazıları: “Allah Teâlâ’nın kulundan râzı olması, onun için hayrı murâd etmesi, ahiretteki kereminin yanı sıra dünyada da onu itaate muvaffak kılmasıdır.” demişlerdir.

Hâris el-Muhâsibî şöyle der: “Kulun Allah’tan râzı olması Allah’ın kulundan râzı olması kabilindendir. Allah Teâlâ kulundan kul olarak râzı olduğunda, kul da rabbinden rab ve müdebbir olarak râzı olur ki, bu da Allah’ın kuluna olan muhabbetinden kaynaklanır.”

Yahyâ b. Muâz er-Râzî, “*Artık beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim*”¹ âyet-i kerîmesine işaret ederek: “Ve dahî hiçbir kimse Allah Teâlâ’yı, evvelinde Allah Teâlâ ona kendisini zikrettiğini hatırlatmış olmaksızın zikretmez.” demiştir.

Şeyh Ebû Bekir Muhammed b. Hasan (Allah ona rahmet etsin) şöyle demiştir: “Bil ki, bize göre Allah’ın râzılığı, muhabbeti ve anması O’nun zâtının sıfatlarındandır ve Allah Teâlâ iman üzere öleceğini bildiği kimseden dâimâ râzı, küfr üzere öleceğini bildiği kimseye de dâimâ gazaplıdır. Aynı şekilde, yarattığında hayr ehlinden olacağını bildiği kimseyi dâimâ hayırla zikreder. Allah Azze ve Celle (yaratmaya) böylece muhabbetinin ve rızâsının zikriyle başlatmıştır.

¹ el-Bakara, 2/152.

باب في رضا الله عن العبد

فقال قوم: هو توفيقه إياه لما يرضاه.

وقال بعضهم: هو مدحه إياه على ما يفعله، وتعظيمه له.

وقال قوم: وهو علمه به أنه إذا كان أطاع وعبد وشكر رضي.

وقال بعضهم من أصحابنا: رضا الله عن العبد هو إرادته له الخير، وأن يكون موافقا للطاعة في الدنيا، متعرضا للكرامة في العقبى.

وقال الحارث: إن رضا العبد عن الله تعالى من رضا الله عن العبد، فإذا رضي الله العبد عبداً رضي العبد ربّه ربّاً ومدبراً، إنه عن محبة الله لعبده.

وقال يحيى بن معاذ الرازي في قوله تعالى: ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ﴾^١ وما ذكر الله أحد حتى ذكره بأنه يذكره.

وقال الشيخ أبو بكر محمد بن الحسن رحمه الله: واعلم أن رضا الله ومحبه وذكره عندنا من صفات ذاته، وأن الله تعالى لم يزل راضياً عمّن يعلم أنه يموت على الإيمان، ساخطاً على من يعلم أنه يموت على [٣٦] الكفر، وكذلك لم يزل ذاكراً بالخير من علم أنه يكون من أهل الخير إذا خلق، وكذلك ابتداءً جلّ وعزّ بذكر محبه ورضاه.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah’tan râzı olmuşlardır.*”¹ “*Allah onları sever, onlar da Allah’i severler.*”² Allah Teâlâ kendi muhabbetinin zikriyle başlamıştır; zîrâ kulların muhabbeti O’nun muhabbetinden, kulların O’ndan râzı olması yine O’nun rızâsından, onlardan râzı olmasından kaynaklanır.”

1 el-Beyyine 98/8.

2 el-Mâide 5/54.

فقال: ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾^١ وقال: ﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾^٢ فبدأ بذكر محبته؛ لأنَّ محبتهم عن محبته، ورضاهم عنه، عن رضاه لهم وعنهم.

١ سورة البينة ٩٨/٨.

٢ سورة المائدة ٥/٥٤.

DÜNYANIN MÂNASI, ÖVÜLEN VE ZEMMEDİLEN DÜNYA

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Dünya nedir?" diye suâl edildiğinde o şöyle cevap vermiştir: "Dünyanın zâhirî, bâtınî, arazî, cismanî yönleri vardır. Yine dünyanın ilk, son, görünen ve görünmeyen tarafları vardır." Dünyanın 5 bâtını yönü sorulduğunda, O: "Nefsin bâtınındaki hevâyâ uymadır ki, böylece kalbler kibir, kin, hased, gösteriş, sû-i zan, ve aldatmayla ona tabi olur. Böyle yapmaktan maksat, müdâhene (yağcılık), övülme sevgisi, mal toplama, çokluk, şeref ve böbürlenmeyi (bu gibi hasletleri) elde etmektir. Dünyanın zâhirî yönü ise; altın, gümüş, giyim-kuşam, ev, hizmetçi, araba/ 10 binek ve benzeri şeylerdir. Dünyanın zâhirî şeyleri, (onu elde eden) sahibini sevindirir ve ahretten irtibatını keser."

Bir taife şöyle demiştir: "Dünya, altın ve gümüşdür."

Başka bir taife ise şöyle demiştir: "Dünya, çokluk ve böbürlenmedir."

Zikrettiğimiz tariflerden "Dünya nedir?" sorusunun en doğru cevabı: 15 "Dünya, zâhirî ve bâtınî yönü olan bir metadır." şeklindeki cevaptır.

Yine Hâris el-Muhâsibî'ye övülen ve zemmedilen dünyanın (ne olduğu) sorulduğunda o şöyle demiştir: "Bu durum (övülme ve zemmedilme durumu) dünyanın hepsi için geçerlidir. Eğer dünyadan edindiğin şey (sadece) dünyalık için ise, bu zemmedilen dünyadır. Eğer dünyadan edindiğin şey 20 ahiret için ise, bu zemmedilen dünya değildir." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Kim dünyadan helâl olan şeyleri övünmek ve böbürlenmek için talep ederse, o kimse Allah Teâlâ'ya ona kızmış olduğu hâlde kavuşur. Kim de dünyayı, kendisini muhafaza edip iffetinden insanlardan bir şey istemeden (dilenmeden) talep ederse, o kimse kıyamet gününde yüzü ayın 25 on dördü gibi parlayarak gelir.*"¹

1 Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, hadis no:10373, Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzu'ât*, s. 174.

باب الكلام في معنى الدنيا ومعنى المحمود والمذموم منها

سئل الحارث عن الدنيا ما هي؟ قال: الدنيا منها ظاهر، ومنها باطن، ومنها عرض، ومنها جسم، ولها أول، ولها آخر، ولها شاهد، ولها غائب. ف قيل له: فما الباطن منها؟ قال: اتباع الهوى الذي بطن في النفس، واتبعت القلوب، مثل الكبر والغل والحسد والرياء والسمعة وسوء الظن والمخادعة والمراد به المداهنة وحبّ الحمدة وجمع المال والتكاثر والشرف والتفاخر. وأما الظاهر منها فالدينار والدرهم والثوب والدار والخادم والمركب ومثله، وشبهه ظاهرها، فالذي يسر صاحبه ويقطعه عن الآخرة.

وقالت طائفة: هي الدينار والدرهم.

وقالت أخرى: هي التكاثر والتفاخر.

وأصحّ الجواب ما ذكرنا من متاع ظاهرها وباطنها.

وسئل الحارث عن المحمود منها والمذموم فقال: جملة ذلك كله أن ما أخذت من الدنيا للدنيا فهي الدنيا المذمومة، وما أخذت من الدنيا للآخرة فليس بمذموم، وذلك أن النبي ﷺ قال: «من طلب الدنيا حالاً مكاثراً مفاخراً لقي الله وهو عليه ساخط، ومن طلبها استعفافاً عن المسئلة وصيانة لنفسه جاء يوم القيامة ووجهه كالقمر ليلة البدر.»^١

١ أخرجه البيهقي في شعب الإيمان، حديث رقم ١٠٣٧٣، والفتني في تذكرة الموضوعات، ١٧٤.

Hâris el-Muhâsibî sözüne şöyle devam etti: “Eğer bir kimsenin dünyadan edindiği şey; çokluk, böbürlenme, makam, mevki ve itibarını koruma, gururlanma, övünme ve fakirlik korkusuyla fazla mal toplamak için ise, işte bu zemmedilen dünyadır. Eğer bir kimsenin dünyadan edindiği şey, dini korumak için gerekli olan mubah yollardan (elde edilmişse) ise bu övülen dünyalıktır, zemmedilen dünyalık değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “*Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve namaz da gözümün nuru kılındı.*”¹

İşte bu, zühde zarar vermeyen ve ona noksanlık getirmeyen durumlarıdır ve buna zemmedilen dünya da denmez. Çünkü Allah Teâlâ dünyalıklardan (ihtiyaçtan) fazla veya gereksiz olanları zemmetmiştir. Bununla ilgili örnek Hz. Ömer’den bize ulaşmıştır. Halife Hz. Ömer, Ebu’d-Derdâ’yı Hıms’a vali olarak tayin eder, o da orada kendisine has bir mekân edinir ve ihtiyaçları için iki dirhem harcar. Bunun üzerine Hz. Ömer Ebu’d-Derdâ’ya şöyle bir mektup yazar: “Müminlerin Emîri Ömer’den Uveymir’e; Allah’ın, harâbına izin verdiği Fars ve Rum umrânında seni dünyâ imarından alıko- yacak kâfi ibret vardı hâlbuki! Bu mektubum eline ulaştığında bil ki seni ve aileni Dımaşk’a sürgün ettim!” Bundan dolayı Ebu’d-Derdâ vefatına kadar orada kaldı.

Bundarı b. Hüseyin şöyle der: “Zemmedilen dünyanın hakikati, kalbi dünya hırsına yaklaştırıp ve onu Rabbi zikirden alıkoyan her şeydir. Dünya kelimesinin aslı Arapça dünüv kökünden gelmekte ve bu da yaklaşma anlamındadır. Bu mânada kalbi Allah’tan uzaklaştıracak şeylere yaklaştıran her şey, zemmedilen dünyadır.”

1 Nesâî, İşreti’n-nisâ, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 128, 199, 285.

قال: فإذا أخذها منها للتكاثر والتفاخر وإقامة الجاه والقدر والعلو والمباهاة^١ وجمع الفضول لخوف الفقر في الدنيا فهي الدنيا المذمومة، وإذا كان أخذه لها من طريق المباح فيما لا بدّ منه صيانة للدين فهو من الدنيا المحمودّة، وليس بمذمومة، كما قال النّبي ﷺ: «حَبَّ إِلَيَّ من دنياكم ثلاث: الطيب والنساء وجعل قرّة عيني في الصلاة.»^٢

فهذا مما لا يضر، ولا ينقص من الزهد ولا يسمى بدنيا^٣ مذمومة، وإنما ذم الله من الدنيا فضولها، كما بلغنا عن عمر رضي الله عنه أنه استعمل أبا الدرداء رضي الله عنه على حمص فاتخذ كنيفاً، وأنفق عليه درهمين فكتب إليه: «من عمر أمير المؤمنين إلى عُويمر، قد كان لك في بناء فارس والروم ما تكفي به عن عمران الدنيا، حتى أذن الله بخرابها فإذا أتاك كتابي هذا فقد سيرتك أنت وأهلك إلى دمشق.»^٤ فلم يزل بها حتى مات.

وقال [٧] بندار بن الحسين: حقيقة الدنيا المذمومة: كل ما دنا من القلب حرصه، وشغل عن الربّ ذكره فهو الدنيا المذمومة، وأصله من الدنوّ وهو القرب، وكل ما قرب من القلب مما بعد له عن الله فهو الدنيا المذمومة.

١ وفي الأصل المباهاة.

٢ أخرجه النسائي في عشرة النساء، ١؛ وأحمد في مسنده، ٣/١٢٨، ١٩٩، ٢٨٥.

٣ وفي الأصل لا يسمى دنيا.

FAKİRLİK VE ZENGİNLİK

Fakirlik ve zenginlik konusuna gelince, Ebû Bekir şöyle der: “Fakirlik üç kısma ayrılır: 1. Mahlûkât olarak Allah Teâlâ’ya muhtaç olmak. 2. Dünya mallarından mülk ve zenginliklerden herhangi bir şeye sahip olmama mânâsında fakirlik. 3. Nefis fakirliği ki Hz. Peygamber (s.a.) bundan Allah’a sığınmıştır.”

Sûfilerin üzerinde konuşup faziletine işaret ettikleri fakirliğe gelince; bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî’den rivayet edildiğine göre sadık fakirden ve onun cennete zenginlerden beş yüz sene evvel girmeye ne zaman müstahak olacağından sorulduğunda o şöyle demiştir: “Eğer bu fakir, amellerini kalpten gelerek, Allah için yapıyor ve Allah’ın hudûduna riâyet ediyorsa Nitekim Allah Teâlâ’nın bir âyet-i kerîmede: “*Sadakalarımızı, kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlere veriniz.*”¹ buyurduğu gibi bu durum, onun için insanlardan ümidin kesilip Allah’a muhtaç olduğunun açık şekilde tezahür ettiği bir durumdur. Fakir kimse, bu vasıflara sahip olduğunda, cennete zenginlerden beş yüzyıl önce girer ve kıyâmet günü bekleme ve hesâb sıkıntısından kurtulur.”

Cüneyd-i Bağdâdî’den rivayet edildiğine göre o şöyle demektedir: “İnsanın (hakiki mânada) fakirliği ancak kıyamette ondan daha fakir kimsenin olmayacağını ikrar etmesiyle gerçekleşir.”

Zenginlik de fakirlik gibi üç kısma ayrılır: 1. Gönül zenginliği. Bu herkes tarafından istenilen ve övülen bir durumdur. 2. Mal zenginliği. Bu ihtilâf konusudur. 3. Allah ile istiğnâ (Allah'tan gayrisine muhtaç olmama).

1 el-Bakara 2/273.

باب معنى الفقر والغنى

أما الكلام في الفقر والغنى، قال أبو بكر: إنَّ الفقر على ثلاثة أقسام: منها فقر الخليقة إلى الله، ومنها الفقر بمعنى عدم الأملاك والجدات^١ من عرض الدنيا، ومنها فقر النفس، وهو ما استعاذ منه النبي ﷺ.

ه فأمَّا الفقر الذي تكلم فيه القوم، وأشاروا إلى فضله، فإنه يُحكى عن الجنيد رحمه الله أنه سئل عن الفقير الصادق، ومتى يكون مستوجبا لدخول الجنة قبل الأغنياء بخمس مائة عام، فقال: إذا كان هذا الفقير معاملا لله تعالى بقلبه، موافقا له فيما منع، حتى يعد الفقر من الله تعالى نعمة عليه، يخاف على زوالها، كما يخاف الغنى عن زوال غناه، وكان صابرا محتسبا باختيار الله له الفقر، صائنا لدينه، تَمَّا لفقره، مظهرا للأياس في الناس، مستغنيا بربه في فقره، كما قال تعالى في كتابه: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾^٢ الآية. فإذا كان الفقير بهذه الصفة دخل الجنة قبل الأغنياء بخمس مائة عام، ويكفى في القيامة مؤنة الوقوف والحساب.

ويحكى عن الجنيد أنه قال: لا يتحقق الإنسان بالفقر حتى يتقرر عنده أنه لا يرد في القيامة أفقر منه.

ه وأما الغنى فعلى الأقسام التي ذكرنا في الفقر: منها غنى النفس، وهو المطلوب المحمود عند الجميع. ومنها الغنى بالمال، وهو موضع الخلاف. ومنها الاستغناء بالله تعالى.

١ وفي الشعر: المال والفراغ والجدة.

٢ سورة البقرة ٢/٢٧٣.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye: "Allah Teâlâ'ya ihtiyacı olmak (iftikâr) mı yoksa Allah Teâlâ ile istiğnâ (ihtiyaçsızlık) hâli mi daha mükemmel bir hâldir?" diye sorulunca o şöyle dedi: "Allah'a iftikâr hâli, Allah ile istiğnâ hâlini gerektiren bir hâldir. Allah Teâlâ'ya ihtiyacı olma hâli sahih ve doğru olunca Allah Teâlâ ile istiğnâ kemâle ermiş olur. Şu hâlde "İftikâr mı yoksa gınâ mı daha mükemmeldir?" denilmez. Çünkü bu ikisi, biri diğeri olmadan tamam olmayan iki hâldir. Sahih bir iftikârdandır sahih bir gınâ."

Yusuf b. Hüseyin¹'e: "Zenginin alâmetleri nelerdir?" diye suâl edildiğinde o şöyle demiştir: "O'nun zenginliği dünya için değil, din içindir. Böyle bir zenginin ticareti, günah ve düşmanlık üzere yardımlaşan kimselerle değil, kazancında takvâ ve iyilikte yardımlaşan kimselerle hakka mani olmayan şekilde olmalıdır O'nun kalbi, Allah'ı bırakıp malına taalluk etmez. Ne fakirliğinden hoşnutsuzluk ne mülküne ünsiyet duyar. Zenginliğinde Allah'a muhtaç olduğu gibi fakirliğinde de Allah ile müstağnîdir. İşte bu kimse kurtuluşa eren ve kurtulan kimselerdendir. Hz. Peygamber'den gelen bir haberde zikredildiği gibi bu kimse fakirlerden beş yüz yıl sonra cennete girecektir."²

Ömer b. Osman el-Mekkî'ye zenginlikten sorduklarında o şöyle demiştir: "İstiğnân zenginlik ile ise, müstağnî olabilmek için zenginliğe muhtaçsın demektir; istiğnân zenginlik ile değil de Allah ile ise, sen zenginlikten de gayrısından da müstağnîsindir."

Cüneyd-i Bağdâdî der ki: "Hakk'ın, gınânın hakikatiyle azîz kıldığı nefisten ihtiyaçlar ve zâil olur."

1 Asıl adı Yusuf b. Ali Ebû Yakub er-Râzî'dir. Ârif ve kendisine uyulan imamlardan kabul edilir. Zünnûn el-Misrî, Ebû Saîd el-Harrâz ve Ebû Turâb en-Nehşabî gibi zevât onun arkadaşı idi. Hicrî 304'te vefat etmiştir. Sülemî onun hakkında, "Asrının imamlarından olup meşâyih içerisinde onun gibi nefsinin zelil gören ve makam ve mevkiden kaçan biri yoktur" demiştir. Geniş bilgi için bkz: es-Sülemî, *Tabâkâtü's-süfîyye*, s:185; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, Kahire, I, 137; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut, X, 283; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, XIV, 314; İbn Ebi Ya'la, *Tabakatu'l-Hanâbile*, I, 418; İbnü'l- Cevzî, *Sıfatü's-Safie*, IV, 102; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIV, 248, 338.

2 Bkz. İbn Mâce, Zühed, 6; Dârimî, Rikâk, 118; Ahmed b. Hanbel, II, 296. Ayrıca hadisi Tirmizî de rivayet etmiş ve sahih kabul etmiştir. Bkz. Tirmizî, Zühed, 37. Elbâni hadise hasen sahih hükmü vermiştir.

وسئل جنيد: أيما أتمّ، الاستغناء بالله تعالى أو الافتقار إليه؟ فقال: الافتقار إليه موجب للغناء به، فإذا صحّ الافتقار إليه كُمل الغناء به. فلا يقال أيهما أتمّ، لأنهما حالان لا يتمّ أحدهما الا بتمام الآخر، ومن صحيح الافتقار صحيح الغناء.

سئل يوسف بن الحسين^١: ما علامة الغني؟ فقال: أن يكون غناه للدين لا للدنيا، فإذا كان هذا الغني آخذاً للشيء من جهته، غير مانع عن حقه، ممن يتعاون في كسبه على البرّ والتقوى، لا متعاوناً في تجارته على الإثم والعدوان، ولم يتعلق قلبه بماله دون الله تعالى، ولا استوحش من فقره، ولا استأنس بملكه، وكان في غناه مفتقراً إلى الله تعالى، وفي فقره مستغنياً به كان من أهل الفوز والنجاة، ودخل الجنة بعد الفقراء بخمس مائة عام كما جاء في الخبر^٢ عن النبي ﷺ.

وسئل عمر بن عثمان المكي عن الغنى [٣٧] فقال: إذا استغنيت بالغناء كنت محتاجاً إليه من أجل استغنائك وإذا كنت غنياً بالله لا بالغنى كنت مستغنياً عن الغنى وغير الغنى.

وقال الجنيد: النفس التي قد أعزّها الحق بحقيقة الغنى يزول عنها مرافقة

الحاجات والفاقات.

١ هو يوسف بن الحسن بن علي أبو يعقوب الرازي، الإمام العارف القدوة، صاحب ذا النون المصري وأبا سعيد الخراز وأبا تراب النخشي، ومات سنة ٣٠٤. قال السلمي: كان إمام وقته، لم يكن في المشايخ أحد على طريقته في تذليل النفس وإسقاط الجاه. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ١٨٥؛ الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، ١/١٣٧؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ١٠/٢٣٨؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادى ١٤/٣١٤؛ طبقات الحنابلة لابن أبي يعلى، ١/٤١٨؛ صفة الصفوة لابن الجوزى، ٤/١٠٢؛ سير اعلام النبلاء للذهبي، ١٤/٢٤٨.

٢ أخرجه ابن ماجة في الزهد، ٦؛ والدارمي في الرقاق، ١١٨؛ وأحمد في مسنده، ٢/٢٩٦، والترمذي في الزهد، ٣٧ عن أبي هريرة وصححه، وقال الألباني حسن صحيح.

Hâris el-Muhâsibî bu hususta şöyle dedi: “Kişi, ancak fakirliği bir şiar olarak benimseyip onun ridâsına büründüğünde, ve zenginliğe karşılık fakirliği tercih ettiğinde medhi hak eder. Kişiler fakirlikteki makamlarda akılları ölçüsünde bulunurlar; bu da sabırda, kanaatte, sükûnette, yakînde
5 ve Allah'a karşı hüsn-i zanda arz ettikleri farklılıklara göredir. Bu sebeple; onların bir kısmı sâbır (sabırlı), bir kısmı mutasabbır (tahammüllü), bir kısmı veri‘ (vera‘ sahibi), bir kısmı müteverri‘ (vera‘ sahibi olmaya gayret eden), bir kısmı zâhid ve bir kısmı mütezehhid (zâhid olmaya gayret eden) kimseler olarak kabul edilir. Mutasabbır (tahammül eden, katlanan), zor-
10 luklarla karşılaşır, derin ızdırıp duyar ve [nefsini] arındırmak için çalışır. Sâbır (sabreden) ise Allah Teâlâ’dan ümidinin azametiyle bilgisi ölçüsünce Müteverri‘, şüpheli şeylere bir zaman meyletme, diğer zaman terk etme hâlidir ki, bu hâl ona galip geldiğinde şüpheli şeylerin hepsini bırakır, bu hâlinde ise onların bir kısmına meyleder. Veri‘ (vera‘ sahibi), fakirliği kal-
15 binden atar, nefis bütünüyle rahata kavuşmadan ümidini keser. Böylece güzel vera‘ı ile dünyadan ayrılır ve nefsi onu istemez.”

وقال الحارث: إنما يستحق وصف المدح إذا اتخذ الفقر شعارا ودثارا، واختاره على الغنى اختيارا. وتفاوتهم في المقامات في الفقر على قدر عقولهم، وذلك على قدر تفاوتهم في صبرهم وقنوعهم وسكونهم ويقينهم وحسن ظنهم بربهم؛ فمنهم صابر ومنهم متصبر، ومنهم ورع ومنهم متورع، ومنهم زاهد ومنهم متزهّد. فأما المتصبر فهو الذي يجد المكّاره ويقع به شدة الآلام، ويعمل في حالة التمحيص. وأما الصابر فهو الذي أسقط عنه عظيم المكابرة على قدر علمه بعظيم ما يؤمل من الله تعالى. وأما المتورع فهو الذي ينال شيئا من الشبهات في وقت ويتركها في وقت، ويغلب حاله في وقت، فيقطعها بالكلية، ومرة أخرى يميل إلى بعضها. وأما الورع فهو الذي أسقطها عن قلبه، وآيس النفس من رَوْح الانبساط إلى الذر منها، حتى فارق بحسن ورعه الدنيا، وعزفت نفسه عنها.

FAKİRLİĞİN ZENGİNLİKTEN DAHA ŞEREFLİ OLMASI

Âlimler kanaatkâr fakirin şükreden zenginden daha şerefli olduğu hakkında fikir beyan etmişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu, kanaatkâr fakirin şükreden zenginden hâl olarak daha şerefli olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. 5 Bir kısım âlim ise, şükreden zenginin kanaatkâr ve sabırlı fakirden hâl olarak daha şerefli, olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ gibi büyük ve faziletli peygamberlerin zengin olduklarını, peygamberlerin azının fakir olduğunu zikretmişlerdir. Mesela Hz. Nuh'un gemisi, Hz. İbrahim'in koyunları, Hz. Davut'un askerleri, Hz. Mûsâ'nın hazineleri ve Hz. Muhammed'in -salevâtullâhi aleyhim (Allah hepsine rahmet eylesin)- fedek arazisi vardı. 10

Bazı kimseler: “Zenginliği, (sahip olunduğunda) şükür ve sabır etmeyi gerektiren bir durumun ona nasip edildiği şeklinde (bir anlayışı) bulduk. Ancak fakirlik böyle olsa da, onda sadece sabretmeyi gerekli kılan bir durum vardır. Bu noktada fakirlik, Allah'ın huzurunda bulunma ve Allah dışındaki şeylerden kalbi boşaltma noktasında zenginlikle ortak yöne sahiptir. Zenginlik, Allah Teâlâ'nın onunla beraber şükrü gerekli kıldığı fakirlikte olmayan bir durumdur. Şükür, devamlı şükür etmeyi gerektiren bir nimettir. Sultânın emrine me'mûr kılınan elbet daha hayırlıdır kılınmayandan.” demişlerdir. 15

Bu hususta bir kimse şöyle demiştir: “Bu (tür) zenginlik mülkün sahibinin (nasip ettiği) kaynaklar ile elde edilir. Çünkü mülkün sahibi ona kullarına malını infak hususunda tasarruf ve idare yetkisi vermiş, yeryüzünün hazineleri onun için sevk edilmiş, bunun için (gerekli olan) kaynaklar ona uzatılmıştır. Bir taife, bu (durum bazen) mülk sahibinin kapısı(nda bulunmakla); ikinci taife, bazen mülk sahibinin kaynaklarıyla; üçüncü taife, bazen mülk sahibine köle olmakla; dördüncü taife ise, bazen de vasıflarıyla 25 yücelttiği mülk sahibinin habibi olmakla elde edilir (demişlerdir).

باب الكلام في شرف الفقر على الغنى

وقد تكلم الناس في شرف الفقير القانع على الغني الشاكر، فذهب الأكثرون إلى أن الفقير القانع أشرف حالا من الغني الشاكر، وذهب بعضهم إلى أن الغني الشاكر أشرف حالا من الفقير القانع الصابر، واحتج بأن أفضل الأنبياء مثل نوح وإبراهيم وموسى والأكابر كانوا أغنياء، وقل من كان من الأنبياء فقيرا من ذلك نوح وسفيته، وإبراهيم وغنمه، وداود وعسكره، وموسى وخزائنه، ومحمد وفدكه -عليهم صلوات الله-.

قالوا: ووجدنا الغني قد أعطي ما وجب عليه فيه الشكر والصبر، وكذلك الفقير، إلا أن ما دفع إليه الفقير مما وجب عليه فيه الصبر قد شره الغني فيه، وهو الحضور بين يدي الله وفراغ القلب إلا من الله تعالى، والغني معه ما أوجب الله عليه فيه الشكر ما ليس هو للفقير، والشكر نعمة يجب شكرها أبداً. ومن استعمل أفضل ممن لم يستعمل.

قال: وهذا الغني يكون غنياً من عيون الملك، قد فوّض الملك أمره إليه في إنفاق ماله على عبادته، وقد سيقّت إليه كنوز الأرض، وامتدت الأعين إليه في ذلك، فطائفة تقول هذا باب الملك، وطائفة تقول هذا عين الملك، [٨] وطائفة تقول هذا عبد الملك، وطائفة تقول هذا حبيب الملك، قد علاه الاتصاف.

Böylece onu, sâlih ve acizlere yardım edip dini emirlerin hepsinin kemale erdirdiği güzel yakînin itirafı kaplar. Bu durumda bazen o, temkin denizine dalar, bazen de, isteyen fakirlere mülk sahibinin malını tüketme hakkı olduğunu hatırlatır. Bu fakirlere, dini ikame etmek üzere yardım isteme taleplerine karşı cömert olmayı mülk sahibi mübâh kılmıştır. Bu durumda zenginle fakir, efkâr (fikirlerde), ezkâr (zikirlerde), kurbiyet (yakınlık), ünsiyet (arkadaşlık), muhâdese (konuşma) ve mücâlese (bir arada oturma) hususunda müşterektir. Bu durumdaki kimse efendisiyle beraber olur ve o, Allah'ın kulları için mallarını kullanma konusunda muhatap kılındığı şeye bakar. Çünkü Allah Teâlâ Nebî'sine (s.a.) zenginlikle iyilikte bulunmuştur:

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi?*”¹ Müfessirler, âyette geçen “عَائِلًا” kelimesinin masdarı olan “العيلة” kelimesinin fakr mânasında olduğunu söylemişlerdir. Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) Hz. Hatice'nin malıyla zenginleştirmiştir. Zenginlik Allah'ın sıfatlarından-
dır. Allah'ı fakir olarak isimlendirmek câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ övgüsü ve fazileti çok olan sıfatlarla vafedilir.

Çoğu mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimlerden oluşan diğer bazı kimseler ise, sabreden fakirin şükreden zenginden hâl itibarıyla daha iyi konumda olduğunu, diyerek şu âyeti delil getirmişlerdir: “*Şeytan, sizi fakirlik ile korkutur.*”² Allah Teâlâ bu âyette, şeytanın kulları fakirlikle korkuttuğundan haber veriyor ki şeytanın korkutması ancak onun zenginliğe teşvik etmek suretiyle olur. İnsanın kendisi şeytana uyarak şeytanın Allah'ın kullarını fakirlikle korkutup zenginliğe teşvik etmesini tasvip etmek istemesi nasıl olur? Zira Allah fakirleri Kur'an'daki âyetlerde övmektedir: “*Allah'ın nasib ettiği bu ganimet malları o hicret eden fakirlere aittir ki ...*”³, “*Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlere veriniz.*”⁴

1 ed-Duhâ 93/8.

2 el-Bakara 2/268.

3 el-Haşr 59/8.

4 el-Bakara, 2/273.

وشمله الاعتراف، حسن اليقين، كامل بجميع أمور الدين، معونة للصالحين والطلّاحين، فتارةً يغترف من بحار التمكين، وتارةً يخطر على مصطبة الولاية، ينفذ مال الملك إلى فقرائه الطالبين، الذين قد أباحهم الملك الجواد طلب ما يستعينون به على إقامة الدين، فقد شارك الفقير في الأفكار والأذكار والقرب والمؤانسة والمحادثة والمجالسة، وبات بحاله مع سيده، وينظر ما يخاطب به في تنفيذ أمواله ه في عبادته، وبأنه قد امتن الله تعالى على نبيه ﷺ بالغنى.

فقال تعالى: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾^١ قال المفسرون: العيلة الفقر، وأغناه بمال خديجة، وبأن الغنى من أوصاف الله تعالى، ولا يجوز أن يسمّى فقيراً، وإنما يوصف الله بالأمدح والأفضل.

وقال الآخرون وهم الأكثرون من المتقدمين والمتأخرين: إنّ الفقير الصابر أتمّ حالاً من الغنيّ الشاكر، واحتجّوا لذلك بقوله تعالى: ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ﴾^٢ فأخبر الله أنّ الشيطان يخوّف عباده بالفقر، وليس تخويفه بالفقر إلاّ للحثّ على الغنى، وكيف يستصوب المرء في نفسه موافقة الشيطان في تخويفه عباد الله بالفقر، وحثّه إيّاهم على الغنى، وبأنّ الله تعالى مدح الفقراء في قوله:

﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ﴾^٣ ويقول: ﴿لِلَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾^٤

١ سورة الضّحى ٨/٩٣.

٢ سورة البقرة ٢/٢٦٨.

٣ سورة الحشر ٨/٥٩.

٤ سورة البقرة ٢/٢٧٣.

Zenginleri şu âyetlerde yermektedir: “*Kınamaya yol, ancak zengin oldukları hâlde geri kalmak için senden izin isteyenleredir.*”¹ “*Nihayet, refah ve bolluk içinde olanlarını sıkıntıya uğrattığımızda, bakarsın ki onlar feryadı basarlar.*”² “*Ne zayıflar üzerine, ne de hastalar üzerine ve ne de harcayacakları bir şey bulamayanlar üzerine bir günah yoktur.*”³

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: “*Ümmetimin fakirleri cennete zenginlerinden beş yüz yıl önce girecektir.*”⁴

Rivayet edilir ki, kıyamet günü bir münadi şöyle seslenir: “Benim seçkin kullarım nerede?” Melekler şöyle der: “Ey Rabbimiz! Senin seçkin kulların kimlerdir?” Bunun üzerine Allah Teâlâ: “Kanaat edenler ve fakirlik hükmüne (kaderine) râzı olanlardır.” buyurur.

Allah cömertliği cimriliğe karşı faziletli kılmıştır. Şayet zenginlik fakirlikten üstün olsaydı; cimrilik cömertlikten, eli sıkı olmak eli açık olmaktan ve dünyalık bir şeyi yitirmekten müteessir olan kişi, sabredenden daha üstün olurdu. Cimrilik, fazla olan bir şeyi vermeyi men etmektir. Cömertlik ise; fazla olan şeyin (vererek) noksanlaşmasını istemektir.

Allah malından severek vereni övmüş cimrilik yapanı da zemmetmiştir. “*Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.*”⁵ Aynı şekilde Allah kanaat ehlini de övmüştür: “*Yüzsüzlük yapıp kimseden bir şey de isteyemezler.*”⁶ Eğer zenginlik fakirlikten üstün olsaydı, isteyen (dilenci) kanaatkârdan, bir şeyi talep eden, (ihtiyacından dolayı) fazla olan şeyi istemekten çekinen iffetli kimseden daha üstün olurdu. Çünkü burada iffetli davranan daha faziletli olan şeyi terk etmiştir.

1 et-Tevbe 9/93.

2 el-Mü'minin 23/64.

3 et-Tevbe 9/91.

4 İbn Mâce, Zühd, 6; Dârimî, Rikâk, 118; Ahmed b. Hanbel, II, 296. Ayrıca hadisi Tirmizî de rivayet etmiş ve sahih kabul etmiştir. Bkz. Tirmizî, Zühd, 37. Elbâni hadise hasen sahih hükmü vermiştir.

5 Al-i-İmrân 3/180.

6 el-Bakara 2/273.

وذم الأغنياء بقوله: ﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنَاءُ﴾^١ وقال في آية أخرى: ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ﴾^٢ وقال: ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ﴾^٣

وبأن النبي ﷺ قال: «يدخل فقراء أمتي قبل أغنيائهم الجنة بخمسمائة عام.»^٤

ولما روي أنه ينادي المنادي يوم القيامة: أين صفوتي من عبادي ؟ فيقول الملائكة: مَنْ صفوتك من عبادك يا ربنا؟ فقال: القائمون الراضون بقضاء الفقر.

أو بأن الله تعالى فضل السخاء على البخل ولو كان الغنى أفضل من الفقر لكان البخل أفضل من السخاء، والإمساك أفضل من العطاء، والجازع بفوت^٥ الدنيا أفضل من الصابر، لأنّ البخل منع الشيء الفاضل برغمه، والسخاء استنقاص الشيء الفاضل.

وقد مدح الله تعالى مَنْ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ، وذمَّ مَنْ بَخِلَ بِهِ. فقال: ﴿سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾^٦ وأيضا [٣٨] فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى مَدَحَ أَهْلَ الْقَنَاعَةِ فقال: ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾^٧ فلو كان الغنى أفضل من الفقر لكان السائل أفضل من القانع، والمتعرض أفضل من المتعفف؛ لطلبه الشيء الفاضل وترك المتعفف وجود الأفضل.

١ سورة التوبة ٩/٩٣.

٢ سورة المؤمنون ٢٣/٦٤.

٣ سورة التوبة ٩/٩١.

٤ أخرجه ابن ماجه في الزهد، ٦؛ والدارمي في الرقاق، ١١٨؛ وأحمد في مسنده، ٢٩٦/٢.

٥ وفي الأصل يفوت.

٦ سورة آل عمران ٣/١٨٠.

٧ سورة البقرة ٢/٢٧٣.

İlmin cehalete olan faziletinden dolayı ilmi talep edenin sükût eden-
den daha faziletli olduğunu görmüyor musun? Dolayısıyla kim dünyaya
ve malına aşırı arzu içerisinde olursa, bu durum onun anlayışına göre daha
faziletli olması gerekir.

- 5 Kim de mal ve dünyaya rağbet göstermezse (zühd), dünyada onun yeri
en aşağıdadır. Çünkü o en faziletli olan hususta dünyaya rağbet etmeyi
(zühdü) tercih etmiştir. Dünyaya karşı gösterilen hırs zemmedilmiş, zü-
hddeki faziletin övülecek husus olduğunda herkes birleşmiştir. Çünkü Hz.
Peygamber (s.a.), Ömer İbn Hattab'a, "*Râzı olmaz mısın (istemez misin)*
10 *dünya onların ahret bizim olsun? Onlara dünya hayatında dünyanın güzel-
likleri acele olarak (hemen) verilmiştir,*"¹ buyurmuştur. Bu hadise göre Hz.
Peygamber (s.a.) çokluk (çok şeye sahip olmayı), zenginliği ve bol nimetler
elde etmeyi dünyalık amel, "*Âhret bizim olsun.*" sözüyle de azlığı ve fakirliği
ahretlik amel olduğuna hükmetmiştir. İşte burada ahretin dünyaya karşı üs-
15 tünlüğü gibi fakirliğinde zenginliğe üstünlüğü vacip/gerekli oldu. Nitekim
Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmaktadır: "*Kim dünyayı severse ahretine
zarar verir, kimde ahreti severse dünyasına zarar verir. Öyle ise siz bâkî olanı
fânî olana tercih edin.*"²

1 Ahmed b. Hanbel, III, 140.

2 Ahmed b. Hanbel, IV, 412.

ألا ترى أن السائل في العلم أفضل من الساكت عنه؛ لفضل العلم على الجهل، ولذلك من كان أحرص على المال والدنيا يجب أن يكون على مذهبه أفضل.

ومن كان أزهد في الدنيا فهو أدنى منزلة لأنه زهد في الأفضل، وقد أجمع الجميع على أن الحرص على الدنيا مذموم، وأن الفضل في الزهد فيها محمود.

وقد قال النبي ﷺ لعمر بن الخطاب رضي الله عنه: «أما ترضى أن تكون لهم الدنيا ولنا الآخرة؟» وقال: أولئك قوم عجلت لهم طيباتهم في الحياة الدنيا.^١ فحكم الرسول ﷺ للكثرة والغنى والتنعم بحكم الدنيا، وحكم للقلّة والفقر بحكم الآخرة؛ لقوله ﷺ: «ولنا الآخرة». ووجب بذلك فضل الفقير على الغني كفضل الآخرة على الدنيا. وقد قال ﷺ: «من أحبّ دنياه أضّرّ بآخرفته، ومن أحبّ آخرفته أضّرّ بدنياه، فآثروا ما يبقى على ما يفنى.»^٢

١ أخرجه أحمد في مسنده، ١٤٠/٣.

٢ أخرجه أحمد في مسنده، ٤١٢/٤.

İHLÂS

İhlâs ve sıfatı hakkındaki kelama gelince, bu konu Hâris el-Muhâsibî'ye sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “İhlâsın alâmeti kulun Hakk’la olan muamelesinde kalbinden mahlukâtla olan irtibatını (mâsivâ) çıkarması, kalbin ameldeki maksadının (niyetinin), bir olan ve ortağı olmayan Allah için olması ve Allah’ın sevâbını övülme isteği ya da yerilme kaygısı gütmek-sizin gözetmesidir. İhlâsa ihlâs denmesi, (mânevî) afetlerden arınmaktan dolayıdır. Meselâ: “Falan kişi filanı ihlasla sevdi.” demek; sevgisine riyâ, kendini beğenme, övülme isteği gibi herhangi bir şey karıştırmaksızın hâ-lisâne sevdi demektir.

Hâris el-Muhâsibî'ye: “İhlâs farz mıdır yoksa nafile midir?” diye suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “İhlâs Allah Teâlâ’nın bir farzıdır ve diğer amellerde de lazım olan bir vaciptir. Çünkü Allah Teâla: “*Hâlbuki (onlara) ancak, dinde ihlâslı (samîmî) kimseler, hakka yönelmişler olarak.*”¹ “*Haberin olsun; hâlis (katıksız) olan din yalnızca Allah’ındır.*”² buyurmuştur. Amelinin içerisine riyâ, gösteriş, övülme sevgisi veya zemmedilen bir çirkinlik sokan her kimse (Allah’tan bir şeyi) isteme eksikliğinden dolayı, amelinde ihlâslı değildir.

Yine Hâris el-Muhâsibî'ye ihlâsın kaynağı sorulmuş ve o şöyle cevap vermiştir: “İhlâsın kaynağı, amelden önce (inanç ve ibadetlerle ilgili) verilen sözlerden dolayı (insanın kalbinde) oluşan istek ve korku durumudur. Amel için oluşan istek ve korku durumu onu heyecanlandığı zaman, afete maruz kalır ve bunu kalbiyle defeder, o anda onu kerih görür.” “Bu konuda bize bir misal verir misin?” denildiğine Hâris el-Muhâsibî: “Evet” diyerek sözüne şöyle devam etmiştir: Ağacın kökleri kuruduğunda budağından kesilir, dalları güzel olmaz, yaprakları kurur, ondan faydalanılmaz ve değeri de gider.

1 el-Beyyine 98/5.

2 ez-Zümer 39/3.

باب الإخلاص

فأما الكلام في الإخلاص وصفته، قال المحاسبي -وقد سئل عن ذلك- فقال: علامة الإخلاص خروج الخلق عن القلب في معاملة الحق، وقصد القلب بالعمل لله تعالى وحده لا شريك له، والنظر في ثواب الله لا يريد بذلك حب محمدا ولا كراهة ذم، قال: وإنما سُمِّيَ الإخلاص إخلاصا لأنه خلص من الآفات. يقال: "أخلص فلان لفلان المحبة". أي لم يمازجها بشيء غيرها، يعني من رياء وعجب، وحب محمدا.

وسئل المحاسبي فقيل: الإخلاص فرض أم نفل؟ فقال: هو فرض من الله تعالى، واجب لازم في سائر الأعمال؛ لقوله: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾^١ ولقوله: ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾^٢، فكل من داخله رياء أو إعجاب في عمله، أو حب محمدا أو كراهة مذمة في سقوط المسألة فليس بمخلص في عمله.

وقيل له: من أين مخرج الإخلاص؟ فقال: مخرجه من طريق الرغبة والرغبة في أصول العقود قبل العمل، فإذا هيجه للعمل رغبة أو رهبة فاعترضت الآفة عليه ودفعها بقلبه وكرهها عند ذلك. فقيل له: اضرب لنا في ذلك مثلا، فقال: نعم، إنَّ الشجرة إذا يبس عروقه انقطعت عن شذبتها، ولم يحسن فرعها، وجف ورقها، [٩] ولم ينتفع بها، وذهب قدر قيمتها،

١ سورة البينة ٥/٩٨.

٢ سورة الزمر ٣/٣٩.

Ağacın kökleri (büyüyüp) ağaçlık orman hâline geldiğinde, (bu durum) bakanların bakışını eksik kılar (her tarafı kaplar, bakışa engel olur), ağacın budakları çoğalır, suyu (ağacın her tarafına) gider. Böylece dalları artar, yaprakları yeşerir, meyveleri güzel olur ve sahibi de onun meyvelerini toplar.

5 Sâlih amel de böyledir. Çünkü sâlih amelin kökleri mahlukâta gizli olan kalptedir. Kişi nefsini tezkiye edip kirlerden temizlendiğinde, böyle yapmanın sahibine sevabı çok olur. Kişinin ameli zâhir olduğunda bakanların onu görmelerinden emin olamaz. Her ne zaman bir kimse amelin kalpte gizlediğinde, bu durum onun sıdk ve ihlâs derecesini artırıcı olur. Nitekim

10 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Gizli yapılan amel, aleni yapılan amelden yetmiş kat daha fazladır.”¹

Hâris el-Muhâsibî’ye: “Bu vakitte korkulacak şeylerin en korkuncu (ne olduğu) sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Kendini beğenme (gösteriş). Çünkü (bu hâlde) riyâ, kalbiyle onu güzel görmesi dışında gaibtir

15 (gizlidir, bilinmez). Böylece sırrını insanların bilmelerini ister.”

İhlâs hususunda diğerleri de şöyle demişlerdir:

İhlâs, amelin görülmesini gizleyip, fiillerde inayete (amele önem verilmesine) bakmaktır.

İhlâsın hakikati, kendisiyle Hak (Allah’ın rızâsı) murâd edilen ve sıdk

20 kastedilen şeydir.

İhlâs, (riyâ, gösteriş gibi) afetlerle (yapılan amele) bir şeyler karıştırmaması ve kişinin (hevâyâ uyularak yapılan) te’villerin ruhsatlarına uymamasıdır.

İhlâsın hakikati, amelleri bulandıran afetlerden kurtulup, şüpheli şeylerin tesirinden beri olmaktır.

25 Bu konuda Fudayl şöyle der: “Kim Allah Teâlâ’yı hakkıyla bilse, o sapıklıktan uzak olur. Kim de Allah Teâlâ’yı ihlâslı şekilde bilse riyâdan uzak olur. Yine kim de (ölüm hâlinin) gerçekten başına geleceğini bilse, ölümden gafil olmaz.”

1 Ebû Nuaym el-İsfihani, *Hilyetü’l-evliyâ*, X, 264.

فإذا غاض عروقها، وعابت عن الناظرين إليها كثر شذبهها، وجرى ماؤها، وتزايد فروعها، واخضر ورقها، وطاب ثمرها، وجناها صاحبها. كذلك العمل الصالح له أصول في القلب مغطاة عن الخلق. فإذا زكى في نفسه، وطهر عن الأدناس كثر الصواب لصاحبه، وإذا بدا عمله لم يأمن عليه من أبصار الناظرين إليه، وكلما كان أخفى في القلب عملاً كان زائداً في قدر الصدق والإخلاص. كما قال النبي ﷺ: ٥

«عمل السر يزيد على العلانية بسبعين ضعفاً»^١

وسئل الحارث عن أخوف ما يخاف عليه في ذلك الوقت [فقال:] الإعجاب، لأن الرياء غائب عنه، إلا أن يستحسنه بقلبه، ويحب إطلاع الناس على سريره. وقال آخرون: هو الإغماض عن رؤية الأعمال والنظر بالعناية في الأفعال. ١٠

وقال آخرون: حقيقة الإخلاص ما يراد به الحق، ويقصد فيه الصدق.

وقال آخرون: هو ما لا تشوبه الآفات، ولم يتبعه رخص التأويلات.

وقال آخرون: حقيقة الإخلاص هو ما خلص من تكدير الآفات، وتعرى^٢ من تأثير الشبهات.

وقال الفضيل: من عرف الله حق معرفته فهو بعيد من الضلالة، ومن عرف الإخلاص فهو بعيد من الرياء، ومن أنزل الموت حق منزلته لم يغفل عن الموت.

١ أخرجه أبو نعيم الإسفهاني في حلية الأولياء، ١٠/٢٦٤.

٢ وفي الأصل تعري.

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: “İmân, zâhir ve genel, ihlâs ise, bâtın (gizli) ve özeldir.”

Ebû Bekir -Allah rahmet etsin- şöyle der: “İstihlâs (ihlaslı olmayı istemek) , kulun Allah’a karşı ihlaslı olması, ihlâs ise, Allah’ın azabından kurtulmaktır.”

Bir kısım kimseler şöyle demiştir: “İhlâs üzere olan kimsenin Allah’tan gayrisıyla meşgul olmaması, O’ndan gayrisına dayanmaması ve sırrında sadece Allah’ı murâd etmesi gerekir.”

Cüneyd-i Bağdâdî’ye ihlâstan sorulduğunda o şöyle demiştir: “İhlâs Allah Teâlâ ile kul arasında bir sırdır; onu ne bir melek bilir ki yaza, ne düşman (şeytan) bilir ki ifsat ede, ne hevâ bilir ki ona meylettire”.

Bir kısım kimseler de şöyle demiştir: İhlâs, Allah’tan başka şeyleri (ağyârı) düşünmeyi terk etmektir. Ya’ni O’nun yanında ondan başkasını anmayı inkârdır.

Bir başkası da der ki: İhlâs, amellerle ilgili, fiillerin sebebi ve hâllerle irtibatı olan bir durumdur.

Amellerde ihlâs; amelin (kıyamette) Allah’ı görmek üzere O’nun için olmasıdır. Fiillerle ihlâs; fiilin Allah’tan olan başarının görülmesi ve Allah’ın katında değerinin olmasıdır. Hâllerde ihlâs ise: Allah’ın katında olan şeyleri unutup, yine O’nun huzurunda Allah’la beraber olmaktır.

Bazıları şöyle der: İhlâs, ihlaslı görünmeyi terk etmektir. Bununla amele karşı arzu ve ilgiye rağmen kişinin amelinin Allah için olmasından dolayı nefislerin fânî olmasıdır.

Yine şöyle denilmiştir: İhlâs, beşerî kirlerden sırrın arınması (temiz olması) nefsanî lekelerden temizlenmesidir. Kalplerin ihlâsı ise, kalplerde Allah’tan başkası olmaması, O’ndan ayrılmaması ve sevincinin de O’nunla olmasıdır.

Bir grup kimse de şöyle der: “*Haberin olsun; bâlis (katıksız) olan din yalnızca Allah’ındır.*”¹ İşte bu âyet-i kerîme latif bir tehdittir.

1 ez-Zümer 39/3.

وقال بعضهم: الإيمان ظاهر عام، والإخلاص باطن خاص.

وقال أبو بكر رحمه الله: الاستخلاص إنقاذ العبد من البعد عن الله تعالى،

والإخلاص هو الخلاص من عذاب الله.

وقال بعضهم: يجب على المخلص أن لا ينقطع إلى غير الله، ولا يتكل على

شيء دون الله تعالى، ولا يريد في سرّه غيره. ٥

سئل الجنيد عن الإخلاص فقال: سر بين الله تعالى وبين عباده، لا يعرفه

ملك فيكتبه، ولا عدو فيفسده، ولا هوى فيميله.

وقال بعضهم: الإخلاص ترك ملاحظة الأغيار، يعني الإنكار عند الأذكار.

وقال الآخر: الإخلاص معلق بالأعمال، منوط بالأفعال، مرتبط بالأحوال.

فأما الإخلاص في الأعمال بأن يكون بالله لله تعالى، على رؤية الله تعالى. ١٠

والإخلاص في الأفعال أن يكون على رؤية التوفيق من الله تعالى، والاستطاعة

من عنده. والإخلاص في الأحوال أن يكون مع الله عند الله، بنسيان ما عند الله.

وقال بعضهم: الإخلاص ترك رؤية الإخلاص، وذلك فناء النفوس؛ بأن

يكون عملها [٣٩] لله على رؤية طمع أو تعليق.

وقيل أيضا: الإخلاص صفاء السر عن كدر البشرية، ونقاؤه عن دنس ١٥

النفوسية، وإخلاص القلوب أن لا يكون فيها غير الله، وأن يكون انقطاعها إلى

الله تعالى، وسرورها بالله تعالى.

وقال بعضهم: ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾^١ إنه تهديد في لطف.

RİYÂ, ŞİRK, KENDİNİ BEĞENME VE RİYÂ-NİFAK ARASINDAKİ FARK

Hâris el-Muhâsibî'ye riyânın aslının (ne olduğu) sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Riyânın aslı, dünya sevgisinden kaynaklanır.” Bunu biraz
5 daha açıp, delilini açıklaması istendiğinde, el-Muhâsibî: “Evet, açıklayayım. Kişi dünyayı sevdiğinde dünyada kalmayı ister. Böylece ehl-i dünyanın yanında şöhreti ister ve murâdını elde etmek için de insanlar yanında görüşlerinin güzel görünmesini ister.” demiştir. “Riyânın mânası nedir?” diye sorulduğunda: “Yaptığı güzel amele karşılık övülmeyi istemektir.” ce-
10 vabını vermiştir. “Riyâkârlık yapanın alâmeti nedir?” diye sorulduğunda ise: “Şu üç haslettir: Topluluk içinde dinç, yalnızken tembel olur ve işlerinin hepsinde insanlar tarafından övülmesini ister” demiştir.

Bazı kimseler tarafından nifak ve riyâ arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda el-Muhâsibî şöyle demiştir: “Nifak (iki yüzlülük) kişinin kalben
15 inandığının aksini dille söylemesidir. Nifak kelimesi, tünel mânasına gelen nâfikat kelimesinden alınmıştır. O da iki kapısı olan aktavşan yuvası gibidir, birini kapatsan diğerinden kaçır. Münâfık ta böyledir. Münâfık diliyle (imana) girer, kalbiyle (imandan) çıkar. Yağcılık ise bir tür aldatmadır, bu da münâfıklığın sıfatıdır.”

20 Hâris el-Muhâsibî'ye riyâ ve kendini beğenme (ucb) arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda o şöyle demiştir: “Kendini beğenmenin sıfatı, amel anında nefesine bakıp başarı, mârifet ve desteğin Allah'tan geldiği bilgisini unutarak onu çok (güzel amel olduğunu) görmesidir. Bu durumda olan kimse güzel fiiline karşılık insanların kendisini övmesini ister. Buna delil
25 Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesidir: “*Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmişti.*”¹ Bir şeyin çok olmasını isteme kendini beğenmeden kaynaklanmaktadır.”

1 et-Tevbe 9/25.

باب في معنى الرياء والشرك والإعجاب والفرق بين الرياء والنفاق

فقد سئل الحارث عن أصل الرياء قال: أصل الرياء من حب الدنيا. قيل:
اكشف عن هذا، وأوضح الحجة فيه، قال: نعم، إنه لما أحب الدنيا أحب البقاء
فيها، فأراد الجاه عند أهلها، وأحب أن يحسن مذهبه عند الخلق؛ ليتوسع بمراده
فيها. قيل له: فما معنى الرياء؟ قال: حب المحمودة على الفعل الحسن. فقيل له:
وما علامة المرائي؟ قال: ثلاث خصال: ينشط في الملاء، ويكسل في الخلاء،
ويحب أن يحمده الناس على جميع أموره.

وسئل بعضهم عن الفرق بين النفاق والرياء، فقال: النفاق أن يقول باللسان
خلاف ما يعتقد بالقلب، مأخوذ من النافقات وهو جحر اليربوع، له بابان إذا شُدَّ
عليه أحدهما خرج من الآخر، كذلك المنافق يدخل بلسانه ويخرج بقلبه. فأما
المداهنة فهي المخادعة وهي صفة المنافق.

وسئل الحارث عن الفرق بين الرياء والإعجاب، فقال: صفة الإعجاب أن
تنظر عند العمل إلى نفسك فتستكثره مع نسيان العلم من الله تعالى في التوفيق
والمعرفة والتأييد، ويطلب حمد الناس على فعله الحسن، والحبّة فيه قوله
تعالى ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا^١﴾ والاستكثار هو
الإعجاب.

“Kendini beğenme hâli kalpten neyle zâil olur?” diye sorulduğunda o şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın ameli sende ortaya çıkarmasının, O’nun sana bir hîbesi ve nimeti olduğunu bilmendir. Zîrâ Allah Teâlâ seni amele muvaffak eylemek sûretiyle daha özel kılmıştır, senin kendi marifetin ve hak edişinle değil. Bunun Allah’ın nimeti olduğunu bildiğin zaman, nimete karşılık nimet verene şükretmek senin üzerine vacip olur. Böylece O’na hüsn-i zan besleyerek şükürünün kabul etmesini ümit edersin, düşmanın ameline engel olmasından ve ameline fesadın katışmasından korkarsın.”

“Kendini beğenme hâlini nefsten defetme hususunda bizi güçlü kılacak hâlle ilgili biraz daha söylediklerine ilave edebebilir misin?” denildiğinde Hâris el-Muhâsibî: “Evet, anlatayım. Senin olan veya senin olmayıp da beğendiğin şeylerden bana bir şey söyle. Eğer (beğenip yaptığın amel) hakkında bu benimdir dersin, gayb ilmini iddia etmiş olursun. Bunun senin olduğunu nasıl biliyorsun çünkü kabul edildiğini bilmiyorsun ve olmuş geçmiş bir engelden de emin değilsin. Eğer benim olmayan bir şeyi beğendim, söylersen, o zaman senin olmayan bir şeyi beğenmek akıl için nasıl caiz olabilir?” demiştir.

Şirke gelince o iki kısma ayrılır: Birincisi: Allah Teâlâ’nın şu âyetinde: “*Allah kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz.*”¹ zikrettiği şeydir. Bu da kaderde ve yaratmada Allah’la beraber bir ortak olduğuna inanmaktır. Nitekim Kaderiyye ve Mecûsîler bu görüştedirler. İkincisi: İbadette ortak koştur. Bu da âyette: “*Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*”² Allah Teâlâ’nın zikrettiği husustur. Ayrıca Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilen bir hadiste O şöyle buyurmaktadır: “*Şirk, ümmetimin içinde zifiri karanlık gecede yürüyen karıncanın ayak seslerinden daha gizlidir.*”³ Buna örnek olarak kişinin bir yandan amelini gizleyip bir yandan da amelini gizlediğinin bilinmesini istemesi verilebilir.

1 en-Nisâ 4/48.

2 el-Kehf 18/110.

3 Ahmed b. Hanbel, IV, 43.

فقليل له بماذا يزول الإعجاب عن القلب؟ قال: بأن تعلم بأن الله تعالى ابتدأك بالعمل موهبة منه لك، ونعمة منه عليك، إذ خصك به لا بك، ولا بعمل استحقاقته، فإذا علمت أنها نعمة من الله وجب عليك الشكر للمنعم على النعمة؛ فترجو من الله حسن ظن بالله تعالى أن يتقبل منك، وتخاف من اعتراض العدو، وفساد يلحقك في العمل. ٥

فقليل له زدنا حالة تقوينا^١ على دفع الإعجاب عن النفس. فقال: نعم. أخبرني بما أعجبت، أبشيء هو لك أم بشيء ليس هو لك؟ فإن قلت "بشيء هو لي" ادعيت علم الغيب، وكيف تعلم أنه لك، وقد غُيب عنك قبوله، وانت غير آمن اعتراض آفات؟ وإن قلت "أعجبت بشيء ليس لي." [١٠] فكيف يجوز في العقل أن تعجب بشيء ليس لك؟ ١٠

وأما الشرك، فعلى وجوه: أحدها: ما ذكره في قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرَ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ﴾^٢ وهو أن يُعتقد مع الله شريك في التقدير والاختراع، كما ذهب إليه القدرية والمجوس. والوجه الثاني: هو الشرك في العبادة، وهو الذي ذكر في قوله تعالى: ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ...﴾^٣ الآية. ولما روي عن النبي ﷺ أنه قال: «الشرك أخفى في أمي من ديب النمل على الصفا في الليلة الظلماء.»^٤ فهو أنه يخفي العمل ويحب أن يعلم بأنه يخفي العمل. ١٥

١ وفي الأصل يقوينا.

٢ سورة النساء ٤/٤٨.

٣ سورة الكهف ١٨/١١٠.

٤ أخرجه أحمد في مسنده، ٤/٤٣.

Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen bir hadiste O şöyle buyurmaktadır: *"Münâfığın alâmetleri vardır: Selamları lânettir, yemekleri yağmadır, ganimetleri hakkı olmayan şeylere el uzatmayladır, mescitlere aralıklı gelirler. Camide kılınan namazın sonuna ancak kibirli olarak yetişebilirler. Ne sevilirler ne de severler. Gece odun gibi sessiz gündüz gürültücüdürler."*¹

Yine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: *"Şu beş şey, münâfıkta bulunmaz: Dinde derin bilgi ve anlayış sahibi olmak (fıkıh), ölçülü konuşmak (dilde vera'), yüzde güler yüzlülük, kalpte nur, Müslümanlara sevgi beslemek."*²

Fudayl şöyle der: "Münâfığa göre insanların sevimlisi, kendisinde olmayan bir özelliğinden dolayı onu öven kimsedir. En buğz edeni ise ayıplarını bilip ona haber veren kimsedir."

Mâlik b. Dinâr der ki:³ "Kul, gerçek anlamda nifak hâlini tamamlasa, nifak iki gözüne mâlik olur ve iki gözüyle dilediği zaman ağlar."

Hâtim şöyle demiştir: "Mü'min tâatle amel eder ve taati kabul olmayacak diye korkar. Münâfık ise günah işler ve tâat üzere olduğunu temenni eder. Mü'min eker ve ifsâd olmasından korkar, münâfık ise ekmez hasat etmeyi umar. Mü'min yaptığı hayrı unuttur, günahlarını sayar, hatırlar. Münâfık ise yaptığı hayırları sayar ve işlediği günahları unuttur."

Bazı kimseler şöyle demiştir: "İnsanların nifaka en yakın olanı, kendisinde olmayan bir şey zikredildiğinde rahatlayıp sevinir ve kendisinde olan (bazı) ayıpları söylendiğinde ise öfkelenir."

Hasan (el-Basrî) der ki: "Mü'minin dili kalbinin arkasında, münâfığın kalbi ise dilinin ucundadır."

Yunus b. Ubeyd şöyle demiştir: "İyi kimselerin hasletlerinden yüz tane sayabilirim, ama onlardan birini kendimde bulamam. Şayet kötü kimselerin yüz hasletini saysam, bir tanesinden bile berî kalamam. Vay hâlîme benim!"

1 Müslim, İmân, 6; Ahmed b. Hanbel, II, 193.

2 Rivayeti kaynaklarda bulamadık. Benzeri için bkz. Tirmizî, h. no: 2684

3 Mâlik b. Dinâr, ilim, zühd ve vera' sahibi olarak bilinen imamlardan, biridir Hadisleri dört hadis kitabı ve diğer kitaplarda mevcuttur, hicri 130 yılında vefat etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, V, 362.

وروي عن النبي ﷺ أنه قال: «للمنافق علامات، فادعوهم بها: تحيتهم لعنة، وطعمتهم نهبة، وغنيمتهم غلول، لا يأتون المساجد إلا هجرا، ولا يشهدون إلا دبرا مستكبرين، لا يألون ولا يؤلفون جيف بالليل، بطالون بالنهار.»^١

وقال ﷺ: «خمس لا تكون^٢ في المنافق: الفقه في الدين، والورع باللسان، والسمت في الوجه، والنور في القلب، والمودة للمسلمين.»^٣

وقال الفضيل: أحب الناس إلى المنافق من يمدحه بما ليس فيه، وأبغض الناس إليه من عرف عيوبه فأخبره بها.

وقال مالك بن دينار^٤: إن العبد إذا استكمل النفاق ملك عينيه، فبكى بهما متى شاء. وقال الحاتم: المؤمن يعمل بالطاعة، ويخاف أن لا يقبل منه. والمنافق يعمل المعصية، ويتمنى على الطاعة، المؤمن يزرع ويخشى الفساد، والمنافق يقلع ويرجو الحصاد، والمؤمن ينسى الخير ويحصى الذنوب. والمنافق يحصى الخير وينسى الذنوب.

وقال بعضهم: أقرب الناس إلى النفاق من إذا ذكر بما ليس فيه ارتاح، وإذا ذكر بما فيه من العيوب اغتاض.^٥

وقال الحسن: لسان المؤمن من وراء قلبه، وقلب المنافق على طرف لسانه. وقال يونس بن عبيد: إني لأعدّ مئة خصلة من خصال البرّ، فما أجد فيّ خصلة واحدة، ولو عددت مئة خصلة من خصال الشر ما يفوتني واحدة، فيا ويحاه!

١ أخرجه مسلم، في الإيمان، ٦؛ وأحمد في مسنده، ١٩٣/٢.

٢ وفي الأصل: لا يكون.

٣ لم نثر عليه بهذا اللفظ، لكن روى الترمذي في العلم، ١٩، باب فضل الفقه على العبادة من حديث أبي هريرة: «خصلتان لا تجتمعان في منافق: حسن سمت، وفقه في الدين.» وقال: حديث غريب، وصححه الألباني.

٤ هو أحد الأئمة الأعلام علما وزهدا وورعا، وحديثه في الكتب الأربعة وغيرها. مات سنة ١٣٠. انظر سير أعلام النبلاء للذهبي، ٣٦٢/٥.

٥ في الأصل: اغتاض.

MÂRİFET

Mârifetin mânası ve hakikatine gelince bu konuda kelimcılar maksatlarına göre görüş beyan etmişlerdir. Kelamcılardan bir kısım şöyle demiştir: “Mârifet, rubûbiyyetin yüceltilip (yapılan) kulluğun (ubûdiyyetin) önemsenmemesidir.”

Cüneyd-i Bağdâdî’nin şöyle dediği rivayet edilir: “Mârifet, hükmünü her şeye uygulattıran (Cebbâr olan) Allah Teâlâ huzurunda dünyalık taksimatın önemsiz olmasıdır.” Başka bir ifadeyle şöyle demiştir: “Mârifet, Allah Teâlâ’nın takdiri dışındaki taksimatı atmak ve O’nu zikir hâricindeki başka zikirleri yok etmektir.”

Huldî’ye mârifet sahibi kimselerin zikrinden suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Zikir (hâlinde) onlar bilinen onlar değildir. Bilinen kimse olsalardı onlar olurlardı.”

Cüneyd-i Bağdâdî der ki: “Allah Teâlâ evliyâsının ruhları için zikrinin ve yakınlığına ulaşmanın zevkini, bedenleri için de herşeyin tadına varmayı öncelikli kılmıştır. Ve Allah Teâlâ evliyâsına iki lisân vermiştir: Zâhir lisânı yaratılmışlar üzerinden Yaratıcının san’atını onlara tanıtır ve onların cisimlerine hitap eder; bâtın lisânıysa ruhlarıyla Allah Teâlâ’ya dair muhabbet eder.”

Yine Cüneyd-i Bağdâdî şöyle der: “Tevhîd hakkında söylenen kelimelerin en şerefli Hz. Ebû Bekir’in söylediği (şu) sözdür: “Kendisini tanımaktan âciz olma yolu hariç, mahlukâtın kendisini tanımaları (mârifet) için başka yol bırakmayan Allah Teâlâ’nın şanı ne yücedir.”

Diğerleri de şöyle demiştir: Mârifet, Hak Teâlâ’nın hakikatini bilmekten aciz olmak, şehadet âleminden ve mahlukâttan ibret almaktır.

Başka bir kimse de şöyle demiştir: “Mârifet, havâtırı ilâhî sırlara hasretmek ve ağyâr hakkında tefekkür etmektir.”

باب المعرفة

أما الكلام في المعرفة ومعناها وحقيقتها على تقاصد المتكلمين في هذا الباب. فمنهم من قال: المعرفة تعزيز الربوبية، وتذليل العبودية.

وحكي عن الجنيد أنه قال: المعرفة حق الأقدار في مشهد الجبار. [٢١٠] وقال أيضاً بعبارة أخرى: المعرفة حق الأقدار سوى قدره، ومحو الأذكار سوى ذكره.

وسئل الخلدي عن ذكر المعارف فقال: هم لا هم، ولو كانوا هم كانوا هم. وقال الجنيد: إن الله تعالى عجل لأرواح أوليائه التلذذ بذكره، والوصول إلى قربه، وعجل لأبدانهم التلذذ بكل شيء، وجعل لهم لسانين: لساناً في الظاهر يعرفهم صنع الصانع في المصنوع، فلسان الظاهر يكلم أجسامهم، ولسان الباطن يناغي أرواحهم عن الله تعالى.

وقال الجنيد: أشرف كلمة في التوحيد قول أبي بكر رضي الله عنه: سبحان من لم يجعل لخلقه سبيلاً إلى معرفته إلا بالعجز عن معرفته.

وقال آخرون: المعرفة عجز في حقائق الحق، وعبرة في الشهود والخلق.

وقال آخر: المعرفة أفراد الخواطر بالأسرار، والتفكر في الأغيار.

٥

١٠

١٥

Kimi de şöyle demiştir: “Ârif; Efendisini görme, Mevlâsını mülâha-
za etme şevki her galebe çaldığında, vehminde tasavvur ettiği herşeyden
mutlak sûrette kaçarak sırrını muhafaza etmelidir. Zîrâ şevkin galebe çal-
dığı anda vehminde tasavvur ettiği etmediği ne varsa Allah-u Teâlâ'dan
5 gayrıdır.”

Bazı kimseler de şöyle demiştir: “Mârifet, Hakk'ın sıfatlarını bizâtihî
O'nda olduğu üzere bilmektir.”

İbn Atâ şöyle der: “Mârifet ikidir: Hakkın mârifeti (Hakkı tanımak),
hakikatin mârifeti (hakikatı bilmek). Hakkın mârifeti, O'nun vahdaniye-
10 tini, kullar için bâriz şekilde ortaya koyduğu isim ve sıfatlarıyla tanımadır.
Hakikatin mârifetine gelince, Allah'ın samediyet sıfatının (kullar için) im-
kânsızlığı ve rubûbiyyet (sıfatının) gerçekleşebilmesi için bu mârifete (ulaş-
maya) hiçbir yol yoktur. Çünkü Allah Teâlâ: “Onlar ise O'nu ilmen ihatâ
edemezler.”¹ buyurmaktadır.”

15 Birine mârifeti sordular, O da: “Mârifet, kalplerin Hak Teâlâ'nın teklîği-
ni tanıttığı letâif (incelikler) üzere bilmesidir.” dedi.

Şiblî'ye “Bu işin başı ve sonu nedir?” diye sorulunca, o şu karşılığı verdi:
“Bu işin başı mârifetullâh, nihâyeti tevhîddir.” Şiblî sözüne şöyle devam
etti: Mârifetin âlâmetlerinden biri, kulun kendisini izzet kabzasında, kudret
20 tasarruflarına âmâde görmesidir. Aynı şekilde muhabbet de mârifet âlâme-
tinlerindendir. Çünkü O'nu tanıyan sever.”

Hâris el-Muhâsibî'ye: “Mârifet nedir? Mârifet kalbe sâkin mi yoksa ha-
reketli mi gelir?” diye sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Mârifetin
kalbe ulaşması, tevhîdin bilinip kulluğun ikrârıyla usûlde (esaslarda) sâ-
25 kindir. Mârifet çoşup arttığında ise artık sâkin değil hareketlidir; tıpkı su-
yun birikeceği yere varıp sükûn bulana kadar mecrâsında akıp gitmesi gibi.

1 Tâhâ 20/110.

وقال آخر: يجب على العارف أن يفرّ فراا بسرّه عما يتصور في وهمه عند غلبة شوقه إلى رؤية سيده، وملاحظة مولاه، فإن كل ما لا يتصور في وهمه عند غلبة شوقه إلى ما يتصور في الأوهام فهو غير الله تعالى.

وقال بعضهم: المعرفة علم بصفات الحق بذاته على ما هو به فيها.

وقال ابن عطاء: المعرفة معرفتان: معرفة حق، ومعرفة حقيقة، فمعرفة الحق معرفة وحدانيته بما أبرز للخلق من أسمائه وصفاته؛ ومعرفة الحقيقة لا سبيل إليها لامتناع الصمدية، وتحقيق الربوبية لقوله تعالى: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾^١

وسئل بعضهم عن المعرفة، فقال: مطالعة القلوب لإفراده على لطائف تعريفه.

وسئل الشبلي ما بدء هذا الشأن وما منتهاه؟ فقال: بدؤه معرفته، وانتهائه توحيده، وقال: من علامة المعرفة أن يرى نفسه في قبضة العزة، يجري عليه تصاريف القدرة. قال: ومن علامة المعرفة أيضا المحبة؛ لأن من عرفه أحبه.

وسئل الحارث عن المعرفة، كيف ورودها إلى القلب ساكنة أو متحركة؟ فقال: هي في الأصول ساكنة بالإقرار بالعبودية بمعرفة التوحيد. وأما في هيجانها وزيادتها فمتحركة غير ساكنة، كجري الماء من مجاريه إلى مغيضه حتى يسكن،

Kulun bu hâli (heyecan hâli) sükûnet bulduğunda saflaşır. Saflaştığında ise kulda dinginlik, ilim, hilm, sükûnet, tahammül, Allah Teâlâ'nın vaadine hüsn-i zan, va'dini (uhrevî cezasını) tasdik etme durumu hâsıl olur. Bu hâlde olan kimsenin kalbinde devamlı korku, hayâ ve ümit hâli galip olur.”

5 el-Muhâsibî'ye mârifetin mânası ve açıklaması sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Allah Teâlâ'yı O'nun sana kendisini tanıttığı şekilde bilmen-
dir.” “Bu nasıl bilinir?” denildiğinde ise o şöyle demiştir: “Allah Teâlâ kâmil
nimetleri, noksansız sıfatları ve eksiksiz tam olan güç ve kudretiyle bilinir.
Yine O'nun tek olduğu ve mahlukâta benzemediği, hâkim, her şeye kâdir,
10 her şeyi bilen, bağışlayan, kerîm (çok iyilikte bulunan), buyruğunu her şeye
geçiren, çok merhamet sahibi, var olan her şeyden önce ve olan her şeyin
âhiri olduğunun bilinmesidir. Çünkü eşyanın oluşumu O'nun elindedir. O
yaptığını belirgin ve en sağlam şekilde yapmıştır. İşte kul Allah'ı bu mârifet
hâliyle bildiğinde O'na olan ta'zimi ve heybeti artar, O'na karşı haya sahibi
15 olur ve murâkabe altında olduğunu hisseder.”

Yine Hâris el-Muhâsibî'ye: “Âriflerin hâllerinin en kâmil olanı nedir?”
diye sorulduğunda o şöyle demiştir: “Kulun hareket hâlinde, sakın hâlde,
ayaktayken, otururken, giderken ve gelirken devamlı Allah'ın nazar ettiği
bilgisini kalbine yerleştirmesidir. Dolayısıyla o bütün hareketlerinde Al-
20 lah'ın gözetimi altındadır. Çünkü Allah Teâlâ kulun gizli ve açık olarak
yaptıklarına nazar etmektedir. Bu hâl; kendisinden derelerin çağıldığı, sı-
nırı ve sâhili olmayan bir denizin vasfıdır. Zirâ bu denizde gemiler ganimet
madenlerine doğru yol alırlar.”

“Bunu biraz daha açıkla mısınız?” denildiğinde el-Muhâsibî şöyle dedi:
25 “Deniz, sonu olmayan ilimdir ki bu da kalbin, Rabbin yakınlığına dâir
ilimdir ve bu ilim insanı Allah Teâlâ'yı ta'zime ve heybete götürür. Haddi
hududu olmayan bir denizdir ki âriflerin kalpleri onun keyfiyetini araştır-
maktan âciz kalmış, yakîn sâhiplerinin anlayışları (efhâm) onu tam olarak
idrâke erişememiştir. Vehimlerinin mârifet denizinde aldığı yol, ve o deni-
30 zin sevkiyle daldıkları ilim hazineleri karşısında kalp gözleri dahî hürmet ve
tazimle bir perdeye dönüşür.”

فإذا سكن صفاء، وإذا صفا كان من العبد الهدوء والعلم، والحلم والسكون والأناة وحسن الظن بموعد الرب تعالى والتصديق [١١] بما وعد به والوعيد؛ ويكون الغالب على قلبه دوام الخوف والحياء والرجاء.

ف قيل له: ما معنى المعرفة وما بيانها؟ فقال: أن تعرف الله بما عرّفك نفسه، ف قيل له: وكيف نعرف ذلك؟ قال: يعرف بأياديه الكاملة، وصفاته البالغة، وقدرته التامة، وهو أن تعرف أنه واحد، لا يشبه خَلَقَه، حكيم قدير، عليم غفور كريم، جبار رحيم، أول قبل كل شيء، وآخر بكل شيء كان وهو يكون، فهو بيده كَوْن الأشياء تكويناً، وأتقن الصنع إتقاناً ميبيناً؛ فإذا عرفه بهذه المعرفة ازداد هبة وتعظيماً، استحياً منه ومراقبة له.

و قيل له: فما أكمل حالات العارفين؟ قال: أن يلزم قلبه دوام العلم بنظر الله تعالى إليه في حركته وسكونه، وقيامه وقعوده، وذهابه ومجيئه، وأنه بعين الله في جميع منقلبه، وأن الله تعالى ناظر إليه في سره وعلا نيته. وهذه صفة بحر ليس له حد ولا شط، يجري منه السواقي، ولأنها تسير فيه المراكب إلى معادن الغنيمة.

ف قيل له: اكشف عن ذلك. فقال: أما البحر فهو العلم الذي ليس له نهاية، وهو علم القلب بقرب الرب، وهو العلم الذي يؤدي إلى العظمة والهيبة، وهو البحر الذي ليس له حد ولا غاية، عجزت قلوب العارفين عن التفتيش لكيفيته، وانقطعت أفهام الموقنين في استدراكها بكليته، ورجعت أبصار قلوبهم غاشية إجلالاً وتعظيماً، لما سارت أوهامهم في بحر المعرفة، ولجّت في قيادها إلى كنوز العلم منها.

“Onlar ulaştıkları şeye (bu hâle) nasıl ulaştılar?” diye sorulduğunda o şöyle demiştir: “Onlar bu duruma ancak kokunun güzel olması miktarı ve seyr ettikleri binekleriyle ulaştılar. Dosdoğru istikamet sahibi oldular, Böylece olarak cevherlerin madenine vasil oldular. Orada hidayeti artıran, gönüllerini sıkmayan ve aldatmayın nurları tercih ettiler. Senin emrin hususunda zayıf nefislerinin söylediklerine kulak asmadılar. Mârifet, onu isteyen arzulamak ve bunun üzerine çok hassas davrananı, titreyeni göstermektir.”

“Mârifeti istemede şefkat sahibi olmak nasıl olur?” denildiğinde o şöyle dedi: “Müşfik, akıllı ve nazik çoban gibi olmak. Çünkü o, koyunları dağların tepelerine ve vadilere yayıldığında onları tehlikeli otlaklardan toplamak için var gücüyle bağırır ve onlar da ona icabet ederler ve güdülen koyunlar çobanları için toplanır. Bu hâlde sen ebrâr caddesinden ahyâr mertebelerine doğru yürürsün, çıkarsın.”

Ali b. el-Hüseyin’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Kim Allah’ı mânasıyla değil de (sadece) ismiyle bilirse, o kimse kâfir olur, kim Allah’ı isim ve mâna olarak (ayrı ayrı) bilse iki ilâh bilmiş olur, kim de (sadece) haberlerle bilse, böyle bir bilgi ancak gâib olana delâlet eder. Kim vehimleriyle bilse, o da ancak Allah’tan başkasına delâlet eder. Kim de Allah’ı hakiki mânasıyla bilse, o kimse gerçekten ârifdir.”

Bu konuda bazıları şöyle demişlerdir: “Yukarıdaki sözlerle onların murâdı; bir kimse Allah’ı mânasıyla değil de, (sadece) ismiyle bilirse kâfir olur, sözü Allah’ın zâtı sabit olup, sıfatları iptal edildiğinde kâfir olur, demektir. Kim de Allah’ı isim ve mâna olarak (ayrı ayrı) bilse, o kimse sıfatı mevsuf olmayana vererek ezelde iki başka ilah olduğunu sabit etmiş olur. Kim de görülen şâhid ve itibar edilen deliller olmadan Allah’ı (sadece) haberlerle bilirse, töhmetlerin dahil olduğu şeylere itimad etmiş olur. Kim Allah’ı vehimlerle bilirse, ma’bûdu bilemez. Kim hamd ile idrak edilecek şâhidlerle Allah’ı bilirse, bilinen eşyadan onu uzaklaştırmış olur. Kim de Allah’ı mâna ve sıfatların hakikatleriyle ve O’na olan minnetini itiraf ederek, güç ve kudreti yalnız O’na has kılarak bilirse, işte o kimse ârifdir.

فقل: وكيف بلغوا؟ وإلى أي شيء بلغوا منه؟ قال: إنما بلغوا من ذلك على قدر ما طابت لهم الرياح، وسارت بهم المراكب، واستقاموا على الاستواء، حتى وصلوا إلى معادن الجواهر، فتخيروا منها أنوارا تسطع بالهداية، ولا يضيق صدرك، ولا يغتر عن ذلك، ولا تحدثن نفسك الضعيفة^١ في أمرك: أن المعرفة تحن إلى من طلبها، وتنصب إلى من أشفق عليها.

فقل: وكيف الإشفاق في طلبها؟ قال: أن يكون مثل الراعى الشفيق الكيس الرفيق؛ إذا تفرقت عنه الغنم^٢ في رؤوس الجبال، وبطون الأودية صاح بها صيحة من يريد يزودها عن مراتع الهلكة، فاستجابت واستجمعت الرعية لراعيها، فسرت بها في محجة الأبرار إلى [٣١١] منازل الأخيار.

وحكي عن علي بن الحسين أنه قال: من عرف الله بالاسم دون المعنى فهو كافر، ومن عرفه بالاسم والمعنى فهو يعرف إلهين، ومن عرفه بالأخبار فهو يدل على غائب، ومن عرفه بالأوهام فهو يدل على غير الله، ومن عرفه بحقيقة المعنى فهو عارف حقاً.

قال بعضهم: مرادهم بذلك أن من عرف الله بالاسم دون المعنى فهو كافر إذا أثبت الذات وعطل^٣ الصفات، ومن عرفه بالاسم والمعنى فهو أن يجعل الصفة غير الموصوف وثبتت في الأزل غيرين، ومن عرفه بالأخبار دون شواهد الاستبصار ودلائل الاعتبار اعتمد ما يلحقه لواحق التهم، ومن عرفه بالأفهام لم يعرف المعبود، ومن عرف المشاهد المدرك بالحمد قد جل عن هذه الأشياء المعهودة، ومن عرفه بحقائق المعنى والصفة معترفا له بالمنة متجردا له من الحول والقوة فهو العارف.

١ في الأصل: الضعيف.

٢ وفي أصل العبارة: الغنيم.

٣ وفي الأصل إذا ثبت الذات وعطلت الصفات.

İLİM İLE MÂRİFETİN MÂNASI VE ARALARINDAKİ FARKLAR

Allah Teâlâ'yı hakikat üzere bildik demek caiz midir değil midir? İlim ve mârîfet ehlinden bazı kimseler fırkalara ayrılarak bu konuda şöyle demişlerdir: İlmin zıddı cehâlet, mârîfetin zıddı ise bilmemektir. Çünkü bir kimse; onu tanıyandan bilgi edinmese de, tanımadığı şeyi bilebilir. Burada mârîfet diye isimlendirilene yani bu ikisi arasındaki farka işaret ettiler. İlmini kullanarak gereğiyle ameli ileri derece yerine getirdiğinde, bu kimsenin hâli âlim kimsenin hâline döner. İlim, din için kalbin itikadı, haber ve nazarla hak olan şeydir.

İlim ile mârîfet arasını cem edenler (fark görmeyenler) ise şöyle demişlerdir: Her ilim mârîfettir, her mârîfet de ilimdir. İnsanın tanımadığı şeyi bilebileceği (anlayışı) doğru değildir. Şu kadar var ki, bu konuda görüş bildiren birisinin sözü şöyledir: İlim ile mârîfet arasını cem' edenlere göre mârîfet ilimden daha özeldir; çünkü bu görüşe sahip olanlar âlimi ancak ilmiyle amel edip övülen hâlleri kendinde iyice belirginleştirdiği vakit "ârif" diye isimlendirirler.

Onların Allah'ı ne bilip ne de hakkıyla tanımayla ilgili sözlerine gelince; bunu onlar ilmin ihatâ edemediği şeyler mânasına te'vil etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Onlar ise O'nu ilmen ihatâ edemezler."*¹ Bu açıklanması gerekli olan hususlardandır. Çünkü bu, şüphe ve tereddüt ihtiva eden kelimedir. Allah'ı hakkıyla bilmenin mümkün olmadığını söyleyenler Bâtıniyyeden olan kimselerdir. Bize göre bununla onlar Allah'ın sıfatlarının iptaline işaret etmişlerdir. Bu durumda ma'dûm'un bilinmesi doğru olur. Bunun bir ve doğru şekilde gerçekleşmesi, Allah'ın tek ve mahlukata benzemediğini bilen kimsenin bilgisinin, (bütün) bunları kuşatan şekilde olması gerekir. Böyle değilse Allah'ı bilen birisi değildir.

1 Tâhâ 20/110.

باب الكلام في معنى العلم والمعرفة والفرق بينهما

وهل يجوز أن يقال: عرفنا الله على الحقيقة أم لا؟ وقد فرق المفرقون منهم من أهل العلم والمعرفة فقالوا: ضد العلم الجهل، وضد المعرفة النكرة، وأنه قد يعلم الشيء من لا يعرفه، وإن كان لا يعرفه إلا من قد علمه، وأشاروا في الفرق بينهما إلى أن ما يسمى معرفة هو^١ الذي يرجع إلى حال العالم إذا استعمل علمه وعمل بمقتضاه، وبالغ فيه، وأن العلم ما يكون عليه من اعتقاد القلب للدين، والحق بالخبر والنظر.

وجمع جامعون بينهما فقالوا: كل علم معرفة، وكل معرفة علم، وأنه لا يصح أن يعلم الشيء من لا يعرفه، غير أن قول القائل معرفة قد صار عند هؤلاء أخص من العلم، لأنهم لا يكادون يُسمون العالم عارفاً إلا إذا كان مستعملاً لعلمه، متخصصاً بالأحوال الحميدة.

فأما ما يجري في كلامهم أن لا يعلم ولا يعرف على الحقيقة، ثم يتأولون ذلك على معنى نفى إحاطة العلم به، وأنه كما قال الله تعالى: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾^٢ فهذا مما يجب تفصيله؛ لأنه كلام موهم، وذلك أن من قال: إن الله لا يصح أن يعلم على الحقيقة من الباطنية فإنما أشاروا عندنا إلى التعطيل، فالمعدوم يصح أن يعلم، وتحقيق ذلك على الوجه الصحيح أن من علم أن الله واحد لا يشبه خلقه [١٢] فيجب أن يكون علمه قد أحاط بأنه كذلك، وإلا لم يكن عالماً به،

١ وفي الأصل: أن يسمى معرفة فهو...

٢ سورة طه ١١٠/٢٠.

Aynı şekilde, insan Allah'ın bütün malumatı bildiğini, takdir edilen her şeye (makdûrât) gücü yettiğini, murâd edenlere hayır ve şeri murâd eden olduğunu bildiğinde, bu insanın ilmi böylece bunları kuşatıcı olması gerekir. Ancak gerçekte ilmin ihatâ edemedikleri malumat ve takdir edilenlere döner. Bu da sonu olmayan ve gayesi bilinmeyen hususlardır. Bunun üzerine “*Onlar ise O’nu ilmen ihatâ edemezler.*”¹ âyeti de malumata râci olduğu şeklinde te’vil ediliyor. Zikredilen âyetin öncesini görmez misin? Âyette “*Allah onların geçmişlerini de, geleceklerini de bilir. Onların hiçbirinin ilmi ise O’nu kuşatamaz.*”² buyrulmaktadır. Âyetteki “*önlerinde ve arkalarında*” ifadesi ilmî malumatlardır. Eğer mâna bizim hamlettiğimiz mânaya hamledilmezse, bu durum her türlü karışıklık ve sapıklığa götürür, bunu bil.

1 Tâhâ 20/110.

2 Tâhâ 20/110.

وكذلك إذا علم أنه عالم بالمعلومات كلها، قادر على المقدورات، مرید لسائر المرادات خيرها وشرها، فيجب أن يكون قد أحاط علمه أنه كذلك، وإنما يرجع نفى إحاطة العلم به إلى المعلومات والمقدورات على الحقيقة، وذلك مما لا يتناهى، ولا يعلم غايتها، وعليه يتأول قوله: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾^١ أنه راجع إلى المعلومات، ألا ترى إلى ما تقدم ذكره قوله تعالى: ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾^٢ أي بما في بين أيديهم وما خلفهم، وهو المعلومات علما. وإذا لم يحمل الأمر فيه على ما ذكرنا أدى إلى كل تخليط وضلال، فاعلمه.

١ سورة طه ٢٠/١١٠.

٢ سورة طه ٢٠/١١٠.

TEVHÎD

Tevhîd konusundaki kelama gelince; tevhîdle ilgili sûfiler (diye anılan kavim) şu ibareye işaret etmişler ve bununla da tevhîdin, kişinin söz ve akd (söz verme) ile Allah'ın rubûbiyyetinde tek olduğunu murâd ettiler. Sonra
5 detayda bu mânaya kullandıkları ibarelerde de işaret etmişlerdir;

Sûfilerden bir kimse şöyle demiştir: “Tevhîdin hakikati, Rabbi birlemek (bu birlemeyi) kuldan düşürmektir.”

Cüneyd-i Bağdâdî'den rivayet edilen şu ifade bu mânaya benzer nite-
liktedir: “Tevhîd, işlerin takdir ve tedbirinin Allah'a izafe (nispet) edilmesi,
10 bu izafetin kuldan düşürülmesidir.”

Bazıları da der ki: “Tevhîd, beşeriyet âsârının (eserlerinin) yok olması, ulûhiyet sıfatlarının (ondan) ayrılmasıdır.”

Yine sûfilerden bir kimse şöyle demiştir: “Tevhîd Allah Teâlâ'ya âiddir. Halk ise tufeylîdir (başkasının sırtından geçinendir).”

Şiblî'den şu rivayet edilir: “Tevhîdin mânası hususunda onlar (sûfiler)
15 Allah Teâlâ'nın tevhîdi demekle O'nun birlenmesidir. Bunun da mânası Allah Teâlâ'nın kulların akıllarından geçirdikleri şeyleri tek kılan olması ki, böylece (akıllarından geçirdikleri bu düşünceler) bir araya geldiğinde diğer-
lerinden ayrı olmaz. Kulların akıllarından geçirdikleri bir düşünce olunca,
20 böylece onlar O'nu birlemiş (muvahhid) olurlar.”

Bir kısım kimseler de şöyle demiştir: “Gerçekten tevhîd Allah Teâlâ için-
dir. Şu âyetin mânasından dolayı Allah Teâlâ ezelde kendisini birlemiştir.
Âyet şöyledir: “Allah Teâlâ, kendisinden başka bir ilâh bulunmadığına şehâdet
etmiştir.”¹ İşte bu Allah'ın kendisini birlemesidir. Sonra O'nu birlemesiyle
25 ilgili “meleklerin ve ilim ehlinin şahadetini”² haber vermektedir. Onlar da
tevhidlerinde O'nun birlemesine tabidirler. Şiblî'nin “Halk ise tufeylîdir.”
sözü de bu anlamdadır, çünkü onlar tâbi olandır.”

1 Âl-i- İmrân 3/18.

2 Âl-i- İmrân 3/18.

باب الكلام في التوحيد

أما الكلام في التوحيد فإن الذي أشار إليه هؤلاء القوم بهذه العبارة فإنما أرادوا به إفرادا بربوبية الله تعالى قولا وعقدا، ثم يشيرون في الفرع إلى معنى يعبرون عنه بعبارات:

فمنهم من قال: حقيقة التوحيد إفراد الرب وإسقاط العبد.

ويحكي ذلك عن الجنيد، ومعناه: يشبه تقدير الأمور إضافة تدبيرها إلى الله تعالى وإسقاط ذلك عن العبد.

وقال بعضهم: التوحيد محو آثار البشرية، وتجريد صفات الألوهية.

ومنهم من قال: التوحيد للحق، والخلق طفيلي.^١

ومحكي ذلك عن الشبلي، ومعنى ذلك: أنهم عن توحيد الله لهم يوحدونه، ومعنى ذلك: أنه تعالى هو الذي أفرد هموم الخلق فيه حتى اجتمع فيه ما كان متفرقا في غيره، فلما جعل همومهم همًا واحدًا فيه كانوا موحدين له بتوحيده إياهم.

وقال بعضهم: إن التوحيد لله تعالى على معنى أنه وحد نفسه في أزاله بقوله: ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾^٢ وهذا توحيد الله لنفسه، ثم أخبر عن شهادة الملائكة وأولي العلم بتوحيده، فكانوا في توحيدهم تبعًا لتوحيده، وهو معنى قول الشبلي والخلق طفيلي^٣ لأجل أنه يكون تابعا.

١ وفي الأصل طفيل.

٢ سورة آل عمران ١٨/٣.

٣ وفي الأصل اولوا.

٤ وفي الأصل طفيل.

Bir grup kimselerin şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Allah’tan başka kendisini birleyen yoktur. Bunun mânası O’nun tevhîdinden muvahhidlerin tevhîdi sudur etmiştir. Her tevhîd, O’nun tevhîdine nispet edilir. Çünkü O’dan başlamıştır ve O’na dönmektedir.”

5 Nazar (Araştırma) ehlinde bazı araştırmacıların bunun mânası hususundaki ortaya koydukları görüşlere gelince, aslında buna işaret etmelerinden dolayı onların görüşleri farklı değildir. Çünkü hak ehli arasında hiçbir hilaf yoktur. Dolayısıyla bir kimse hem Hakk’a hem de batıla sadece Allah ile ulaşabilir. Bu hususta O, hidayet (doğru yolu bulmak) isteyeneye hidayet, dalâlet (sapıklık) isteyeneye dalâlet verendir. Allah’tan başka ne hayrın 10 ve şerrin başlamasına, ne de fayda ve zarar vermeye hiçbir kimse muktedir değildir.

Şiblî’nin şöyle dediği rivayet edilir: “Allah Teâlâ’yı (bir sınır veya kayıt koyarak) işaret eden kimse küfre düşmüştür. Ancak o kimse işaretiyle bizzat 15 kendisini murat eder, başkasını değil veya işaretiyle O’nun için sınırlama getiren bir yön üzeredir.”

Bu vechin dışında işaret etmeye gelince, Allah’ı zikir mânasında ve O’nun güç ve kuvvetten beri olduğunu bilmek (mârifet) üzere bir şeyler denilerek işaret etmede bir mani yoktur. Buna göre şöyle diyen kimsenin sözü 20 şu mânaya hamledilir: Kim O’nu zikretse O’na iftira etmiş olur. Çünkü O’nu zikretmekle murat bizzat kendi nefsidir. Bu durumda bu da O’nun güç ve kudret sahibi olduğuna döner. Yani Allah’ın şu âyette dediği şeye, O’nu hakkıyla zikir etmeye döner: “*Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.*”¹ Bu âyetin tefsirinde müfessirler, hiç kimse Allah’ı ne hakkıyla zikredebilir 25 ne de hakkıyla tanıyabilir, demişlerdir.

1 el-En’âm 6/91.

ويحكي عن بعضهم قال: ما وحد الله أحد غير الله، ومعناه: أنه هو الذي عن توحيده تصدّر توحيد الموحّدين، وكل توحيد منسوب إلى توحيده؛ لأجل أنه منه بدأ، وإليه يعود.

وأما ما يذهب إليه المحققون من أهل النظر في معنى ذلك فغير مخالف في الأصل لما أشاروا إليه، لأنه لا خلاف بين أهل الحق أن أحدا لا يصل إلى حق ولا إلى باطل إلا بالله، وأن من اهتدى فيه اهتدى [٢١٢] ومن ضلّ فيه ضلّ، لا يقدر أحد ابتداء خير ولا شر ولا نفع ولا ضرر إلا بالله.

ويحكي عن الشبلي قال: من أشار إلى الله فقد كفر، وإنما أراد بذلك أن يكون في إشارته بنفسه لا بربه، أو تكون إشارته على وجه يقتضي التحديد له.

وأما على غير هذا الوجه فلا يمتنع أن يقال: إنه أشار إليه به على معنى الذكر له، والمعرفة به على التبرّي من الحول والقوة فيهما، وعلى هذا يُحمل معنى قول من قال: من ذكره فقد افتري، لأن المراد به من ذكره بنفسه، ورجع فيه إلى حوله وقوته أي يرجع فيه إلى أنه ذكره حق الذكر، إشارة إلى ما قال تعالى: ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾^١ قالوا في التفسير: ما ذكره أحد حقّ ذكره، ولا عرفه أحد حقّ معرفته.

Ebû Bekir Şiblî'ye insanlar da "Allah" diyor sen de Allah diyorsun, ikisi arasında ne fark vardır? Denildiğinde o şöyle cevap vermiştir: "Onlar nefisleriyle (samimiyetsiz bir şekilde) söylüyorlar (nefsen bi nefsin) ben ise gerçekten Hakk'ı hissederek (hakkan bi hakkın) söylüyorum. İnsanların çoğu olan şeyler karşısında Allah demeyen kimse bile Allah der. Onun bu sözünün mânası herhangi illet ve sebebe bağlı kalmadan O'nu tam ve kâmil bir ilim ve ta'zimle zikretmektir."

Zünnûn el-Mısırî'ye: "Tevhîd nedir?" diye sorduklarında o şöyle cevap verdi: "Tevhîd, Allah Teâlâ'nın eşyadaki kudretinin mizaçsız ve eşyadaki tesirinin ilâçsız olduğunu bilmendir. Her şeyin sebebi O'nun yaratmasıdır ve yaratmasına hiçbir şey sebep değildir. Nefsinde tasavvur ettiğin her suret Allah Teâlâ'nın hilâfıdır."

Diğerleri şöyle demişlerdir: "Tevhîd, tevhîdin dışındakileri tevhîdle unutmaktır."

Ebû Saîd el-Harrâz¹ şöyle demiştir: "Tevhîdin ilk alâmeti, kulun her şeyden geçerek bütün eşyayı gerçek sahibine bırakmasıdır. Böylece eşyaya bakarak gerçek sahibine sığınılmış olur. Çünkü bununla Hak sahibine işaret edilir. Hatta eşyanın kıvamının kendi zatından değil Allah'tan olduğu görülür. (kalbinden eşya zikrinin ve mâsiva fikrinin yok olması, onun yalnız Allah ile olmasıdır)" Nitekim şair der ki:

"Her şeyde O'na âit âyetler vardır

O'nun bir olduğuna işâret eden."

Şiblî'ye beşerî ve ilâhî tevhîdden suâl edildiğinde o şöyle demiştir: "İkisi arasında fark vardır. Beşerî tevhîd, cezalandırma korkusu anında olur, ilâhî tevhîd ise, Allah'ı ta'zim tevhîdidir."

1 Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Bağdâdî el-Harrâz, sûfilerin şeyhi olup kendisine kameru's-sûfiyyîn (sûfiyenin ayı) denilir. Murâkabe, vera' ve mücâhedeyle bilenen kimselerdendi. el-Harrâz'ın tasavvuf hakkında bir çok eseri vardır. Bîşr b. El-Hâris, Sırya, Zünnûn el-Mısırî, Ebû Ubeyd el-Busrî ve benzerleri onun arkadaşı idi. Hicrî 277'de vefat etmiştir, 286'da vefat ettiği de söylenir. Bkz: es-Sülemî, *Tabâkât-ut-tâvâsıfıyye*, s. 228; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, X, 246; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletu'l Kuşeyriyye*, I, 140; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IV, 246; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 419; İbn Manzûr *Muhtasarı Târihi Dimaşk*, Beyrut, III, 204.

وقيل لأبي بكر الشبلي: إن الناس يقولون: الله، وأنت تقول: الله، فما الفرق بينهما؟ فقال: هم يقولون نفسا بنفس، وأنا أقول الله حقاً بحق. وكثيراً ما كان يقول: "ما قال الله أحداً إلا الله." والمعنى في ذلك: قوله "إلا" عن علة ولا بعلة؛ بل هو عن علم به تام، وتعظيم له كامل.

وسئل ذو النون عن التوحيد ما هو؟ قال: أن تعلم أن قدرة الله في الأشياء بلا مزاج، وصنعه للأشياء بلا علاج، وعلة كل شيء صنعه، ولا علة لصنعه، وليس في السماوات العلى، ولا في الأرضين السفلى مدبر، غير الله وكل ما تصور في وهمك فالله تعالى بخلاف ذلك.

وقال آخرون: التوحيد نسيان ما سوى التوحيد بالتوحيد.

وقال أبو سعيد الخراز^١: أول علامة التوحيد خروج العبد عن كل شيء، ورد جميع الأشياء إلى متوليها، حتى يكون المتولي بالمتولى ناظراً، إلى الأشياء قائماً، يشير إلى تولية الحق له حتى يرى قوام الأشياء بالله لا بدواتها، كما قال القائل:

وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد

وسئل الشبلي عن توحيد البشرية وتوحيد الإلهية فقال: بينهما فرق؛ لأن توحيد البشرية في خوف العقوبات، وتوحيد الإلهية توحيد التعظيم.

١ هو أبو سعيد أحمد بن عيسى البغدادي الخراز، شيخ الصوفية، يقال له قمر الصوفية، الإمام القدوة، كان من المذكورين بالمجاهدة والورع والمراقبة، وله تصانيف في الصوفية، صحب بشر بن الحارث وسريّ وذو النون المصري، وأبي عبيد البصري ونظائرهم. مات سنة ٢٧٧، وقيل ٢٨٦. مصادر ترجمته: طبقات الصوفية للسلمي، ص ٢٢٨؛ حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، ١٠/٢٤٦، الرسالة القشيرية لعبد الكريم القشيري، ١/١٤٠؛ تاريخ بغداد للخطيب البغدادي ٤/٢٤٦؛ سير أعلام النبلاء للذهبي، ١٣/٤١٩؛ مختصر تاريخ دمشق لابن منظور، بيروت، ٢٠٤/٣.

KALPLERİN ZİKİRİ VE TEMİZLİĞİ

Kalplerin temizliği konusuna gelince, Allah Teâlâ kalplerin vasıf ve çeşitlerinden bahsetmiştir: Bunlardan biri, iman nuru ile süslenmiş mü'minlerin kalpleridir. Allah Teâlâ âyetle onları şöyle zikretmektedir: “O kimse
5 ki, Allah onun göğsünü İslâmiyet için genişletmiş de o, Rabbinden bir nûr üzere bulunmaktadır.”¹ “Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm’a açar.”² Bu tür kalbe; kibir, şirk, nifak ve inkâr gibi Hakkı görmeyi engelleyen diğer engellerden (avâızlardan) Allah Teâlâ’nın temizlemesiyle oluşan hidayete açılmış ve nurlandırılmış kalp diye isimlendirilmektedir.
10 Çünkü Hak ehlinin kalpleri işlerin gerçekleşmesi anında gizlenmiş, gözle görülemeyen gaybî durumlara yakîni nurlarıyla bakarlar.

Bu, Ali b. Ebî Talib’e sorulan şu suâle verdiği cevabın mânasıdır: “Rabbimizi görecek miyiz?” sorusuna görmediğimiz ma‘bûda nasıl ibadet edelim, dedikten sonra şöyle devam etti: İyanın (Gözle görmenin) keşfi ile dünyada
15 gözler O’nu göremez, fakat kalpler iman hakikatiyle O’nu görürler.”³

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Onun gördüğünü kalb(i) yalanlamadı.”⁴ Bu âyet, dünyada kalp gözüyle Allah’ın görülebileceğini ispatlamaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmaktadır: “İhsan, Allah’a sanki Onu
20 görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Zirâ sen Onu görmesen de, O seni kesinlikle görür.”⁵

1 ez-Zümer 39/22.

2 el-En’am 6/125.

3 Bu sözün Hız. Ali’den nakledildiğini hadis kaynaklarında bulamadık. Belki de daha sonra Hız. Ali’ye nispet edilmiştir. Ebû Zer’den rivayet edilen bir hadiste o, Rasûlullah’a (s.a.) Rabbini gördün mü? Diye sordu: Rasûlullah (s.a.) da şöyle cevap verdi: “Benim gördüğüm nurdur.” Bkz. Müslim, İmân, 291 (h. no: 442)

4 en-Necm 53/11.

5 Cibrîl diye meşhur hadisten bir bölüm. Bkz. Buhârî, İmân, 19; Müslim, İmân, 1.

باب الكلام في ذكر القلوب وطهارتها

فأما الكلام في طهارة القلوب فهو أن الله تعالى ذكر القلوب على أوصاف وأنحاء: فمنها قلوب المؤمنين المهيئين، ذكرهم بقوله تعالى: ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾^١ وقال: ﴿فَمَنْ يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام﴾^٢ وهذا يسمى القلب [١٣] المشروح، المنور بتطهير الله تعالى له من الكبر والشرك والنفاق والجحد وسائر العوارض التي تعرض فتمنع عن رؤية الحق لأن قلوب أهل الحق ينظر إلى ما توارت في الغيوب بأنوار اليقين عند حقائق الأمور.

وهو معنى ما قال علي بن أبي طالب حين سئل: هل نرى ربنا؟ قال: وكيف نعبد من لم نره؟! ثم قال: لم تره العيون في الدنيا بكشف العيان، ولكن رأته القلوب بحقائق الإيمان^٣.

وقال تعالى: ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾^٤ فأثبت الرؤية للقلب في الدنيا.

وقال ﷺ: «اعبد الله كأنك تراه، فإن لم تكن تراه فإنه يراك»^٥.

١ سورة الزمر ٢٢/٣٩.

٢ سورة الأنعام ١٢٥/٦.

٣ ما وجدنا هذا القول منقولاً عن سيدنا عليّ في المراجع الحديثية ولعله نسب إليه فيما بعد... وقد ورد عند مسلم ٤٦١ باب: في قوله عليه السلام «نور أتى أراه؟» من حديث أبي ذر، قال: سألت رسول الله ﷺ هل رأيت ربك؟ قال: «نور أتى أراه؟»

٤ سورة النجم ١١/٥٣.

٥ قطعة من حديث جبريل وهو معنى الإحسان أخرجه البخاري في الإيمان، ١٩؛ ومسلم في الإيمان، ١.

Allah'ın zikrettiği kalplerin kısımlarından ikincisi, evliya ve Allah'ın seçkin kullarının kalpleridir. Onların kalbi takvâ ile imtihan edilmiş kalplerdir. Âyette şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz Allah'ın kalplerini takvâ ile imtihan ettiği kimselerdir.”¹

5 Üçüncü kısım ise, fitnelere bürünmüş kalplerdir ki onları kâfirlerin kalpleridir. Bu şu âyet-i kerîmede zikredilen durumdur: “Allah'ın fitneye düşmesini dilediği kimse için Allah'a karşı senin elinden bir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini arıtmak istemediği kimselerdir.”²

Bir grup kimse kalpler iki kısma ayrılır demişlerdir: Şâhid, gâib, açık ve
10 kapalı diyerek şu âyete işaret etmişlerdir: “Şüphe yok ki, bunda elbette bir öğüt vardır, kendisi için bir kalp olan veya kendisi şâhid olarak kulak veren kimse için.”³ Yani bu hazır olan kimsenin kalbidir, bu kalb bazen müşâhede eder, işitir veya bazen işitir müşâhede edemez. İşte bu Allah Teâlâ'nın şu âyette zikrettiği kalplerin sıfatlarıdır: “Yoksa kalplerinin üzerinde onların
15 kilitleri mi var?”⁴ “Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan bir ağırlık, kulaklarına da sağırlık verdik.”⁵

Bazıları da kalpler üç kısımdır, demişlerdir: 1. (Hidayete) Açılmış kalp (maşrûh), bu mü'minin kalbidir. 2. Atılmış, uzaklaştırılmış kalp (matrûh), bu kâfirin kalbidir. 3. Boğazlanmış kalp (mazbûh), bu ise fasık ve günahkâr
20 kimsenin kalbidir.

Şiblî'ye: “Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır.”⁶ âyetinden suâl edildiğinde, O: “Allah kimin kalbinde ise” demiştir.

1 el-Hucurât 49/3.

2 el-Mâide 5/41.

3 Kâf, 50/37.

4 Muhammed, 47/24.

5 el-Kehf 18/57.

6 Kâf, 50/37.

والقسم الثاني من أقسام القلوب قلوب الأولياء والأخيار، وهي الممتحنة بالتقوى، وهو ما ذكره: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أُمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبُهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾^١

والقسم الثالث هي القلوب المفتنة، وهي قلوب الكفار، وذلك مما ذكره في قوله: ﴿وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ﴾^٢

وقال قوم: القلوب على ضربين: شاهد وغائب، مفتوح ومقفّل، أشار بذلك إلى قوله: ﴿إِنْ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٌ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾^٣ يعني وهو حاضر القلب، وقد يشهد ويسمع، وقد يسمع ولا يشهد؛ وهو صفة القلوب التي ذكرها الله تعالى في قوله: ﴿أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ وقال: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾^٤

وقال بعضهم: القلوب ثلاثة: [قلب]^٥ مشروح وقلب مطروح وقلب مذبوح؛ فالمشروح قلب المؤمن، والمطروح قلب الكافر، والمذبوح قلب الفاسق المذنب.

وسئل الشبلي عن قوله تعالى: ﴿إِنْ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٌ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾^٦ فقال: لمن كان الله قلبه.

١ سورة الحجرات ٤٩/٣.

٢ سورة المائدة ٥١/٥.

٣ سورة ق ٣٧/٥٠.

٤ سورة محمد ٤٧/٢٤.

٥ سورة الكهف ١٨/٥٧.

٦ زيادة عن الأصل لتتميم المعنى.

٧ سورة ق ٣٧/٥٠.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye mü'minin kalbinden suâl edildiğinde o şöyle demiştir: "Mü'minin kalbi Rabbi'dir." Bu sözden murâd, mü'minin bizzat kalbine değil, Allah'ın kalbinde cereyan ettirdiği şeye itimat etmesidir."

Şibli'ye Hz. Peygamber'in (s.a.) "*Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır*"¹ sözü sorulduğunda o şöyle demiştir: Mü'minin niyeti Rabbi'dir, Rabbi ise amelinden hayırlıdır; yani hayra O'nunla ulaşır niyetle değil. Çünkü kişiyi niyete muvaffak kılan Allah'dır. Bu onların şu sözlerinin açıklamasıdır: "Allah'ı Allah ile tanıdık."; yani Allah'ı, kendisini bize tanıtmasıyla tanıdık, ve O'nun yardımını ve kolaylaştırmasıyla kendisine kulluk/ibâdet ettik. Bu söz, güç ve kuvvetten teberriye ve Allah'ın nimetlerinin kadrini ikrâr etmeye işârettir.

¹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 325; Şehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, s. 701-702. Rivayetin isnadındaki Yusuf b. Atiyye'nin zayıf ve metruku'l-hadis olduğu belirtilmiştir.

وسئل سهل بن عبد الله التستري عن قلب المؤمن فقال: "قلب المؤمن ربه." أراد بذلك أنه يعتمد ما يُجري الله على قلبه، لا على نفس القلب.

وسئل الشبلي عن قوله ﷺ: «نية المؤمن خير من عمله.»^١ فقال: نية المؤمن ربه، وربّه خير له من عمله، أي يصل إلى الخير لا بالنية. لأنه هو الذي يوفق للنية، وهو معنى قولهم: "عرفنا الله بالله." أي؛ بتعريفه عرفناه، وبمعونته وتيسيره عبدناه. إشارة إلى التبري من الحول والقوة، والاعتراف بموضع النعم من الله تعالى.

١ أخرج البيهقي في شعب الإيمان، عن أنس وفي إسناده يوسف بن عطية ضعيف، كما قاله ابن دحية. وقال النسائي متروك الحديث، انظر: العجلوني في كشف الخفاء، ٢/٣٢٤-٣٢٥؛ والسخاوي في المقاصد الحسنة، ٧٠١-٧٠٢.

HİKMET VE MÂNASI

Hikmetin mânasına gelince kimileri bu konuda şöyle demiştir: “Hikmet, ilim ve ameldir.”

Kimileri: “Hikmet Kur’ân’ın anlaşılmasıdır.” demiştir.

5 Bazıları da Allah Teâlâ’nın “*Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir*”¹ âyetini te’vil etmek suretiyle hikmetin nübüvvet (peygamberlik) olduğunu söylemişlerdir.

Aslında fesadın girmesine izin verilmeyen her hüküm hikmettir. Doğruluk (sıdk), vefa ve ihlâs şartına bağlı Allah için olan her tâat hikmettir. Allah’ın bütün fiilleri hikmettir. Çünkü Allah’ın bütün fiilleri O’nun murâd ettiği ve bildiği sûrette meydana gelmiş ve bunlardan her hangi birinin vukû bulması Allah’ın ilmine ve irâdesine aykırı düşmemiştir.

İnsanlardan kimi de şöyle demiştir: “Hikmetin mânası ilmin mânasıdır. Filan hakîmdir (hikmet ehliendir) denildiğinde, bununla o kimsenin âlim ve fiillerini muhkem (sağlam, hikmetli) yapan kişi olduğu kastedilir.” Yine “Allah daima hakîmdir.” denildiğinde daima âlimdir şeklinde anlaşılır. “Muhkem (işlerini sağlam ve hikmetli yapan) mânasında Allah daima hakîmdir.” denildiğinde, bu durumda hikmet Allah’ın fiili sıfatlarından olur.

1 el-Bakara 2/269.

باب في الحكمة ومعناها

أما معنى [٢١٣] الحكمة فمنهم من قال: العلم والعمل.

ومنهم من قال: هو فهم القرآن.

ومنهم من قال: هو النبوة، لتأويل قوله تعالى: ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ

يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾^١

والأصل في ذلك أن كل ما أحكم حتى منع من دخول الفساد فيه فهو حكمة، فكل طاعة لله على شرط الصدق والوفاء والإخلاص حكمة، وأفعال الله تعالى كلها حكمة لأنها وقعت على الوجه الذي أراد وعلم، لم يختلف على علمه وإرادته وقوع واقع منها.

ومن الناس من قال: معنى الحكمة معنى العلم. وأنه إذا قيل: فلان حكيم،

المراد به: أنه عالم محكم لأفعاله. ويقال: إن الله تعالى لم يزل حكيمًا، أي لم

يزل عالما. ويقال: إنه لم يزل حكيمًا، على معنى أنه محكم، وتكون الحكمة

من صفات الفعل.

HÜZÜN

Hüznün mânası ve sıfatları hakkında söylenenlere gelince bir kimse şöyle demiştir: “Hüzün, kalbin kırılması ve üzüntü duyulan bir işten dolayı kalbin boyun eğmesidir.”

5 Konuyla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.) "şöyle rivâyet edilmiştir": “*Dünyada üzüntü duyan mü'min kulun kalbini Allah Teâlâ yarın (âhirette) sevinçli kılar.*”¹

Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmektedir: “*Allah Teâlâ her hüznü kalbi sever.*”²

10 “Bahsedilen bu hüznü ve sıfatları nedir, bu hüznü neler celb eder ve hüznü makamına delil nedir?” denilirse şöyle cevap verilir: Üç özelliği vardır: Birincisi, geçmişi düşünmektir ve Allah'ın huzuruna azıksız gitme korkusudur. İkincisi, kalplerin hukûkullah (Allah'ın hakları), vacibât ve lâzım farzlara sarılması, yerine getirmesidir. Çünkü bunlar dâimî hüznü tevârüs eder. Üçüncüsü ise, Allah Teâlâ'ya karşı gelmeyi tecrübe etmiş olmaktır. 15 Çünkü Allah-u Teâlâ'ya karşı geldiği zikredilen hiç bir ârif yoktur ki -Allah-u Teâlâ'nın çirkin gördüğü şeyleri pişmânlıkla terk ettiği takdirde- kalbine hüznüler çökmemiş olsun.

Hâris el-Muhâsibî'ye “Hüzün nereden kaynaklanır?” diye suâl edildiğinde 20 o şöyle demiştir: [Hüzün ehlinin] içlerindeki Allah Teâlâ'nın ilmiyle bilmelerinden; ki Allahu Teâlâ bazı sevmediği işler de takdîr etmiştir ve kendileri dahî bu işlere mübtelâ olmaktan emîn değillerdir. Bu yüzden gözlerinin içi gülmez hiç. Kalplerine galebe çalan hüznüler yüzünden gönül ferahlığıyla, keyifle bir işe koyulamazlar. Bunun alâmeti ise içlerinde bir hezîmet olduğundan dolayı zâhiren de eğlenebilmekten uzak bir sûrette olmalarıdır. 25

¹ Rivâyete kaynaklarda rastlayamadık.

² Beyhakî, *Şu'abul-îmân*, h. no: 886, Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 315 h. no: 7884. Hâkim, isnadının sahih, ancak Buhârî ve Müslim'in rivayet etmediğini belirtir. Zehebî ise zayıf kabul eder. Ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 90; Kuzâ'î, *Şihâb'ül-abbâr*, s. 203, h. no: 680, Elbânî, *Silsiletu'd-da'îfe*, s. 483.

باب في معنى الحزن

أما الكلام في معنى الحزن وصفته فقال: هو انكسار القلب، وخشوعه للأمر الذي يحزن عليه.

وقد روي عن النبي ﷺ قال: «ما حَزَنَ قلب عبد مؤمن في الدنيا إلا فرَّحه الله تعالى غدا.»^٥

وروي عنه ﷺ أنه قال: «إن الله تعالى محب كل قلب حزين.»^٢

فإن قيل: فما هذا الحزن؟ وما صفته؟ وبم^٣ يستجلب هذا الحزن؟ وما الدليل على مقامه؟ قيل: بثلاث خصال: فالأول منها: الفكرة في السالفة، ورهبة القدوم على الله تعالى بغير زاد، والثاني: أخذ القلوب بحقوق الله تعالى الواجبة، والفرائض اللازمة، فإن ذلك يورث الأحزان الدائمة، والثالثة: معرفة الخلاف على الله تعالى؛ لأنه ليس من عارف يذكر خلافه على الله تعالى إلا نزلت الأحزان بقلبه؛ إن كان نادما تاركا لما يكره الله تعالى.

وسئل الحارث فقيـل له: من أين مخرج ذلك؟ فقال: من علمهم بعلم الله تعالى فيهم أنه قدّر أي في مواطن يكرهها، فهم غير آمنين، لا تقر لهم عين، لا ينشطون في فرح بما غلب على قلوبهم من الأحزان، وعلامة ذلك انكسار جوارحه الظاهرة عن الانبساط لوجود انكسار في باطنه.

١ لم نعر على تخريج لهذا الحديث.

٢ رواه البيهقي في شعب الإيمان برقم ٨٨٦، باب معاني الحجة، بلفظ «إن الله يحب...» والحاكم في المستدرک ٣١٦/٤، وقال: صحيح الإسناد ولم يخرجاه، وضعفه الذهبي، والألباني في السلسلة الضعيفة برقم ٤٨٣.

٣ وفي الأصل بما.

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Hüznün alâmeti nedir?" diye sorulmuş, O: "Solgun benizdir." cevabını vermiştir. "Hüzün nasıl artar ve hüznünlü kimse-
lerin birbirlerinden farklılıkları nereden kaynaklanır?" denildiğinde ise o
şöyle cevap vermiştir: "Başlarına gelen musibetlere göre kalplerinde hüznün
büyür, ayrılık (firâk) korkusu yenilendikçe hüznün de artar."

Hâris el-Muhâsibî'ye şöyle suâl edildi: "Mahzun olan, hüznün kendi-
sinde vecde kavuşur mu?" "Evet, hüzne mülâtefe (iyilik, ihsân) karışır
bulabilir." dedi. "Mülâtefe nedir?" denildiğinde, "Kişinin kalbine birden
[lütuf olarak] uyarı (tembih) gelmesi ve kişiye, kendisine hüznün vereni gös-
termesidir. O vakit insan görür ki duyduğu az bir hüznün dahî, Mevlâsının
o hüznle ihsân ettikleri sebebiyle çok kıymetlidir. Çünkü lutfederek onu
hüzünlerle (seyr ü sülûk yoluna) başlatan ancak Mevlâsıdır. İnsan bunu
idrak ettiği zaman hüznün kendisinde sevinç meydana gelir." dedi.

Sevincin alâmetinin ne olduğu sorulduğunda el-Muhâsibî: "Nimeti bil-
me hâlinin galebesinden dolayı hüznün ve ağlamadaki hüznle, sürur ve ne-
şeyle ağlamaya devam etmektir." Denildi ki: "Zâhirî hâli iç (bâtın) hâlinin
sevincine delalet etmez mi?" O şöyle cevapladı: "Evet, eder. Zîrâ kalbinde
bu şekilde bir hareketlenme olduğunda bir alâmet olarak bu hâl dilinde zu-
hur eder ve Allah'ın âyetlerini zikretmeye devam eder. Allah'ın nimetleriyle,
hikmetle ibretlik şeyler ve güzel nasihatlerden bahsetmek suretiyle nimetle-
nir. Böylece kendini nimetin içinde bulur." Nitekim şair şiiirinde şöyle der:

Mevlâm ki kalbimi kaldırır düştüğü yerden
ben ancak O'na hüsn-i zannımla sükûn bulurum
yoksa çoktan fâş etmiştim esrârımı ben

Hâris el-Muhâsibî'ye, mahzun (hüznünlü) kimsenin bâtinî durumu hilafına
zâhirî âlemdeki alâmetlerinin neler olduğu sorulmuş, O: "(İçinde bulunduğu)
Bast (sevinç) hâlimden dolayı kabz (sıkıntı) hâlinin mevcut olması, fazla konuş-
mayı bırakması ve onu meşgul eden dünya işleriyle ihtimamın az olmasıdır.

فقليل: وما علامة الحزن؟ فقال: الكَمَد. وقيل له بم^١ يتزايد الحزن ومن أين يتفاوت الحزن في أحوال المحزونين؟ قال: على قدر المصائب عندهم عظمت الأحزان في قلوبهم، فكلما تجدد خوف الفراق تزايد الحزن.

وسئل الحارث فقليل له: أفيجد المحزون في نفسه حزنه؟ قال: نعم، إذا مزج بملاطفة، فقليل له: وما معنى الملاطفة؟ قال: أن يقرع التنبيه قلبه فيدله على الذي أحزنه. فيرى أن قليلاً مما معه من الحزن كثيراً من عطاء مولاه [١٤] في الحزن. فإنه هو الذي ابتدأه بالأحزان لطفاً منه، فعندها يكون في نفس حزنه شجى.

فقليل له: فما علامة الشجى؟ فقال: دوام البكاء ممزوجاً بسرور وفرح؛ لغلبة معرفة النعمة بحزنه في الحزن والبكاء. فقليل له: حاله في الظاهر يدل على الشجى في باطنه؟ فقال: نعم، إذا هاج ذلك من القلب ظهرت على اللسان علامة، فيديم ذكر الآية، ويتنعم بذكر نعمائه، والمثل والعظة الحسنة من الحكمة فيجد فيها تنعماً، كما قال القائل، شعر:

وينعش قلبي حسن ظني بناعش فأهدأ ولولا ذاك بحث بأسراري

فقليل له: ما علامة المحزون في الظاهر أمر خلافه؟ فقال: وجود الانقباض عن الانبساط والانقطاع عن فضول الكلام وقلة المبالاة^٢ بأمور الدنيا،

١ وفي الأصل بما.

٢ وفي الأصل المبالاة.

Hüznü karışıktır, münferid yönü yoktur, ne sahte ne de yapmacık bir şeye yapmadan yapayalnız kalır. Sanki o adet olduğu üzere sevdiğini kaybeden (veya çocuğunu kaybeden) kimse gibi başka şeylere (ağyâra) ve durumlara iltifat etmez.” cevabını vermiştir. Nitekim Hasan el-Basrî’yle ilgili şu rivayet edilir: “O hüznün bakımından insanların en (uzun süreli) üzüntülü kimsesiydi. Onu bir kimse gördüğünde başına bir musibet geldiğini zannederdi.”

Abdolvâhid b. Zeyd anlatıyor: Kara elbiseler giymiş bir rahip gördüm. Ona: “Ey rahip, seni karalar giymeye sevk eden nedir?” diye sordum. O da şöyle cevap verdi: “Çocuğunu kaybeden anne hüznünü nasıl izhar ediyorsa ben de bir insan olarak günahlar işledim, niçin (hüzünlenmeyeyim) ağlamayayım (bunun için kara elbise giydim)?” “Ey rahip ağlamana sebep olan nedir?” dediğimde şöyle devam etti: “Âh... Ömrümden Allah’ı zikretmediğim bir gün geçip gitti, ömrümde gerekli amelimi yaptığımı bilemedim. Ağlamam azığının azlığından, kurtuluş ve son durum belli olduktan sonra bu güçlüğü atlatabilecek miyim ondan. Nereye ineceğimi cennete mi yoksa cehenneme mi bilmiyorum.” “Allah sana rahmet etsin, bu vasıftan bana biraz daha söyle.” dediğimde o şöyle dedi: “Evet, söyleyeyim. Kalbine galip gelen hâlde hüznlerinin kat kat artmasıdır.

Nitekim Humeyd b. Hilâl şöyle anlatıyor: Hasan el-Basrî ile birlikte A’lâ b. Zeyd’in huzuruna girdik. Hasan el-Basrî ona: “Nasılsın ey A’lâ?” diye sordu. A’lâ hüznü bürünmüş bir hâlde: “Vâh hâlîme bu hüznün elinden!” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hasan el-Basrî : “İşte, nihâyetinde hüznün varacağı nokta budur!” dedi. Sonra şöyle dedi: “Oruç tutmaktan kararmış, namaz kılmaktan ayağa kalkamaz hâlde gelmiş ve ağlamaktan gözleri ama olmuş bir âbidin yanına uğradım. Onun yanında olan bir adam şöyle dedi: “Âmâlık ne çetin şey, bir zamanlar gören kimseye!.” Bunun üzerine ona şöyle dedi: “Sus ey delikanlı! İnsanın kalbinin Allah’ı görmemesi, gözlerinin dünyayı görmemesinden çok daha beterdir! İsterdim ki Allah tüm cismimin âfiyetinden mahrum bıraksın da hüznün ve kederden bir nebze nasıbdâr eylesin beni.”

يشتغل بشأنه وحزنه، شَعْتُ غَبْرٌ منفرد، متوحش غير متصنّع ولا متزين، كأنه
ثكلى في عدتها، لا يلتفت إلى أغيارها وعاداتها؛ كما رُوي عن الحسن أنه كان
أطول الناس حزناً، لا يراه أحد إلا ظن أنه حدث به مصيبة.

وقال عبد الواحد بن زيد: رأيت راهباً قد لبس السواد فقلت: يا راهب ما
حملك على لبس السواد؟ فقال: إن الثكلى^١ إذا جزعت أظهرت الحزن، وأنا
رجل أصبت بذنوبي فلم لا أبكي؟ فقلت: فمِمَّ بكائك يا راهب؟ فقال: أوهِ. ما
ذكرت يوماً مضى من أجلي فلم أدر ما جعلت فيه من عملي. بكائي لقلّة زادي،
ومن بعد المفازة، وعقبة أنا صاعدها، لا أدري أين مهبطها، إلى جنة أو إلى نار؟
فقلت له: زدني من هذا الوصف يرحمك الله. قال: نعم، وهو الغالب على قلبه
أن يضاعف عليه الأحزان.

كما قال حميد بن هلال: دخلت مع الحسن البصري على العلاء بن زيد،
فقال له الحسن: كيف أنت يا علاء؟ وقد كان علاه الحزن، فقال: واحزنه على
الحزن! فقال الحسن: قوموا بنا! فإلى هذا انتهى استقلال الحزن! قال: ودخلت
على بعض العوابد وقد صامت حتى اسودت وقامت حتى أقعدت وبكت حتى
عميت. فقال رجل منا ممن كان إلى جنبه: ما أشد العمى على من كان بصيراً!
فقال له: مه يا فتى، إن عمى القلب عن الله تعالى أشدّ من عمى العينين عن
الدنيا، ولوددت أن الله سلبني جوارحي، ووهب لي شيئاً من الكآبة والحزن.

١ وفي الأصل ثكلى.

Ona: “Kalbinin varlığının (vücûd) alâmetlerinden birşeyler vasfet bana.” dedi. O da şöyle karşılık verdi: “Kişinin kalbine kat kat hüznler galip gelir, nihâyetinde onun hüznü mahzunların hüznü arasında ayrı bir hâl alır.” Ona dedim ki: “Mahzun olan kimse kendi hüznünün üstüne bir de başka şeylere mi üzülür?” “Evet.” dedi. “Mahzunların hüznüne üzülür.” “Bu ne anlama geliyor?” dediğimde ise şöyle karşılık verdi: “Kalp hüznlerin bir-biri ardınca gelmesini muhabbetle talep eder tâ ki artık onda hüznlerden zerre dahî kalmaz.”

Bazıları da der ki: “Korku ve hüzn mü’minin kalbinin bekçileridir. Bakanı ve oturanı olmadığı zaman ev harap olduğu gibi mü’minin kalbi de bu ikisinden (korku ve hüznünden) hâli olursa harap olur. Hâl keşfolunmadan ve perde kaldırılmadan önce emniyet gafletinden ve sevinç tutsaklığından sakının.”

فقال له: صف لي [٣١٤] شيئاً من علامات وجود قلبه، فقال: الغالب على قلبه تضاعف الأحزان حتى يستقل حزنه عند حزن المحزونين في الحزن. فقلت له: والمحزون يحزن من بعد حزنه حزناً غير حزنه؟ قال: نعم، يحزن على حزن المحزونين في الحزن. فقلت له: ما معنى هذا؟ فقال: إرادة القلب ومحبته لتواتر الأحزان عليه، حتى لا يبقى عليه منه ذرة. °

وقال بعضهم: الخوف والحزن حارسا قلب المؤمن، فإذا خلا قلب المؤمن منهما خرب، كما يخرب المنزل إذا لم يكن له راعٍ ومتفقد؛ فاحذروا غرة الأمن، وعقلة السرور قبل انكشاف الحال ورفع الحجاب!

SEVGİ (HUBB), MUHABBETİN MÂNASI VE SEVENLERİN ALÂMETLERİ

Hâris el-Muhâsibî'ye muhabbetullahı ulaşmanın yolu suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Allah’a iman eden her mü’min muhakkak O’nu sever ve onun muhabbeti de imanı kadardır.” Yine ona: “Mü’minler muhabbeti ne ile artırır ve öncelikleri nedir?” denildiğinde o şöyle söylemiştir: “Kalbin; Allah’ın nimetlerini, lütfunu, iyiliğini, yardımlarını, fazlını, O’nun ayıpları örten olduğunu ve başlangıçta (bidayetinde) amelsiz mukaddes nimetlerini zikretmesidir ki, işte o zaman muhabbeti hak etmiş oluruz. Görmez misin Hz. Peygamber (s.a.) ne buyuruyor: *“Kalpler kendisine iyilik yapana karşı sevgi duymak üzere yaratılmıştır. Allah’ın size hibe ettiği sevgi nimetiyle O’nu seviniz.”*¹

İşte bunlar muhabbetin öncelikleri ve başlangıcıdır. Sonra kalbe Allah’ı zikir tâlimi ve iman ve kalb bilgisini ihtiyarla muhabbet artar. Bundan Allah için muhabbet doğar ve kalpler Allah’ın emirlerini yerine getirmeye, O’na tâate yol bulur, yol gösterir, çağırır.

“Allah için sevenlerin muhabbetinde farklılıkları nasıl olur?” denildiğinde el-Muhâsibî şöyle cevap vermiştir: “Allah için sevenlerin muhabbeti O’nu önemsemeleri miktarınca, Allah’a olan mârifetin çokluğuna ve (muhabbeti) isteklerdeki sıdk, rağbet ettirdiği şeylerdeki rağbetin kuvvetine göredir. Böylece her türlü mahbûba karşı muhabbetullah tercih edilir, isteklere ve temennilere karşı sabredilir.”

Bazı kimselere muhabbetin hakikatinden sorulduğunda onlar şöyle demişlerdir: “Muhabbetin hakikati şaşkın bir kalp ile devamlı meyildir.”

Bazı kimseler şöyle demiştir: “Muhabbetin hakikati; kişinin, sahip olduğu her şey pahasına sevgiliyi tercih etmesidir.”

Bazı kimseler şöyle demiştir: Muhabbetin hakikati gerek huzurunda, gerekse gıyâbında sevgiliye muvâfakat etmektir.

1 Ebû Nuaym, *Hilye*, IV,121; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 330, Şehâvî, *Mekâsîdu’l-hasene*, s. 280.

باب الكلام في معنى الحب والمحبة وعلامة المحبين

سئل الحارث فقيلاً له: ما السبيل إلى محبة الله تعالى؟ قال: ليس لأحد يؤمن بالله إلا وهو يحب الله، ومحبته على قدر إيمانه. فقيلاً له: فيم^١ تزايد المؤمنون في المحبة؟ وما أوائلها؟ فقال: ذكر القلب لنعم الله تعالى، ولطفه وبره وأياديه وفضله، وستره ونعمه المتقدمة التي بدايتها من غير عمل استحقاقه. ألا ترى أنه ﷺ قال: «جبلت القلوب على حب من أحسن إليها.» وقال: «أحبوا الله لما أسدى إليكم من نعمه.»^٢

فهذا أوائل المحبة وبدايتها، ثم تزيد^٣ المحبة بتعليم القلب بذكر الله تعالى له بالإيمان والاختيار في علم القلب، فتتولد المحبة لله منه، ويبعث القلوب على القيام بأمر الله تعالى، والمشاركة إلى طاعته.

فقيلاً: وكيف تفاقمت المحبين لله تعالى في المحبة؟ فقال: على قدر العناية، وكثرة المعرفة، والصدق في المطالب، وقوة الرغبة في الرغائب؛ حتى يؤثر محبة الله تعالى على كل محبوب، ويصير ذلك إلى المطلوب والمنى.

وسئل بعضهم عن حقيقة المحبة، فقال: هي الميل الدائم بالقلب الهائم.

وقال بعضهم: حقيقة المحبة إثارة المحبوب على جميع المصحوب.

وقال بعضهم: حقيقة المحبة موافقة الحبيب في المشهد والمغيب.

١ وفي الأصل فيما.

٢ أخرجه أبو نعيم في الحلية، ٤/١٢١؛ والعجلوني في كشف الخفاء، ١/٣٣٠؛ والسخاوي في المقاصد الحسنة، ٢٨٠.

٣ في الأصل: يزيد.

Başkaları da şöyle demiştir: “Muhabbet sevenin kendi sıfatlarını yok edip sevgilinin zâtını tercih etmesidir.”

Bazıları, muhabbet, onu tamamlayan iffet çıkıp uzaklaştığı zaman tüketmektir, demişlerdir

5 Başka kimseler ise, muhabbet, mahbûba olan kalplerdeki halâvettir, demişlerdir.

Bazıları şöyle demişlerdir: “Muhabbet, sevenin sevdiklerini bırakarak mahbûbunun sevdiği şeyleri tercih etmektir.”

10 Bazı kimselere hubbdan (sevgiden) suâl edildiğinde şöyle demişlerdir: “Gizlidir görülmez, zâhirdir gizlenmez, karanlık bir odada gizlenen ateş gibidir. Eğer ateşi yakarsan ateş yanar, terk ettiğinde ise ateş gizlenir.”

Cüneyd’e muhabbetin hakikatinden suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Allah’ın dışındakilere (mâsivâ) karşı tercihin doğruluğudur.”

15 Bazıları ise şöyle demiştir: “Muhabbetin hakikati, arzulara karşı Hakk’ı tercih etmektir.”

Hâris el-Muhâsibî’ye muhabbetten suâl ettiklerinde, O: “Muhabbet Rabbin murâdına kalbin muvafakat etmesidir.” demiştir. Kalbin muvafakat etmesinin ne olduğu sorulmuş, O ise şöyle cevap vermiştir: “(Amellerin) Allah’ın (iradesine) muvafık olmasıdır. Bu durumda o Allah Teâlâ’nın sevdiği şeyleri sever, çirkin gördüklerini de çirkin görür.” Tekrar O’na: “Allah için seven kimsenin muamelelerinde kalbinde galip olan şey nedir?” diye sorulmuş, O şöyle cevaplamıştır: “Allah dışında Allah’a karşı hiçbir şeyi tercih etmez. O’na olan münacatına, zikirden almış olduğu lezzetine ve dinlenmeden çokça uykusuz kalmaya devam eder.”

25 Havvâs’a muhabbetin hakikatinden suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Muhabbet, iradelerin yok olması, ihtiyaçların ve bütün beşerî sıfatların yanmasıdır.”

وقال آخرون: المحبة محو المحب من صفاته وإيثار المحبوب بذاته.

وقال بعضهم: المحبة استهلاك إذا استوفت وحصور فيها إذا أنفت.

وقال آخرون: المحبة حلاوة في القلوب من المحبوب.

وقال بعضهم: المحبة إسقاط المحبة من المحب، وإيثار المحبوب فيما

٥ يحب.

وقال: سئل بعضهم عن الحب [١٥] فقال: خفي ولا يرى، وظاهر ولا

يخفى، فهو كامن كمن النار في الحجر، إن قدحته أورى، وإن تركته توارى.

وسئل الجنيد عن حقيقة المحبة فقال: صدق الإيثار على ما سوى الله تعالى.

وقال بعضهم: حقيقة المحبة إيثار الحق على المنى.

وقال الحارث حين سئل عن المحبة: هي مواطأة القلب لمراد الرب. فسئل

١٠

عن مواطأة القلب فقال: أن يوافق الله، فيحب ما أحب الله تعالى، ويكره ما كره

الله تعالى. فقليل له: فما الغالب على قلب المحب لله تعالى في معاملته؟ فقال:

أن لا يؤثر على الله غير الله بدوام المناجاة، وعذوبة الذكر، وكثرة السهر، لا

يستريح.

وسئل الخواص عن حقيقة المحبة، فقال: محو الإرادة، واحتراق جميع

١٥

الصفات والحاجات.

Cüneyd'e muhabbet sorulduğunda o şöyle demiştir: “Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir. Bununla şu kudsî hadise işaret etmişlerdir: *“Bir kere de sevdim mi artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutup yakalayan eli olurum.”*¹

Bazıları der ki: “Muhabbet ve hubb kelimeleri bir mânada iki isimdirler. Hubb da habîb de birdir.”

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: “Hubb, meveddet (sevme) sıfatlarından bir isimdir. Çünkü Araplar, dişlerdeki beyazlığın saflığını ve dişlerin tazeliğini ifade etmek için “habebu'l-esnân” (dişlerin parlaklığı) Hubâb ise, şiddetli yağmur sebebiyle su yüzeyinde görünen kabarcıklara, hibâb ise temiz, beyaz bir tanedir.”

Bazıları şöyle demiştir: “الحُب” kelimesi “حَبَاب” (Hubâb) kelimesinden alınmıştır. (Yani muhabbet, “suyun büyük kısmı” mânasına gelen “hubâbu'l-mâ” kökünden türemiştir.) Çünkü su tanecikleri suyun büyük kısmını oluşturur. Araplar “Hebâbuke en tefale kezâ” ‘şöyle yapman senin gayendir’ derler. Sanki bu söz sevenin sevgisi için denilmiştir. Çünkü muhabbet, kalpte olan lüzumlu şeylerin büyük kısmının gayesidir.

Bazı kimselere göre “الحُب” kelimesinin kökü lüzum ve kendisiyle sabit olan sebat anlamına gelir. Nitekim sabit hâlde deve çöküp kalkmadığı zaman “ahabbe'l-ba'îr ihbâben” tabiri kullanılır.

Ebû Muhammed “Ben dedi, o hayır sevgisini Rabbimin zikrinden sevdim”² âyetinin te'vilinde şöyle der: “Hayır sevgisi yüzünden yere bağlandım kaldım da namazımı kaçırdım.”

Bazıları şöyle demektedir: “الحُب” kelimesi hareket etmek mânasında olan “القلق” kelimesinden türetilmiştir. Çünkü Araplar küpeye (el-Gurt) “حُب” diye de isim verirler.

1 Bkz. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

2 Sâd 38/32

وسئل الجنيد عن المحبة فقال: دخول صفات المحبوب على البدل من صفات المحب. أشاروا إلى معنى قوله تعالى: «فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتُ عَيْنِيهِ الَّتِي يُبْصِرُ بِهَا، وَسَمْعُهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ»^١ وَيَدُهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا»^٢

وقال بعضهم: المحبة والحُب اسمان بمعنى واحد، والحُبُّ والحبيب واحد.

وقال بعضهم: الحُب اسم لصفات المودة لأن العرب تقول لصفاء بياض الأسنان ونضارتها: حَبَبُ الأسنان، والحَبَاب شيء يطفو أعلى الماء عند المطر الشديد، والحباب حَبَّة نَقِيَّة بيضاء.

وقال بعضهم: الحُب مأخوذ من قولهم حُبَاب؛ لأنَّ حَبَاب الماء معظمة. والعرب تقول "حَبَابِكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا" أي غايتك بفتح الحاء. فكأنه قيل للمحب "حُبٌّ"؛ لأنه غاية معظم ما في القلب من المهمات.

وقال بعضهم: اشتقاق الحب من اللزوم والثبات الذي لا يرح معه، كما يقال أَحَبَّ البعيرُ إيجاباً، فهو محبٌّ وهو أن يبرك فلا يثور.

وقال: أبو محمّد في تأويل قوله تعالى ﴿أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ﴾^٣ لَصِقْتُ بالأرض لحبِّ الخير حتى فاتتني الصلاة.

وقال بعضهم: الحُب مأخوذ من القلق، لأن العرب تسمي القرط حُبّاً.

١ وفي المخطوطة وَسَمْعُهُ الَّتِي يَسْمَعُ بِهَا.

٢ قطعة من الحديث القدسي المشهور، أخرجه البخاري في الرقاق، ٣٨؛ وابن ماجه في الفتن، ١٦؛ وأحمد في مسنده، ٢٥٦/٦.

٣ سورة ص ٣٨/٣٢.

Nitekim şair, “yılan dahî sevgili gibi dinler fısıltısını kulağına küpe gibi mülâzemet eder de”¹ demiştir.

Küpeye, hubb isminin verilmesi ya kulağa lâzım olup kulaktan ayrılmadığı için veya kulakta devamlı hareket ettiği içindir.

5 Bazıları şöyle der: “Muhabbet ‘habbe’ kelimesinin çoğulu ‘hıbb’ kelimesinden alınmıştır. Kalbin direği ve ayakta tutan şeye ‘habbetu’l-kalb’ denir. Bundan dolayı kalb, diğer azalara göre sevgi mahallinin yeri olduğu için bu adla isimlendirilmiştir.

10 Bazıları demişlerdir ki: “Hubb”, “hıbbe” kökünden alınmıştır. Hibbe çölde bütün tohumlara denir. Tohum bitkilerin özü olduğu gibi sevgi de hayatın özü olduğu için muhabbete hibb denilmiştir. “Habb” ve “hubb” kelimeleri aynı mânada (Fetha ile de ötre ile de kullanılan) Amr ve Ömer ve Sedde ve Südde kelimeleri gibidir.

15 Bazıları da şöyle demişlerdir: “Üzerine su testisi konan dört ağaca da ‘hubb’ denir. Şu hâlde muhabbete ‘hubb’ denilmesinin sebebi sevgiliden gelen her çeşit izzete, zillete, engele ve lütfâ katlandığı içindir. Çünkü kendisi için sevgilisinin (mahbûbunun) rızâ gösterdiği şeylerin haricinde başka şeylere rızâ göstermez.”

20 Bazıları ise şöyle demişlerdir: “Muhabbet, su kabı anlamına gelen ‘hubb’ dan alınmıştır. Su kabı içinde olan suyu koruyup kendisini dolduran sudan başkası oraya sığmaz. Aynı biçimde kalp de sevgi ile dolunca sevgilisinden başkası ona sığmaz. Bundan dolayı şöyle denmiştir: Bir kalpte iki sevgi bir araya gelmez. Mahbûbun murâdı yerine getirildiğinde ona (bunu yapan kimseye) seven denilir.”²

25 Bir kısım kimseler şöyle demişlerdir: Mârifet ile muhabbet arasındaki farktan suâl edilince biri şöyle demiştir: “Mârifet, seveni mahbûbuna ulaştıran, mahbûba itaat ve onun rızâsına müvafakatta gayret ve azme sevk eden bir nurdur.”

1 Bkz. İbn Kuteybe, *el-Me’âni’l-kebir*, s. 157.

2 Kuşeyrî Risâlesi, Muhabbet bölümü.

وقال القائل:

تبیت الحیة النضناض منه مكان الحُب يستمع السرارا^١

تسمى القرط حُبًّا إمّا للزومه الأذن وإمّا لقلقه واضطرابه.

وقال بعضهم: هو مأخوذ من الحَب وهو جمع حَبَّة، وَحَبَّة القلب ما به قوامه، وهي للقلب بمنزلة القلب لسائر الأعضاء. ٥

ويقال أيضا: هو مأخوذ من الحبة، وهي بزور الصحراء يسمى الحَبَّ حبا. لأنه لباب الحُباب، كما أن الحَب لباب النبات، والحَب والحُب كالغمر والغمر والسدّ والسدّ بمعنى واحد. [٢١٥]

وقال بعضهم: أصل الحُب الخشبات الأربع، التي ترتفع عليها الجرّة ذات العروتين، فلهذا سُمِّيَ حَبًّا، لأنه يحتمل عن محبوه كل عز وذل، ومنع وعطاء، لا يرضي لنفسه غير ما يرضى له محبوه. ١٠

وقيل أيضا: مأخوذة من الحُب الذي هو الخابية، لأنه يمسك ما فيها، ويستوفيه لا يدخلها شيء إلا خرج عنها بقدر ما دخل فيها، ولذلك يقال: لا يجتمع حُبّان في قلب واحد، فإذا استوفى مراد محبوه قيل له مُحب. ١٥

وقال بعضهم: وقد سئل عن الفرق بين المعرفة والمحبة فقال: المعرفة نور يهتدي به المحب إلى محبوه، ويحمله على الجد، والانكماش في موافقته، وطاعته.

١ البيت من بحر الوافر، والقائل الراعي النميري. انظر المعاني الكبير لابن قتيبة ص ١٥٧.

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: “Muhabbet, mahbûbunu murâd etme dışındaki herşeyi yakan ateştir.”

Bir kısım kimseler şöyle demişlerdir: “Mârifetin hakikati sadece Allah’tan olan ihsânın müşâhededisidir. Muhabbetin hakikati ise, arzu ettiği şeylere karşılık Allah Teâlâ’yı tercih etmektir.”

Bazı kimselere muhabbetin alâmetlerin suâl edildiğinde o kimsede şöyle demiştir: Amr b. Şuayb babasından o da dedesinden rivayettiğine göre Ebû Züreyn, “Ey Allah’ın Rasûlü, iman nedir?” diye suâl etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: *“Hiç bir şeyin sana Allah’tan daha sev-gili olmamasıdır ve Allah’a şirk koştuktansa ateşe atılıp yakılmayı daha tercih edilir bulmandır.”*¹

Bu haber muhabbetin rükünlerinin bütününü ihtiva eder. Buna göre sevenler üç kısma ayrılır: Her birinin kendine has durumu vardır.

Muhabbetin ilk hâli, Allah’ın kullarına ihsânı ve onlara karşı olan şef-kati ile ortaya çıkan genel muhabbetir. Nitekim Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilen haberde O şöyle buyurmaktadır: *“Allah’ın size hibe ettiği sevgi nimetiyle Onu seviniz.”*² Bu hâlin şartı konusuna gelince, Sehl b. Abdullah’a muhabbetten suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Muhabbet, devamlı zikirle beraber saf bir sevgidir. Çünkü kim bir şeyi severse onu çokça anar.”

Semnûn’a muhabbet sorulduğunda o da şu karşılığı vermiştir: “Muhabbet; devamlı Allah’ın zikri ve O’na olan münacat üzere olmakla beraber, sevdiğine muvafakat etmeye aralıksız devam etmek ve Hz. Peygamber’in (s.a.) sünnetine tabi olmaktır.”

Hasan b. Ali’ye (r.a.) muhabbetten suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Kalplerin O’na istinad etmesi ve O’nda fânî olmasıdır. Bununla birlikte O’na itaat etmeyi tercih etmek ve O’na muvafakattır.”

1 Benzeri için bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 11; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 60.

2 Rivayeti kaynaklarda bulamadık.

وقال: المحبة نار تحرق كل شيء فيه سوى مراد محبوبه.

وقال بعضهم: حقيقة المعرفة مشاهدة المنة لله دون من سواه، وحقيقة المحبة إيثار الله تعالى على سائر ما تهواه.

وسئل بعضهم عن علامة أهل المحبة فقال: روى عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده أن أبا زرير قال: «يا رسول الله، ما الإيمان؟ قال: أن لا يكون شيء أحب إليك من الله، وأن تؤخذ فتُحرق بالنار أحب إليك من أن تشرك بالله تعالى.»^١

وقد اشتمل هذا الخبر على جميع أركان المحبة، وذلك أن المحبين ثلاثة: ولكل واحد منهم حال مخصوصة:

فالحالة الأولى من المحبة: محبة العامة، يتولد ذلك من إحسان الله تعالى إليهم، وعطفه عليهم، كما روي في الخبر عنه ﷺ أنه قال: «أحبوا الله لما أسدى إليكم من نعمه.»^٢ وشرط هذه الحالة: سئل سهل بن عبد الله عن المحبة فقال: صفاء الودّ مع دوام الذكر؛ لأنّ من أحب شيئاً أكثر ذكره.

وسئل سمعون عن المحبة، فقال: التزام الموافقة، واتباع سنة رسول الله تعالى ﷺ مع دوام الاستشهاد بذكر الله تعالى، وحلاوة المناجاة لله تعالى.

وسئل الحسن بن عليّ رضي الله عنهما عن المحبة، فقال: استيناد القلوب والفناء على

١ روى أحمد (المسند ١١/٤ ط الرسالة) عن أبي زرير العقيلي من حديث يقرب من هذا اللفظ، وجاء فيه «... يا رسول الله، وما الإيمان؟ قال: أن تشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله؛ وأن يكون الله ورسوله أحب إليك مما سواهما، وأن تحرق بالنار أحب إليك من أن تشرك بالله، وأن تحب غير ذي نسب لا تحبه إلا الله عز وجل، فإذا كنت كذلك فقد دخل حب الإيمان في قلبك كما دخل حب الماء للظمان في اليوم القاطظ... الحديث. وفي إسناده سليمان بن موسى وقد وثقه ابن معين وأبو حاتم وضعفه آخرون. انظر مجمع الزوائد للهيتمي ٦٠/١.

٢ لم نعثر على تخريج له.

Bazıları da şöyle der: “Gayretin sarfedilmesiyle sevgili dilediğini yapar.”

Muhabbetin ikinci hâli, kalbin nazarının Allah’ın zenginliğine, celaline, azâmetine, ilmine ve kudretine bakmasıdır. Bu sâdık ve tahkîk ehli kimse-
lerin sevgisidir. Bu hâlin şartı ise, Ebû Hüseyin en-Nurî’ye muhabbetten
5 suâl edildiğinde şöyle o demiştir: “Perdeleri yırtmak ve sırları keşfetmektir.”

Muhabbetin üçüncü hâli ise, sadıkların ve âriflerin muhabbetidir. Bu muhabbet onların mârifetlerinden ve nazarlarından illetsiz ve kalıcı Allah’ın sevgisiyle ortaya çıkar.

Bu muhabbetin özelliklerinden Zünnûn’a şöyle suâl edildi: “İçinde bu-
lanıklık bulunmayan arı, saf muhabbet nedir?” O da şöyle demiştir: “Kalb
10 ve uzuvlardan düşmesi mümkün olmayan -düşerse orada muhabbet olmaz-
saf Allah sevgisiyle her şey Allah’la ve Allah için olur.”

Bazıları da der ki: “Bu muhabbetin alâmeti; muhabbet görüntüden çık-
madıkça için için doğru şekilde gerçekleşmez, gayb olan ve kendisi olma-
15 yan mahbûbun muhabbet ilmi fânî olmuş mahbûbun ru’yeti de mümkün
olmaz.”

Cüneyd-i Bağdâdî anlatıyor: “Serî es-Sekatî bana küçük bir kâğıt verdi
ve ‘Bu senin için yedi yüz kıssadan veya bununla ilgili sözden daha hayırlı-
dır’ dedi. O kâğıtta şu şiir yazılıydı:

20 Cânâna dert yandım aşkımdan, yalancısın dedi bana

Neden azaların etli? Aşk, ciğeri derisine yapışacak kadar eritir insanı

Öyle fersiz kalırsın ki nidâ edene cevap verecek güç bulamazsın

Aşk insanı, onda ağlayan ve yalvaran bir göz bebeğinden başka her şeyi
alacak kadar zayıflatır”.

25 Nûrî şöyle bir şiir söylemiştir:

Şayet yeryüzü Allah sevgisini tatsa,

Ağaçları meyveyi bırakıp Allah aşkıyla meşgul olurdu

المحبيب وإيثار طاعته والموافقة له.

وقال بعضهم: والحبيب يفعل ما يشاء.

والحالة الثانية من المحبة يقع من نظر القلب إلى غناء الله، وجلاله تعالى وعظمته وعلمه وقدرته: وهو حب الصادقين المتحققين. وشرطها ما حكي عن أبي الحسين النوري أنه سئل عن المحبة، فقال: هتك الأستار، وكشف الأسرار. ٥

وأما الحالة الثالثة فهي محبة الصادقين والعارفين، تولدت من نظرهم ومعرفتهم [١٦] بتقديم حب الله لهم بلا علة.

وصفة هذه المحبة: ما سئل ذو النون ف قيل: ما المحبة الصافية التي لا كدورة فيها؟ فقال: حب الله الصافي الذي لا يجوز فيه سقوط المحبة عن القلب والجوارح، حتى لا يكون فيها المحبة، وتكون^١ الأشياء بالله والله. ١٠

وقال بعضهم: علامة ذلك لا يصح له حتى يخرج عن رؤية المحبة، لا رؤية المحبوب، بفناء علم المحبة من حيث كان له المحبوب بالغيب، ولم يكن هو. وقال الجنيد: دفع إليّ سري السقطي رُقعة وقال: " احفظ هذه الرقعة؛ فإنها خير لك من سبعمائة قضية أو حديث متعلق." فإذا فيها، شعر:

ولما شكوتُ الحبَّ قالتُ كذبتني فمالي أرى الأعضاء منك كواسيا
فما الحبُّ حتى يلصق الكبد الحشا وتذبُّلُ حتى لا تجيب المناديا
وتنحل حتى لا يبقى لك الهوى سوى مُقلَّة تبكي بها وتُناجيا
وقال النوري، شعر:

لو ذاقَت الأرض حب الله لاشتغلت أشجارها بالهوى فيها عن الثمر

١ وفي الأصل يكون.

İbn Atâ'ya muhabbetten suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Kalbe diki-
len dallardır. İnsanların akılları miktarınca meyvesi olur.” Sonra İbn Atâ şu
şii okumuştur:

“Muhabbet ehli için ben bir aşk fidanı diktim.

5 Benden önce aşkın ne olduğunu hiç kimse bilmezdi.

O kökten fidanlar bitti, aşk meyvesini verdi.

Sonuçta bana kuru meyveden acı bir şey kaldı.

Bütün âşıkların elde ettikleri sevginin tamamı bu esasa nisbet edilir, be-
nim diktiğim fidandan gelir.”

10 Ca'fer der ki: “Semnûn'u muhabbet hakkında konuşurken görmüştüm.
(O esnada birden) Ağaçtan bir kuş insanlar üzerine düşmeye başladı. O
yana bu yana, o yana bu yana (yalpalayarak) düşmeye devam etti. Onun
hafaganı vardı ki, kuş nihayet ölü olarak yere düştü.”

15 Zünnûn sevenlerin sıfatları hakkında şöyle dedi: “Sevenler cemâle ve
behâya (zarâfete) muttalî olduklarında gayrısı onlar nezdinde hebâyâ dö-
nüştür. Aşkın kadehinden içerler de onlara dar gelir cümle beldeler, yeryüzü
bile.”

Nurî'ye sevgi için nihayet var mı diye sorulduğunda şiiir olarak şöyle
demiştir:

20 Gaye olarak muhabbeti için son yoktur

Muhabbet hâlinin galebesi sevenlerin son hâlidir

Der ki: “Ca'fer'e muhabbetten sordum.” O da şöyle dedi: “Muhabbetin
bir zâhir yönü bir de bâtın yönü vardır, zâhir yönü mahbûba ittiba etmek-
tir. Bâtın yönü ise O'nun sevgisiyle her şeyi bırakıp, başkası ve nefsi için
25 hiçbir şey kalmamasıdır.”

İbn Mesrûk der ki: “Semnûn'u mescidde muhabbet hakkında konuşur-
ken gördüm. (O esnada birden) mescidin kandillerinin tamamı kırıldı.”

Şiblî der ki: “Sevginin ilk hâli mizahla karışık bir durumdur. Daha sonra
kalbe yerleştiğinde insanın canını alıverir.”

وسئل ابن عطاء عن المحبة فقال: أغصان تُغرس في القلب، فيثمر على قدر العقول. وقال: شعر:

غرستُ لأهل الحب غصنا من الهوى ولم يك يدري ما الهوى أحد قبلي
فأورق أغصانا وأينع صَبْوَةً وأعقب أحزانا من الثمر المُقلبي
فكل جميع العاشقين هواهم إذا نسبوه كان من ذلك الأصل

وقال جعفر: رأيت سمنون يتكلم في المحبة، فسقط طير على الناس، ولا يزال يقع من هذا على هذا، ومن هذا على هذا، وله خفقان حتى سقط ميتاً.

وقال ذو النون في صفة المحبين: لما طالعوا الجمال والبهاء صار ما دونه عندهم أقل من البهاء، شربوا بكأس الوداد، فضاقت عليهم الأرض والبلاد.

وسئل النوري: "هل للحب نهاية؟" فقال، شعر:

ليس للحب غاية في التناهي غالب الحب حالهم في التناهي

وقال: سألت جعفر عن المحبة، فقال: لها ظاهر وباطن؛ فظاهرها اتباع المحبوب، وباطنها أن يكون مفتونا بالحبيب عن كل شيء، ولا يبقى عليه بقية لغيره، ولا لنفسه.

وعن ابن مسروق قال: رأيت سمنون يتكلم في المحبة في المسجد، فتكسرت

قناديل [٣١٦] المسجد كلها.

وقال الشبلي: أول الحبّ مشوب بالمزاح، فإذا تمكن (من)¹ القلب قتل.

١ كلمة من ليس موجودة في الأصل.

MUHABBETULLAHIN MÂNASI

Hâris el-Muhâsibî'ye muhabbetin ikinci kısmı olan, Allah'ın kula olan muhabbeti soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Kalplerin çoğundan kaybolan bir şeyden sordun. Allah'ın kula olan muhabbetinin alâmeti, Allah Teâlâ'nın kulun aklından geçirdiği şeyleri idare etmeyi üstlenmesidir. Böylece Allah, kulun bütün hâllerinde ihtiyar sahibi (muhtar) olur. Kesin durumlarda bunlara itiraz edilmez. Çünkü Allah onun hâllerini idare eden, müsamaha üzere ahlâkını, O'na muvafakat üzere ezalarını koruyan, korkutmak ve uyarı ile (onu böyle yapmaya) teşvik edendir. Bunun delili, Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen haberde şöyle buyurulmaktadır: *"Allah bir kulunu sevdiğinde o kulun nefsinden ona bir vaiz kılar, kalbine de iyiliği emredip kötülükten sakınsın diye bir sakındırıcı bir (kuvvet) koyar."*¹

"Allah'ın kula olan muhabbetinin alâmetlerinden biraz daha bahset." dediğimde el-Muhâsibî şöyle devam etti: "Kalb ve azaların hemen uyumuyula devam edilen farz ibadetlerin edasından başka Allah'a sevimli olan başka bir şey yoktur. Bu hâl üzere olan kimsenin bundan sonraki alemeti de nafi ile ibadetleri çoğaltmasıdır. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.) buyurduğuna göre, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana devamlı nafile ibadetleri ile yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir..."*²

Evet, ey genç! İşte bu topluluğa Allah, muhabbet nimetinin güzelliğini ve dâimi nimetlerinin tadını kendisine olan münacatlarında tattırdı. Böylece bu durum onları şehvi duygulardan kesip (daimi) lezzetlere yaklaştılar, yeryüzünde ve semada bulunan her şeyin ve herkesin hizmetine devam ettiler. Yaşamları selim, (doğru, düzgün) kalplerinde olan şeyler onlara yetti,

1 Aclûnî, *Kefû'l-hafâ*, I, 78. Aclûnî burada Deylemî'nin rivayeti, *Müsnedü'l-Firdevs* adlı eserinde Ümmü Seleme'den rivayet ettiğini zikreder.

2 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

باب الكلام في معنى محبة الله تعالى

سئل الحارث عن محبة الله تعالى للعبد - وهو القسم الثاني من المحبة - فقال: سألت عن شيء غاب عن أكثر القلوب. إن علامة محبة الله تعالى للعبد أن يتولى الله سياسة همومه؛ فيكون جميع أحواله هو المختار لها، فلا يعترض عليها حوادث القطع، فإن الله هو المتولي لها، والحافظ أخلاقه على السماحة، وجوارحه على الموافقة له، يحثه بالتهديد والزجر. الدليل على ذلك خبر النبي ﷺ: «إذا أحب الله عبدا جعل له واعظا من نفسه، وزاجرا من قلبه يأمره وينهاه.»^١

قلت له زدني من علامات محبة الله العبد، قال: ليس شيء أحب إلى الله تعالى من أداء الفرائض، بمسارعة من القلب والجوارح، والمحافظة عليها، ثم علامته من بعد ذلك كثرة النوافل، كما قال ﷺ: «يقول الله تعالى ما تقرب عبدي بشيء أحب إلى من أداء ما افترضت عليه، وإن عبدي لا يزال يتقرب إليّ بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنت له سمعاً وبصراً، إن دعاني أجبتة وإن سألتني أعطيتة.»^٢

نعم، يا فتى، هؤلاء القوم أذاقهم الله طيب طعام محبته، ونعمهم بدوام العذوبة في مناجاته، فيقطعهم ذلك عن الشهوات، وجانبوا اللذات، وداوموا في خدمة من له الأرضون والسموات، عيشهم سليم، وغناهم مقيم، في قلوبهم يقيم^٣،

١ أخرجه العجلوني في كشف الخفاء، ١/٧٨. وقال: رواه الديلمي في مسند الفردوس عن أم سلمة.

٢ أخرجه البخاري في الرقاق، ٣٨؛ وابن ماجه في الفتن، ١٦؛ وأحمد في مسنده، ٢٥٦/٦.

٣ «يقيم» هكذا في الأصل ولعله: يقين.

(Bu hâl üzere iken) Sanki onlar gönül basiretleri ile gaybın perdelerine bakarlar. Her türlü mahbûbtan (sevgi ve sevgiliden) kesilirler ve Allah (onlara) yegane arzulanan ve istenilen olur.

Evet, ey genç! Bu esnada belâlarıyla birlikte fitnelerin sebepleri onların kalplerinden kaybolur ve mârifet sebepleri zuhur eder. Mârifetullah sebebiyle O'na olan râğbet artar, O'na olan korku onları kaplar, muhabbetin bir türü olan şevk hâli onları sarar, böylece onlar kulluğun inceliklerine dahil (sahip) olurlar ve Allah'ın rubûbiyyetinin büyüklüğünü görürler. İşte bu hâlde olan kullarda bir an bile; niyetlerinde duraksama, kararlılıklarında bir zayıflık, bir şeyi azmettiklerinde bitkinlik, ruhsatlarda (hevâlarına göre) te'vil ve (dünyalık) değerli bir şey çağırmaya bir meyil yoktur. Muhabbetten ve bahsedilenlerden maksat işte O'dur.

Cafer der ki: "O'nu yücelttiğinde (kibriyâsı) sana perde olur, O'nu sevdiğinde seni tanır ve sana nida eder."

Aynı şekilde O şöyle demiştir: "Allah seni sevdiğinde sana sükûnet ve rahatlık verir, sen O'nu sevdiğinde sana kıyam (devamlı ibadet) hâlini nasip eder, Allah seni sevdiğinde sana (hidayeti, doğru yolu) gösterir ve afiyet nasip eder. Sen O'nu sevdiğinde (sevdiğin şeyler) sana tâbî olur ve (bunlarla) seni imtihan eder. İşte bu murâd olunan muhabbetle istenilen (murîd) muhabbet arasındaki farktır."

Hâris el-Muhâsibî'ye Allah'ı seven kimsenin korkusundan suâl edilerek şöyle dendi: "Kişi sevdiğinden nasıl korkar?" O şöyle dedi: "Allah'ı seven kimse, O'nun kendisinden korkmasını istediğini bilir. Bu durumda korku o kimsede zarûrî bir hâl olur. Çünkü Allah, kendisini sevenlerin kendisinden korkmasını ister. Şayet Allah'ı seven bir kimse O'dan korkmazsa, onun bu durumu Allah'ı sevme hâline uygun (muvafık) olmaz. Çünkü muvafakat Allah'ın sevgisine it-tiba ile olur. Şayet korku hâli ondan sâkıt olsa, kendinden emin olma hâline düşer ki, bu da onu tehlikeli bir durumu sokar. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz."*¹

1 el-A'râf 7/99.

كأنهم نظروا بأبصار القلوب إلى حُجُب الغيوب، فقطعوا عن كل محبوب، وصار الله تعالى هو المُنَى المطلوب.

نعم، يا فتى، عند ذلك غابت عن قلوبهم أسباب الفتنة بدواهيها، وظهرت أسباب المعرفة بها، فصار مطيتهم إليه الرغبة، وسائقهم إليه الرهبة، وحاديهم الشوق من المحبة، حتى أدخلهم في رق عبوديته، وبصرهم بتعظيم عز ربوبيته، فليس يلحقهم فترة في نية، ولا وهن في عزم، ولا ضعف في حزم، ولا تأويل في رخصة، ولا ميل إلى داعي عزة، وهذا هو المراد بالمحبة، والمطلوب بالمنقبة.

وقال جعفر: إذا أحببك سترك^١ عليك، وإذا أحببته شهرك ونادى عليك.

وقال أيضا: إذا أحبك أنامك، وإذا أحببته أقامك، وإذا أحبك دلك وعافاك، وإذا أحببته أتعبك وأبلاك، هذا هو الفرق بين المراد بمحبة وبين المراد لها.

وسئل الحارث عن خوف أهل محبة الله، قيل له: كيف [١٧] أخاف ممن أحبه؟ قال: إن المحب لله تعالى قد علم أن الله تعالى يحب منه الخوف، فلزمه الخوف ضرورة؛ لأنه تعالى يحب من المحبين له الخوف منه، ولو لم يخف المحب لله تعالى لم يكن موافقا له؛ لأن الموافقة اتباع محبة الله ولو سقط عنه الخوف، وقع في الأمن، ودخل في المحذور، وقد قال الله تعالى: ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾^٢

١ في الأصل: سترك.

٢ سورة الأعراف ٧/٩٩.

Bazı hûkemâ (bu konuda) şöyle demiştir: “(Dünyada bir şeyden) Lezzet alanlar Allah sevgisi ve O’nu zikretmenin muhabbetinden daha leziz bir şeyle lezzet almamışlardır.”

Bazı mütekaddiminden olan kimseler kelimalarında şöyle demişlerdir:
5 “Bir şeyler talep edenler istedikleri şeylerden sıkılırken, seni seven seni zikretmekten ve sana münacattan sıkılmaz.”

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Onlar, imân edenler ve kalbleri Allah'ın zikri ile mutmain olan kimselerdir.*”¹

1 er-Ra'd 13/28.

وقال بعض الحكماء: ما تلذذ المتلذذون بشيء ألدّ من حبّ الله، ومحبة ذكر الله تعالى.

وكان يقول بعض المتقدمين في كلامه: إذا سئم الطالبون من طلبهم فلم يسأم محبوبك منذكرك ومناجاتك.

قال تعالى: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ﴾ الآية. ٥

HAK VE HAKİKATİ BİLME

Hak ve hakikatin mânası hakkındaki kelama gelince Hak, Allah Teâlâdır. Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: *“İşte böyle! Çünkü Allah, O Hakk olan-
dır.”*¹ *“Eğer Hak onların hevâlarına uyacak olsa idi”*² âyetinin tefsirinde de,
5 Hakk’ın Allah olduğu ifade edilmiştir.

Ebû Said Harrâz’a nisbet edilen bazı sözlerde o şöyle der: “Kulun, Hakk’a Hak için Hak’la beraber olduğunu bilmesidir yani Allah’a Allah için Allah ile beraber olduğunu bilmek. Hukuka gelince ondan murâd; makamlar (makâmât), hâller, (ahvâl), akitler (ukûd) ve ibadetler (ibâdât)dir.”

10 Bazıları der ki: “Hukuk ortaya çıktı nasipler (huzûz) kayboldu, nasipler ortaya çıktı hukuk kayboldu. Huzûzun (Nasiplerin) mânası nefsi ve beşerî nasiplerdir. Huzûz (Nasipler) hukukla bir arada olmaz. Çünkü bunun nihyeti yoktur.”

15 Tahkîkin mânasına gelince, tahkîk, kulun takat ve gücüne göre hakikati talep etmekle sorumlu olmasıdır.

Zünnûn der ki: Rastladığım hukemâdan birine dedim ki: “Yoldaki sâliki darboğazda bırakan nedir?” Şöyle cevap verdi: “Tasdik desteklerinin zayıflığı ve kalplerin tahkike sarılmada zayıf kalması. Tahkik de zaten bu hâle (tasdike) mahsus kılınmaktır.”

20 Hakikate gelince onun mânası; kendisine iman ettiğinin (Allah’ın) huzurunda devamlı ona uymaya kalbin vakıf olmasıdır. Şayet kalbe bir şüphe girse ve kalb önündeki şüpheye vakıf olsa, bu durum onun imanını iptal eder. Bu durum Hz. Peygamber’in (s.a.) Hârîse ile olan şu diyalogunda vâridir. Hârîse: *“Her doğrunun bir hakikati vardır, fakat imanın hakikati nedir?”* diye sorduğu vakit Hz. Peygamber (s.a.):
25

1 el-Hacc 22/62.

2 el-Müminûn 23/71.

باب ذكر معرفة الحق والحقيقة

أما الكلام في معنى الحق والحقيقة، فإن الحق هو الله تعالى، قال تعالى: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ﴾^١ وقد قيل في تفسير قوله تعالى ﴿وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ﴾^٢: إن الحق هو الله.

ولأبي سعيد الخراز في بعض كلامه، قال: عبد موقوف مع الحق للحق بالحق، يعني موقوف مع الله بالله لله، فأما الحقوق فالمراد بذلك المقامات والأحوال والعقود والعبادات.

وقال بعضهم: إذا ظهرت الحقوق غابت الحظوظ، وإذا ظهرت الحظوظ غابت الحقوق، ومعنى الحظوظ حظوظ النفس والبشرية، وهي لا تجتمع مع الحقوق؛ لأنها لا تتناهى^٣.

فأما معنى التحقيق: فهو تكلف العبد لاستدعاء الحقيقة جهده وطاقته. وقال ذو النون: قلت لبعض الحكماء الذين لقيتهم: ما وقَّفَ سالك الطريق في فجاج المضيق؟ فقال: من ضعف دعائم التصديق، وأخذ القلوب بالتحقيق، فأما التحقيق فهو التخصيص بهذه الحالة.

وأما الحقيقة: فمعناها وقوف القلب بدوام الانتصاب بين يدي من آمن به، فلو دَاخَلَ القلبُ شكًّا حتى يكون به واقفاً، بين يديه واقفاً، لبطل الإيمان، وهو قوله ﷺ لحارثة: «لكل حق حقيقة فما حقيقة إيمانك؟ فقال:

١ سورة الحج ٢٢/٦٢.

٢ سورة المؤمنون ٧١/٢٣.

٣ وفي الأصل يتناها.

“Dünyadan el etek çekince, gündüzlerim susuz, gecelerim uykusuz hâle geldi. Rabbimin arşını açıkça görür gibi oldum. Birbirini ziyaret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim,” dedi.¹ Hârise’nin kalbinin Allah’a olan imanından dolayı O’nu müşâhede etmesi, O’nu devamlı vukufiyeti ve O’nun huzurunda durması hakikat olarak yorumlandı. Böylece o, kalblerin te’vil etmeyi bıraktığı hakikatlerin delilini gözüyle görür oldu.

Bazıları şöyle demiştir: “Hakikatler alakaları terk etmek demektir. Bunu gerçekleştiren kimsenin her türlü alakayı kesmesi ve hakikate ihtiyaç olunan sıfatların hepsine sahip olması gerekir. Çünkü hakikatler her sıfatta cereyan eder.”

Denilir ki: Hakikat, bir şeyin Allah için olması, Allah’la olması ve Allah katında olmasıdır.

Bazıları şöyle der: “Hakikat kendisinde zıt olan şeylerin olmamasıdır. Hakikat olumsuzluklar üzerine kaim olmaz, hatta ona işaret anında bile zıtlıklardan uzaktır. Hz. Peygamber Mekke’ye girdiği vakit bu mânaya işaret eder ve (elindeki) dal çubuk ile putlara söyler ve Allah’ın şu sözünden dolayı putları düşürür: “*Hak geldi, bâtil zâil oldu!*”²

Şöyle denilir: “Her hak için bir hakikat vardır, Hakk’ın hakikati ise Hakk’ın gerektirdiği şekil üzere olmasıdır.”

1 Hadisin baştarafı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.) Hâris b. Mâlik’e: “Nasılsın ya Hârise diye sordular. O da mü’minim yâ Rasûlallah diye cevap verdi; Rasûlullah (s.a.): “Hakikaten mi mü’min sin? diye sordu. O da hakikaten mü’min cevabını verdi. Harise, Hz. Peygamber’e (s.a.) ben gerçek mü’minim dediği vakit Rasûlullah (s.a.): ... Abdullah b. Mübârek, *Zühâ*, s. 106; Abdurrezzâk, *Musannef*, XI, 129; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, III, 2662-3; Beyhakî, *Şu’abu’l-imân*, II, 362.

2 el-İsrâ 17/81.

عزفت نفسى عن الدنيا، فأسهرت ليلي، وأظمأت نهاري، وكأني أنظر إلى أهل الجنة كيف يتزاورون، وإلى أهل النار كيف يتعادون.^١ فعبر عن مشاهدة قلبه ودوام وقوفه وانتصابه بين يدي الله تعالى حقيقة لما آمن به، حتى كان رأي العين آية الحقائق أن تدع القلوب مقالة التأويل.

وقال بعضهم: الحقائق ترك العلائق، ويجب على المتحقق أن يكون قاطعاً لكل تعليق [١٧ب] وكل شيء من الصفات يحتاج إلى الحقيقة؛ لأنها تجري في كل صفة.

ويقال: الحقيقة كون الشيء لله تعالى، وكون الشيء بالله، وكون الشيء عند الله.

وقال بعضهم: الحقيقة هي التي لا فيها^٢ مضادها ولا يقوم منافيتها بل تفني عند إشارتها أضدادها. وقد كان النبي ﷺ يشير إلى هذا المعنى في وقت دخوله مكة، يقول بقضيه إلى الأصنام فتخرّ ساقطة، لقوله تعالى: «جاء الحق وزهق الباطل»^٣.

ويقال: لكل حق حقيقة فحقيقة الحق كون ما يقتضيه الحق على وجهه.

١ أخرجه عبد الله بن المبارك في الزهد، ١٠٦؛ وعبد الرزاق في المصنف، ١٢٩/١١؛ والطبراني في المعجم الكبير،

٢٦٦٢/٣-٢٦٦٣، والبيهقي في شعب الإيمان، ٣٦٢/٢.

٢ في الأصل: لافيتها فيها.

٣ سورة الإسراء ٨١/١٧.

TAKVÂNIN MÂNASI

Bazıları şöyle der: “Takvâ, Allah’ın evliyasının sıfatlarının ilkidir. Takvâ, velilerin sıfatlarının ve niteliklerinin temeli, onların en yukarıda olanıdır. Bununda ötesinde takvâ bütün sıfatların içinde bulunur. Onunla diğer sıfatlar ıslah olur. Allah takvâyı velilerin sıfatlarının ve niteliklerinin başlangıcı yapmış ve Kitabı’na (Kur’ân’a) bununla başlamıştır: *“Elif, lâm, mîm. İşte bu kitap ki, bunda bir şekk yoktur. Muttakîler için bir yol göstericidir.”*¹ Sonra onların sıfatlarını zikretti ve şöyle buyurmaktadır: *“Onlar, gaybe inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler.”*²

Bazı kimseler şöyle demiştir: “Takvânın mânası, sırların haram ve şüpheli şeylerden imtinasıdır. Sırrı kabullenip ona boyun eğdiğinde bu hâl onu, güzel (tayyibât) ve helâl olan şeyleri terke çağırır. Bu hâl devam ettiğinde onu (onu Allah’tan alıkoyan) alakaların terkinde dikkate sevk eder. Hatta nazarın (bakışın) alaka cihetine doğru olduğunda bunu ondan sakındırır. Böylece onu Allah’tan alıkoyan her şeyden korur ve onu herkesin Rabbine çağırır. Nihayetinde bunların hepsinde bu hâl benimsendiğinde ve bütün alakalardan kesildiğinde, izzet-i nefis cihetiyle Hakk’a nazarına ona engel olur. Takvâ hem ilk hem de son makamdır, takvâ hem ilk hem de son nefes-tir. Hatta insan Hakk’ı sırrı ile mûlahaza etse, onu takvâ kurtarır ve tefrîd (birleme) lisanı ile de şöyle der: “aman hâ! aman!” Nitekim bu hususu şair şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Ne zaman seni ansam lânetler beni sırrım,
Zikrim, derdim lânetler beni seni andığım zaman
Sanki senden bir gözcü seslenip durur bana
Sakin ha! sakın yâd etmekten, amân!

1 el-Bakara 2/1-2.

2 el-Bakara 2/3.

باب الكلام في معنى التقوى

قال بعضهم: التقوى أول صفة من صفات أولياء الله تعالى، وهي قاعدة صفاتهم ونعوتهم، وأعلى صفة من صفاتهم؛ بل هي في كل صفة داخلية، وبها تصلح الصفات، وقد جعلها مبتدأ صفاتهم ونعوتهم، فبدأ بها كتابه. وقال تعالى: ﴿أَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هَذَا لِّلْمُتَّقِينَ﴾^١، ثم ذكرهم بصفاتهم، وقال: ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾^٢ الآية.

وقال بعضهم: معنى التقوى امتناع الأسرار عن المحرمات والشبهات، فإذا أذعن له السرّ وانقاد، دعت إلى ترك الطيبات والمحللات^٣، فإذا تابعه على ذلك نبّهته على ترك التعليقات، حتى إنه لتحذّره النظر إلى الكون على جهة التعليق، فيحمله عن الكل، ويدعوه إلى رب الكل، حتى إذا أذعن لها في جميع ذلك، وانقطع عن كل تعليق، حذرته النظر إلى الحق على جهة الغيرة، فالتقوى في أول مقام، وفي آخر مقام، وفي أول نفس، وفي آخر نفس، حتى إذا لاحظ الحق بسرّه، ناجته بالتقوى بلسان التفريد، فيقول: إِيَّاكَ ثم إِيَّاكَ، وهذا كما قال القائل، شعر:

ما إن ذكرتُك إلا همَّ يلعنني سرّي وذكري وهمّي عند ذكراكا

حتى كأنّ رقيباً منك يهتف بي إياك ويحك والتذكّار إِيَّاكَ

١ سورة البقرة ٢/٢-١.

٢ سورة البقرة ٢/٣.

٣ وفي الأصل المحلات.

٤ البيت من بحر البسيط. ولم نعثر على قائله.

Bazıları da şöyle der: “Takvâ, Mevlâ’nın evliya ve esfiyâ kullarının kalplerindeki rakıbidir (gözetleyicisidir). Onları derecelerini yükseltmeleri hususunda teşvik eder ve (oldukları) makamlarda durmamaya sevk eder. Takvâ, onları bir an terk etmez, onlarda yerleşir, hatta onlarla Hakk’a yürür. Kuşun bulundukları yuvada bir an kalmaları (gibi) (onların takvâdan ayrılmalarına bir an bile) mühlet vermez.”

Bil ki; takvâ, korunmaktır. Korumak mânasına gelen Arapça ‘vikâye’ kökünden alınmıştır. Bu da kulun nefsini kendisi için bir korumasıdır. Bu durumda o, dünyada rahata ulaşmak için hevâsından uzaklaşır ve yaşadığı anda takvâyı kendine takdir eder.

Bazıları şöyle der: “Takvânın üç derecesi vardır: İlki, söz ve akit olarak Allah’a şirk, inkâr etme ve nifakla ilgili olan takvâ. İşte bu hidayetin ilk kapısıdır. Kul haramların hepsinden korunursa, velayet ehlinde olur. Takvâsıyla (haramlardan) korunursa onun işi gaye ve sonuç olarak hâsıl olur.”

Hâris el-Muhâsibî’ye takvâ ve mânası suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Takvâ kelimesi bir isimdir. İsim olarak onun için takdir edilen bir mâna vardır ki, o da Arapça korku mânasına gelen ‘havf’ kelimesinden türetilmiştir. Bu durumda takvâ kelimesinin mânası, kalbin, zâhirî ve bâtınî uzuvların Allah’ın nehyettiği şeylerden emrettiği şeylere intikal etmesidir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Allahtan korkanlar, elbette cennetlerde ve pınarların başındadırlar.”*¹ *“Muttakîler ise muhakkak ki, bir emin makamdadırlar.”*²

Bir grup şöyle der: “Muttakîler (Takvâ sahibi kimseler) şirkten kaçınan kimselerdir.”

Bir grup şöyle demiştir: “Muttakîler (Takvâ sahibi kimseler) amellerini, kalplerini ve uzuvlarını riyâ, gösteriş ve kendini beğenme afetlerden koruyan, bunlardan sakınan ve bâtıla çağırان sebeplerden uzaklaşan kimselerdir.”

1 el-Hicr 15/45.

2 ed-Duhân 44/51.

وقال بعضهم: التقوى رقيب المولى في قلوب أوليائه وأصفيائه، يحثهم على الارتقاء في الدرجات، ويحضهم على ترك الوقوف في المقامات، لا يتركهم لحظة يقرون، بل يساريهم السير إلى الحق، ولا يمهلهم نقرة طائر يسكنون.

واعلم أن التقوى هي الاتّقاء، مأخوذ من وقاية الشيء، وهو أن جعل نفسه وقاية لنفسه، فيتجنب هواه ومناه في الحال؛ ليصل إلى راحة في المآل.

وقال بعضهم: للتقوى ثلاث درجات: فأولها الشرك والكفر والنفاق بالله قولاً وعقداً، وذلك أول باب في الهداية، فإذا اتقى جملة المحرمات صار بها من أهل الولاية، وإذا اتقى تقواه صار أمره غاية ونهاية.

وسئل الحارث عن التقوى ومعناها، فقال: التقوى اسم [١٨] وله معنى، وهو مشتق من الخوف، ومعناه انتقال القلب والجوارح الظاهرة والباطنة مما ينهى الله تعالى عنه إلى ما يأمر به، قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ^١ وَفِي مَقَامٍ أَمِينٍ^٢﴾

قال قوم: هم الذين اتقوا الشرك.

وقال قوم: هم الذين اتقوا على أعمالهم وقلوبهم وجوارحهم الآفات من الرياء والسمعة والإعجاب، واحترزوا من ذلك فاتقوا دواعي الباطل.

١ سورة الحجر ٤٥/١٥.

٢ سورة الدخان ٤٤/٥١.

Sonra el-Muhâsibî'ye takvânın neyden meydana geldiği sorulmuş, o da şöyle demiştir: “Hâllerin birbiri ardınca zuhûrundan ve korkunun artmasından; işte bunlardan meydana gelir takvâ.” Ona: “Korkunun zıddı nedir?” denildiğinde, o: “Emniyettir.” demiştir. “Emniyet nedir?” diye sorulduğunda: “Gaflettir.” cevabını vermiştir. Gafletin sebepleri sorulduğunda ise şöyle demiştir: “Dünyaya meyl ü îtimâd etmektir ve (mânevî) âfetlere dâir mârifetin azlığıdır.”

ثم سئل أيضاً، ف قيل له: ما الذي تولد منه التقوى؟ قال: تعاقب حالات،
وتزايد الخوف؛ فإن منه يتولد التقوى. ف قيل له: ما ضد الخوف؟ قال: الأمن.
ف قيل له: وما الأمن؟ قال: الغفلة. قيل له: وما سبب الغفلة؟ قال الميل إلى الدنيا،
والركون إليها، وقلة المعرفة بكون الآفات.

ZİKİR, ZİKRİN HAKİKATI, ZİKRİN KISIMLARI VE ZİKREDENİN SIFATI

(Hâris el-Muhâsibî'ye) Zikrin hakikati sorulduğunda şöyle demiştir: “Zikir, gönlü her şeyden boşaltmak ve Allah’tan başka hiç bir şeyin orada kalmamasıdır. Bu durumda kalb, Hakk’ın evi olur ve O’nun (nuru) ile dol-
5 lar. Zikir insandan kasıtsız ve sonunu düşünmeden çıkar. Hatta zikreden, zikrini (başka) zikrettiği şeylerden kıskanır. Fakat Hak (o anda) onun gön- lüne hâkim olmuş ve malik olmuştur (yerleşmiştir). Hakk, onun gönlünü zikrine işaretin mahalli kılmıştır. Bu durumda zikir ondan tekellüfsüz (zor-
10 lama olmadan, kendiliğinden) çıkar. Nitekim bu hâl ile ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Mûsâ’nın anasının gönlü ise bomboş sabahı etti, az daha onu açiverecekti.*”¹ Yani annesinin Mûsâ’yı hatırlamayı kast etme- den ve sonunu düşünmeden Mûsâ’yı hatırlaması.”

Bazıları şöyle demiştir: “Zikir bir insanda hakiki mânasıyla olursa, Al-
15 lah’ı zikir hâli olmaksızın bile onda zikir ortaya çıkar, onu unutma bile bu hâlden alıkoyamaz.”

Bazıları şöyle demiştir: “Zikirlerin en güzeli, Melik (bütün mahlûkatın hakikî sahibi ve mutlak hükümdarı) ve Cebbâr (halkın eksikliklerini tamam-
20 layan, ihtiyaçlarını karşılayan, işlerini düzelten ve bunları yapmakta çok güç- lü) olan (Allah’ın zikrine vesile olmakla) varid olan hatâratın (içine doğan şey- lerin) heyecanlandığı şeydir. Böylece hatalar ifşa edilmez, gizli kalır, sırlar mahallinde kalır, arzu edilmek ve tercih edilmekten mahrum olur.”

Bazıları şöyle demiştir: “Zikrin doğru olanı (sıdkı), zikirde (belli bir şeyi) zikretmeyi terk etmektir, tabi ve kendiliğinden olmasıdır.

25 Bazıları şöyle demiştir: “Zikrin en meşgul edeni, zikirden meşgul eden şeyleri terk etmektir. (Bu hususta) Sâdık kimsenin sıdkının âlâmeti, zikreder- ken Allah’ın fazlını, gaflet hâlindeyken de O’nun adaletini hatırlamasıdır.”

1 el-Kasas 28/10.

باب الذكر وحقيقته وأقسامه وصفة الذكر

سئل عن حقيقة الذكر، فقال: الذكر أن يصير الفؤاد فارغا من الكل، حتى لا يبقى فيه شيء غير الله تعالى، فيصير القلب بيت الحق، ويمتلئ منه، فيخرج الذكر عن غير قصد ولا تدبير، بل يكون الذاكر على وجل من الذكر غيرة من المذكورات بذكره، ولكن الحق استولى على الفؤاد فامتلكه، وجعله محل إشارته، فخرج الذكر من غير تكلف؛ هذا كما قال الله تعالى: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ﴾^١ أي بذكر موسى من غير قصد منها لذكره ولا تدبيره.

وقال بعضهم: الذكر إذا كان حقيقة فهو أن يكون متولدا من غير ذكر الله تعالى له، ولا يعتقبه نسيان.

وقال بعضهم: أحسن الأذكار ما هيجته الأخطار^٢ الواردة من الملك الجبار، فيخفى عن الاشتهار، ويكمن في محل الأسرار، ويحجب عن الرغائب والاختيار.

وقال بعضهم: صدق الذكر ترك الذكر في الذكر.

وقال بعضهم: أشغل الذكر ترك ما شاغل عن الذكر، وعلامة الصادق في صدقه أن يذكر في الذكر فضله، ويذكر في الغفلة عدله.

١ سورة القصص ٢٨/١٠.

٢ في الأصل: الأخطاء.

Bazıları şöyle demiştir: “Beş türlü zikir vardır: Farz olan zikir, fazilet olan zikir, kurbiyet olan zikir, temizlik olan zikir ve hakikat olan zikir. Farz olan zikir, emir ve nehiy anındaki zikirdir; fazilet olan zikir, dilin zikridir; kurbiyet olan zikir, fiillerin (Allah’ı hatırlattığı) zikridir; temizlik olan zikir ahlâkın (Allah’ı hatırlattığı) zikridir ve hakikat olan zikir ise sebeplerle alaka-
5 kayı kesmektir. (Böylece sadece Allah hatırlanır ve O’na güvenilir.)”

Şiblî: “Zikir, gafleti kovmaktır.” der, ve zikreden zikir hâlindeyken mezkûrdan (Allah Teâlâ’dan) gâfil oluşu sebebiyle (çevresindekileri) zikirden men eder, kendisi de kaçınırdı.

10 Bazıları der ki: “Zikrin hakikati, zikirden aciz kalmaktır.”

Şöyle denilmiştir: “Kul ancak gaflet anında Allah’ı zikreder, şayet gaflet olmasaydı kul zikre muktedir olamazdı.” Nitekim şöyle de denilmiştir: Eğer dil kimi zikrettiğini bilse, damağında kurur kalırdı. (Zikredemez hâle gelirdi.) Bu hakikate Allah Teâlâ’nın şu âyeti işaret etmektedir: “*Hemen Rabbi dağa tecelli edince onu parça parça etti.*”¹ Şayet Allah’ın zikri kalbe tecelli etseydi tecelliden dolayı dağın parçalandığı gibi kalb de parçalanırdı.

Bazıları şöyle demiştir: Zikir iki çeşittir: 1. Zikirde zikir. 2. Gaflette zikir. Zikirde zikir: Zikir esnasında Allah’ın ihsânını ve fazlını ve zaman zaman da taksîmini ve adâletini yâd etmen ve Allah’ın fazlıyla O’ndan adâletine karşı yardım dilemen, hiçbir sûrette Allah’ın fiilini unutmamandır.

20 Şükür de zikirden bir çeşittir. Ömer b. Abdülaziz’den şu söz rivayet edilir: “Nimetleri zikretmek onların şükrüdür.”

1 el-A’râf 7/143.

وقال بعضهم: جملة الذكر على خمسة أنواع: ذكر هو فرض، وذكر هو فضل، وذكر هو قربة، وذكر هو طهارة، وذكر هو حقيقة. فأما الفريضة فالذكر عند الأمر والنهي، وأما الفضيلة فذكر اللسان، وأما القربة فذكر الأفعال، وأما الطهارة فذكر الأخلاق، وأما الحقيقة فقطع الأسباب.

وكان الشبلي يقول: الذكر طرد الغفلة، وكان يزجر عن الذكر ويهرب منه، لغفلة الذاكر عن المذكور في حال الذكر.

وقال بعضهم: حقيقة الذكر العجز عن الذكر.

وقيل: لم يَذْكُرِ الله عبداً إلا عند الغفلة، لولا الغفلة [٢١٨] لم يقدر على الذكر؛ كما قيل: لو علم اللسان مَنْ ذَكَرَ لَجَفَّ في الحنك، ويحقق ذلك قوله تعالى: ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَّا﴾^١ ولو تجلَّى القلب لِذِكْرِ الله لانصدع كما تدكدك الجبل للتجلَّى.

وقال بعضهم: الذكر ذكران: ذكر في الذكر، وذكر في الغفلة. فالذكر في الذكر: أن تذكر في الذكر منته وفضله، وتارة قسمته وعدله، فتستغيث بفضله على عدله، ولا تنسى في كل حال فعله.

والشكر نوع من الذكر، وروي عن عمر بن عبد العزيز قال: ذكر النعم شكرها.

Bazıları der ki: “Allah’ı zikretmenin mânası, hiçbir an O’nun zikrinden hâlî kalmayacak sûrette hem huzur hem sıkıntı hâllerinde O’nun zikretmektir. Rivayetlerde Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilir: “*Bolluk içinde iken sen Allah’ı tanı (emirlerini tut) ki O da darlık anında seni tanısın (seni kurtarsın)*”¹ Yani rahat hâlinde Allah’ı şükür ve nimetlerini ikrâr etmekle tanı ki sıkıntı anında seni sıkıntıdan koruma ve Allah’a olan ümidini çoğaltmak suretiyle tanısın. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Ve unuttuğun vakit Allah’ı an.*”² Bazı kimseler bunun mânası hakkında şöyle demişlerdir: “Allah’tan başka her şeyi unuttuğun zaman O’nu zikret. Zîrâ başkasını hatırladığın müddetçe O’nu zikredemezsin.”

Bu konuda söz söyleyenlerden biri şöyle der: Bu demektir ki: “Hatırlayacağım diye unutma O’nu! Zîrâ hatırlamak (zikir) ancak unutmaktır.” Nitekim şöyle denilmiştir: “Nasıl hatırlasın ki O’nu hiç unutmayan?”

Bazıları da şöyle der: “Zikir iki kısımdır: Dâimi zikir ve vakitli zikir. Dâimi zikir, kalbin zikretmesi, gaflet ve unutma hâlinin kovulmasıdır. Bu da birkaç şekilde olur:

Bazen; Allah’ı azametiyle anarsın (zikir) ve bu zikir sende heybet ve ta’zîm/ yüceltme hâli meydana getirir. Bazen de O’nu kudreti ve istiğnâsıyla zikredersin de, bu sende korku ve hüzn hâli meydana getirir. Bazen de O’nu fazlı, rahmeti, sehâveti ve keremiyle zikredersin ve bununla sende rızâ hâli meydana gelir.

Bazen de O’na [tecellîlerine] bakar ve yalnızca O’nu zikredersin, ve bu zikir sende şevk hâli meydana gelir.

Bazen; Allah’ı mülkûn sahibi, yaratan ve dilediğini yapan, istediğine hükmeden emir sahibi olmasıyla zikredersin de bu zikir sende sabır hâli meydana getirir.

1 Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 307; Sehâvî, *Mekâsıdu’l-basene*, s. 56.

2 el-Kehf 18/24.

قال بعضهم: معناه: ذكره في حالتي السراء والضراء حتى لا يزول عن ذكره في الأحوال كلها، وروي في الخبر عن النبي ﷺ: «تَعَرَّفْ إِلَى اللَّهِ فِي الرِّخَاءِ يَعْرِفَكَ فِي الشَّدَةِ»^١ أي تعرف في الرخاء بالشكر، وذكر الآلاء يعرفك في الشدة بالعصمة وتوفير الرجاء بالله تعالى ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾^٢ وقال بعضهم: معناه إذا نسيت كل شيء سوى الله فاذكره؛ لأنّ ذكرك^٣ له لا يصح مع ذكرك لغيره.

ومنهم من قال: معناه لا تنسه حتى تذكره، فإن الذكر لا يكون إلا عن نسيان، كما قيل: وكيف يذكره من ليس ينساه؟

وقال بعضهم: الذكر على ضربين: دائم ومؤقت؛ فالدائم ذكر القلب، وطرد الغفلة والنسيان. وذلك على وجوه:

فتارة تذكره بعظمته، فيتولد منه الهيبة والإجلال. وتارة تذكره بقدرته وغناه، فيتولد منه الخوف والحزن، وتارة تذكره بالفضل والرحمة والجود والكرم، فيتولد منه الرضا.

وتارة تذكره وحده بالنظر إليه، فيتولد منه الشوق.

وتارة تذكره بأنه هو الذي له الملك والخلق والأمر، يفعل ما يشاء ويحكم ما يريد، فيتولد منه الصبر.

١ أخرجه العجلوني في كشف الخفاء، ٣٠٧/١؛ والسخاوي في مقاصد الحسنة، ٢٥٦.

٢ سورة الكهف ٢٤/١٨.

٣ في الأصل ذكرى.

Bazen de Allah'ı, mahlukâtın rızıklarını hacet sahiplerine ulaştırmayı üstlenen ve sıkıntılara karşı kâfi olan olarak zikreder de bununla sende tevekkül hâli meydana gelir.

Bazen de kul Allah'ı hüccet, alâmet, şâhid ve âyetlerden/delillerden kendisine nasip olan şeylerle zikreder de bununla onda yakîni görme hâli meydana gelir.

Bazen de kul işlerin anahtarlarının ve başlangıçlarının hepsinin O'nda zuhûr edip yine O'na döndüğünü hatırlar da tüm bu sebeplerden müstağnî hâle gelir. Bunun neticesinde onda nefsinden fânî ve Rabbiyle bâkî olma hâli meydana gelir.

Tâat ve ibadet türünden her şey aslında gerçek anlamda zikirdir. Çünkü tâat ve ibadet ancak niyetle sahih olur ve niyet de kalp ile zikirdir; ayrıca kulun, bu tâati üzerine farz kılanın Allahu Teâlâ olduğunu bilmesi ve buna imân etmesi; ve yine her tâat ve ibâdetle maksadın O olduğunu bilmesidir. Her hangi bir fiil bunlardan hâli olursa o zaman şu âyetlerin mânasına içine girer: *“Artık vay hâline o namaz kılanların ki, O kimseler ki, onlar namazlarında yanılanlardır.”*¹ *“Sarhoş iken namaza yaklaşmayın.”*²

Vakitli zikir ise, vakitli ibadetlerdir. Bunlar uzuvlarla olur ki, vaktinde Kur'ân okumak, vakitlerinde namazları kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek ve uzuvlarla yapılan diğer vakitli farzlar gibi.

1 el-Mâ'ûn 107/4-5.

2 en-Nisâ 4/43.

وتارة تذكره بأنه هو الكافي للمهمات، المتكفل بأرزاق خلقه وإيصالها إلى ذوي الحاجات؛ فيتولد منه التوكل.

وتارة تذكر ما نصب من الحجج، والعلامات، والشواهد، والآيات؛ فيتولد منه رؤية اليقين.

وتارة تذكر ما يرجع إليه مفاتيح الأمور ومبانيها، أنها ظهرت منه، وإليه تعود^١، فيغنى عن جميع ذلك، فيتولد منه فناؤه عن نفسه، وبقاؤه بربه.

وكل نوع من الطاعة والعبادة، فهو ذكر على الحقيقة؛ لأنه لا يصح طاعة ولا عبادة إلا بنية؛ والنية هي الذكر بالقلب، وأن يعلم أنه هو الذي افترض عليه هذه الطاعة، وأمن بها، وأنه هو المقصود فيها [١٩] بالطاعة والعبادة، وكل فعل يخلو من ذلك فهو داخل في معنى ما قاله تعالى: ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾^٢ وقوله تعالى: ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾^٣ الآية.

وأما الذكر المؤقت: فهو العبادات المؤقتة، وذلك بالجوارح، كالقراءة في وقتها، والصلوات في أوقاتها، والصوم والزكاة والحج، وسائر الفرائض المؤقتة من أعمال الجوارح.

١ في الأصل: يعود.

٢ سورة الماعون ١٠٧/٥-٤.

٣ سورة النساء ٤٣/٤.

TEVEKKÜL

Tevekkül hakkındaki kelâma gelince bir grup şöyle demiştir: “Tevekkül Hakk’a itimâd edip halkı terk etmektir.”

Bir grup ise şöyle demiştir: “Tevekkülün hakikati, güç ve kuvvetten sıyrılmak; yeme-içmede değil, îmân akdinde söz ve amel ile Allah'ta sükûn bulmaktır.”

Başkaları da tevekkül hakkında şunları demişlerdir:

Tevekkül, va‘de güvenmek ve yarın için tedbiri terk etmektir.

Tevekkül, Allah'ın emrine âmâde olmak ve murâdından râzı olmaktır.

Tevekkül, kazânın (Allah'ın takdir ettiği hükmün) cereyânına teslim olmak ve rızâsına tâbî olmak suretiyle uzuvların boyun eğmesidir.

Tevekkül, her şeyi hakkıyla idare edene itaat etmek ve bütün diyarlarda sa'y u gayretten (çalışmaktan) uzaklaşmaktır.

Bazıları da tevekkül hakkında şunları demişlerdir:

Tevekkül, sırlardan endişeyi izâle etmek ve ağyâra tamahı kesmektir.

Tevekkül, sırrın herşeyi görmekten el etek çekmesi ve ihsân gözüyle Hakk'ı müşâhede etmektir.

Tevekkül, Allah'ın elinde (güç ve kudretinde) olana güvenmek, insanların elindekilerden ümidi kesmektir.

Tevekkül, dünyadaki herşeyden müstağnî olmaktır; ki istiğnâ, mustağnî kılan [Allah] iledir.

Bir tâife şöyle demiştir: “Tevekkül rızânın ta kendisidir.” Basralılar da bu görüştedir.”

Bazı kimseler de şöyle demiştir: “(Tevekkül) Kalbin, vekîl olan Allah'ın güvencesiyle ızdıraptan ızdıraptan sükûna ermesidir.”

باب التوكّل

فأما الكلام في التوكّل، قال قوم: إن التوكّل هو الاعتماد على الحق، والتخلي من الخلق.

وقال قوم: حقيقة التوكّل الانخلاء من القوة والحول، والسكون إلى الله تعالى بالقول والفعل في عقد الإيمان لا في المأكول والمشروب. ٥

وقال آخرون: هو الثقة بالوعد، وترك التدبير للغد.

وقال آخرون: التوكّل هو التفويض لأمر الله تعالى، والرضا بمراد الله تعالى.

وقال آخرون: هو الاستسلام لجريان القضاء، وخفض الجوارح بحكم الرضا.

وقال آخرون: هو الاسترسال بين يدي الجبار ومناذة السعي في جميع الديار.

وقال بعضهم: هو إزالة الوحشة من الأسرار، وقطع الطمع من الأغيار. ١٠

وقال بعضهم: هو خمود السرّ عن رؤية الكل، وشهود الحق بعين التفضل.

وقال بعضهم: هو الثقة بما في يد الله، واليأس مما في أيدي الناس.

وقال قوم: هو الغنى عن كل شيء من الدنيا، والغنى بالمغني.

وقالت طائفة: "التوكّل هو الرضا." وإليه ذهب البصريون.

وقال بعضهم: هو سكون القلب عن الاضطراب بما ضمن الوكيل. ١٥

Şöyle bir olay rivayet edilir: İbrahim (a.s) kendisi için yakılmış ateşe atılmak için mancınığa konulduğunda, melekler ona azîm sûretleriyle geldiler ve: “Bize ihtiyacın var mı?” dediler. İbrahim (a.s) onlara: “Size mi? Yok.” dedi. Melekler: “Ya Allah'a?” deyince O: “Ben Allah'ın gözünün önündeyim.” dedi. Melekler: “O hâlde Rabbinden şu hâlinin izâlesini iste!” deyince o şöyle dedi: Birini tercih etmem geken iki durum arasında bana en sevgili olanı O'na en sevgili olanıdır. “Bu iki durumdan bana en sevimli olan O'na sevimli olanıdır.”¹

Bir başkası da der ki: “Tevekkül, sırrın (kalbin) rızık talebine dâir hesaplardan hâlî olmasıdır.”

Tefekkürün dört yardımcısı vardır: İstihâre, tefvîz (tasarruf ve idareyi O'na teslim etmek), teberrî ve kanaattir.

Bazıları derler ki:

“Tevekkül, Allah'tan Allah ile iktifâdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Her kim, Allah Teâlâ'ya tevekkül ederse, Allah Teâlâ ona kâfidir.”*²

Tevekkül, sebepten Müsebbib'e nazardır.

Tevekkül; sırrın, mârifetin hakikatini mülâhaza etmek sûretiyle yücelmek O da, taksim olunan gaybî takdiratta gizlilik üzeredir. Bu hâl üzere olan kimselerin itikadı, mârifetle ilgili görüşlerdeki (farklı) mânalardan dolayı yakîn hâlinin gerçekleşmesidir. Çünkü bu itikat o kadar kıymetlidir ki ne bozulma ne de fesh onda tesirli olmaz.

Hâris el-Muhâsibî'ye tevekkülden suâl ettiklerinde o şöyle demiştir: “Tevekkülün hakikati, Allah'tan başkasına olan tamahı yok ederek Allah'a itimad etmek, gıdalanma hususunda nefsin tedbirini terk etmek, iktifâ ile müstağnî olmak, Rabb'in murâdına kalbin muvafakat etmesi, kulluk gölgesinde oturmak ve Allah'a sığınmaktır.”

1 Bu haberi kaynaklarda bulamadık.

2 et-Talâk 65/3.

ورُوي عن إبراهيم الخليل عليه السلام: أنه لما وضع في المنجنيق وقد اضطربت له النيران، فجاءت الملائكة في عظيم صورها، فقالوا: هل لك إلينا من حاجة؟ قال لهم: أما إليكم فلا. قالوا: فإلى الله؟ قال: أنا بعين الله. قالوا: فسله أن يكشف ما بك. فقال: أحبّ الأمرين إليّ أحبهما إليه.^١

وقال آخر: التوكل فراغ السر عن التفكير للتقاضي في طلب الرزق.

وللتفكر أربع دعائم:

منها الاستخارة والتفويض والتبرّي والقناعة.

وقال بعضهم: التوكل الاكتفاء من الله بالله. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾^٢

وقال بعضهم: التوكل النظر من السبب إلى المسبب.

وقال بعضهم: هو استشراف السرّ بملاحظة عين المعرفة، وهو على خفيّ غيب المقدورات من الأقسام، واعتقاده حقيقة اليقين بمعاني مذاهب المعرفة أنها قيومية، لا يقدح فيها انتقاض ولا فسخ.

وسئل الحارث عن التوكل فقال: [١٩ب] حقيقة التوكل هو الاعتماد على الله تعالى بإزالة الطمع عمن سواه، وترك تدبير النفس في الأغذية، والاستغناء بالكفاية، وموافقة القلب لمراد الربّ، والقعود في ظلّ العبودية، والالتجاء إلى الله تعالى.

١ لم نعثّر على تخرّيج صحيح لهذا الخبر كلّهُ عن سيّدنا إبراهيم عليه السلام.

٢ سورة الطلاق ٣/٦٥.

Tevekkülü güçlendirenin ne olduğu sorulduğunda el-Muhâsibî: “Üç haslet tevekkülü güçlendirir: İlki, Allah’a olan hüsn-i zan, ikincisi Allah’a karşı töhmet oluşturacak şeyleri def etmek, üçüncüsü ise, O’nun tedbirinin cereyan ettiği yerde kulun Allah’a olan rızâsıdır.” demiştir. “Bu dereceye nasıl ulaşılır?” denilince O şöyle cevap vermiştir: “Ey genç, bu dereceye ulaşma, yakînin sâfiyeti ve kemâliyle olur. Çünkü yakîn, tamâma erdiğinde “tevekkül” diye isimlendirilir.”

Zünnûn şöyle der: “Makamlar on yedidir. Bunların en aşağısı, icâbet makamı; en üstünü ise tevekkülün sıdkı makamıdır.”

Hâris el-Muhâsibî der ki: “İnsanlar tevekküllerinde, imanları ve ilimle-
rindeki kuvvetlerine göre farklılık arz ederler. Havas ehli, ızdıraptan sükûn bulmalarıyla ve hareketten el etek çekmeleriyle avamdan üstün olmuşlardır. Böylece onlar hırsın verdiği azaptan uzaklaşarak rahat ve huzurlu olur, ta-
mahkârlığın esâretinden kurtulur ve tul-i emelin darlığından felâha çıkarlar. Bundan iki hâl ortaya çıkar: İlki, kalbin mârifetle dâimî irtibâtı ve çâreleri terk etmek sûretiyle Allah’a îtimâdıdır. İkincisiyse tevekkülün sürekliliğidir; öyle ki kişi tevekküle kâmilan âşinâ olur ve onu kendi isteğiyle tercih eder.”

Ebû Hâzım şöyle derdi: “Dünya iki şeyden ibârettir: Biri bana, diğeri başkasına ait olan şeydir. Bana ait olanı tüm semâ ve arz ehlinin hilesiy-
le istesem vakti gelmemişse elde edemem. Başkasına ait olana ne mazide ümitlendim, ne de ömrümün geri kalan günlerinde ümitlenirim. Başka-
sının rızkı benden men olunduğu gibi benim rızkım da başkasından men olunmuştur. Bunlardan hangi biri için günlerimi karartıp ömrümü zâyî edeyim?.

Bırak insanları, her biri ayrı meşgale
Bir hardal tanesinde dahî cimrilik ederler

فَقِيلَ لَهُ: مَا الَّذِي يَقْوِي التَّوَكُّلَ؟ قَالَ: ثَلَاثُ خِصَالٍ: الْأَوَّلَى مِنْهَا: حُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ، وَالثَّانِيَةُ: إِقْلَاعُ التَّهَمِ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى، وَالثَّالِثَةُ الرِّضَا عَنْهُ تَعَالَى فِيمَا جَرَى بِهِ التَّدْبِيرُ. فَقِيلَ لَهُ: وَبِمَاذَا يُلْحَقُ بِهِذِهِ الْمَنْزِلَةُ؟ فَقَالَ: بِصِفَاءِ الْيَقِينِ يَا فَتَى وَتَمَامِهِ، فَإِنَّ الْيَقِينَ إِذَا تَمَّ سَمِّيَ تَوَكُّلاً.

٥ قَالَ ذُو النُّونِ: الْمَقَامَاتُ سَبْعَةٌ عَشْرَ مَقَامًا: أَدْنَاهَا الْإِجَابَةُ، وَأَعْلَاهَا صَدَقُ التَّوَكُّلِ.

وَقَالَ الْحَارِثُ: النَّاسُ مُتَفَاوِتُونَ فِي تَوَكُّلِهِمْ عَلَى قَدَرِ إِيمَانِهِمْ، وَقُوَّةِ عُلُومِهِمْ، وَالْخَاصَّةُ تَفْضُّلُ الْعَامَّةِ بِدَوَامِ سَكُونِ الْقَلْبِ عَنِ الْاضْطِرَابِ، وَالْهَدْوِ عَنْ الْحَرَكَةِ، حَتَّى اسْتَرَاخُوا عَنْ عَذَابِ الْحَرَصِ، وَفَكُّوا مِنْ أَسْرِ الطَّمَعِ، وَخَرَجُوا مِنْ ضَيْقِ طَوْلِ الْأَمَلِ، وَالَّذِي يَتَوَلَّدُ ذَلِكَ حَالَتَانِ: أَحَدَاهُمَا: دَوَامُ لَزُومِ الْقَلْبِ الْمَعْرِفَةِ، وَالْاعْتِمَادِ عَلَى اللَّهِ فِي تَرْكِ الْحِيلَةِ، وَالثَّانِيَةُ: كَثْرَةُ الْمُمَارَسَةِ حَتَّى يَأْلَفَهَا الْإِفَاءُ، وَيَخْتَارَهَا اخْتِيَارًا.

وَكَانَ أَبُو حَازِمٍ يَقُولُ: الدُّنْيَا شَيْئَانِ: شَيْءٌ لِي، وَشَيْءٌ لْغَيْرِي. فَمَا كَانَ لِي لَوْ طَلَبْتَهُ بِحِيلَةِ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَمْ يَأْتِنِي قَبْلَ أَجَلِهِ. وَمَا كَانَ لْغَيْرِي لَمْ أَرْجُهُ فِيمَا مَضَى، وَلَا أَرْجُوهُ فِيمَا بَقِيَ. إِنْ رَزَقَنِي يُمْنَعُ مِنْ غَيْرِي، كَمَا يُمْنَعُ رِزْقُ غَيْرِي مَنِي. فَفِي أَيِّ هَذَيْنِ أَكْدَرُ أَيَّامِي^١ وَأَضْيَعُ عَمْرِي؟. شَعْر:

اترك الناس فكل مشغلة

قد بخل الناس بمثل خردلة

İnsanlardan bir şey isteme,
Sen kime aitsen tek O'ndan iste"¹

Nabbâcî'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Bir gün dünya işlerinden bir şeyi arzuladım, gözlerim kapanıverdi ve hâtiften bir sesin şöyle seslendiğini işittim: Ey genç! Mürîd dilediğini Allah katında buluyorsa, gönlünün kullara meyli yakışık almaz Hak nazarında.”

Hâris el-Muhâsibî'ye: “*Her kim, Allah Teâlâ'ya tevekkül ederse, Allah Teâlâ ona kâfidir.*”² âyeti sorulduğunda şöyle demiştir: “Allah'ın ona kâfi gelmesi; yani her şeyde O'na tevekkül etmesidir.”

Hâris el-Muhâsibî'ye suâl edilerek şöyle denildi: “İnsanın tevekkülünde önceden olan sebepler tevekkülü yok eder mi?” O: “Bunlar içinde hırs ve dünyaya karşı çekilen zorluklar olan ve sükûnet hâinden alıkoyan (tevekkül) sebeplerdir ki, ızdırabı artırır ve kaçırma korkusunu kuvvetlendirir. Yine bu sebepler kulu tevekkülden uzaklaştırır ve onu yorar. Yakîni ruhla rahata ve mustağni (muhtaç) olunan bir hayatla feraha kavuşmak için bunlarla alakayı kesmesi emredilir.”

Tevekkül eden kimsenin sükûnetinin alâmetinin neler olduğu sorulmuş, Hâris el-Muhâsibî şöyle demiştir: “Rızkının garanti olduğu yerde geriye kalmanın rahatsızlığı onu hareketlendirir. Farzını edâ etmede gevşeklik hâli kendisine ilişmez. Kalbiyle Hakk'a yönelmiştir ve ilmiyle Allah'ın kudretinin cereyânını seyretmektedir. Allah'ın kendisi için güzel takdîri sebebiyle ameli de güzel kılınmıştır. İşte bu hâlde, Allah onun kalbinden nefsi için olan ihtiyârını izâle eder ve o kimse Allah Teâlâ'nın kendisi için seçtiğinden râzı olur.”

1 Bkz. Hattâbî, *el-Uzle*, Beyrut, s. 180.

2 et-Talâk 65/3.

لا تسأل الناس

وسل من أنت له^١

وعن النباجي قال: طمعت يوما في شيء من أمور الدنيا، فغلبتني عينايا فسمعت هاتفا يهتف ويقول: يا فتى، لا يجمل بالحق المريد إذا كان يجد عند الله ما يريد، أن يركن بقلبه إلى العبيد. ٥

وسئل الحارث عن قوله: ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾^٢ قال: حسبه يعني [...] ^٣: بشيء في كل شيء أن يتوكل عليه.

وسئل الحارث ف قيل له: هل يقطع المتوكل الأسباب التي تسبق توكله؟ وهي التي فيها الحرص والمكابدة على الدنيا، وشغله عن دوام السكون، وتزيد في الاضطراب، ويقوى خوف الفوت وهي الأسباب التي تستعبده وتُتعبه فتلك التي يؤمر بقطعها حتى يستريح بروح اليقين [٢٠] ويتفرج بحياة الاستغناء.

ف قيل له: وما علامة سكون المتوكل؟ فقال: أن يحركه إزعاج المستبطئ فيما ضمن له من رزقه ولا يلحقه فترة المتواني عن فرضه، مقبلٌ إليه تعالى بقلبه، ناظرٌ بعلمه إلى مجاري قدرته؛ حسن عمله بحسن تدبير الله له، فعندها أسقط عن قلبه اختياره لنفسه، ورضي بما اختار الله تعالى له. ١٥

١ الأبيات من الرجز لعبد الله النباجي. انظر كتاب «العزلة» لأبي سليمان الخطابي البستي. دار ابن كثير بيروت،

ص ١٨٠.

٢ سورة الطلاق ٣/٦٥.

٣ هاهنا كلمة في المخطوط لم تيسر قراءتها.

Bunun devamında Hâris el-Muhâsibî'ye: "Kul açlığını gidermek için kardeşi veya dostuna yöneldiğinde bu durum tevekkülüne noksanlık verir mi?" diye sorulunca, O şöyle cevap vermiştir: "Hayır, vermez. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur."*¹ "Allah Rasûlü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (geceleyin dışarı çıkıp) Ebu'l Heysem'e (evine) gittiler. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.): (Gecenin bu vaktinde) Sizi (dışarı) çıkaran nedir? 'Açlık!' diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): Sizi çıkaran şey beni de çıkardı, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) gelin Ebu'l-Heysem'in evine gidelim."² Ebu'l-Heysem'in evine gittiler yediler içtiler bu onların tevekkülüne bir zarar vermedi ve tevekküllerini de eksiltmedi.

Kaçırma korkusu, zamanın gecikmesi, mârifetin gitmesi kişinin mârifetin azlığıdır ki bundan dolayı arzu uyandırma yolundan gidenlere gelince, onlar sükûnet hâli bozulmuş ve bundan uzaktırlar. Bunun alâmeti de açlık hâlinde ızdırap çekmek ve onun için bu hâlin üstte olması bir hâlini almasıdır.

Tevekkül eden kimseler sebeplere nasıl girer? denildiğinde el-Muhâsibî şöyle demiştir: Hayatta kalabilmek için yetecek kadar yiyecek alır ve böylece sükûnetle farzı eda etmiş olur. Verileni kaçırmaktan korkmaz. Bu durum rızâ ve sükûnet hâline mani görülse de şükür hâliyle tekrar geri döner.

¹ en-Nûr 24/61.

² Ebû Hureyre anlatıyor: Rasûlullah (s.a.) bir gün (veya gecenin bir saatinde) mescide geldi. Orada Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e rastladı. Onlara (bu saatte) buraya niçin geldiklerini sordu. 'Bizi (bu saatte) evden çıkaran açlıktır!' dediler. Rasûlullah (s.a.) da: *"Beni de evde çıkaran açlıktan başka bir şey değil!"* buyurdu. Hep beraber Ebu'l-Heysem İbnü'l-Teyyihan'a gittiler. O, onlar için arpadan ekmek yapılmasını emretti. Ekmek yapıldı. Sonra kalkıp bir koyun kesti. Yanlarında bir hurma ağacında asılı olan tatlı suyu indirdi. Derken yemek geldi, yediler ve o sudan içtiler. Rasûlullah (s.a.) ardından da şu âyeti okudu: "O gün, muhakkak bütün nimetlerden hesaba çekileceksiniz." (Tekâsur 102/8). Bkz. Müslim, Eşribe 140, (h. no: 2038); Muvatta', Sıfatu'n-Nebî 28, (II, 932); Tirmizî, Zühhd 39, (h. no: 2370).

فقليل له: فهل يُنقص من توكله شيئاً إذا قصد إلى أخ أو صديق لسد جوعة؟ فقال: لا؛ لقوله تعالى: ﴿أَوْ صَدِيقَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ﴾^١ الآية. وذهب النبي ﷺ: «وأبو بكر وعمر -رضي الله عنهما- إلى أبي الهيثم حيث قال: ما الذي أخرجكم؟ فقال: الجوع. فقال الرسول ﷺ: «أخرجني الذي أخرجكما. مُرُوا بنا إلى بيت أبي الهيثم، فكلوا واشربوا» ولم يشنهم ذلك ولا نقض توكلكم.^٢

فأما من ذهب من طريق الأطماع لخوف الفوت، واستبطاء الزمان، وقلة معرفته بذهابه، فذلك نقض عن حالة السكون، وعلامة ذلك أن يضطرب عند الجوع، ويصير الاستشراف له طمعا.

فقليل: وكيف يدخل المتوكلون في الأسباب؟ فقال: يأخذ البلغة لإقامة رmqه حتى يؤدّي الفرض بسكون، لا تخاف الفوت، إن أعطى رجع بشكر، وإن منع برضا وسكون.

١ سورة التور ٦١/٢٤.

٢ جاء في صحيح مسلم (الأشربة، ١٤٠) باب جواز استتباعه غيره إلى دار من يثق برضاه بذلك ويتحققه تحقفا تاما واستحباب الاجتماع على الطعام عن أبي هريرة قال: «خرج رسول الله ﷺ ذات يوم أو ليلة، فإذا هو بأبي بكر وعمر، فقال: ما أخرجكما من بيوتكما هذه الساعة؟ قالوا: الجوع يا رسول الله، قال: وأنا والذي نفسي بيده لأخرجني الذي أخرجكما، قوموا، فقاموا معه، فأثنى رجلا من الأنصار، فإذا هو ليس في بيته، فلما رأيته المرأة قالت مرحبا وأهلا، فقال لها رسول الله ﷺ: أين فلان؟ قالت ذهب يستعذب لنا من الماء، إذ جاء الأنصاري فنظر إلى رسول الله ﷺ وصاحبيه، ثم قال: الحمد لله، ما أحد اليوم أكرم أضيافا مني، قال: فانطلق فجاهم بعذق فيه بسر وتمر ووطب، فقال كلوا من هذه، وأخذ المدينة، فقال له رسول الله ﷺ إياك والحلوب ! فذبح لهم، فأكلوا من الشاة، ومن ذلك العذق، وشربوا، فلما أن شبعوا ورووا قال رسول الله ﷺ لأبي بكر وعمر: والذي نفسي بيده لتسألن عن هذا النعيم يوم القيامة، أخرجكم من بيوتكم الجوع، ثم لم ترجعوا حتى أصابكم هذا النعيم.» وفي رواية أخرى عند مسلم أن الرجل اسمه: أبو الهيثم بن التيهان الأنصاري وجاء عند ابن ماجة في الذبائح، ٧، باب النهي عن ذبح ذوات الذر، أن الرجل هو الواقفي، وضعفه الألباني في تحريجه لسنن ابن ماجة.

Hz. Peygamber'in (s.a.) şu sözlerine gelince: *"Eğer siz gereği gibi Allah'a güvenip tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp akşam dolu olarak dönen kuşların rızıklandığı gibi sizleri de rızıklandırır-
dı."*¹ Hz. Peygamber (s.a.) bu hadiste şöyle diyordu: "Kuş maîşet talebi için
5 sabah veya akşamleyin çıkıp gider.

Devamında Hâris el-Muhâsibî şöyle dedi: "Acele etme, yavaş ol ey genç! Kuş sadece midesine (havsalasına) yetecek kadar alır.² Sen ise buna (Allah'ın verdiği rızka) kanaat etmiyorsun. Kuş rızık için ne (herhangi bir) garantiye muhatap oldu ne de ona kitap indi. Ey genç! Ancak sen Allah'ın sana nasip ettiği akıl-
10 dan dolayı rızıkına kefil olunanın sükûnet hâliyle O'na ibadet ediyorsun. Eğer kendini akl edemeyen kuş yerine koysan, kuşun midesine aldığı gibi midene yetecek kadar yiyecek al. Bunun dışındaki şeyleri (fazlasını) terk et."

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Sâdık kimseye verilen rızıkına kefillikle birlikte sırdaki bu ızdırıp nereden kaynaklanır?" denilince O şöyle demiştir: "İki
15 türlü sebepten kaynaklanmaktadır: İlki, kişinin mârifetin az olması ve Allah Teâlâ'ya olan hüsn-i zandır. Mârifet azlığı, Allah'tan töhmetleri uzaklaştırır. İkincisi ise, (bazı şeyler) kaçırır sonraya kalır korkusuyla ölümün sebeplerine maruz kalmasıdır. Böylece nefisler sebeplere icâbet eder ve yakîn hâli zayıflar. Çünkü Allah Teâlâ rızıklara kefil olmuştur. Kalpleri önemse-
20 memek için rızıkların vakitleri bilinmemektedir, gizlenmiştir. Tevekkül ehli akıllarına göre imtihan olmaktadır. Şayet böyle olmasaydı bütün mü'minler tevekkül ehli olurdu. Fakat tevekkül ehli de farklı farklıdır: Kimi sabırlı, kimi sabırsız, kimi sakin ve kimi kaderine râzı hâldedir. Yakîn hâlinde farklı olanlar sükûn hâlinde de farklı olmaktadır."

1 Ahmed b. Hanbel, I, 31; Tirmizî, Zühd, 33; İbn Mâce, Zühd, 14.

2 Bkz. Rağîb el-İsfahânî, *Muhâdaratu'l-Udebâ*, Dâru'l-kalem, Beyrut, I, 60.

وأما قوله ﷺ: «لو توكلتم على الله حقّ توكله لرزقكم كما يرزق الطير؛ تغدو خمصاً وتروح بطناً»^١ قال: فالطير يغدو أو يروح في طلب المعاش.

فقال: مهلاً يا فتى (إن الطير لم)^٢ يأخذ إلا في الحوصلة، وأنت لا تقنع بذلك، والطير لم يخاطب بالضمان بالرزق، ولم ينزل الكتاب عليه، وإنما تَعَبَّدَ الله بالسكون إلى المضمون للعقل الذي جعله فيك، فإن أقمت نفسك مقام الطير الذي لا يعقل فخذ كما يأخذ الطير في الحوصلة، وهي البلغة، وارفض ما سوى ذلك.

ف قيل: ومن أين يقع هذا الاضطراب في السر مع الضمان من الصادق؟ فقال: من جهتين: إحداهما: من قلة المعرفة، وحسن الظن بالله تعالى، وقلة المعرفة بنفي التهم عن الله تعالى، والثانية: أن يعارضها دواعي الموت لخوف الفوت، فتستجيب النفوس للدواعي، فيضعف اليقين؛ لأنه تعالى ضمن الأرزاق، وَغَيَّبَ الأوقات، لتحقير القلوب ويمتحن أهل التوكل عقولهم، ولو لا ذلك لكان كل المؤمنين متوكلين، ولكنهم تفاوتوا، فمنهم [٢٠] صابر، ومنهم جزع، ومنهم ساكن، ومنهم راضٍ، على قدر ما تفاوتوا في اليقين تفاوتوا في السكون.

١ أخرجه أحمد في مسنده، ٣٠/١، ٥٢؛ والترمذي في الزهد، ٣٤٤. وقال حسن صحيح.
٢ وما أثبتناه استناداً إلى ما جاء منسوباً للمحاسبي في محاضرات الأدباء للراغب الأصفهاني ٦٠/١ دار القلم بيروت.

Hâris el-Muhâsibî'ye: "Tevekkül ehli kimseler tedavi olurlar mı?" diye suâl edildiğinde o: "Evet, olurlar." demiştir. Devamında: "Peki Hz. Peygamber'in (s.a.): *Rukye (duâ ve söz) ve iktivâ (dağlama) yoluyla tedâvi olantevekkûlden berîdir*"¹ hadisi ne mânaya gelir?" diye suâl ettiklerinde O şöyle demiştir: Bunun mânası Hz. Peygamber'in (s.a.) aşağıdaki hadisinde zikrettiği tevekkül ehlinin tevekkülünden uzaktır. Hz. Peygamber (s.a.) hadisinde şöyle buyurmaktadır: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir. (Ashab) Onlar kimlerdir? Diye sordular. O (s.a.) dedi ki: Onlar rukye (dua veya söz ile tedavi), iktiva (kendini dağlama) yapmayan ve Rablerine tevekkül eden kimselerdir."*² Onun (rukye yapan ve dağlanan kimsenin) tevekkülü bu şekilde Rabbine tevekkül edenlerinkinden eksik olur. Onların dışındaki kimselere gelince onları rukye yapmak istemeleri ve tedavi olmaları mübahtır. Bu durum tevekkülü ortadan kaldırmaz.

Sonra şöyle der: Şifa için bir yol ve hastalık için bir çıkış yolu bulan kimse ya iyileşir, ya da hastalığı devam eder veya tedavi olup afiyet bulabilir.

Rivayet edilir ki: *"Mûsâ (a.s.): Ey Allah'ım hastalık kimden gelir? diye sorduğunda Allah Teâlâ: Benden, demiştir. Tedavi (ilaç) kimden? dediğinde ise, Allah Teâlâ yine: Benden, demiştir. Mûsâ (a.s.) tekrar: O zaman doktorlar neyi iyileştirirler, düzeltirler? Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar kullarımın nefislerini hoş ederler."*³

Rivayet edilir ki: Hz. Peygamber (s.a.) hurmadan yapılan içecek (sena) içti.⁴ Hz. Aişe (r.a.) Hz. Peygamberi (s.a) çokça tedavi etmesi sebebiyle ilaç konusundan iyi anlardı. "Üzerindeki musîbetin kaldırılması için tevekkül eden kişi hakkında ne dersin?" denilince o şöyle demiştir:

1 Tirmizî, Tıb, 14; İbn Mâce, Tıb, 23; Ahmed b. Hanbel, IV, 249, 251, 255.

2 Buhârî, Tıb, 42, 17; Müslim, İmân, 371-374; Tirmizî, Kıyâmet, 16; Ahmed b. Hanbel, I, 40; V, 393.

3 Hz. Peygamber'in (s.a.) Hz. Mûsâ'dan (a.s.) nakledilen bu haberine Nebevî hadis kitaplarında rastlayamadık, İsrâiliyyat'tan nakledilmiş olabilir.

4 Tirmizî, Tıb, 30: "Eğer bir şey ölüme şifa olsaydı bu sinameki otu olurdu."

وسئل الحارث، وقيل له: هل يتداوى المتوكلون؟ قال: نعم. فقيل له: فما معنى قوله ﷺ: «من استرقى أو اكتوى فقد برئ من التوكل»؟^١ قال: ومعنى ذلك: أنه برئ من توكل المتوكلين الذي ذكرهم النبي ﷺ في قوله: «يدخل من أمتي الجنة سبعون ألفاً بلا حساب. قيل: مَنْ هم يا رسول الله؟ قال ﷺ: هم الذين لا يَسْتَرْقُونَ، ولا يَكْتَوُونَ، وعلى ربهم يتوكلون.»^٢ أي نَقَصَ توكله عن توكل هؤلاء، فأما من سواهم فمباح لهم الاسترقاء والدواء، ولا يزول عن التوكل.

قال: إذا كان متوقعاً للشفاء والفرج من رب الدواء، وأنه هو الذي يبرئ ويستقم، ويداوى ويعافي.

وقد رُوي أن موسى عليه السلام قال: إلهي ممن الداء؟ قال تعالى: مَنِّي. قال: فممن الدواء؟ قال تعالى: مَنِّي. قال: فما يصنع الأطباء؟ قال تعالى: يطيبون نفوس عبادي.^٣

وروي أنه ﷺ شرب السنا بالتمر،^٤ وأن عائشة كانت ممن يصرُّ الدواء لكثرة معالجتها رسول الله. فقيل له: ما تقول فيمن يتوكل ليُكفى؟ فقال:

١ أخرجه الترمذي في الطب، ١٤؛ وابن ماجه في الطب، ٢٣؛ وأحمد في مسنده، ٢٤٩/٤، ٢٥١، ٢٥٥.
 ٢ أخرجه البخاري في الطب، ٤٢؛ ومسلم في الإيمان، ٣٧١-٣٧٤؛ والترمذي في القيامة، ١٦؛ أحمد في مسنده، ٤٠/١؛ ٣٩٣/٥.
 ٣ لم نعر في كتب حديث النبوي أنَّ هذا الخبر عن موسى قد أخبرنا عنه النبي صلوات الله عليه، لعله منقول عن الإسرائيليات. المحققان.
 ٤ روى الترمذي في الطب، ٣٠؛ باب ما جاء في السنا، عن أسماء بنت عميس، أن رسول الله ﷺ قال (لو أن شيئاً كان فيه شفاء من الموت لكان السنا) وقال حسن غريب، وضعفه الألباني.

“Bu, tevekkül konusunda bir noksanlıktır. Çünkü Allah Teâlâ'ya O'nun takdir ettiği durumu ortadan kaldırmak için tevekkül edilmez. Zîrâ Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir.*”¹ Yani insan tevekkül etse de etmese de Allah emrini yerine getirendir; fakat tevekkül hırsın azâbını ortadan kaldırır. Nefsin fakiriliğinin yüküne ve tamah zilletine karşı tevekkül yeter.

“Mütevekkil kimsenin nezdinde yırtıcı hayvan ve kedi, yolculuk ve ikâmet müsâvi midir? denildiğinde (el-Muhâsibî) şöyle demiştir: “Evet, müsâvîdir. Çünkü o, Allah'ın kudretinin mecralarını, hükmün tamamının O'na ait olduğunu ve mahlûkâtı üzerinde dilediği gibi hüküm verdiğini bilir; bu sebeple söylediklerin mütevekkil olan nezdinde müsâvîdir. Bahsedilen, tabiatı itibarıyla bir müsâvîlik değildir, zîrâ tevekkül eden bütün işlerin Allah'ın gücü ve kudretiyle olduğunu bilir. Fayda ve zarar ona aittir. Eğer Allah Teâlâ kediyi kendisine musallat etse ve yırtıcı hayvanı engellese, o vakit kedi yırtıcı hayvandan daha zararlı olur. Aynı şekilde onun yanında dinar ve dirhemler tabiatı itibarıyla eşit olmayıp miktarları itibarıyla eşittirler. Zîrâ Allah Teâlâ dirhemlere bereket nasip ettiği zaman, onun için dinardan daha faydalı olur. Allah Teâlâ ondan bereketi çekip aldığı anda ise miktar olarak eşit olur ama görünüş ve muamele itibarıyla eşit olmazlar. Yine aynı şekilde Allah'ın azameti kulun düşüncelerini içine aldığı ve O'nun kudretini bilme kalbini doldurduğu zaman O'ndan başka her şey onun yanında küçük olur. Nitekim İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, bir yırtıcı hayvanın kulağından tutmuş ve onu kovmuştur.² Allah'ın heybeti gönüllerinde büyüdüğü vakit, O'nunla beraber başkasından korkmaktan hayâ ederek başkasını büyük bilmezler.”

1 et-Talâk 65/3.

2 Bu rivâyete hadis kaynaklarında rastlayamadık.

هذا نقص في التوكل، وذلك أنه ليس يتوكل الله تعالى ليصرف عنه ما قضى الله تعالى، لأنه تعالى يقول: ﴿إِنَّ اللَّهَ بِالْغُلَامِ أَمْرٌ﴾^١ أي قاضٍ أمره على من توكل عليه، وعلى من لم يتوكل؛ ولكن يصرف عذاب الحرص، ويكفي مؤنة فقر النفس، وذل الطمع.

- ٥ وقيل له: هل يستوي عند المتوكل السبع والسِنور، والسفر والحضر؟ قال: نعم، يستويان عنده في المقدور، لمعرفته بمجاري القدرة، وتمام الحكم، وإنفاذ المشيئة منه تعالى في خلقه، ولا يستوي ذلك في الطباع، لأنَّ المتوكل يعلم أنَّ الأمور كلها بيده تعالى، وأنَّ الضر والنفع إليه، وأنه تعالى لو سلط السِنور كان أضر من السبع لو كفَّه عنه، وكذلك لا يستوي عنده الدينار والدرهم من طريق الطبع، ويستويان عنده في المقدور، لأنه تعالى إذا جعل له البركة في الدراهم كان أنفع له من الدينار إذا نزع منه البركة، فيستويان في المقدور، ولا يستويان في النظر والمعاملة، وإنما يكون كذلك إذا استغرقت عظمة الله همومه، واستوفى قلبه معرفة قدرته، فصغر عند ذلك كل ما دونه، كما روي عن ابن عمر أنه أخذ بأذن سبع وطرده^٢؛ فلما عظمت هيبة الله تعالى في صدورهم لم يهابوا معه غيره، حياءً منه تعالى أن يخافوا [٢١] معه سواه.
- ١٥

١ سورة الطلاق ٦٥/٣.

٢ لم نعثر في كتب الحديث على أثر لخبر إمساك ابن عمر بأذن سبع، ثم طرده.

CÛD VE SEHÂ (CÖMERTLİK)

Hâris el-Muhâsibî'ye sehânın (cömertlik) mânası suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Cömertlik birkaç şekilde olur: Dünyada cömertlik, dinde (ahirette) cömertlik.

5 Dünyada cömertlik, vermek, harcamak, îsâr (başkasını kendine tercih etmek), insanın kendisinin iyilik ve kolaylılık sahibi olmasıdır. Allah Teâlâ buyuruyor ki: “*Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”¹

10 “Dünyadaki cömertliğin alâmetleri nelerdir?” diye sorulduğunda o şöyle demiştir: “(Malları) Depolamayı terk etmek, malların toplanmasına buğz etmek ve bir şey istediğinde ihvana vermeyi taahhüt etmektir.” “Kardeşin isteme anında cömertliğin alâmeti nasıl olur?” denildiğinde O: “Kalbi sevinçle beraber, hızlı ve süratli şekilde cömert olmaktır. (isteyene istediğini hemen vermesidir) Bununla o kimse; isteyen istemesinin vermekten daha faziletli olduğunu anlar. Nitekim Mutarrıf b. Abdillâh eş-Şihhîr bir şiirinde şöyle der:

Ölçüp tarttığın birşeyi vermek ile istemek söz konusu olduğunda,
Vermenin her türlü hü hafif kalır, istemek ağır basar
Var gücünle imtihan edilişen istemeye

20 Sarf et bütün çabanı, cömert ve Kerîm olandan istemeye

Çünkü bu durumda istemeden verirsin ve isteyen isteme sıkıntısından kurtarırısın.²

Yine bir hikmet sahibinin söylediği gibi:

Yiğit (fetâ) malından hâlî olur da

25 Murûetten (erdemden) hâlî olmaz”³

1 et-Tegâbun 64/16.

2 Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, II, 210.

3 el-Câhız, *el-Beyân ve'r-Tebyîn*, Dâru Sa'b, Beyrut, I, 549.

باب ذكر الجود والسخاء

سئل الحارث عن معنى السخاء، فقال: السخاء على وجوه: سخاء في الدنيا، وسخاء في الدين. فأما السخاء في الدنيا فهو العطاء والبذل والإيثار والسماحة من النفس. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ﴾^١ الآية.

٥ قيل: وما علامة السخاء في الدنيا؟ قال: ترك الادخار، وبغض جمع الأموال، وتعاهد الإخوان بالعطاء عند السؤال. فقليل: وكيف علامته عند سؤال الأخ؟ قال: بأن يكون مسرعاً مبادراً مع سرور القلب بذلك، يجد السؤال السائل له أفضل من عطائه، كما قال مطرف بن عبد الله الشخير، شعر:

وَإِذَا السُّؤَالُ مَعَ النَّوَالِ وَزَنْتُهُ رَجَحَ السُّؤَالُ وَخَفَّ كُلُّ نَوَالٍ

فَإِذَا ابْتَلَيْتَ بِيَذَلٍ وَجْهَكَ سَائِلًا فَأَبْذُلُهُ لِلْمُتَكَرِّمِ الْمِفْضَالِ^٢

أعطاك قبل سؤاله فكفاك مؤنة السؤال.

وكما قال الحكيم، شعر:

وفتى خلا من ماله ومن المروءة غير خالي^٣

١ سورة التغابن ١٦/٦٤.

٢ الشطر الثاني في البيت الثاني في الأصل: "فأبذله للمكرم البذل مفضل." البيتان من بحر الكامل لم ينسبا في كتب الأدب والرقائق لشاعر بعينه، وإنما تمثلهما كثير من الأدباء والوعاظ ومنهم مطرف بن الشخير كما في الحلية ٢/٢١٠.

٣ البيت من مجزوء الكامل. نُسب لسلم الخاسر في البيان والتبيين للجاحظ، دار صعب بيروت ط ١. ص ٥٤٩.

Mutarریف (b. Şihhîr) dostlarına: “Sizden birisi benden ihtiyacı için bir şey isteyeceği zaman onu bir kâğıda yazıp bana ulaştırırsın, çünkü ben onun yüzünde isteme zilletini görmekten hoşlanmam” demiştir.

“Dinde olan cömertliğe gelince: Din uğruna telef etmek sûretiyle nef-
sine cömert davranman, Allah için canını fedâ etmek ve kanını akıtmak
sûretiyle kalbine cömert davranman gibi. Sevaba ihtiyacı olsa da, böyle
yapmakla dünya ve ahret için sevap elde etmek kastedilmez. Çünkü böy-
le kimsenin kalbinde galip olan, ihtiyarı Allah’a bırakması sebebiyle kâmil
cömertliğin güzelliğidir. Böylece nefsin için ihtiyar ettiğin şey güzel olmasa
da, bunu sana yönelerek yapmış olur.

Nitekim âbidlerin birinden rivayet edilir ki: Seferlerinin birinde asha-
bıyla birlikte otururken Hayyân b. Hilâl’le karşılaşılır ve denir ki: “Aranızda
Hayyân var mı ona bir mesele sorayım?” Oradakiler ona Hayyân’ı işaret
ederek “İstediğini sor.” derler. Kadın: “Sana göre cömertlik ne demektir?”
diye sorar, Hayyân da: “İsteyerek vermek ve başkasını kendine tercih et-
mektir.” diye cevap verir. Tekrar o kişi: “Dinde cömertlik nedir?” der, Hay-
yân: “Zorlama olmadan nefsinin cömertlik hâliyle Allah’a ibadet etmen-
dir.” Cevabını verir. “Bunun karşılığında ecir istiyor musunuz?” dediğinde
orada bulunanlar şöyle derler: “Evet. Çünkü Allah Teâlâ bir iyiliğe karşılık
on mislini vaat etmiştir.” O kişi şöyle demiştir: “Bir tane verdiniz, on tane
aldınız hangi şeyle cömertlik yapmış oldunuz?” Bunun üzerine orada bulu-
nanlar o kişiye şöyle dediler: “Sana göre cömertlik nedir?” O kişi şöyle dedi:
“Bana göre cömertlik, karşılığında hiçbir ecir istemeden, zorlama olmadan,
tâatıyla lezzetlenmiş ve nimetlerinden nimetlenmiş olarak Allah’a ibadet
etmenizdir. Allah Teâlâ’nın kalplerinize vakıf olmasından hayâ etmez misi-
niz? Böyle yapmakla bir şeye karşılık bir şey istendiği bilinir. Bu ise dinde
çirkin bir şeydir.”

وكان المطرف يقول لأصحابه: إذا أراد أحدكم حاجة فليرفعها إليّ في رقعة فإني أكره أن أرى ذل السؤال في وجهه.

قال: وأما السخاء في الدين فهو أن تسخو نفسك بأن تتلفها له، وأن تسخو قلبك ببذل مهجتك وإهراق دمك في الله بالسماحة من غير كراهية، لا تريد بذلك ثوابا عاجلا وآجلا، وإن كان غير مستغنٍ عن الثواب، لأن الغالب على قلبه حسن كمال السخاء بترك الاختيار عليه تعالى، حتى يفعل إنابة بك ما لا تحسن أن تختاره لنفسك.

كما روي عن بعض العوابد أنها اعترضت على حيان بن هلال في بعض أسفاره، وهو مع أصحابه جالس، وقالت: أفيكم حيان حتى أسأل عن مسألة؟ فقالوا لها: سلي عما شئت وأومؤا إلى حيان، فقالت: ما السخاء عندك؟ قال: البذل والإيثار. قالت: فما السخاء في الدين؟ قال: أن تعبد الله سخيّة بها نفسك غير مكرهة. قالت: أفتريدون على ذلك أجرا؟ فقالوا: نعم، لأنه تعالى وعد بالحسنة عشر أمثالها. قالت: فإذا أعطيتم واحدة، وأخذتم عشرة فبأي شيء سخيتم عليه؟ قالوا لها: فما السخاء عندك؟ قالت: السخاء عندي أن تعبدوا متنعّمين متلذذين بطاعته غير كارهين، لا تريدون على ذلك أجرا، حتى يكون يفعل ما يشاء. ألا تستحيون من الله أن يطلع على قلوبكم [٢٢١] فيعلم منها أنها تريد شيئا بشيء؟ إن هذا في الدين لقيح.

Bir kadın âbiddin nakledildiğine göre, onların bazıları diğer ibadet edenlerin bir kısmıyla ilgili: “Cömertliğin sadece dinar ve dirhemle olacağını mı zannediyorsunuz? Sana göre cömertlik nedir?” dediğinde o kişi şöyle demiştir: “Cömertlik, Allah için nefislerin feda edilmesidir.”

5 Bir grup cûd ile sehâ arasını ayırmış ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ cevâd (cömert, nimet ve ihsânı bol olan) diye vasıflanır, fakat sahî (cömert) diye vasıflanamaz.

Bazıları da der ki: Allah sahî diye vasıflanamaz çünkü bu kelime verimli, yumuşak toprak mânasına gelen bir kelimeden alınmıştır.

10 Ebû Bekir İbn Fûrek de şöyle der (müellif): “Allah Teâlâ sahî (cömert) diye vasıflanamaz, görüşü bize göre hatadır. Çünkü tevkîflilik (Allah’ın bildirmesiyle olan durum) bu isim hakkında vârid olmamıştır. Allah’ın isimleri sadece tevkîfî olarak alınır, bilinir.”

15 Zünnûn el-Mısırî’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Cömertliğin başlangıcı ve nihayeti vardır. Başlangıcı, elinde olan her şeyi isteyerek vermede nefsinin cömert olmasıdır. Nihayeti ise, insanların elindekiler hususunda nefsinin cömert olmasıdır. Bu, bir sözünde başkasına cömertliği, ‘Dünyanın yenmesine aldırmmamaktır’ diyen kimsenin sözünün mânasıdır. Sehânın aslı cömertliktir, insana gelen şeyin temiz olarak gelmesidir. Ver-

20 mek ona zor gelip ve onu çok görmediği zaman, bazen (malını) veren cimri, cimri olan cömert olabilir. Bu sebeple ahabımız şöyle demiştir: “Verme fiili gerçekleşme bile Allah Teâlâ her zaman cömerttir (cevâddır). Zirâ verme bir fiildir. Allah Teâlâ’yı cömert (cevâd) olması sebebiyle böyle vasfetmemizin mânası ise, vermenin O’na zor gelmemesindendir.”

وعن بعض العوابد قالت لبعض المتعبدين: أنظنون السخاء في الدينار والدرهم فقط؟ قال: ففيم السخاء عندك؟ قالت: السخاء في بذل مهج النفوس لله تعالى.

وفرق قوم بين الجود والسخاء فقالوا: إنه تعالى يوصف بأنه جواد، ولا يوصف بأنه سخي.

وقال بعضهم: إنما لا يوصف بذلك لأنه مأخوذ من أرض سخاوية لينة. وقال أبو بكر ابن فورك: هذا عندنا خطأ، إنما لا يوصف الله تعالى بأنه سخي لأجل أن التوقيف لم يرد به، وأسماء الله تعالى لا تؤخذ إلا توقيفاً.

وحكي عن ذي النون المصري قال: للسخاء بداية ونهاية، فبدايته أن تسخو نفسك ببذل ما في يدك، ونهايته أن تسخو نفسك بما في أيدي الناس للناس؛ وهذا معنى ما قاله غيره في بعض كلامه: أن لا يبالي من أكل الدنيا. وأصل السخاء هو السماحة، وأن تأتي ما تأتيه على طيبة نفس، وقد يكون المعطي بخيلاً، والممسك سخياً إذا كان يستصعب عليه العطاء ولا يستكثره، ولذلك قال أصحابنا: إن الله تعالى لم يزل جواداً وإن لم يقع منه عطاء، لأن العطاء فعل، ولأن معنى وُصِفنا له بأنه جواد أنه لا يستصعب عليه العطاء.

İRÂDE VE ONUNLA İLGİLİ KONULAR

İrâdenin mânası, mürîd ile murâd arasındaki fark ve bu ikisinin durumlarını zikretmeye gelince, bil ki irâde, lügatte kast etmek (yönelmek) mânasındadır. Başlaması ve onunla ilgili hususların bu şekilde olmasıyla fiilin şekil değiştirmeden bir tarz üzere olmasıdır. Çünkü fiilin Allah için tâat olabilmesi, failinin onu istemesi (iradesi) ile olur. Bundan dolayı gafil olan kimse irade ve kasttan yoksun olduğu için itaat eden değildir.

Bu konuda söz söyleyenler iradeyle ilgili hâllerin ve makamların başlangıcına işaret ederek şöyle demişlerdir: “Mübtedi (bir şey öğrenmeye yeni başlayan) mürîddir (iradesi olan, isteyen). O Hakkı talep etmede gayret gösterir, ona isabet etmekle kendini mükellef kılar ve onunla meşgul olur. Her mürîd hâliyle murâddır (irade edilendir). Çünkü bir işi istemenin doğruluğu ancak onun irade edildiği durumda murâd (irâde edilen) olur.

Sûfilerin yanında galip olan örfî kullanıma gelince; mürîd, işlerin onu karşıladığı durumda gayret göstermesidir. Murâd ise, işlerin onu karşılamasıdır. Aynı şekilde bu mânanın benzerini şu kelimeler de ifade etmektedirler: Tâlib, matlûb, kâsıd, maksûd, hâmil, mahmûl, mütekellif, matbû’, mu’in ve memzûc. Bunların hepsi mürîd ile murâd arasındaki iki mâna farkına döner ki; o mânalarda biri yorgunlukla ve güçlük çekmekle beraber zorlanma (tekellûf) diğeri ise, bunun akabinde ondaki güçlüğü düşmesi takip eder.

Bazıları şöyle demiştir: “İrâde, kalbin irade edilene(murâda) karşılık bir şeyi kabul etmemesidir.”

Bazıları da şöyle demiştir: “İrâdenin hakikatı, irâde edilen şeyi (murâdı) elde etmede çaba sarf etmektir.”

Başkaları da şöyle demiştir: “İrâde gönülde olan şeylerde tefekkürün tekrarıdır.

باب ذكر الإرادة وما يتعلق بها

فأما الكلام في معنى الإرادة والفرق بين المريد والمراد وذكر سيرتهما:
فاعلم أن الإرادة هي القصد في اللغة، وكذلك ابتداء الفعل، وما به يتوجه الفعل
على وجه دون وجه، لأنه إنما يصير الفعل طاعة لله تعالى بأن يريده الفاعل به،
ولذلك لم يكن الساهي مطيعاً لخلوّه من الإرادة والقصد. ٥

ثم أشار المتكلمون في هذا الباب إلى مبادئ الأحوال والمقامات بهذه
اللفظة، فقالوا للمبتدئ مريد، وهو الذي يجتهد في طلب الحق، ويتكلف
إصابته، ويشغل به، وكلّ مريد فهو مراد بحاله، لأنه لا يصح أن يريد أمراً إلا
وقد أريد به أن يريد.

فأما على غالب عرف الاستعمال عند القوم فإنه هو المجهود في حاله الذي
يستقبله الأمور، والمراد هو الذي يستقبل الأمور. وكذلك يعبرون عن مثل
هذا المعنى بالطالب والمطلوب، والقاصد والمقصود، والحامل والمحمول،
والمتكلف والمطبوع، والمعين [٢٢] والممزوج، وكل ذلك يرجع إلى الفرق بين
معنييهما فيما يقع من أحدهما على التكلف مع التعب والعناء، والآخر تبع منه
على سقوط العناء فيه عنه. ١٥

وقال بعضهم: الإرادة هي أن لا يقبل القلب شيئاً اعتياضاً من المراد.

وقال بعضهم: حقيقة الإرادة بذل المجهود في تحصيل المراد.

وقال آخرون: هو تكرار التفكير ما في الفؤاد.

İrade ile meşiet (dilemek) arasını ayırarak fark görenler şöyle demişlerdir: İrâde ubûdiyyetin şartı, meşiet ise rubûbiyyetin sıfatıdır. Bu hatadır ve aralarında fark yoktur.

İrâde konusunda görüş beyan edenler şöyle demişlerdir: “Mürîdin hâllerinin en üstünü, şükür ve istiğfardır: Allah için şükür, üstün olan, iyilik yapılan, faziletiyle nimetlenilen şeylerle olur. Afv, önceki yaptıklarına ulaştıracak şeylerden kurtulmak ve gafletten hemen uzaklaşmaktır. İstiğfar ise, (işlenen) bu cinayetin büyüklüğünden dolayı af edilmeyi istemek, bu durum onu yaptıklarına iletecek şeylere ilhaka götürmez.”

Bazıları der ki: “Her mürîdin önünde akabe (sarp yokuş) vardır. Kim bu yokuşu aşarsa, rahata kavuşur. Akabenin mânasından suâl edildiğinde o şöyle demiştir: Akabe, ihtiyar cenahının sonu ve kaderdeki tasarruflara rızâ göstermektir.”

Bazılarına şöyle denildi: “Mürîd için irâde ne zaman sahih olur?” Buna o şöyle cevap verdi: İrâdesi sahih olduğu zaman murâdı onu ifade ve istifadesinden fazla irâdesiyle meşgul eder.”

O sözüne şöyle devam etti: “Mürîd (iradesi olan), (iradesiyle) iyiliği, kudreti, mahlukâtın cefasını ve yaratıkların zaafını görmeyi tayin eder. İyiliği, lütfü ve ihsânı görmek, şevk hâlini tevarüs ettirir. Bu da şükrü ortaya çıkarır. Kudreti görmek ondaki korkuyu ve O’na olan inâbenin (tövbe etmeyi) gerçekleştirmesini meydana getirir. Mahlukâtın ona olan cefasını görmek ise, onlara olan itimadın terkidir. Yaratıkların ve mahlukâtın zaafını görmek cehennemî tevarüs ettirir. Bunların hepsi mürîdin (gideceği yerleri gösteren) yollardır, caddelerdir.”

Bazıları der ki: “Mükellef olduğu ibadetinde sâdık olduğu zaman, işte bu hâl mürîddir (istenen, isteyen). Mevlâ’nın (emirlerine) güzel şekilde sarılmakla zorlanmadan (tekellüf) kurtulduğu zaman, işte bu da murâddır. (irade olunan, istenilen)”

وفرق مفرقون بين المشيئة والإرادة، فقالوا: الإرادة من شرط العبودية،
والمشيئة من صفات الربوبية، وهذا خطأ، لا فرق بينهما.

وقال قائلون: أكرم أحوال المريد الشكر والاستغفار؛ فالشكر لله من ما
تفضل وامتّن به وأنعم فيه بالإفضال، والعفو من الاستئصال لما سلف وفرط
من الإغفال، والاستغفار من عظيم هذه الجناية حتى لا يُؤديه إلى لواحق
الاستئصال.

وقال بعضهم: ما من مريد إلا بين يديه عقبة فمن جاوزها وقع في الراحة.
فسئل عن معنى العقبة، فقال: هي عقبة مجانية الاختيار، والرضا بتصاريف
الأقدار.

وقيل لبعضهم: متى صحت الإرادة للمريد؟ قال: إذا صحت إرادته شغله
المراد عن الإرادة، فضلا عن الإفادة والاستفادة.

وقال: عين المريد إلى المنة والقدرة، وإلى جفوة الخليفة، ورؤية ضعف
البرية؛ فرؤية المنة يورث الشوق، وتولد الشكر، ورؤية القدرة تورث الخوف
منه، ومحقق الإنابة إليه، ورؤية جفوة الخليفة إليه تولد ترك الاعتماد عليهم،
ورؤية ضعف البرية والخليفة تورث جهنم، وهي كلها سمات المريد.

وقال بعضهم: إذا صدقت كلفته في عبادته فهو مريد، ومتى يجوز من التكلف
بحسن الاعتصام بالمولى فهو مراد.

Başka kimseler şöyle demiştir: “Mürîdin himmeti (gayreti), Allah için amel ve bu yolda mücâhededir. Murâdın himmeti ise Allah için dostluğun sıdkı hususunda ve bu konudaki alışkanlıklardaki çabadır. Bunu kastedenlerin mertebelerinin ilki mürîd, nihayeti ise murâddır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Mürîd sâbık (önceden geçen), murâd ise mukarrebdir (yaklaştırandır, murâd, bir şeyin elde edilmesinde (isabette, sonuca ulaşmada) acele eder, külfeti erteler, mürîd ise külfeti hemen üstlenir isabeti erteler. Mürîd tâlib (isteyen), murâd ise matlûbtur (istenendir).”

Hız. İbrahim (a.s.) talep ettiği şeylerin mânasıyla ilgili olarak *‘İşte bu Rabbim’*¹ demişti. Hâlbuki âyetle ise şöyle buyurmaktadır: “*Andolsun ki, eğer bana Rabbim hidâyet etmemiş olsaydı.*”² Başka bir âyetle Hız. İbrahim’in (s.a.) sözü şöyle geçmektedir: “*Şüpheli yok ben Rabbime gidiciyim.*”³ Bu âyetle murâd matlûbdur (talep edilen, istenen yani Allah’tır). Bu aynı zamanda sevgilinin (Hız. Peygamber’in) sıfatıdır ve bundan dolayı Hız. Peygamber’e şöyle demesi denilmiştir: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*”⁴ Burada Hız. Peygamber’i (s.a.), talep olmadan o andaki durum karşılamıştır, açıklamıştır.

Bazıları der ki: Mürîdin sıfatı Allah Teâlâ’nın şu âyetlerinde bulunmaktadır: “*Size azap gelip çatmazdan evvel Rabbinize dönün, Ona teslim olun (müslüman olun).*”⁵ “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenler(e gelince:) Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz.*”⁶ Murâdın sıfatı ise şu âyetlerinde yer almaktadır: “*Onları seçtik, onları doğru bir yola götürdük.*”⁷ “*Onları takvâ sözü üzerinde durdurdu.*”⁸

Bazıları der ki: Mürîdin yaptığı işteki murâdı, murâd (Allah’ın irade ettiği hâl) üzere olmaktır. Murâdın murâdı ise, kulların Rabbinin mülahazası, iradesidir.

1 el-En’âm 6/77.

2 el-En’âm 6/77.

3 es-Saffât 37/99.

4 el-Alak 96/1.

5 ez-Zümer 39/54.

6 el-Ankebût 29/69.

7 el-En’âm 6/87.

8 el-Feth 48/26.

وقال آخرون: همة المريد في العمل لله والمجاهدة فيه، وهمة المراد في صدق الموالاتة لله تعالى، وجهد المعادة فيه، فهو في أول منازل القاصدين مريد، وإذا بلغ النهاية مراد.

وقال بعضهم: المريد السابق، والمراد المقرب، والمراد يتعجل الإصابة ويتأجل الكلفة، والمريد يعجل الكلفة ويتأجل الإصابة، والمريد طالب، والمراد مطلوب.

وقال خليل الرحمن عليه السلام في معنى الطالبين ﴿هَذَا رَبِّي﴾^١ وقال: ﴿لَنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي﴾^٢ الآية. وقال: ﴿إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي﴾^٣ الآية. والمراد هو المطلوب. وذلك صفة الحبيب عليه السلام، وذلك أنه قيل له: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾^٤ فاستقبله الأمر من غير [٢٢٢] طلب.

قال بعضهم: صفة المريد في قوله تعالى: ﴿وَأَنبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ﴾^٥ وفي قوله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا﴾^٦ وصفة المراد في قوله: ﴿وَاجْتَنِبْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ﴾^٧ وقوله: ﴿وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ﴾^٨ الآية.

وقال بعضهم: مراد أمر المريد على المراد، ومراد المراد على ملاحظة رب العباد.

١ وفي الأصل المعادات.

٢ سورة الأنعام ٦/٧٧.

٣ سورة الأنعام ٦/٧٧.

٤ سورة الصافات ٣٧/٩٩.

٥ سورة العلق ٩٦/١.

٦ سورة الزمر ٣٩/٥٤.

٧ سورة العنكبوت ٢٩/٦٩.

٨ سورة الأنعام ٦/٨٧.

٩ سورة الفتح ٤٨/٢٦.

Bazılarına (sûfilerden birine), mürîdin mücâhedesı, bunun alâmetleri ve mücâhedenin övülen durumlarından sorulduğunda o şöyle dedi: “Bunlar üç tanedir: Rağbet etmeyerek arzuları kesmeye gayret etmek, (O’na) yakınlığı uzaklaştıracak şeyleri yakınlaştırma hususunda, Mevlâ’sının mârifetine sarılmada ve arzuları kesmede mücadele etmektir. Bu durumun alâmetleri suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Arzuları kesmenin alâmeti, rızıklardan kaçırıldığı şeylere üzülmemektir. (O’na) yakınlığı uzaklaştıracak şeyleri yakınlaştırmının alâmeti, ölümün yakınlığıdır. Bunda ne bir şüphe ne de bir zorluk vardır. Mevlâ’sının mârifetine sarılmanın alâmeti, kendini ve dünyayı unutmaktır.”

Bazıları der ki: “Mürîdin malının sermayesi, çalışmak, gayret etmek ve niyet doğruluğudur. Kullanılan malın sermayesi, iyiliği görmektir.”

Bazıları der ki: “Mürîdin yolu simeti niyettir. Murâdın yolu niyetten aciz olmaktır. Amel esnasında iyiliğin görülmesine gelince, o ameli riyâ ve gösteriş engellerinden korumaktır.”

Bazıları der ki: “Mürîdin ameli dünyası için ve kendi dünyasındadır. Bazen ameli onu zikirden alıkoyar, onu zikirden ayırır. Çünkü o buna gayret etmiştir. Ârifin ameli ise murâddır. Bu hâli onu zikirden alıkoymaz, ayırmaz. Çünkü o bununla görevlendirilmiştir, buna tayin edilmiştir. Görevlendirilmiş olmanın alâmeti üçtür: Birincisi, var olmak (vucûd) üzere hırs göstermez, ikincisi var olmak için temayüz etmez, üçüncüsü ise var olduktan sonra sükûnet hâlinde olmaz.

Mürîd ve murâd arasındaki farka esas olan Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilen şu haberdır:

“(Ey Abdurrahman,) emirliği sen isteme! Çünkü istediğin için sana verilirse, onunla baş başa bırakılırsın. İstemediğin hâlde sana münasip görülüp de verilirse onun zorluklarına karşı yardım görürsün.”¹

1 Buhârî, Ahkâm, 5, 6; İmân, 1; Keffârât, 10; Müslim, İmân, 19, İmârât, 13.

وسئل بعضهم عن مجاهدة المريد وما علامتها، وما المحمود منها؟ فقال: هي ثلاثة: أن يجتهد في قطع المُنَى زهادةً، والمجاهدة في تقريب ما نأى قربة، وفي الاعتصام في المولى معرفة، والمجاهدة في قطع المُنَى. وسئل عن علامات ذلك فقال: علامة قطع المُنَى عدم التأسف على ما فاته من المؤمن، وعلامة تقريب ما نأى تقريب موت لا شك فيه ولا عسر، وعلامة الاعتصام بالمولى في نسيان النفس والدنيا.

قال بعضهم: رأس المال للمريد العامل المجتهد تصحيح النية، ورأس مال المستعمل رؤية المنة.

وقال بعضهم: سمة المريد النية، وسمة المراد العجز عن النية. فأما رؤية المنة عند العمل فهو حصن للعمل عن عوارض العجب والرياء.

وقال بعضهم: عمل المريد لدنياه وفي دنياه، وربما يزيله عمله عن الذكر؛ لأنه مكتسب فيه، وعمل العارف المراد لا يزيله عن الذكر، لأنه مستعمل، وعلامة المستعمل ثلاث: أحدها أنه لا يحرص على الوجود. والثاني لا يميز في الوجود. والثالث لا يسكن إليه بعد الوجود.

والأصل في الفرق بين المريد والمراد الخبر عنه ﷺ: «لا تَسْأَلِ الإمارةَ فإنك إن أُعْطِيتَها عن مسألة وُكِّلْتَ إليها، وإن أُعْطِيتَها عن غير مسألة أُعْنتَ عليها.»^١

١ أخرجه البخاري في الأحكام، ٥، ٦؛ الإيمان، ١؛ الكفارات، ١٠؛ مسلم في الإمارات، ١٣؛ الإيمان، ١٩.

KORKU (HAVF) VE KORKANLARIN MERTEBELERİ

Bil ki; insanların bazısı havf (korku) hakkında şöyle demişlerdir: “Havf (korku), Kakhâr (Düşmanlarını kahrederek zelil ve perişan hâle getiren, Kudretinin karşısında her şeyi aciz bırakan, hükmü altına alan) olan Allah’ın heybeti ve Cebbâr (Mahlukâtı, iradesine uymaya mecbur eden) olan Allah’ın yakalayıp mağlup etmesidir.”

Bazıları der ki: “Havf, kalbte bulunan bir korkudur ki, akıl ondan dehşete düşer.”

Bir grupta şöyle demiştir: “Havf, Allah Teâlâ’nın celâlinden kalbin hareketlenmesidir.”

Başka kimseler şöyle derler: “Havf, korkmanın sultanı, azametın kibriyâsıdır.”

Bir grup demiştir ki: “Havf, kalplerin gayb perdelerine yaklaşmasıdır.”

Hâris el-Muhâsibî der ki: “Havfin mânası ve onun kalplerdeki sıfatı, Allah’ın yakalayıp mağlup etmesi ve cezalandırmasıdır. Böylece kalplerde havfin va’idden (tehditten) farkı ortaya çıkar.”

Bir grup der ki: “Havf, telef olmaktan nefsin aciz olmasıdır.”

Bazıları der ki: “Havfin başlangıcı ürkmektir (vecel). Bu hâl kuvvetlendiğinde havf olur.”

Bazıları ise şöyle demiştir: “Havf, azalara hafif gelen bir korkudur. Heybet ise, azaları kendisiyle meşgul ettiğimiz bir korkudur. Heybet azalara hafif geldiğinde rehbet diye isimlendirilir. Bundan dolayı buna rehân ismi de verilmiştir. Bu tür korkuya ilim eklendiğinde onu sabra götürür. Böylece (bu tür) korku kalplerden çekilir, haşyet hâline dönüşür ve onun (havfin) miktarını da artırmış olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Allah’tan kulları arasında da ancak ilim sahipleri olanlar korkar.”*¹ Haşyet, korkudan sonraki itmi’nân ve ilme götüren yakınlıktır.

1 el-Fâtır 35/28.

باب الكلام في معنى الخوف وذكر منازل الخائفين

اعلم أن من الناس من قال: إن الخوف هيبة القهار، و سطوة الجبار.

وقال بعضهم: الخوف روعة يوجد في القلب فيدهش منه العقل.

وقال قوم: الخوف حركة القلب من جلال الرب.

وقال آخرون: هو سلطان الرهبة وكبرياء العظمة.

وقال قوم: قرب القلوب من حجب الغيوب.

وقال المحاسبي: معنى الخوف ونعته في القلوب لسطوات الله تعالى ونقمه

فيتولد على القلوب الفرق خوفا من الوعيد.

وقال قوم: الخوف عجز النفس من التلف.

وقال بعضهم: بداية الخوف الوجل فإذا قوي صار خوفا.

وقال بعضهم: الخوف فزع يخف له الأعضاء، والهيبة هول نشغل به الأعضاء

فإذا خفت الأعضاء سميت رهبة، من ذلك سمى الرهبان، فإذا ضمته [٢٣]

العلم ودله على الصبر فامتنع عن القلوب صار خشية وعظم مقداره. قال تعالى:

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾^١ فالخشية هو الطمأنينة بعد الخوف والقرب

مما يدل عليه العلم.

Bazıları der ki: “Havf çeşitleri vardır. Bunlar: Rehbet, haşyet, vecel ve heybettir. Havf günahkârlar, rehbet âbidler, haşyet âlimler, vecel muhibler ve heybet de ârifler içindir. Korkuların en şiddetlisi heybet hâlindeki korkudur. Bu tür korku var olan şeylerin hepsine daha yakın ve daha fazladır. Heybet korkusu bir vakit içinde olan korkudur. Havfin diğer çeşitlerinde vakitli vakitsiz sükûnet ve rahatlık vardır. Allah’ın rahmeti zikredildiğinde korku beklenir. Günahkârların havfı (korkusu) cezalardan dolayı olan korkudur. Âbidlerin havfı, (ibadetlerle oluşan) adetlerdeki kibir korkusudur. Âlimlerin havfı, itaatlerdeki gizli şirk korkusudur. Muhiblerin havfı ise, dünya ve ahrette buluşmayı kaçırma korkusudur. Heybet ve ta’zim havfı, âriflerin havfidır.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî der ki: “Mü’minler için havf (korku) ve recâ (ümit) bir kuşun iki kanadı gibidir, biri düşdüğünde diğeri de düşer. İkisi beraber olduğu zaman kuş uçabilir. Biri eksik olduğu vakit kuşun uçuşması noksan olur. İkisi birlikte bulunmazsa kuş ölüme terkedilmiş olur.”

Ca’fer anlatıyor: Cüneyd-i Bağdâdî’den işittim, o da Serî es-Sekatî’den işitmiş, naklettiğine göre Serî es-Sekatî şöyle dedi: “Ebrârdan (Allah’ın sevgili ve iyi kullarından) olan kulların kalpleri sonuçlarla (hevâtimla) ilgilenir. “Bizim için sonuç ne olacak?” derler. Mukarrebûndan (Allah’a yakın olan kullardan) olan kulların kalpleri ise öncekilerle (sevâbıkla) ilgilenir. “Allah Teâlâ’dan bizim için önceden ne geçti?” derler.

Bazıları şöyle demiştir: “Kula günahına karşı Allah’tan korkusu kadar yardım edilir.”

İbrahim b. Edhem şöyle der: “Hevâ insanı bozar, hasta eder. Allah korkusu ise şifa olur. Bil ki, korktuğun vakit kalbinden hevâyı zâil eyleyen seni gördüğünü bildiğin Allah Teâlâ’dır.”

وقال بعضهم: الخوف على أنواع: منها الرهبة، ومنها الخشية، ومنها الوجل، ومنها الهيبة؛ فالخوف للمذنبين، والرهبة للعابدين، والخشية للعالمين، والوجل للمحبين، والهيبة للعارفين. وأشد الخوف خوف الهيبة؛ لأنه دائم، فكل ما كان أقرب فإنه أكثر، وخوف الهيبة في وقت، وسائر أنواع الخوف فلها سكون وراحة في وقت دون وقت، إذا ذكرت رحمة الله ونظر منه إليه. فخوف المذنبين من العقوبات، وخوف العابدين خوف نخوات العادات، وخوف العالمين خوف الشرك الخفي من الطاعات، وخوف المحبين خوف فوت اللقاء في الدنيا والعقبى، وخوف العارفين خوف الهيبة والتعظيم.

قال يحيى بن معاذ الرازي: إن الخوف والرجاء للمؤمنين كالجناحين للطير، إذا سقط أحدهما سقط الآخر.

وقال جعفر: سمعت الجنيد يقول: سمعت سري السقطي يقول: قلوب الأبرار معلقة بالخواتيم، يقولون بم' يختم لنا؟ وقلوب المقربين معلقة بالسوابق، يقولون ماذا سبق من الله تعالى لنا؟

وقال بعضهم: ما استعان عبد على ذنبه بمثل الخوف منه تعالى.

وقال إبراهيم بن أدهم: الهوى يُردي، وخوف الله يشفي؛ واعلم أن ما يزيل عن قلبك هواك إذا خفت من تعلم أنه يراك.

Ca'fer anlatıyor: "Havf, kişinin nefsinin kusurlarını ve (hayırdan) geri kalışını görmesinden dolayıdır. Bu durumda kişi nefsinin helak olmasından korkar." Âriflere gelince; onlar Allah'dan korkuları günahları ve kötülüklerinden dolayı değil, azameti ve celâlinden dolayı korkarlar.

- 5 Bazıları -o da Fudayl b. İyâz'dır- şöyle der: "İnsanda doğru bir havf anlayışı olduğu müddetçe havf (korku) recâdan (ümit) daha faziletlidir. Ölüm geldiğinde ise recâ (ümit) havfdan (korku) daha faziletlidir."

- Hâris el-Muhâsibî şöyle demiştir: "Korkan kimsenin alâmeti; cezayı gerektirecek yerlerden firar etmesi, selamette olmayı ümit etmesi, kıyâmet hâlleri ve cehennem ehil zikredildiğinde yerinde duramaması, ondan kurtulmayı umması, çok ağlaması, halvette uzun kalması ve böylece asilerin zikrinden uzak kalmasıdır. Bunun zâhirdeki alâmeti hadiseler karşısında renginin değişmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) şu hadis rivayet edilir: Hz. Peygamber hava bulutlu ve rüzgârlı olduğu zaman yüzünün ren-
10 gi değiştirdi. Bu hâl Hz. Peygamber'de karanlık, deprem anlarında ve güneş ve ay tutulduğunda da olmuştu." ¹ Atâ'dan şu rivayet nakledilir: "Atâ bir gün dostlarıyla oturuyordu. Aralarından bir genç dışarı çıktı. Semada (Gökte) ortaya çıkan bir buluta baktı. Sonra hemen içeri girerek şöyle dedi: Ey Muhammed! Semada bir şeyler oluyor. O hemen dışarıya çıktı ve se-
15 mayaya baktı. Sonra elini başının üzerine koydu. Ağlamaya ve feryat etmeye başladı. Daha sonra şu âyeti okudu: *"Artık vaktaki onu, vadilerine yönelerek gelen bir bulut hâlinde, görmüşlerdi."* ²

Bazıları -o da Cafer b. Süleyman'dır- şöyle der: "Bir defasında Basra'da hava bulutlu ve rüzgârlı oldu. Bunun üzerine halk mescitlere koştu.

1 Bkz. Tirmizî, Da'avât, 49.

2 el-Ahkâf 46/24.

وقال جعفر: الخوف على ما يرى من نفسه من تقصيرها وتخلفها، فيخاف على هلاك نفسه.

فأما العارفون فخافوه لعظمته وجلاله لا خوفا من الذنوب والإساءة.

وقال بعضهم: وهو الفضيل بن عياض: الخوف أفضل من الرجاء ما دام الرجل صحيحا، فإذا نزل به الموت فالرجاء أفضل من الخوف.

وقال الحارث: علامة الخائف الفرار من مواطن العقوبات رجاء السلامة، وشدة الحركة عند ذكر أحوال القيامة، وذكر أهل النار والنجوى له، وكثرة البكاء، وطول الخلوة، حتى يتوحش من ذكر العاصين. وقال: علامة ذلك في الظاهر تغير اللون عند الحوادث كما روي عنه عليه السلام: «أنه كان إذا هاجت الريح تغير لونه ودخل مرة عند الظلمة والزلزلة وعند كسوف الشمس والقمر.»^١ وكما روي عن عطاء [٢٢٣] أنه كان جالسا ذات يوم مع أصحابه، فخرج شاب منهم فنظر إلى سحابة قد نشأت في السماء، فدخل مبادرا فقال: يا محمد قد حدث في السماء حادث، فخرج مبادرا فنظر إليها فوضع يده على أم رأسه، فجعل يبكي ويصيح ويتلو هذه الآية: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضاً مُسْتَقْبِلَ﴾^٢ الآية.

وقال بعضهم: وهو جعفر بن سليمان: هاجت ريح بالبصرة فسعى الناس إلى المساجد،

١ أخرجه الترمذي في الدعوات، ٤٩.

٢ سورة الأحقاف ٤٦/٢٤.

Ben de hâline bakmak için Atâ'ya geldim. Bir de baktım ki, o hücresinde ayakta, eli başının üzerinde, dehşetten gözleri semâya bakakalarak ağlıyor ve şöyle diyordu: Allah'ım, Mevlâm! Ahiret alâmetlerini göreyim diye dünyada kalacağımı zannetmiyordum. Basra'da hava bulutlu ve rüzgârlı olduğunda kendine şöyle derdi ki: Benim yüzümden halka musibetler geliyor. Şayet Ata ölse Basra ehli rahatlar.”

Abdurrahman b. Zeyd şöyle demektedir: “Bulutlar yükseldiği vakit, azabın inme korkusuyla şiddetli korkudan Atâ'nın bânını değiştir ve şöyle derdi: ‘Helak olan helak olmuştur. Böylece sema ile onların arasında engel ortaya çıkmıştır. İşte bu zâhirdeki alâmettir. Aslında bu onun bânındaki alâmetidir. Bazen insan Allah'tan bir şeyler istemeyi veya O'na dua etmeyi ister, fakat aleyhinde hüccet sübut bulmasından Allah'ı mârifetten men edilme korkusuyla bundan kesilir. Böyle hareket etmeye kişiyi ancak kendi indinden çıkardığı zannı hareket ettirir.”

Cüneyd-i Bağdâdî der ki: “Havf (Korku), nefeslerin alıp verme esnasında cezaları (olabileceğini) beklemektir. Korkan kimsenin alâmeti, onu oturan ve vakarlı (ağır başlı) bir kimse olarak görmendir. Nitekim Abdullah b. Mübârek bir şiirinde şöyle der:

Onlar (Korkan kimseler) bineğin üzerine binmiş kimseler gibi vakarlıdırlar

Bir an önce yolculuğu gerçekleştirmeyi ve bitirmeyi isterler.¹

Nitekim bir kimseden şu rivayet edilmiştir: “Bu kimsenin yüzüne tence-
renin karasından bir şey isabet eder ve kızı ona der ki: Ey babacığım! Yüzünde
gördüğüm bu karalık nedir? Bir çılgılık atıp bayılmış olarak yere düşer. Ayl-
dığında elini yüzüne dokunarak ve yüzündeki karalıktan suâl edip şöyle der:
‘Ahirete varmadan önce dünyada Allah'ın yüzümü karartmasından korktum.

¹ Abdullah İbn Mübârek, *Divân*, s. 22.

فأتيت عطاء أنظر ما حاله، فإذا هو قائم في حجرته، ويده على أم رأسه شاخصاً ببصره إلى السماء يبكي ويقول: إلهي وسيدي، لم أكن أظن أن تبقيني حتى تريني إعلام الآخرة! وكانت إذا هاجت الريح بالبصرة يقول لنفسه: هذا من أجلي يصيب القوم، لو مات عطاء لاستراح أهل البصرة.

وقال عبد الرحمن بن زيد: كان إذا ارتفع هذا الغيم لانت بطن عطاء من شدة الخوف مخافة أن ينزل به العذاب، وكان يقول: ما هلك من هلك حتى حيل بينهم وبين السماء. فهذا علامة في الظاهر، وإنما علامته في الباطن فربما يريد أن يسأل الله شيئاً، أو يدعو بدعوة فينقطع عن ذلك، مخافة المنع لمعرفته بثبوت الحجة عليه، ولا يتحرك متحرك إلا ظن أنه مأخوذ عنده.

وقال الجنيد: الخوف توقع العقوبات عند مجاري الأنفاس، وعلامة الخائف أن تراه قاعداً مستوقراً، كأنه ينتظر شيئاً يريده، أو يراد به. كما قال عبدالله بن المبارك، شعر:

مستوقرين على رحل كأنهم ركب يريدون أن يمضوا وينقلعوا^١
وكما روي عن بعضهم أنه أصاب وجهه شيء من سواد القدر
فقلت ابنته: يا أبتاه ما هذا السواد الذي أراه بوجهك؟ فصاح صيحة^{١٥}
خر مغشياً عليه فلما أفاق، ضرب بيده على وجهه، فسئل عن ذلك،
فقال: خفت أن يكون الله سواد وجهي في الدنيا قبل الوصول إلى الآخرة.

١ البيت من بحر البسيط، ينسب لابن المبارك وهو في ديوانه «ط دار اليقين ص ٢٢» على هذا الوجه:
مستوفدين على رحل كأنهم ركب يريدون أن يمضوا وينقلعوا

Vehmimde korkular oluştuğu için kelimeleri söylemekte aciz kalınca, cezanın hemen uygulanacağı korkusu kalbini sardı. Nitekim Zürara b. Ebi Evfâdan rivayet edildiğine göre o: “*Sûra üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür.*”¹ âyetini okudu.’ Sonra yüksek ses çıkarıp sesli nefes aldı.

5 Daha sonra mihraba ölü olarak düştü.

Ey genç! Allah’ın yakalayıp mağlup etmesi, cezalandırması, celâli ve azametinden dolayı oluşan sebepler kalbi heyecanlandığı zamandaki durumda böyledir. O kişi kendisiyle ilgili durumların korkusuyla kalbinde heyecan olur. Bu yüzmeyi iyi bilmeyen bir kimsenin boğulmasına benzer
10 ki, yok olma korkusuyla korkusu şiddetlenir.”

Kalplerin safiyet durumuna göre kişi, âhîret (hâllerinin) müşâhedesini görür. Bu kimseler kalplerinin dini durumu ve kirliliğine göre (ahîret hâllerinin müşâhedesine) bakarlar. Onlar bakma hususunda farklıdır. Bu (nun misali), yanında ticaret yapmak istediği malları bulunan gemiye binen
15 kimse gibidir. Gemide bir delinme meydana geldiğinde onun korkusu şiddetlenir, boğulma durumu ona ayan olduğunda ise yanında bulunan ağır olan şeye bakar, sonra onu (denize) atar ve ümit ettiği şeylerle boğulmaktan kurtulmaya teşebbüs eder. Su ona ulaştığında korkusu daha da çoğalır. Helak olacağını yakînen bilir. Kurtulmak için yanında olup kendisini meşgul
20 eden alakaları ret etmek suretiyle nefsinin hükümsüz kılar. Belirgin olan bu korkunç durumdan kurtulma hileleri hariç kalbinden bütün şeyleri çıkarır. İşte buradaki gibi korku ehlinin korkuları ziyadeliğine göre farklıdır. Hatta bunu aldanma yollarının cesareti olarak da yorumladılar. Böylece ihatâ kalesine ve istikamet pınarına ulaşırlar.

1 el-Müddesir 74/9-8.

فلما ضاقت الكلمة عليه لما قام في وهمه من المخاوف استغرق قلبه خوف
تعجيل النكال. كما روي عن زرارة بن أبي أوفى أنه قرأ: ﴿فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ
فَذَلِكَ يَوْمٌ مِّنْ يَّوْمٍ عَسِيرٍ﴾^١ فشقه شهقة فوقع في المحراب ميتا.

كذلك يا فتى، إذا هاجت أسباب من القلب لسطوات الله تعالى ونقمه وجلاله
وعظمته، وهاج من قلبه خوف تعلقه حتى يكون كالغريق الذي لا يحسن [٢٤]
أن يسبح، قد اشتدت مخاوفه لخوف التلف.

فعلى قدر صفاء القلوب يرى مشاهدة الآخرة، وعلى قدر دينها ودنسها
ينظرون، فهم في النظر متفاوتون، كراكب سفينة معه متاع يريد به التجارة،
فكسر به المركب، فاشتد فزعه، وعاین الغرق، فنظر إلى ما كان معه من شيء
يثقله فرمى به تمسك تعلق بما يرجو أن يخلصه، فلما صار إلى الماء تعاضم
به الخوف، وأيقن بالهلكة، فسخت نفسه برفض ما معه من العلائق التي تشغله
لينجو بنفسه، وزال عن قلبه كل شيء إلا احتيال النجاة من هول ما قد عاین،
فهكذا تفاوت أهل الخوف في الخوف في زيادة، حتى عبروا جسور دواعي
الغرة، ووصلوا إلى حصن الإحاطة، ومنهل الاستقامة.

RECÂ VE ONUNLA İLGİLİ KONULAR

Ebû Bekir İbn Fûrek bir grubun şöyle dediğini anlatır: “Recâ, kalbin Rabbin lutfuna yakınlığıdır.

Başka kimseler: “(Allah tarafından) va'd edilenlerin güzelliği sebebiyle gönlün sevincidir.” demiştirler.

Bir grup ise der ki: “Recâ, gönlün cömertlik, kerem ve iyilikten dolayı harekete geçmesidir.”

Başka kimseler şöyle demişlerdir: “Recâ, Rahman'ın rahmetinin genişliğini, kerem ve ihsânla oluşan ilmin kuvvetini düşünmektir.”

Yine başkaları: “Recâ, (Allah'ın) celâl tecellilerini kemâl gözüyle görmektir.” demişlerdir.

Bazıları der ki: “Recâ, Cevâd ve Vedûd olan Allah'ın cömertliğine güvendir.”

Başkaları da der ki: “Recânın hakkı, Allah Teâlâ'ya hüsn-i zan içerisinde olmaktır. Çünkü recâ, Allah'ın mahlukâtına takdir ettiği ve yazdığı rızıkla ilgili gerçekleşen istektir. Bu, temiz, iyilik (safvet) ve kötülük ehli için de gerçekleşir. Recâ olmadan bunun olması gerçekleşmez. Kulun Recâsını gerçekleşmesi gereken bir durum olarak telakki etmek gerekmez. Aksine kulun recâsı, Allah Teâlâ'ya olan hüsn-i zan şeklinde ve kulu şerden defeden olması, nefesine fayda veren bir istek olmamasıdır. Çünkü velayet ehli kimseler, ihtiyaç duydukları şeylerin hepsinin kendilerine yöneldiğinde bunun onlar için takdir edildiğini ve yazıldığını bilirler. Böylece kendilerine takdir edilen şeylerin gerçekleşmesi için bunlara çok önem vermekten ilimleriyle müstağni olurlar.

Bu durum Allah'ın va'dine muhalefet etmek değildir. O'nun takdirini de nakzetmez. Allah va'dini (yerine getireceğine dair) yemin ettiği hâlde buna nasıl güvenmesinler? Hüsn-i zan faziletlerin recâsı değildir, o recâdan daha faziletlidir.

باب في الرجاء وما يتعلق به

قال أبو بكر: قال قوم: الرجاء قرب القلب من ملاطفة الرب.

وقال آخرون: الرجاء سرور الفؤاد بحسن الوعد.

وقال قوم: الرجاء حركة الصدر للجود والكرم والبر.

وقال آخرون: الرجاء هو النظر إلى سعة رحمة الرحمن، وقوة العلم بالكرم والإحسان.

وقال آخرون: الرجاء رؤية الجلال بعين الكمال.

وقال بعضهم: الرجاء ثقة الجود من الجواد الودود.

وقال آخرون: حق الرجاء أن يكون حسن الظن به تعالى؛ لأن الرجاء الذي هو الطمع تقاض عليه لما قدره من الرزق لخلقه وكتبه هو التقاضي^١ عليه لأهل الصفوة، وقبيح، فلا ينبغي أن يكون بلا رجاء، ولا ينبغي أن يكون رجاء تقاضيا عليه، بل الوجه أن يكون رجاءه حسن الظن به، لا الطمع بمجرد نفعه إلى نفسه، أو يدفع شرا عنه، لأن أهل الولاية قد علموا أنه قد فرغ لهم عن جميع ما احتاجوا إليه، وقدّره وكتبه لهم، فاستغنوا بعلمهم عن تجشم العناء في التقاضي عليه فيما قدره لهم.

وهو ما يخلف مواعده، ولا ينقض تقديره، وكيف لا يثقون به وقد أقسم على مواعده بذلك؟! وليس حسن الظن رجاء فضائل هو أفضل من الرجاء،

Ümit eden (râcî) zaten korkandır. Çünkü bir şeye ümit etmek (recâyı) kaçıracağı düşüncesiyle kişiyi korkuya götürür. Hüsn-i zan böyle değildir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.) Allah'tan haber vererek şöyle buyurmaktadır: *“Ben, kulumun zannı üzereyim artık beni dilediği gibi düşünsün.”*¹ Allah'a
 5 hüsn-i zan beslemek kulda olmayan O'nun bütün sıfatlarının bilmek, hatta bu Allah'ı bilme bilgisi içerisine O'nun sıfatları arasında muhsin, mücemmil, kerim ve rahim gibi sıfatlar da girer.”

Bazıları şöyle demiştir: “Recâ, korkudan kaynaklanan bir hakikattir. Aynı şekilde korku da recâdan kaynaklanır. Korku ve recâ birbirinden ayrılmaz ve biri diğerine galebe çalmaz. Çünkü korkusuz recâ, emin olmak,
 10 recâsız korku ise ümidi kesmektir.”

Bazıları şöyle demiştir: “Ümit etmediğin şeyler hususundaki hâlin ümit ettiğin şeyler karşısındaki hâlinden daha ümitli olsun.” Hz. Mûsâ (a.s) ateş bulmaya çıktığında kendisine peygamberlikle nidâ edildi. Bunu ters okursan şöyle dersin: Korktuğun şeylerden duyduğun korkunun daha fazlasını
 15 korkmadıkların karşısında duy! Zîrâ Allah Teâlâ: *“Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar.”*² buyurarak emn mahallinde korkuya dâvet etmektedir.”

Yahya b. Muaz şöyle der: “Îlâhî! Nasıl recâ sâhibi olmayayım huzûrun-
 20 da, ki ben hiç birşeyi hak etmemişken Sen türlü nimetler içre başlatmışsın yolculuğumu? Hem nasıl korkmayayım Sen dilediğini yapan iken?”

Bazı kimseler der ki: “Allah Teâlâ için amel edenler (Allah Teâlâ'nın işçileri) üç türlüdür: Birincisi babasını sevindirmek için çalışan kişinin ameli,

1 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 19, 21.

2 el-Mü'minûn 23/60.

والراجي لا يكون إلا خائفاً، لأن الراجي للشيء أنه يصل إليه خائف أن سوف يفوته، وليس حسن الظن كذلك، لأن المصطفى ﷺ أخبر عنه تعالى فقال: «أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء.»^١ وحسن الظن [٢٤] بالله هو المعرفة بجميع صفاته من حيث هو، لا من حيث العبد بل هو في علمه بالله تعالى أن من صفاته أنه محسن مجمل كريم رحيم.

وقال بعضهم: الرجاء حقيقة أن يتولد من الخوف، وكذلك الخوف يتولد من الرجاء، فلا يفترقان، ولا يغلب أحدهما الآخر؛ لأن الرجاء بلا خوف أمن، والخوف بلا رجاء قنوط.

وقال بعضهم: كن لما لا ترجو أرجى منك لما ترجو، خرج موسى عليه السلام يقتبس ناراً، فنودي بالنبوة، فإذا قلبت هذا قلت: كن لما لا تخاف أخوف منك مما تخاف. قال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ﴾^٢ ندبهم^٣ إلى الخوف في موطن الأمن.

وعن يحيى بن معاذ قال: إلهي كيف لا أرجوك وقد ابتدأتني بالنعم من غير حق سبق مني، أو كيف لا أخاف وأنت الفعّال لما تريد.

وقال بعضهم: عمّال الله تعالى ثلاثة: فعامل يعمل العمل الولد يتحجب إلى أبيه،

١ أخرجه البخاري في التوحيد، ١٥؛ ومسلم في الذكر، ١٩، ٢١.

٢ سورة المؤمنون ٢٣/٦٠.

٣ وفي الأصل: ندبهما.

ikincisi anlaşılan ücreti elde etmek için çalışan işçinin ameli ve üçüncüsü de efendisinin cezalandırmasından korkan kölenin amelidir. Gücünüz nispetinde ister babalarını seven çocuklar, ister ecir bekleyerek çalışan kimseler veya efendisinden korkarak çalışan kullar gibi olunuz. Durumunuza göre yapın.”

Başka bir kimse şöyle demektedir: Cüneyd’in şöyle dediğini işittim: “Recâ Allah’a olan tâate teşvik eder ve tâati istekle yaptırır. Korku ise kulu Allah’a karşı ma’siyetten uzaklaştırır. Kul ile ma’siyet arasına girererek ma’siyete engel olur. Recâ ile korku aslında (Allah’ın) bize iki mevhibe(si)dir.

وعامل كالأجير يعمل رغبة في الأجرة المشتركة، وعامل يعمل كعبد يعمل
 لخوف عقوبة سيده؛ فإن استطعتم أن تكونوا كالأولاد المتحبين، أو الأجراء
 الراغبين، أو العبيد الخائفين فافعلوا.

وقال آخر: سمعت الجنيد يقول: الرجاء يحضُّ على طاعته تعالى ويُنشِّط
 لها، والخوف يقبض عن معاصي الله تعالى ويحول فيما بين العبد وبينها؛ وهما
 حالتان موهبتان لنا في الأصل.

MÂRİFET, MÂNASI VE YAKÎN

Müellif Ebû Bekir İbn Fûrek şöyle der: “Mârifet konusunda daha önce konuşmuştuk. Yakîn ise mârifetin bir cüzüdür.” İnsanlar yakînin mânası hususundaki (görüşlerini farklı) ibarelerle ifade etmişlerdir:

5 Onlardan birisi (Cüneyd-i Bağdâdî): “Yakîn, gaybın (gizli şeylerin) müşâhedesinde şüpheyi kaldırmaktır.” demiştir.

Hâris el-Muhâsibî'ye yakînin mânası suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Yakîn, Allah'ı bilme ve O'nunla ilgili haberlerin bilgisidir.”

Başka birisi şöyle demiştir: “Yakîn, âriflerin Allah Teâlâ'ya olan mârifetinin istikrarıdır.”

Başka bir taife şöyle demiştir: “Yakîn, istibânedir. (apaçık olmak)” Müellif der ki: “Bu hatalı bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ'yı yakîni olarak bil-
dim, denir fakat Allah ben apaçık gördüm, söylenmez. Bunun üzerine ona ‘Hakk'ın isabetinde doğru görüş nedir?’ denildiğinde, o şöyle dedi: Hz. Pey-
gamber'den (s.a.) rivayet edilen bir haberde O şöyle buyurmuştur: “*Yakîn tasdiktir.*”¹

Bazı kimseler şöyle demiştir: “Yakîn, kalplerin basiretiyle gaybî (gizli) şeylerin müşâhedesidir.”

Biri şöyle demiştir: “Yakîn, iman kudretiyle gözün (ıyânın) görmesidir.”

20 Birisi şöyle demiştir: “Yakîn, ters-yüz olmayan ve zâil olmayan ilmin kalbe yerleşmesi, değişmeyen ve başkalaşmayan hakikatin tercihidir.”

Hâris el-Muhâsibî'ye: “İnsanlar yakîn derecelerini ne ile artırırlar?” diye suâl edildiğinde o şöyle cevap vermiştir: “Yakînin kendisinden ortaya çıktığı kalbî mârifete sarılmakla. Bundan dolayı bir hadisinde Nebi (s.a.) şöyle buyur-
muştur: “*Ümmetim hakkında en çok korktuğum husus yakînin azalmasıdır.*”²
Sonra Hz.İsa'nın (a.s.) suyun üzerinde yürümesinden haber verirken şöyle bu-
yurmuştur: “*Hz. İsa'nın yakîni biraz daha artsaydı havada yürüyecekti.*”³

1 Buhârî, İmân, 1.

2 Buhârî, *et-Târibu'l-kebir*, V, 264; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 401 (h. no: 8864); Beyhakî, *Şu'abu'l-imân*, I, 63; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 107. Râvilerinin sika olduğunu belirtilmiştir.

3 Deylemî, *el-Firdevs*, III, 370.

باب الكلام في المعرفة ومعناها واليقين

قال أبو بكر: قد تكلمنا فيما تقدم في المعرفة، واليقين جزء من المعرفة، وقد عبر الناس عن معناه بعبارات:

فمنهم من قال: اليقين ارتفاع الريب في مشهد الغيب.

وسئل الحارث عن معنى اليقين وقال: ما في العلم بالله وأخباره.

وقال آخر: اليقين استقرار معرفة العارفين بالله تعالى.

وقالت طائفة أخرى: اليقين هو الاستبانة. قال: وذلك خطأ، لأنه يقال: تيقنت

بالله تعالى، ولا يقال: استبنت بالله تعالى. ف قيل له: ما القول الذي فيه السلامة بإصابة

الحق فقال: ما روي عن النبي ﷺ أنه قال: «اليقين هو التصديق»^١

وقال بعضهم: اليقين مشاهدة الغيوب بأبصار القلوب.

وقال: اليقين رؤية العيان بقدرة الإيمان.

وقال بعضهم: اليقين استفراغ العلم الذي لا ينقلب ولا يزول، وإيثار الحقيقة

الذي لا يتغير ولا يحول.

وسئل الحارث [٢٥] ف قيل: بم^٢ يتزايد الناس في اليقين؟ فقال: بلزوم القلب

المعرفة التي يتولد عنها اليقين ومنه قول النبي ﷺ: «أخوف ما أخاف على أمتي

ضعف اليقين^٣ ثم قال ﷺ: «لما خبر عن عيسى عليه السلام لما كان يمشي على الماء فقال:

لو زاد يقينا لمشي في الهواء.»^٤

١ أخرجه البخاري في الإيمان، ١.

٢ في الأصل: بما.

٣ أخرجه البخاري في التاريخ الكبير، ٢٦٤/٥؛ والطبراني في معجم الأوسط، ٤٠١/٩؛ والبيهقي في شعب الإيمان، ٣٢/١؛ وأورده الهيثمي في مجمع الزوائد، ١٠٧/١. وقال رجاله رجال الثقات.

٤ أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الاصول، ١٧٠/٣.

Hâris el-Muhâsibî'ye yakîn hâlini zayıflatan şeyin ne olduğu suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Şüpheli ameller, insanın kendisini ilgilendirmeyen şeylerin içine girmesi, yeme-içme, giyim-kuşam, süslenme ve zinet hususunda tutku (şehvet) yakîn hâlini zayıflatır. Nitekim bir haberde şöyle nakledilmiştir: “*Şehvet (bir şeye aşırı tutku) yakîn hâlini zayıflatır.*”¹ Bu durum, giyim, çok yeme (şişmanlık) gibi bir hâlden bir hâle giren insanın hâlidir. Gidişatı bununla ön plana çıkar ve kalbi onunla meşgul olur. Böylece kalbin (Allah'la oması gereken) meşguliyet azlığından ve (yeme içme vb. şeyler için) parmakların işaretiyle yakîni zayıflar.”

Katâde'den nakledildiğine göre Lokman Hekim oğluna şöyle demiştir: “Oğlum! Kulluk, kerih görülen şeylere sabır ve yakîn hâlinin güzel olmasıdır. Her amelin kemâli vardır, kulluğun kemâli de yakîndir.”

Cüneyd-i Bağdâdî'ye yakîn hâlinin alâmetleri sorulduğunda o şöyle demiştir: “Allah'ın senin için tekeffül ettiği rızık hususunda ihtimamın azlığıdır.”

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye yakînden suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “O (yakîn) Allah Teâlâ'dır.”

Cafer b. Muhammed 'Bir şeyin en azı ve en çok olanı nedir? denildiğinde şöyle demiştir: “Bir şeyin en az olanı yakîn, en çoğu ise şüphedir.”

Nurî'ye yakîn hâlinin sıfatı sorulduğunda o şöyle demiştir: “Yokluk durumunda sükûnet, varlık hâlinde kendisini başkasına tercih etmektir.”

Huldî, Hz. Ali'nin (r.a.) “Perde kaldırılısaydı yakînim artmazdı.” sözü üzerine; “Bilakis yakîni artardı; ilim, iyân (gözle görmek) gibi değildir. Bu sözle asıl işâret ettiği, yakînin iyân gibi olduğudur.” demiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.*”² Hz. İbrâhim (a.s) Melekût âlemini gördüğünde yakînen bilenlerden [mûkînîn] oldu.”

1 Kaynaklarda bulamadık.

2 el-En'âm 6/75.

وسئل الحارث فقيل: ما الذي يوهن اليقين؟ فقال: أعمال الريب، والدخول فيما لا يعني، والشهوة في الحلق والملبس والمذهب والحلية، كما قيل في الخبر: «الشهوة تضعف اليقين»^١ وذلك كالرجل الذي يدخل في حال من الأحوال كاللباس والشيع والمذهب يشهر به، ويشغل قلبه به، فيضعف يقينه؛ لقلة اشتغال القلب وإشارة الأصابع.

وعن قتادة: قال لقمان لابنه: يا بني إنَّ العبادة الصبر على المكاره، وحسن اليقين، وإن لكل عمل كمالاً، وكمال العبادة اليقين.

وسئل الجنيد عن علامة اليقين فقال: قلة الاهتمام بما تكفل لك من الرزق.

وسئل سهل بن عبد الله التستري عن اليقين، فقال: هو الله تعالى.

وقيل لجعفر بن محمد: ما أقل شيء، وما أكثره؟ فقال: أما أقل شيء فهو اليقين، وأما أكثر الشيء فهو الشك.

وسئل النوري عن نعت اليقين فقال: السكون عند العدم، والإيثار عند الوجود.

قال الخلدي في قول عليّ عليه السلام "لو كشف الغطاء ما ازدادت يقينا": بل كان يزداد يقينا، ليس العلم كالعيان، أشار أن اليقين هو كالعيان. ولذلك قال تعالى:

﴿وكذلك نرى إبراهيم ملكوت السماوات والأرض وليكون من الموقنين﴾^٢ لما رأى الملكوت وعاین.

١ لم نعثر على تخریج له.

٢ سورة الأنعام ٦/٧٥.

ALLAH'A HÜSN-İ ZAN İÇERİSİNDE OLMAK

Müellif Ebû Bekir İbn Fûrek şöyle der: “Bu konuda aslanan kulun Allah Teâlâ'nın rahmet, kerem, cömertlik sıfatlarına, (nefsine) itimat ve güven olmadan O'na hüsn-i zan içerisinde olmasıdır. Bununla ilgili kendine itimat eden, nefesine güvenen ve amelinde tembellik yapanlar hakkındaki kıssada Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Rabbınız hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti.*”¹

Hiz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen bir haberde O şöyle bir buyurmaktadır: “*Ben, kulumun zannı üzereyim artık beni dilediği gibi düşünsün.*”²

Hasan el-Basrî'ye, filan kimse ben Allah'a hüsn-i zan üzereyim dediği söylendiğinde o şöyle demiştir: “O kimse yalan söylüyor, eğer Allah'a hüsn-i zan üzere olmuş olsaydı, ameli güzel olurdu. Kul, kendisi olarak Rabb'ine dönüp nefsinin kusurlarına baktığı ve onları terk et gayret içinde olduğunda medh edilen hüsn-i zan içinde olur. O kimsenin, aldanma nedenleri ona müptela olup gaflet sebepleri sardığı, hevâ ve şehvetine daldığında, ‘Ben Allah'a hüsn-i zan üzereyim.’ demesi işte bu zemmedilen bir durumdur.”

Bazıları şöyle der: “Nefsine olan töhmetine göre, güvenin Rabbine olsun. Kul, tuzağından emin olunmayan ve O'nun rahmetinden ümit kesmeyen nefsinin itham ederek Rabbine güven içerisinde olması gerekir.”

Hiz. Peygamber (s.a.) duasında: “*(Allah'im) tuzağından beni emin kılma, rahmetinden de ümidimi kesme.*”³ buyurmaktadır.

1 el-Fussilet 41/23.

2 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 19, 21.

3 Bu rivayeti hadis kaynaklarında bulamadık.

باب الكلام في حسن الظن بالله تعالى

قال أبو بكر: الأصل في ذلك أن يكون العبد حسن الظن بالله تعالى، بما هو عليه من صفات الرحمة والكرم والجود، غير معتمد على ذلك ولا آمن فيه، وذلك أنه تعالى قال في قصة من اعتمد ذلك، وآمن نفسه، وقصر في عمله ﴿وذلكم ظنكم الذي ظننتم بربكم أرداكم﴾^١ الآية.

وروي في الخبر عنه عليه السلام أنه قال: «أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء»^٢ وقيل للحسن: إن فلاناً يقول: أنا حسن الظن بالله تعالى، فقال: كذب، لو حسن ظنه بالله تعالى لحسن عمله، وإذا رجع العبد إليه تعالى من حيث هو، مع نظره إلى تقصير نفسه، واجتهاده في تركه كان في حسن ظنه محموداً، وإذا [٢٥٥] استلبته دواعي الغرّة، واختطفته أسباب الغفلة، وانهمك في هواه وشهوته، ويقول: أنا حسن الظن بالله فهو مذموم.

وقال بعضهم: ليكن ثقتك بربك على حسب تهمتك لنفسك، فالواجب أن يكون العبد واثقاً بربه، متّهماً لنفسه، غير آمن من مكره، ولا آيس من رحمته.

قال النبي صلى الله عليه وسلم في دعائه: «ولا تؤمّنني من مكرك، ولا تؤيسني من رحمتك»^٣

١ سورة فصلت ٤١/٢٣.

٢ أخرجه البخاري في التوحيد، ١٥؛ ومسلم في الذكر، ١٩، ٢١.

٣ لم نعر على تخريج له.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Ziyana (Hüsrana) uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.*”¹ “*Sapıtmışlardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümidini keser.*”²

Allah'a hüsn-i zannı nihayete erdiren kimse O'nun rahmetinden ümit keserek günahlara alışır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmaktadır: “*Gerçekten akıllı kişi, nefsi hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır.*”³

Bilmiş ol ki, Allah'a hüsn-i zan içerisinde olmak recâ hâlinin kuvvetiyle ilgilidir. Çünkü kulun recâsı tamam olduğunda zan güzel olmaktadır. Hadis-i kudsîde: “*Ben, kulumun zannı üzereyim artık beni dilediği gibi düşünsün.*”⁴ şeklindeki Allah'ın sözüne gelince, burada melik kulluğa değil, ubûdiyyet ile gerçekleşen kulluğa işaret edilmiştir. Bu hususiyetleri Allah, kişinin nefsi değil, muhtelif âyet ve haberlerde ancak mü'minlere izafe etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Muhakkak ki Benim kullarım üzerinde senin bir sultan (gücün, yaptırımın) yoktur.*”⁵ “*(Bu,) Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkları bir pınardır.*”⁶

Âyetlerde Allah Teâlâ, tâatında ihlâslı olan velilerini kastetmiştir. O'na tâatte, ibadette kusurlu ve Allah'tan beklenti olan kimseye gelince, bu durumda olan kimse ‘Ben Allah'a hüsn-i zan üzereyim’ der. Bu husus, kulu bir şeye has kılma yönüyle onların vâfettikleri şeylerin cümlesinden değildir. Bu yüzden kul aldanmaya düşmemesi gerekir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.) ‘Beni zan etsin (düşünsün)’ demiştir. Ahmak bir şeye itimat eder, (bunun yanında) Allah'tan beklenti içerisinde olur.

1 el-A'raf 7/99.

2 el-Hicr 15/56.

3 Tirmizi, Sıfatü'l-Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühed, 31; Ahmed b. Hanbel, IV, 124; Hâkim, el-Müstedrek, I, 57; Beyhâkî, Sünenü'l-kübrâ, III, 522.

4 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 19, 21.

5 el-Hicr 15/42.

6 el-İnsân 76/6.

وقال تعالى ﴿فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾^١ وقال (تعالى): ﴿وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ﴾^٢

فمن انتهى حُسْن ظنه بالله تعالى إلى أن يعاود الذنب اتِّكالاً على رحمته تعالى فهو كما قال ﷺ: «الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ».^٣

واعلم أن حُسْن الظن به تعالى لقوة الرجاء، لأنه إذا تم رجاءه حُسْن ظنُّه، فأما قوله تعالى: «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي.»^٤ فإنما أشار إلى عبد العبودية، لا إلى عبد الملك، فإنه لا يضيف إلى نفسه بهذه الخصوصية إلا المؤمنون في سائر الآي والأخبار؛ لقوله تعالى: ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾^٥ وقال تعالى: ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ﴾^٦

وإنما أراد بذلك أولياءه المخلصين في طاعته، فأما المقصّر في الطاعة والعبادة المتمني على الله إذا قال: "أنا حَسَنُ الظن به تعالى" فليس من جملة ما وصفهم بأنّه عبده على التخصيص، فذلك لا يجب أن يقع الاغترار به، وإنما قال: فليظن بي، والأحقق يعتمد ويتمنى على الله،

١ سورة الأعراف ٧/٩٩.

٢ سورة الحجر ١٥/٥٦.

٣ أخرجه الترمذي في صفة القيامة، ٢٥؛ وابن ماجه في الزهد، ٣١؛ وأحمد في مسنده، ٤/١٢٤؛ والحاكم في المستدرک، ١/٥٧.

٤ أخرجه البخاري في التوحيد، ١٥؛ ومسلم في الذكر، ١٩، ٢١.

٥ سورة الحجر ١٥/٤٢.

٦ سورة الإنسان ٦/٧٦.

Kim Allah'ın emanına itimad ederse, Hz. Peygamber'in (s.a.) hadisindeki *'dilediği şeyleri'* ifadesinde belirttiği gibi seçtiği kulları olarak vasıflarını açıkladığı muhlis ve seçkin kulları içerisine girer. Hadiste ihtisas (bir şeye has kılma, kastetme) ve Hz. Peygamber'in *'Artık beni dilediği gibi düşünsün!'*"¹ ifadesinde terhîb (sevdirme) ve terğîb (korkutma) vardır. Yani afv, rahmet ve keremden benim hakkımda dilediğini zannetsin. Çünkü ben buna layığım. Bir şeyler vermek ne benden bir şey eksiltir, ne de vermemekte bana bir zarar verir. Ne ibadetler bana bir fazlalık sağlar, ne de mâsiyetler bana bir kusur meydana getirir. Böylece bunların Allah'a hüsn-i hususunda zikrettiklerimiz yöne (veche) hamledilmesi ortaya çıktı.

1 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 19, 21.

ومن يعتمد على الأمن كان كما قال: ﷺ: "ما شاء" في صفة المخلصين
 المجدين، الذين اتضح^١ وصفهم بأنهم عبيده على الاصطفاء وفي الاختصاص،
 وفي قوله: «فليظنَّ بي ما شاء»^٢ ترغيب وترهيب، أي: فليظن بي ما شاء من
 عفو ورحمة وكرم، فإني أهل لذلك، لا ينقصني عطاء، ولا يضرني منع، ولا
 يزيدني عبادة، ولا يشينني معصية، فبان بأنه محمول على الوجه الذي ذكرناه
 ه في حسن الظن به.

١ في الأصل تضح.

٢ أخرجه البخاري في التوحيد، ١٥؛ ومسلم في الذكر، ١٩، ٢١.

MURÂKABE VE MÜŞÂHEDE

Bu konuda aslolan Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: *"Allah her şeyi gözetmektedir."*¹ Hz. Peygamber'e (s.a.) Cibril'in (a.s.) ihsândan sorduğunda: *"Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; eğer sen O'nu görmesen de O seni görmektedir"* hadisi de bu konuda asıldır.² Murâkib, insanın bütün hâllerinde, sükûn ve hareket durumlarında ona nazar (bakan, gören) edicinin ortaya çıkmasıdır. Böylece o, O'nun tarafından görüldüğü ve işitildiğini bilir. O'na hiçbir şeyin gizli kalmaz

Yusuf b. Hasan'ın şöyle dediği rivayet edilir: Zünnûn el-Mısırî'nin yanından ayrılırken bana (bir şeyler) tavsiye etmesini söyledim. O da şöyle dedi: "Bir işe başlamadan senin nazarından önce Allah'ın sana nazarına, senin amelinden önce O'nun sana olan ilmine bak." Sonra şunu anlattı: Allah, Mûsâ'ya (a.s.) vahy ettiğinde şöyle buyurdu: "(Ey Mûsâ) İsrâiloğullarına de ki: Konuştuğunuz vakit benim sizi işiten olduğumu hatırlayın, hareket ettiğiniz vakit benim sizi gören olduğumu hatırlayın, sükûnet hâlinde olduğunuzda benim sizin hakkınızdaki ilmimi hatırlayın. Bir şeye azmettiğiniz vakit biliniz ki ben azmettiğiniz şeyi azmetmeden evvel bilenim."³

Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."*⁴ "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır."⁵ Bazı te'vil ehli kimseler bu âyetin mânasının 'kendisine hiçbir şey gizli olmayan Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler' şeklinde olduğunu demişlerdir. Bundan dolayı bazıları şöyle demiştir: "Allah'ın sana olan yakınlığı ve sana olan ilmi miktarı kadar O'ndan hayâ (istihyâ) et. O'nun sana olan kudreti miktarı kadar O'ndan kork."

1 el-Ahzâb 33/52.

2 Buhârî, İmân, 19; Müslim, İmân, 1.

3 Hz. Mûsâ'ya (a.s.) ilgili bu Rabbânî habere hadis kaynaklarında rastlayamadık.

4 el-İsrâ 17/36.

5 er-Rahmân 55/46.

باب الكلام في معنى المراقبة والمشاهدة

الأصل في ذلك قوله تعالى: ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا﴾^١ وقوله ﷺ لما سأله جبريل عليه السلام عن الإحسان فقال: «أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك»^٢ والمراقب أبدا ناظر إليه في جميع أحواله، وسكناته وحركاته، يعلم أنه بمراى منه [٢٦]^٣ ومَسْمَع، لا يخفى عليه منه شيء. ٥

وحكي عن يوسف بن الحسن قال: قلت لذي النون المصري -لما أردت أن أفارقه-: أوصني فقال: انظر أن لا تدخل في الأمر إلا وتذكر نظر الله إليك قبل نظرك، وعلمه بك قبل علمك. فقال: إن الله تعالى أوحى إلى موسى عليه السلام فقال: قل لبني إسرائيل: إذا تكلمتم فاذكروا سمعي، وإذا تحركتم فاذكروا رؤيتي لكم، وإذا سكتتم فاذكروا علمي بكم، وإذا هممتم فاعلموا أنني عالم بما تهتمون به قبل أن تهتموا.^٤ ١٠

فقد قال الله تعالى: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ﴾^٥ الآية. وقال: ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ﴾^٦ ذكر بعض أهل التأويل أن معناه من خاف بربه منه، وأنه بحيث لا يخفى عليه منه شيء، ولذلك قال بعضهم: استحي من الله تعالى على قدر قربه منك، وعلمه بك، وخَفُّهُ على قدر قدرته عليك. ١٥

١ سورة الأحزاب ٣٣/٥٢.

٢ أخرجه البخاري في الإيمان، ١٩؛ ومسلم في الإيمان، ١.

٣ لم نعثر في كتب الحديث على أثر لهذا الخبر الرباني مع موسى، ولعله من الإسرائيلية. المحققان.

٤ سورة الإسراء ١٧/٣٦.

٥ سورة الرحمن ٥٥/٤٦.

Bazılarının şöyle dediği rivayet edilir: “Yazdığım dört bin hadisin tamamına baktım, sonra onlardan dört yüzünü seçtim, daha sonra onlardan kırkına döndüm, en sonunda dördüne döndüğümde hepsinde şu mânayı buldum: *“Kalacağın vakit kadar dünya için hazırlık yap, kalacağın vakit kadar ahrete hazırlan, Allah’a olan ihtiyacın kadar O’na itaat et, Allah’a olan yakınlığın kadar O’ndan hayâ et. Kim O’nu Rabbi olduğunu bilse, bir şey setr etmek (örtmek, kapatmak) isteyen ne O’dan bir şey setretilir, ne de O’dan bir şey gizlemek isteyen gizleyebilir. Uyanık ve nefesine (bu hakikatleri) hatırlatıcı ol.”*

Ebû Zeyd’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Sen Allah Teâlâ’yı tanımasan da O seni tanır, sen O’na ulaşmasan da O sana ulaşır, sen O’ndan gâib ve gâfil (habersiz) olsan da O senden gâib ve gâfil olmaz.” Nitekim âyet-i kerîmelerde: Allah Teâlâ *“Biz, yarattığımızdan habersiz değiliz.”*¹ *“(Çünkü) biz (onlardan hiç bir zaman) gâib değildik”*² buyurmaktadır. Rabbi’ni murâkabe eden kimse, nefisini muhasebe eder ve Allah Teâlâ’nın celâlına (ululuğuna) ve azametina nazar eder. Böylece o kimse, Allah Teâlâ’ya yakın olması ve murâkabesi vesilesiyle O’nun ilmine varis olur. Kişinin murâkabe hâli onu Allah’a olan heybeti ve tazimi meydana getirir. Yine bu hâl onda O’nun yasaklarından sakınmayı ve O’na boyun eğmeyi tevarüs ettirir.”

Yahyâ b. Muâz er-Râzî’nin şöyle dediği rivayet edilir: “Mü’min, iğneli koyun gibidir. Yani karnında iğne olan koyun gibidir. Çünkü karnındaki iğneyle koyunun yediği yemi onu etli ve yağlı olmaz. Mü’min de Mevlâsını murâkabe etmesi ve efendisini büyük bilmesi yönüyle böyledir. Bu, engelleyecek bir mani olmayan başıboş aslanın gelmesine benzer ki, aslan her an avını kapmayı bekler. Kul için durma ve bir rahatlama anı yoktur. Çünkü Mevlâsının nazarı onu meşgul etmekte ve kalbinde O’nun heybeti yenilenmektedir.”

1 el-Mü’minûn 23/17.

2 el-A’râf 7/7.

ويُحكى عن بعضهم، قال: أخذت من جملة ما كتبت أربعة آلاف^١ حديث، ثم اختصرت منها أربع مائة حديث، ثم رجعت منها إلى أربعين، ثم رجعت إلى أربعة فوجدت معاني ذلك كله فيه وذلك: استعدّ للدينا قدر بقائك فيها، واستعد للآخرة قدر مكثك فيها، وأطع الله قدر حاجتك إليه واستحي الله قدر قربك منه، ومن علم أنه من ربه بحيث لا يستره عنه ساتر، ولا يواريه دونه مواري، كان متيقظاً متذكراً لنفسه.

وحكي عن أبي زيد قال: إن لم تعرفه فقد عرفك، وإن لم تصل إليه فقد وصل إليك، وإن غبت وغفلت عنه فليس عنك غائبا ولا غافلا، قال تعالى: ﴿وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ﴾^٢ وقال تعالى: ﴿وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ﴾^٣ فالمراقب لربه محاسبٌ لنفسه، ناظر إلى جلاله وعظمته، فيورثه علمه بقربه تعالى مراقبته، ويورثه مراقبته له الهيبة منه، والتعظيم له، ويورثه ذلك الانزجار عن نواهيه، والانقياد له.

وحكي عن يحيى بن معاذ الرازي قال: المؤمن كالشاة المأبورة - يعني التي في جوفها إبرة - فإنها لا تسمُن بالعلف، كذلك المؤمن بمراقبته لمولاه، وهيئته لسيده، وهو كمن بحضرته أسد مخلي، لا يمنعه منه مانع ينتظر كل ساعة أن يختطفه، فليس له قرار ولا راحة؛ لاشتغاله بنظره إلى مولاه، [٢٦٦] وتجدد هيئته منه في قلبه.

١ وفي الأصل الف.

٢ سورة المؤمنون ١٧/٢٣.

٣ سورة الأعراف ٧/٧.

Müşâhede hâline gelince, o murâkabe hâlinin mirasıdır, sonucudur. Bu, hükmünü her şeye geçiren ve her şeyin sahibi olanı (Allah'ı) bilmede, sıfatlarında her türlü kir ve pisliklerden, ağyâr ve zıtlıklardan kurtulan kalplerin ilâhî sırların nurları müşâhedesini ve gayb olan şeylerin mükâşefesidir. Bu

5 latif bir hâldir. Şöyle diyen kimsenin şu sözü buna işaret etmektedir: “Sanki Rabbimin arşına açık şekilde bakar gibiyim. Yine sanki ben, mârifet hâlinin saflığı, yakînin artması ve bu hâlin tahakkuk etmesiyle gayb olan şeylere şahadet âlemi gibi bakar gibiyim. Çünkü bu hâlde kendisinde Hak Teâlâ'ya yaklaşma letâifleri, sadrının (kalbinin) hakikatlere açılma fâideleri ve kal-

10 binin nurlanması hâli bulunmaktadır. Hatta bu kimse şöyle diyen kimse gibi olur: Sanki o gayb âlemine incecik bir perdenin arkasından bakar gibidir. Bu hâlde gafletler ondan zail olmuş ve gözüne gaib olan hikmetler kalbine dolmuştur. Sanki o bu hâli müşâhede etmiş olur.”

فأما المشاهدة فإنها ميراث المراقبة، وتلك مشاهدة القلوب، ومكاشفة الغيوب بأنوار الأسرار، في مطالعة الملك الجبّار، عند صفائه من الأدناس والأقذار، وخلوصهم من الأغيار والأضداد، وتلك حالة لطيفة أشار إليها القائل في قوله: كأني أنظر إلى عرش ربي، بارزا وكأني من صفاء المعرفة، وزيادة اليقين، والتحقيق بالحال، حتى يصير الغيب له كالمشاهدة، لما وجد من لطائف التقريب منه تعالى، وفوائد الشرح لصدره، والتنوير لقلبه، حتى يكون كما قال القائل: كأنه ينظر إلى الغيب من وراء ستر رقيق، زالت عنه الغفلات، واستولى على قلبه حكم ما غاب عن عينه، كأنه له مُشاهد.

İLME'L-YAKÎN, AYNE'L-YAKÎN VE HAKKA'L-YAKÎN

Bil ki, Allah Teâlâ Kitab-ı Kerîm'inin muhtelif yerlerinde üç türlü yakîn-den bahsetmiştir: İlme'l-yakîn, aynel-yakîn ve hakka'l-yakîn.

Nebî (s.a.) de: “*Allah'tan [dünya ve âhirette] afı, afiyet ve yakîn isteyin*”
5 buyurmaktadır.¹ Bir başka hadis-i şerifte de: “*Allah, kardeşim İsa'ya (a.s.) rahmet etsin yakîni biraz daha artsaydı gökyüzünde (havada)*”² *yürüyecekti*”³, buyurulmaktadır. Bu hâl bazı ilim ehline göre Hz. İsâ'nın (a.s) (göğ) urûcuna işarettir. Hadiste geçen yakîni biraz daha artsaydı ifadesi ise, zaten var olan yakînin artmasıdır.

10 Yakînin mânasının aslı, mükâşefedir⁴ ve üç şekilde olur:

1-Kıyamet gününde hakikatin gözlerle açıkça görülmesidir (mükâşefesidir).

2-Kalplerin dünyada iman hakikatlerini görmesidir (mükâşefesidir).

3-Peygamberlerin mu'cizeleri, velilerin kerametleri ve onlara olan mânevî icabat ile kudret-i ilâhiyyeyi gösteren delillerin görülmesidir (mükâşefesidir) Yakîn derecesinin artmasında nihayet yoktur. İnsanlar dini anladıkça ve dinde derin anlayış sahibi oldukça yakînleri daha da artacaktır.

Yakîn, bütün hâllerin aslı ve nihayetidir. Hâllerin hepsi onunla nihayete
erer. İnsanların düşüncelerindeki yakînin son noktası; düşüncelerinde taar-
ruzun, töhmet ve ithamların izâlesi ile birlikte Yüce Allah'a olan temiz nazar
ve kalplerin müşâhedeyle bütün şek ve şüphelerin izâle edilmesiyle gayba
20 olan tasdik gerçeğesidir.

1 Tirmizî, Da'avât, 93; Ahmed b. Hanbel, I, 209; V, 231, 235.

2 Hevâ kelimesi *İbâne*'nin aslında hemzeli değil, ya harfiyle yazılmıştır.

3 Hakim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, III, 170; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 370.

4 Mükâşefe lugatta “bir şeyin örtüsünün ve gizleyicisinin kaldırılması, bir işin açıklanması, ortaya çıkarılması” anlamına gelir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, IX, 300; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 235. Kur'an'da türevleriyle 20 defa geçmektedir. Keşfin vahiyle benzerlik arzemesiyle ilgili olarak bkz. Abdülğaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, s. 87-88. Tasavvuf'ta ise, “gizli şeyleri meydana çıkarmaya delâlet eden en geniş istilâhtır.” D. B. Macdonald, “Keşif”, *İA*, VI, 600; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu elfâzı's-süfiyye*, 242.

باب الكلام في معنى علم اليقين وعين اليقين وحق اليقين

اعلم أن الله تعالى ذكر في كتابه اليقين في مواضع على ثلاثة أوجه: علم اليقين وعين اليقين وحق اليقين.

وقال ﷺ: «سلوا الله العفو والعافية واليقين»^١ وقال ﷺ: «رحم الله أخي عيسى، لو ازداد يقينا لمشى في الهواء»^٢

وهذا عند بعض أهل العلم إشارة إلى عروجه، وأن يقينه كان زائدا على يقينه.

وأصل معنى اليقين هو المكاشفة وذلك يكون على ثلاثة أوجه:

منها مكاشفة العيان بالأبصار يوم القيامة.

ومنها مكاشفة القلوب بحقائق الإيمان في الدنيا.

والثالثة مكاشفة الآيات بإظهار القدرة بالمعجزات للأنبياء، والكرامات للأولياء والإجابات

وليس لزيادات اليقين نهاية، كلما تفهموا وتفقهوا في الدين ازدادوا يقينا على يقين.

واليقين أصل جميع الأحوال، وإليه تنتهي جميع الأحوال، ونهاية اليقين على الأفكار تحقيق التصديق بالغيب بإزالة كل شك وريب، بمشاهدة القلوب بصفاء النظر إليه تعالى، مع إزالة التعرض، ومعارضة التهم.

١ أخرجه الترمذي في الدعوات، ٩٣؛ وأحمد في مسنده، ٢٠٩/١، ٢٣١/٥، ٢٣٥.

٢ وفي متن الإبانة الهوى. أخرجه الحكيم الترمذي في نوادر الاصول، ١٧٠/٣.

Bazıları şöyle demiştir: “Kul, arştan arza kadar Allah ile kendi arasındaki sebepleri ortadan kaldırmadıkça ve Allah’ı O’nun dışındaki her şeye tercih etmedikçe yakîne müstahak olamaz.”

Yine bazıları şöyle demiştir: “Kul Allah’ın kendisine olan taksimine rızâ gösterdiğinde, yakîn onda tekâmül etmiş olur. Kulda yakîn hâli gerçekleşince bir yakîn hâlinde başka bir yakîne girer ve nihayet yakîn onun vatanı olur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Yakin sahipleri için yeryüzünde âyetler vardır.”*¹

Nurî’ye “Yakîn nedir? diye sorulduğunda: “Yakîn müşâhededir.” demiştir.

Bazıları şöyle der: “İlme’l-yakîn, göz, fikir ve nazarla (bakarak araştırmayla) elde edilen şeydir.”

Ayne’l-yakîn, gözle görmek neticesinde hâsıl olan ilimdir.

Hakka’l-yakîn ise, bu ikisinin (ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn) bir araya gelmesi ile elde edilir.

Bir kimse nazar hâlinde olduğunu bildiğinde, bu hâl ilme’l-yakîndir. Sâdık bir kimse mucizelerle ondan haber verdiğinde ise, Allah Teâlâ’nın murâd ettiği gibi onun nazar etmesi (bakması) işte bu ayne’l-yakîndir. Göz ve basiretiyle baktığında ise, hakka’l-yakîn olur. Allah Teâlâ buyuruyor: *“Sonra siz onu (ahirette) çıplak göz ile göreceksiniz”*² Burada Allah Teâlâ basar ile gözle görmeye (muayene’ye) işaret etmiştir ki bunu ayne’l-yakîn diye adlandırmaktadır.

Şiblî’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “İlme’l-yakîn, peygamberler lisanıyla bize ulaşanlardır, ayne’l-yakîn Allah Teâlâ’nın kalplerin sırrına vasıtasız ulaştırdığı hidayet nurlarıdır, hakka’l-yakîn ise, ona ulaşmaya hiçbir yol yoktur.

1 ez-Zâriyât 51/20.

2 et-Tekâsür 102/7.

وقال بعضهم: لا يستحق العبد اليقين حتى يقطع كل سبب بينه وبين الله تعالى، من العرش إلى الثرى؛ حتى يكون مراده الله تعالى لا غير، ويؤثر الله تعالى على كل شيء سواه.

وقال بعضهم: إذا وجد العبد [٢٧] الرضا بما قَسَمَ الله له فقد تكامل فيه اليقين، وإنَّ العبد إذا تحقق باليقين يدخل من يقين إلى يقين، حتى يصير اليقين له وطنًا. قال تعالى: ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ﴾^١ وسئل النوري فقال: اليقين هو المشاهدة.

قال بعضهم: علم اليقين. ما يحصل عن العين والفكر والنظر.

وعين اليقين ما يحصل من العلم عن العيان بالبصر.

وحق اليقين اجتماعهما.

فإذا كان في حال النظر يعلم فكذلك علم اليقين، وإذا أخبره الصادق بالمعجزات بمثل ما أراده الله تعالى (صار نظره)^٢ ذلك عين اليقين، فإذا رأى ببصره وعينه صار ذلك حق اليقين. قال تعالى: ﴿ثُمَّ لَتَرَوْهَا عَيْنَ الْيَقِينِ﴾^٣ أشار ذلك إلى المعاينة بالبصر، وسماها عين اليقين.

وحكي عن الشبلي قال: علم اليقين ما وصل إلينا على لسان الرسل، وعين اليقين ما أوصله الله تعالى من أنوار هدايته إلى أسرار القلوب من غير توسط، وإنَّ حق اليقين لا سبيل إليه.

١ سورة الذَّارِيَات ٢٠/٥١. وفي الأصل: إن في ذلك لآيات للموقنين وهو خطأ.

٢ في الأصل: نظره صار.

٣ سورة التَّكْوِيْن ٧/١٠٢.

Bu konuda aslolan şudur: Yakîn, şek engelleri ve şüphe sebeplerinin ortadan kalkması şartıyla hâsıl olan ilimdir. İdrakler ve yönelimler bir araya geldiğinde bütünüyle bundan ilim hâsıl olur ve bu ayne'l-yakîn olur. Çünkü bir şeyin hak olması, sahip olduğu özellikleri ve sonuçlarıyla gereklidir.”

5 Bazıları şöyle der: “Ayne'l-yakîn, bir şeye Allah için Allah ile nazar etmektir.”

Yine bazı kimseler de şöyle demiştir: “Ayne'l-yakîn, bekânın ta kendisidir.”

Bazıları, “Ayne'l-yakîn, şek karıştırmaksızın eşyayı bilmektir.”, der.

Bir kimse de şöyle der: “Ayne'l-yakîn, mârifet gözüyle gayba bakmaktır.”

والأصل في هذا الباب: أن اليقين حصول العلم عن شرط انتفاء عوارض الشك، ودواعي الشُّبْه، فإذا اجتمع له الوجوه والمدارك فحصل العلم له من جميعها، كان عين اليقين، لأن حق الشيء واجب وخاصته ونهايته.

وقال بعضهم: عين اليقين، النظر إلى الشيء لله تعالى بالله تعالى.

وقال بعضهم: عين اليقين هو عين البقاء. °

وقال بعضهم: هو العلم بالشيء من غير مخالفة الشك.

وقال: هو النظر إلى الغيب بعين المعرفة.

TECRÎD VE TEFRÎD

Tefrîd, ferdâniyet (teklik) hakikatleriyle kadîm olan Allah'ın birlenmesinde tek kalmasıdır.

Bazıları der ki: “Tefrîd, Allah'ın iki dünyadan (uzak kılınıp) birlenmesi (teferrüd) ve iki mülkten sıyrılıp soyutlanması esnasında müfredden ferde işaretler ki, kişinin bulabildiği şeyden hak olarak içine gelen havatırı bilerek nefisinden ve vechinden teberri etmesidir. Bu durumda, birleme (teferrüd) sıfatıyla ondan korkmak, birlemeyi (bu esnada eksikliklerini) tashih etmeye çabalamak ve birlik içinde sıdkını talep etmektir. Çünkü ferdâniyyet (teklik) sıfatı, kişinin nefsiyle ilgili işaretine yapışılarak yüksenilen ferdi bir işaretler. Ferdin işaretinde geçersizlik olduğunda, ferd için ayıp bir sebep veya onun değeriyle ilgili bir illeti gerektirir, ona yapışmaktan uzaklaşır, ona uymaktan ayrılır ve işaret tekrar işaret eden kimseye raci olur.”

Bazıları şöyle der: “Tefrîdin hakikati, külliden (her şeyden) fânî olup ferdin bekasıyla bâkî olan ve ferdâniyyetinin eserinin kendisinden etkilendiği münferid bir sırra işaretler. Bununla dileme (şey'iyetin) hâlinin kokusu beşeriyet hicaplarını/perdelerini açığa çıkarmıştır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Ferdâniyyet (Teklik) sıfatı, sâneviyye (iki Tanrı'ya inananların) işaretlerine vasıl olmayı engel olur. Böyle ikili (çift) mânaların olması ikiliğin kabule götürür. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Hem her şeyden iki çift yarattık ki, düşünesiniz. O hâlde hemen Allah'a kaçın; haberiniz olsun ki, ben size ondan gelen açık bir uyarıcıyım.”*¹ Yani, sayıların mânalarından teferrüd eden ve zıtlardan tamamen uzak olan zatın işaretlerinden başka hiçbir işaretin kendisine katıyyen ulaşamadığı bir ve tek olan zata koşun.”

Tecrîde gelince şöyle diyenler olmuştur: “Kalplerin beşeriyetin bulanıklıklardan temizlendiğinde ulûhiyyetin şahitlerinden tecerrüd etmesidir/sıyrılmasıdır.”

¹ ez-Zâriyât 51/49-50.

باب في معنى التجريد والتفريد

أما التفريد فهو: إفراد المفرد بالقدم على وجود حقائق الفردانية.

وقال بعضهم: هو إشارة من المفرد إلى الفرد عند تفرده عن الكونين، وتعريه عن الملكين؛ بتبريه عن نفسه ووجهه، مطالعاً لما يرد على سره من الخواطر من الحق، في نفس ما عساه لقي عليه بما يكون صفة التفرد، خوفاً منه، وتحرّياً لتصحيح التفرد، وطلباً لصدقه في تفريده. لأن صفة الفردانية إشارة متفرد يصعد إليه معتصماً بإشارة الفرد إلى نفسه، فإذا قدح في إشارة الفرد يقتضى للفرد عيب سبب أو علة تعليق قدرها، وانفصل [٣٢٧] عن معتصمه، وانفصم عن متمسكه، ورجعت الإشارة قهقري إلى المشير.

وقال بعضهم: حقيقة التفريد إشارة إلى سر منفرد قد فني عن الكل، وبقي بقاء الفرد، وتأثر فيه أثر الفردانية. وقد كشف ريح الشيئية عن حجب البشرية.

وقال بعضهم: صفة الفردانية ممتنعة عن وصول إشارات الثنوية، ومن به معاني الازدواج قائمة داعية إلى قبول المزدوجين. قال تعالى: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ تعالى يعني إلى الفرد الأحد الذي لا يصل إليه إشارة البتة، إلا إشارة من تفرد عن معاني الأعداد، وتعري عن الأنداد.

فأما التجريد، فمنهم من قال: هو ما تجرد القلوب من شواهد الألوهية إذا صفا من كدور البشرية.

Bazı kimselere tecrîd, tevhîd ve tefrîdin hakikati hakkında sorulduğunda onlar şöyle demişlerdir: “Tecrîd, tevhîd ve tefrîd kavramları farklı lafızlar olmalarına rağmen bir mânâyı ifade ederler. Bunların açıklaması onların hakikatlerini bulanların onlara olan işaretlerine göredir.” Nitekim biri şöyle demiştir: “Hakkın hakikatini ancak hakkıyla tecrid edenler bilir, kast ihtimam ve tecrid edenin sırrı bir mânadadır. İşte kul bütün meşgalelerden soyutlandığı zaman tecrîd, kulun kaygısı ve sırrıdır. Kul Celâl sahibi Allah Teâlâ’yı murâkbesiyle, kulun Allah’a yakınlaşıp irtibat kurup O’nun teveccüh ve ikbaline hiçbir duygu ve düşüncenin arız olmamasıdır.”

Cüneyd İbrahim b. Acurrî’nin şöyle dediğini nakleder: “Senin göz açıp kapayacak kadarlık bir anda Allah’a yönelmen, üzerine güneşin doğup battığı her şeyden daha hayırlıdır.”

Şiblî de, aşkından dîvâneye dönmüş bir adama şöyle demiştir: “Adem faslında dert, kıdemi hakkıncadır. Senin derdin meyledenin derdidir, benim derdim hayrette kalanın.”

Bazıları şöyle der: “Tecrîd, sırrın mahbûbu isteme yolunda sükûn elbisesiyle tedbirden ve de sevgiliden ayrılmaya karşılık sükûnet ve huzur lisanını düzenlemekten soyutlanmasıdır (tecrididir). Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e (s.a.) hitaben şöyle buyurmaktadır: *“Ey örtüsüne bürünen elçi, kalk uyar!”*¹ Hz. Peygamber’i (s.a.) bu âyetin sırrı öyle rahatsız etti ki, sakın tecrîd-den huzurlu kıyama hatta ayakları şişene kadar kıyama durdu. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *“Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.”*² Bu durum O’na tefrîde davet etmeye delalet etmektedir.

Bazıları, “tecrîd, (insanın) anadan doğduğu gün gibi Hakk’a dönmesidir”, demişlerdir.

Bazıları da şöyle demiştir: “Tecrîd, kişinin ruhuyla himmetini ukbaya/ ahirete bağlaması ve bir bakış veya göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile olsa sırrını kâinata işaret etmekten alıkoymasındır.”

1 Müddessir 74/1-2.

2 Muhammed 47/19.

وسئل بعضهم عن حقيقة التجريد والتوحيد والتفريد، فقال: هي ألفاظ مختلفة لمعانٍ متفقة، وتفصيلها على مقدار حقائق الواجدين وإشاراتهم؛ كما قال القائل: حقيقة الحق ليس يعرفه إلا المجرد فيه حق تجريد. والهمّ المفرد، والسر المجرد بمعنى واحد، وهو همّ العبد وسره إذا تجرد من جميع الأشغال وقد تفرد بمراقبة ذي الجلال، فلا يعارضه خواطر قاطعة، ولا عوارض مانعة ٥ عن التوجه والإقبال في القرب والاتصال.

قال الجنيد، قال إبراهيم بن الأجري: مبادرة همّك إليه تعالى طرفة عين خير لك مما طلعت عليه الشمس.

وقال الشبلي لرجل هيمان: الهمّ في فصل العدم بحق القدم، همّك همّ جانح، وهمّي همّ هائم. ١٠

وقال بعضهم: التجريد تجريد السر عن التدبير بثياب السكون بطلب المحبوب، وتعريته عن التدبير بلسان السكون والطمأنينة على مفارقة المودود، قال تعالى لنبيه ﷺ: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۖ قُمْ فَأَنذِرْ﴾^٢ فأزعج سره بالتجريد عن سكونه إلى القيام من الطمأنينة في الطلب حتى تورمت قدماءه، ثم قال: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾^٣ فدلّ ذلك على دعوته إياه إلى التفريد. ١٥

وقال بعضهم: التجريد رجوع إلى الحق كيوم ولدته [٢٨] أمّه.

وقال بعضهم: التجريد أن يتعري بروحه عن تعليق الهمة في العقبى، ويتجرد بسره عن الإشارة إلى الكون ولو بلمحة أو طرفة.

١ وفي الأصل لمعاني.

٢ سورة المدثر ١/٧٤-٢.

٣ سورة محمد ٤٧/١٩.

FENÂ VE BEKÂ'NIN MÂNASI

Müellif Ebû Bekir b. Fûrek der ki: “Bir gün Ebû Abdillâh b. el-Hafîf eş-Şirâzî'ye fenâ ve bekâ ne mânalara gelir? dedim, o da şöyle dedi: Bize göre bu mânaların tamamıyla, cehâletin kaldırılıp onun yerine ilmin hâsıl olması, gafletin izâle edilip ona bedel firasetin oluşması ve benzeri durumların gerçekleşmesi yoluyla zemmedilen sıfatların yok olması (fenâsı), medh edilen sıfatların kalmasıdır (bekâsıdır).”

Bazıları: “Fenânın mânası, nefs sıfatının fânî olmasıdır. Bu da insanda meydana gelen hâlden memnuniyet duyma durumunun yok olmasıdır. Bekânın mânası ise, (elest bezminde) yapılan akdin, olduğu hâl üzere bâkî kalmasıdır” demişlerdir.

Bazıları şöyle der: “Fenâ, kulun Allah için yaptığı fiillerde onları görmekten fânî olması, bekâ ise, kulun Allah için bir iş yaptığında da o işi Allah'ın yaptığını görmesi demektir.”

Bazıları der ki: “Fenâ üç çeşittir: Halkın tamamından fânî olmak, halk ile ilgili şeylerin tamamından fânî olmak, nefis ve ruhtan fânî olmak.”

Bu da onların bütün mahlukâtta müstağnî olup onların hiç birisinde bir zevki bulunmaması, sonra nefislerinin hazlarından ve zevklerinden fenâ bulup bağlanmanın bütün çeşitlerinde nefislerinin alacağı bir zevkin kalmayıp hiçbir şeyle bağlantılarının kalmaması, sonra da fenâ bulup ardından bekâ ile bâkî olmaları ve himmetlerinin bekâda fânî olması, bunun ardından da fenânın bekâ bulmasıyla bâkî olur ve nihayetinde Allah ile müstağnî olurlar. İşte bu durum gerçekleştiğinde kâinat dağılıp yok olup kaybolur ve velî o işaretin altında fânî olur. Onun bu işaretin altında fenâ bulması ise bekâsıdır ki onu fânî eder sonra da kâinattan fânî edip kendisiyle bâkîleştirir. Şöyle de söylenmiştir: “Fenâ ubûdiyyet işaretlerinin rubûbiyyet işaretleri altında kaybolmasıdır.”

باب الكلام في معنى الفناء والبقاء

قال أبو بكر بن فورك: قلت يوما لأبي عبد الله بن الخفيف الشيرازي: ما معنى الفناء والبقاء؟ قال: مجموع معناه إنما يراد بذلك عندنا فناء الصفات المذمومة، وبقاء الصفات المحمودة؛ بأن يرتفع الجهل، ويحصل بَدَلُهُ العلم، والغفلة ويحصل بدلها الفطنة، ونحو ذلك. ٥

وقال بعضهم: معنى الفناء فناء صفة النفس، وهو فناء الاسترواح إلى حال يقع. ومعنى البقاء بقاء العقد على ذلك.

وقال بعضهم: هو فناء رؤية العبد في أفعاله لأفعاله بقيام الله تعالى له بذلك، والبقاء بقاء رؤية العبد لقيام الله تعالى له في قيامه لله.

وقال بعضهم: الفناء على ثلاثة أضرب: فناء عن الخلق كلهم، وفناء عن التعليق كله، وفناء عن النفس والروح. ١٠

وهو أنهم أغنوا عن الخلق كلهم، فلم يبق لهم فيه حظ، ثم أفنوا عن حظوظ أنفسهم فلم يبق لهم حظ من أنفسهم عن التعليق كله، فلم يبق لهم في شيء تعليق، ثم أفنوا، ثم أبقوا بالبقاء فصارت تفني همتهم البقاء، ثم أبقوا ببقاء الفناء، فصاروا أغنياء بالله تعالى، فعند ذلك يتلاشى الكون، ويفني الولي تحت تلك الإشارة، وفناؤه في ذلك بقاءؤه، فيفنيه، ثم يبقيه بأنه يفنيه عنه ويبقيه به، ويقال أيضا: الفناء تلاشي إشارات العبودية تحت إشارات الربوبية. ١٥

Bekâya gelince onunla ilgili bazıları şöyle demiştir: “Kalbin dertleri ve hüznlerinin toplanmasıyla ruhun himmetinin ebedi beka bulması ve tek derdinin Vâhid ve Samed olan Allah olmasıdır. Hâlleri böyle olan kişinin alâmeti ise fânî dünya ile kirlenmiş şeylerden sakınıp tiksiniş kaçınarak bâkî olanın peşinde olup onu seçerek dünyadan sahip olamadığı her han-
5 gi bir şey üzerine bâkî olmamasıdır.” Yine şöyle demiştir: “Bekâ, kişinin bakışının, konuşmasının, şiddetinin, hareketinin, sükûnunun bâkî olanla olması, Bâkî ile Bâkî'ye nazar etmesidir.”

Bazıları şöyle demiştir: “Bekâ, likâ (buluşma) ile gerçekleşir. Çünkü bekâ beraberinde fânîliği bulundurmeyen likâ (görüştürme) ile gerçekleşir. Bekâ eh-
10 linin alâmeti, beraberlerinde fânî bir şeyin bulunmamasıdır, çünkü bekâ ve fânî birbirine zıttır ve tek bir şeyde bir araya gelmezler. Aynı şekilde fânînin himmet ile fânî himmet bir kalpte bir arada bulunamaz.”

Ebû Saîd el-Harrâz şöyle der: “Allah'ın bir takım kulları vardır ki onları kendisiyle kendilerinden fânî kılmış, yine kendisiyle kendisi için bâkî kıl-
15 mıştır. nurlarının hazinelerine girdirmiş, üzerlerine perdelerinin örtülerini çekmiş, kendilerini güzelliğinin gölgesiyle gölgelendirmiştir. Onlar cesetsiz ruhlardır, meleklerle beraber uçuşurlar”. Sonra devamla şöyle demiştir: Al-
lah onları hakk ile fânîleştirmiş, hakk ile zenginleştirmiş, kendi bekâsıyla bâkî kılmıştır.”
20

Şiblî şöyle demiştir: “Bizzat Hakk'a aynıyla ulaşan kişi, Hakk'tan başkasından müstağnî olur.”

فأما البقاء فقد قال بعضهم: فهو أن تصير همة الروح بقاء الأبد، وهموم القلب تجتمع، وهمة الواحد الصمد، وعلامة من هذه حالاته أن لا يُبقي على شيء فيما لا يمتلكه من الدنيا تحرزا من التلُّخ بشيء من الدنيا الفانية، وكراهية لها، واجتنابا عنها، وطلبا للباقي، وإيثارا له واختيارا. وقال: البقاء أن يكون نظره بالباقي، وكلامه به، وبطشه به، وحركته وسكونه به، ينظر بالباقي إلى الباقي.

وقال بعضهم: البقاء يكون مع اللقاء، لأن البقاء الذي ليس معه فناء لا يكون إلا مع اللقاء، وعلامة أهل [٢٨٠] البقاء أن لا يصحبهم الشيء الفاني، لأن البقاء والفناء ضدان، فلا يجتمعان في شيء واحد، كذلك لا تجتمع الهمة الفانية والهمة الباقية في قلب واحد.

وقال أبو سعيد الخراز: لله تعالى قوم أفناهم به عنهم، وأبقاهم به له، فأدخلهم خزائن أنواره، وأرخص عليهم حجب أستاره، وظللهم ببهائه؛ فهم أرواح بلا أجساد، طيارون مع الملائكة هفافين. ثم قال: بالحق أفناهم، وبه أغناهم، ببقائه أبقاهم.

وقال الشبلي: من وصل إلى الحق بعينه فقد استغنى عن غيره.

Bazıları da şöyle demiştir: “Fenâ ilminin başı Allah ile beraber bekânın hakikatlerine ermektir. Bekânın hakikatleri ise Allah'ı kendisinin dışındaki her şeye tercih etmek ve onunla baş başa kalma hususunda sadakati azami derecede gözetmektir. Bunun sonucunda bütün hazların düşmesiyle Allah

5 Teâlâ hazzın kendisi olur ve böylece bütün isteklerden sıyrılır. Fenânın tadını tadarsa onun zevkini yaşar. Böylece bu anda kendisinde Yüce Allah'ın iclâl (ululuk) tecellileri ortaya çıkar, nihayetinde fenânın tadı uğruna kendi vücudundan fânî olup eğer bunları onun yerine Allah yapıyor ise kendisi ile beraber Allah'tan Allah için olanları görmek kalır.”

وقال بعضهم: أول علم الفناء هو النزول في حقائق البقاء مع الله تعالى؛ وحقائق البقاء إيثار الله على جميع ما دونه، وكمال العناية في صدق الانفراد به حتى يكون هو الحظ سقوط كل حظ وتبقى هي المراد بالتعري عن كل مراد، فإذا ذاق طعم الفناء نَعِمَ بذلك، فيبدو له عند ذلك بادٍ من بوايدٍ الإجلال. هـ
 فيفنى عن وجوده لطعم الفناء، ويبقى معه رؤية ما كان من الله لله، إذا كان الله القائم بذلك بدلَه.

SEVENLERİN MUAMELESİNİN VASFI, MAKAMLARI,

SEVENİN KORKUSU VE ŞEKLİ

Ca'fer der ki, Cüneyd-i Bağdâdî'nin şöyle dediğini işitim: Serî es-Sekatî'ye kulu Allah'a yaklaştıracak en faziletli ameli sordum. O da: "Kalbine nazar eyleyen Allah Teâlâ'nın, senin ne dünyâ ne âhirette kendisinden gay-
5 rısını istemediğine muttalî olmasıdır." dedi.

Kimi de, Allah'ı sevenlerin muamelelerinin özelliklerine dâir şöyle demiştir

Sevmeye Allah tercih etmenin alâmeti ise; kendisini şahit tutarak devamlı bir şekilde Allah'ı anmaktır. Zîrâ şöyle denilmiştir: "Bir şeyi seven
10 kimse onu çok anar."

O'na güzel bir şekilde uymanın alâmeti ise; O'na ait işleri her türlü fikri engelin ve gafletle oluşan tehirin önüne geçirmektir. Kendisi ile mabudu arasındaki işleri gerçekleştirip bununla meşgul olmayı her türlü engel ve fikrin önünde tutmaktır. Bunu yerine getirmek için de vakit
15 vardır.

Yaltaklanma sıfatına gelince; kaderin tecellileri esnasında Mevlâ'nın hükmünün inmesine söz, vaat, takdim, tehir ve bir hâli diğerinden ayırt etmeksizin itiraz etmemektir. Hatta aksine kaderden geleni muvafakat ve onaylayarak karşılar, ona güzel bir itaat ve boyun eğme hâli ile râzı olur. Bunun gerçekliği de Yüce Allah'ın şu sözündedir: "*De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise."*"¹

1 et-Tevbe 9/24.

باب الكلام في وصف معاملات المحبين ومقاماتهم، وخوف المحب وما وجهه

قال جعفر: سمعت الجنيد يقول: سألت السري عن أفضل ما يتقرب العبد إلى الله تعالى، فقال: أن يطلع الله تعالى على قلبك وأنت لا تريد من الدنيا والآخرة غيره. ٥

وقال بعضهم في معاملة المحبين لله تعالى: إنَّ صفة ذلك أن يكونوا مؤثرين لله تعالى عقدا وقولا وسعيا، بصدق الإيثار، وحسن الائتثار، وترك التملق والاقتدار.

فأما علامة الإيثار: فهو أن يكون عند ذكره على الدوام مشهدا به، وقد قيل: من أحب شيئا أكثر ذكره. ١٠

وأما علامة حسن الائتثار: ففي تقديم أمره على كل عارض من الأفكار، أو تسويف بإغفال، فلا يخلي وقتاً له من إقامة الأمر فيما بينه وبين معبوده، فيقدم الشغل بذلك على كل عارض وخاطر.

وأما صفة التملق فذلك عند نزول حكم المولى في مواقع الأقدار لا يعترض عليه بقول ولا عقد في تقديم ولا تأخير، ولا تمييز حال من حال، بل يتلقاه [٢٩] ١٥ بموافقة، ويرضى فيه بحسن الانقياد والطاعة، وتحقيق ذلك في قوله تعالى: ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ﴾ الآية، إلى قوله ﴿أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾^١

Hâris el-Muhâsibî'ye sevenlerin kalbine galip gelen şeylerden sorulduğunda O: “*Allah’ı çokça anmaktır.*” şeklinde cevap verdi. Allah Teâlâ bu-
yuruyor: “*Allah’ı çokça zikir ile zikrediniz.*”¹ Allah’ı sevenlerin kalplerine
galip olan zikrullahtır. Buna bedel bir şey istemezler, O’ndan ayrılmayı da
5 uzaklaşmayı da arzu etmezler. Eğer onlar efendilerinin zikrinden kesilseler
hayatları bozulur, tadı kaçır, işleri darmadağın olur, hâlleri ve durumlarının
faydasını görmezler. Çünkü onların akıllarını ve dertlerini kuşatan mesele
Allah’ı anmaktır.

Bu konuda Feth el-Mevsılî de şöyle demiştir: “Allah için sevmeyi kendi
10 nefsin için sevmeye tercih etmen senin Allah’ı sevdiğinin âlâmetidir ki sen
Allah sevgisi varken O’ndan gâfil olup bir başka şeyin tadını alamazsın.
Allah sevgisini tadanlar murâda erip O’na kavuşma ümidindedirler.”

Nitekim Abdullah b. el-Vâhid b. Zeyd’den rivayet edildiğine göre Hasan
el-Basrî şöyle dedi: “Allah’ı sevenler eğer ahirette O’nun cemaline bakmaya-
15 caklarını bilselerdi, sıkıntı ve üzüntüden perişan olur, dertten ölürlər, bu dert
ve hüznün şiddetinden dolayı dünyada hayatından zevk almazlardı. İşe bu
yüzden Cenab-ı Hakk kendi merhametinden onlara lütuf gösterip kalplerini
muzafferiyet sevinçleriyle rahatlatır. “*Bir doğruluk ikametgâhında, gâyet kudret
sahibi bir hükümdarın huzurunda (bulunacaklardır).*”² O’ndan başkasına ümit
20 bağlamazlar, O’ndan başkasından bir şey beklemezler, bütün işlerinde ve hâl-
lerinde O’nu vekil edinmişlerdir, O’nun kaderine râzıdırlar, O’nun nimetle-
rine şükretmektedirler, O’nun azamet ve kibriyâsına çok kuvvetli bir şekilde
kati olarak inanmışlardır. Allah’ın azametinin kendilerindeki yeri ve O’na olan
hüsn-i zanlarıyla birlikte kalplerinden mülk edinmeyi ve ihtiyarda bulunmayı
25 çıkarmışlardır. Dolayısıyla onlar ilimlerini Allah’tan almaktadırlar, O’nun em-
riyle nefislerini terbiye ederler ki, Mevlalarının/efendilerinin muhabbetini her
şeye tercih etmelerinden dolayı nihayetinde ahlâkları tertemiz olmuş, güzelli-
leri ortaya çıkmış, fenalıkları gizlenmiştir. Böylece hem dünyalarında hem de
ahiretlerinde Allah’tan kendilerine gelen nimet tamamlanmıştır.

1 el-Ahzâb 33/41.

2 el-Kamer 54/55.

وسئل الحارث عن الغالب على قلوب المحبين، فقال: كثرة الذكر لله تعالى. قال تعالى: ﴿اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾^١ فذكر الله هو الغالب على قلوب أهل محبته، لا يريدون به بدلا، ولا ييغون عنه حولا، لو قُطِعوا عن ذكر سيدهم لفسد العيش عليهم، ولتشتتوا في أمورهم، ولتَنَفَّعوا في أحوالهم. فذكر الله تعالى هو المستولي على همومهم وعقولهم.

كما قال فتح الموصلي: إثثار محبتك لله على محبة نفسك من علامة حبك لله تعالى، لا تجد مع الحب لله تعالى لذة شيء وتغفل عن ذكره تعالى، يأملون لقاءه، وأن يظفروا بمرادهم منه.

كما روي عن عبد الواحد بن زيد قال: قال الحسن: لو علم المحبون له تعالى في الدنيا أنهم لا ينظرون إلى الله في العقبى لتقطعت أنفسهم حسرات، وماتوا كمدا. ولما هناهم عيش في الدنيا لشدة الكمد. وكذلك الله تعالى يبدئ لهم الفضل رحمة منه، فيروِّح قلوبهم فرحا رَوِّح الظفر. ﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾^٢ لا يؤملون غيره، ولا يرجون سواه، قد اتخذوه وكيلا في جميع أمورهم وأحوالهم، راضون بقضائه، شاكرون لآلائه، موقنون بعظمته وكبريائه، قد أخرج من قلوبهم التملك والاختيار، لموضع العظمة بهم بالله تعالى، وحسن ظنونهم به، فعن الله يأخذون علمهم، وبأمره يؤدّبون أنفسهم، حتى طهرت أخلاقهم، وظهرت محاسنهم، وغابت مساوئهم بما آثروا من محبة مولاهم، فتمت عليهم من الله النعمة في أخراهم ودنياهم.

١ سورة الأحزاب ٣٣ / ٤١.

٢ سورة القمر ٥٤ / ٥٥.

Bazılarına sevenin alâmetlerinden sorulmuş. Onlar da “Sevenin alâmetlerini tavsif edenler bu konuda farklı farklı nitelemelerde bulunmuşlardır. Kimileri onun alemetinin: Sevenden korku ve tehdidin yok olmasıdır” demişlerdir.

Birisi de şöyle demiştir: “Sevenin sevgisinin alâmeti korkudur, bu daha doğrudur. Çünkü dünya sevgisinin dünyada yaşayanlara fakirlik korkusu verdiği gibi bir şeyin sevgisi kalbini kuşatan kimseye de o şeyin zevali korku verir. Dolayısıyla da sevenin korkusunun kaybolması sevgisinin kaybolmasının alâmetidir.”

Zünnûn şöyle der: “Sevgide sevenin alâmeti olarak, ancak (sevdiği için) bütün eşyayı terk etmesi olarak biliyorum. Bu durumda herşey sevdiğine ait ve O’nunladır.”

Yine, birisine sevginin alâmetinden suâl edildi. O da “şevk” cevabını verdi.

Şevkin alâmetinden sorulduğunda ise o: “Onun alâmetlerinden biri, aza ve organların O’nun dışındaki bütün lezzet, arzu ve isteklerden kesilmesi-
dir.” demiştir.

Hâris el-Muhâsibî’ye sevenin korkusu ve şeklinin ne olduğu soruldu. O şöyle dedi: “Seven, Allah’ın kendisinden korkulmasını istediğini bildiğinde O’na olan sevgisine uygun olarak O’ndan korkar. Çünkü seven sevdiğine tabi olur. Şair de bu mânada şöyle demiştir:

Hem seviyorum der hem isyan edersin O’na
Bunun yanlış bir kıyas olduğu apaçık ortada
Eğer sevginde samimi olsaydın itaat ederdin O’na
Çünkü seven sevdiğine itaat etme hakikati ortada.¹

1 eş-Şâfi’î, *Divânü’ş-Şâfi’î*, Mektebetu İbn Sinâ, Kâhire, s. 96.

وسئل بعضهم عن علامات المحب، فقال: قد تباين الواصفون في وصف
أعلام المحب:

فمن قائل قال: علامته انتفاء الخوف والوعيد عنه.

وقائل قال: علامته الخوف، وهذا أصح، لأن من غلب عليه حب الشيء
أورثه حبُّ زواله الخوف، كما أن حب الدنيا أورث أهلها خوف الفقر، فزوال
الخوف منه علّم لنفي المحبة.

وقال ذو النون: ما أعلم في الحب علامة إلا أن يطرح الأشياء كلها، فتكون
[٢٩٠] الأشياء له وبه.

وسئل بعضهم عن علامة الحب فقال: الشوق.

وسئل عن علامة الشوق فقال: إحدى علاماته قطع الجوارح عن اللذات
والشهوات دونه.

وسئل الحارث عن خوف المحب ما وجهه؟ قال: إنَّ المحب لما علم أنه
تعالى يحب أن يُخَافَ منه تعالى خاف الله، موافقة له في محبته، لأن المحب
موافق لمحبوبه كما قال الشاعر:

تعصي الإله وأنت تُظهرُ حُبَّه هذا محالٌ في القياس بدیع
لو كان حبك صادقاً لأطعته إنَّ المحبَّ لمن يحب مطيع^١

١ البيتان من الكامل، ينسبان للإمام الشافعي، انظر ديوانه ص ٩٦ مكتبة ابن سينا، القاهرة.

HAYÂ, MURÂKABE VE GÜZEL AHLÂK

Hâris el-Muhâsibî'ye murâkabenin başı nedir diye sorulunca o şöyle dedi: "Murâkabe, kalbin Rabbin yakınlığını bilmesidir." Hayâdan sorulunca da: "Allah Teâlâ'nın ona muttali olması sebebiyle içine kapanmasıdır" dedi.
5 Ona: "Bu konudan biraz daha bahset" dediğimde "Geniş ve huzurluyken kalbin delinmesidir." dedi.

Bu konuda onun başka bir cevabı daha vardır. O da: "Allah'tan hayâ etmenin mânası, Allah'ın râzı olmadığı bütün değersiz varlıklardan kaçınmaktır" dedi. Bunun üzerine ben de 'Peki Allah'tan hayâ edenin
10 alâmeti nedir?' dedim, o da: "Kişinin, hayâ edilecek mekânlarda görülmemesidir." dedi.

Hâris el-Muhâsibî'ye hayâyı güçlendirip kıymetini artıran şeyin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Kalbin, şükrünün azlığı ve yetersizliğine rağmen Allah'ın nimetlerinin üzerindeki tezâhürlerini bilmesidir."

15 Onun bu konuda başka bir cevabı daha vardır ki o da şudur: "(Kıyamet gününde sorulacak) suâl bilgisini kalbin bilmesi ve yarın (kıyamette) Allah'ın huzurunda zerre kadar şeyden bile suâl olunacağına vakıf olmasıdır." Bunun üzerine ben de O'na "Bu konuda bana daha fazla bilgi ver." dedim. O da: "Hayânın kıymetini artırıp kuvvetlendiren şey, senin her türlü hâl ve
20 hareketinde Allah'ın gördüğünü ve O'nun gözetimi altında olduğunu, senin hiçbir hareket ve sükûnetinin O'na gizli kalmayacağını bilmendir" dedi. Bunun üzerine O'na: "Peki Rabbinden hayâ edenin kalbinde galip olan durum nedir?" denilince şöyle dedi: "O'nu görme perdesi baştan aşağıya kapatılmışken onu cezalandırmaya muktedir olduğu hâlde, gören kimsenin
25 rû'yetini tazim etmektir." 'Onun görünen zâhir alâmeti nedir' dediğimde: "Âzâların" dedi.

Ebû Bekir (r.a.) Allah'a olan hayâsında ötürü yüzünü peçe ile örtmeden helâyâ girmezdi.

باب الحياء، وما يتعلق به من ذكر المراقبة، وظرف الأخلاق

سئل الحارث عن أول المراقبة فقال: علم القلب بقرب الرب. وسئل عن الحياء فقال: تقبض القلب عن مطالعته، قال: فقلت له زدني، فقال: حفرة القلب عن الانبساط.

وفيه جواب آخر: أن معنى الحياء من الله تعالى هو الامتناع من كل خُلُق رديٍّ لا يرضاه الله تعالى. فقلت: فما علامة المستحيي منه تعالى؟ قال: لا يرى في المنزل الذي يُستَحَيّ من مثله.

وسئل الحارث عن الذي يقوِّي الحياء، ويزيد في قدره، فقال: معرفة القلب بتظاهر نعم الله تعالى عنده، مع كثرة تفريطه وتضييعه^١ شكره.

قال: وفيه جواب آخر: وهو علم القلب بمعرفة السؤال، والوقوف (غداً)^٢ بين يدي الله يسأله عن مثقال الدر، فقلت له: زدني، فقال: إن الذي يزيد في قدر الحياء ويقويه أن تعلم أنك بعين الله تعالى في جميع منقلبك، لا يخف عليه شيء من حركتك وسكونك. فقليل له: وما الغالب على قلب المستحيي من ربه؟ فقال: تعظيم رؤية من يراه وهو المقتدر على عقوبته، وقد أسبل عليه بستره. قال: فقلت وما علامته في الظاهر؟ قال انقباض جوارحه عن الانبساط.

وكان أبو بكر الصديق رضي الله عنه لا يدخل الخلاء إلا متقنّاً حياء من الله تعالى.

١ وفي الأصل: تضييفه.

٢ وفي الأصل: عما وما أثبتناه يقتضيه السياق.

Mâlik b. Dinâr şöyle demiştir: “Helâya çok girmem sebebiyle Allah’tan hayâ ettim ve rızkımın çakıl taşı olmasını, ölene kadar da onu emmeyi istedim.” Ona dedim ki: “Ruhsat hâlinde şüphelilere el uzatırlar mı?” Dedi ki: “Subhânallah! Ey genç, ey genç! (Sen ne diyorsun) Onlar mübâhın fazlasına el uzatmakta bile
5 Allah’tan hayâ ediyorken şüphelilere nasıl el uzatsınlar?” Ben ona: Bana hayâ sâhibinin görünen ahlâkı hakkında biraz daha bilgi verir misin?” dedim. O da dedi ki: “O Allah’a karşı hayâsından dolayı yürürken başını örterdi. İşte bu zat Atâ es-Sülemî idi.”

Bir kimseye denildi ki: “Niçin mescidin içinde namaz kılmıyorsun?”
10 O da dedi ki: “Ben Allah’a isyan etmiş bir vaziyette iken O’nun evine girmekten hayâ ederim. Bu kimse sabah akşam Allah’ın sevmediklerinden ve nehyettiklerinden kendisini garanti altına alacak bir azası bulunmaz bir vaziyette akşamlayıp sabahlayan kimseye benzer ki, böylesi bir kimsenin bütün fiilleri isabetlidir, görüş ve yaşantısı rızâ-yı ilâhîye uygundur, Allah’la
15 irtibatı çoktur, ilmi geniştir, hilmi büyüktür, düşüncesi bol, tefekkürü çoktur, ahlâkı zariftir.”

Kendisine ahlâkın zarîf olmasının mânası sorulunca o şöyle dedi: “Cömertlik ve sehavete devam etmekle birlikte şüphe ahlâkını terk etmektir. Böyle bir kimsenin ahlâkı temiz, düşünceleri saf, kalbine korku ve hüzn
20 hâkim olmalı ki, böylece o bununla ancak O’nunla huzura eren ve O’na itaate meyl eden hâlin değerine işaret eder.”

Hâris el-Muhâsibî’ye hayâyı çirkinleştirip zayıflatan şey nedir?’ diye sorulunca o cevap olarak şöyle dedi: “Ruhların arzu ve isteklere yönlendirilmesidir.” Nitekim Hakîm de bu konuda şöyle demiştir: “O’nu
25 murâd edenler, O’nun onların ruhlarını O’nun dışındaki şeylere (mâsivâya) yönlendirir bir hâl üzere görmesinden hayâ ederler.” Bunun üzerine ona: “Peki şüpheli işler nelerdir?” diye sorulunca o şöyle cevap verdi: “Hırs çokluğu, himmet ve gayret kaybı, ruhsatla amel ederek yokluğu zarar vermeyecek şeyleri edinmek, tûl-i emel, fakirlik korkusu ve şükürün zâyî edilmesidir.”
30

وقال مالك بن دينار: قد استحييت منه تعالى من كثرة دخول الخلاء، ووددت أنه تعالى جعل رزقي حصاةً أمصّها حتى أموت. قال: فقلت له، هل ينسبون في حال الرخصة إلى موضع الشبهات؟ قال: سبحان الله يا فتى! يا فتى، إنهم يستحيون من الله في الانبساط إلى فضول المباح. فكيف ينسبون إلى الشبهات! قال: فقلت زدني في وصف أخلاقه الظاهرة، قال: إنه لما مَشَى ٥

[٣٠] يغطي رأسه حياء منه تعالى، هذا كان عطاء السلمي.

وقيل لبعضهم: لم لا تصلي داخل المسجد؟ فقال: "استحياء" منه تعالى أن أدخل بيته وأنا قد عصيته. "فمثل هذا يُمسي^٢ ويصبح وليست له جارحة تضمن على ما يكرهه الله تعالى، وينهى عنه، أفعاله كلها على الإصابة، ومذاهبه على الموافقة كثيرة الاتصال، واسع العلم، كثير الحلم، قليل الكلام، كثير الفكر، ١٠ ظريف الخلق.

وسئل عن معنى ظرف الخلق فقال: ترك أخلاق الريب مع دوام السخاء والكرم، طاهر الأخلاق، صافي الهمم، الغالب على قلبه الحزن والخوف أن يشيره قدره بحالة يستريح إليها، ويميل إلى طاعتها.

وسئل الحارث، فقيل له: ما الذي^٣ يشين الحياء ويوهنه؟ فقال: إشارة الأرواح إلى مواضع الأطماع، كما قال الحكيم: مريدوه يستحيوه من أن يراهم يشيرون بالأرواح نحو سواه. فقيل له: وما أعمال الريب؟ قال كثرة الحرص، وتضييع الهمم، والميل مع الرخصة، وأخذه ما لا يضّرّ فقده، وطول الأمل، وخوف الفقر، وتضييع الشكر. ١٥

١ وفي أصل المتن المستحيا.

٢ وفي الأصل يمشي.

٣ في الأصل الذين.

Hz. Peygamber'in (s.a.): *"Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm'ın ahlâkı da hayâdır"* dediği rivayet edilmiştir.¹

Hasan el-Basrî şöyle der: "Allah'tan hayâ ettikleri için cenneti talep etmeyen insanlara ulaştım, gördüm."

- 5 Bazıları: Allah'a karşı hayâ *"O, Allah'ın görmekte olduğunu bilmiyor mu?"*² âyetini düşünmekle elde edilir' demiştir.

1 *el-Muvatta'*, Hüsn-i'l-huluk, 9.

2 el-Alak 96/14.

وروي عنه عليه السلام: «لكل دين خلق، وخلق الإسلام الحياء.»^١

وقال الحسن: لقد أذركم أقواما كانوا (لا) يسألون الجنة حياء منه.

وقال بعضهم: يستجلب الحياء من الله تعالى بالتفكر في قوله: الآية ﴿ألم

يعلم بأن الله يرى﴾^٢

١ أخرج الإمام مالك في الموطأ في حسن الخلق، ٩.

٢ سورة العلق ٩٦/١٤.

ALLAH İLE ÜNSİYET VE ALÂMETİ

Hâris el-Muhâsibî'ye Allah ile ünsiyetin alâmetinden sorulunca o: “Üns, mahlukâtтан uzaklaşmadır.” dedi.

Zünnûn da şöyle der: “Allah'ın seni mahlukâtтан uzaklaştırdığını
5 gördüğün zaman bil ki Allah seni kendine ünsiyet ettirmektedir.”

Râbiatu'l-Adeviyye'ye: “Sen bu mertebeye nasıl ulaştın?” denildiğinde O: “Beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmek, ezeli ve ebedi olan zâta ünsiyet etmekle ulaştım.” dedi.

Zünnûn bir defasında şöyle dedi: “Ey zikriyle O'nu bütünüyle tek
10 kılanların dostu! Ve ey sevgisiyle O'nu bütünüyle birleyenlerin yoldaşı!”

Abdullah b. Zeyd bir rahibe “Bana sabrın yolunu göster.” dedi. Rahip: “Bir an evvel yalnız kalmaya bak! Çünkü sen yalnızlığın tadını tattığın-
da nefsinden uzaklaşıp yalnızlığa yakınlık hissedersin. Yalnızlık ibadetin
başıdır, bu da ünsiyet hâlinde tefekkür ile olur.” Bunun üzerine râhibe:
15 “Ey rahip! Kul yalnızlık hâlinde en azından neyi bulur?” diye sordu. O
da: “İnsanların gönlünü yapmaya çalışmaktan rahata ermeyi ve onların
şerrinden selâmeti.” dedi. Dedim ki: “Ey rahip! Kul Allah ile ünsiyet
etmenin lezzetini ne zaman tadar?” Bunun üzerine o: “O'na karşı sevgi
saf olduğunda, muamelelerde sırf O'nun için gerçekleştiğinde olur” dedi.
20 “Peki, ey rahip, O'na sevgi ne zaman saflaşır?” dedim. O da: “İnsanın derdi
yalnız taat olduğunda.” dedi. Ben de: “Peki muamele ne zaman sırf onun
için olur?” dedim. O da: “Düşünce, niyet tek olduğunda” dedi ve sonra şu
beyti söyledi:

Seven nasıl uyur, hayret!

25 Çünkü sevene her uyku haram!

باب الأنس بالله تعالى وعلامته

سئل الحارث عن علامة الأنس به تعالى فقال: التوحش عن الخلق.

وقال ذو النون: إذا رأيتَ الله تعالى يوحشك عن الخلق فاعلم أنه يونسك بنفسه.

٥ وقيل لرابعة^١: بِمَ نِلْتِ هذه المنزلة؟ فقالت: بترك ما لا يعنيني، وأنسي بمن لم يزل ولا يزال.

وقال ذو النون في بعض كلامه: يا أنيسَ كلَّ منفرد بذكره، وجلسَ كلَّ متوحد بحبّه.

وقال عبد الله بن زيد لراهب: صِفْ لى طريق الصبر. فقال: تعجيل الوحدة؛ فإنك لو ذقت حلاوة الوحدة لاستوحشت إليها من نفسك. الوحدة رأس العبادة، والآنس فيها بالفكر. قال: فقلت يا راهب ما أقل ما يجد العبد في الوحدة؟ فقال: الراحة من مداراة الناس، والسلامة من شرهم. قال: فقلت يا راهب متى يذوق العبد حلاوة الأنس بالله تعالى؟ [٣٠] فقال: إذا صفا الود، وخلصت المعاملة له. قال: فقلت: يا راهب، ومتى يصفو الود؟ قال: إذا اجتمع الهمُّ فصار في الطاعة. قال: فقلت: فمتى تخلص المعاملة؟ قال: إذا صار الهمُّ همًّا واحدًا. ثم أنشأ يقول شعر:

عجبا، للمحب كيف ينام كل نوم على المحب حرام^٢

١ المقصودة: رابعة العدوية.

٢ البيت من بحر الخفيف ولم ينسب في كتب الأدب والأدب لشاعر بعينه.

Sonra şöyle dedi: Hayret ederim insanların hâline! Nasıl olur da senin yerine başkasını isterler! Hayret ederim kalplere! Nasıl olur da senin yerine başkasına ünsiyet ederler! İlâhî, sen mahlukâtından sana ünsiyet edenlere ünsiyet ettin, sana tevekkül edenlerin yeterliliğini onlara tahsis ettin. Sen onların vicdanlarını müşâhede edersen, onların kalplerinin esrarına muttalî olursun! İlâhî, sırrım senin katında âyandır. Sana kavuşmaya hasretim. Yakınlığının heybeti beni bürüdüğünde zikrinde ünsiyet bulurum. Dertler çoğaldığında senden amân dilerim ey âlemlerin Rabbi!

Bazıları şöyle demiştir: “Allah ile ünsiyet makamı göğsün daralmasındandır ve Allah Teâlâ’dan gayrı herşeye yabancılık hissetmektir.”

Bazıları da şöyle demiştir: “Allah ile ünsiyet etmenin sıhhatinin alâmeti, insanlarla ilişki içerisinde bulunmaktan usanıp sıkılmak ve göğsün daralması ve Allah’a yakınlığı bilmek maksadıyla kalbin hâlî olmasıdır.”

Allah’a ünsiyet etmenin zâhirî alâmeti: Kişinin cemaat içerisinde tek başına, halvet hâlinde iken cem‘ talebinde, bir yerde ikâmet hâlinde iken garîb olması, sefer hâlinde iken mukîm, gaybet hâlinde iken şâhid, huzurda iken gâib olmasıdır. Nitekim Kümeyl b. Ziyâd’ın hadisinde Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre o bir topluluğu överek şöyle demiştir: “İlim onların vasıtasıyla işin hakikatine taarruz eder de yakînin ruhuna erişirler. Sefihlerin pek çetin gördükleri işleri onlar pek kolay bulurlar, câhillerin sevimsiz bulduklarını cana yakın bulurlar. Dünya ile alâkaları ancak kalpleri mele-i a’lâ’ya bağlı olan bedenleri vasıtasıyladır.”

Bazıları da şöyle demiştir: Üns ehli Allah’a ünsiyetlerinde üç hâl üzere bulunurlar:

Birinci hâlî, zikre ünsiyet edip gaflete yabancılık duyan, tâate ünsiyet edip günaha yabanilik hissedenlerdir.

ثم قال: عجباً للخلائق ! كيف أرادوا بك بدلاً؟! وعجبا للقلوب! كيف استأنست بسواك؟! إلهي، أنست المستأنسين من أولئك، وخصصتهم بكفاية المتوكلين عليك، تشاهدهم في ضمائرهم، وتطلع على سرائرهم. إلهي، سري عندك مكشوف، وأنا إليك ملهوف؛ فإذا أوحشتني القربة آنسني ذكرك، وإذا كثرت الهموم رجعت إلى الاستجارة بك، يا رب العالمين. ٥

قال بعضهم: مقام الأنس بالله من ضيق الصدر والوحشة من سوى الله تعالى. وقال بعضهم: علامة صحة الأنس به تعالى ضيق الصدر من معاملة الخلق، والتبرم بهم، واستخلاء القلب لمعرفة القرب إليه تعالى.

علامته في الظاهر: أنه منفرد في جماعة، ومستجمع في خلوته، غريب في حضره، حاضر في سفره، شاهد في غيبته، غائب في حضوره؛ كما روي عن علي بن أبي طالب كرم الله وجهه في حديث كميل بن زياد حيث مدح أقواما فقال: هجم بهم العلم على حقيقة الأمر، فباشروا روح اليقين، واستلانوا بما استوعر منه المترفون، وأنسوا بما استوحش منه الجاهلون، صحبوا الدنيا بأبدان قلوبها معلقة بالملا الأعلى. ١٠

وقال بعضهم: أهل الأنس في الأنس بالله تعالى على ثلاثة أحوال: ١٥

فمنهم من أنس بالذكر، واستوحش من الغفلة وأنس بالطاعة واستوحش عن الذنب.

Ünsiyet ehlinin ikinci hâli şöyledir: O Allah ile ünsiyet edip O'nun dışındaki havâtır (düşünce) ve onu meşgul eden manilerden uzaklaşıp yabancılik hissederler. Cüneyd'e Allah'a ünsiyet etmenin alâmeti sorulunca o, şöyle dedi: "Heybetin varlığıyla birlikte hayânın artış ve yükselişidir, öfkenin ortadan kalkmasıdır."

Ünsiyet ehlinin üçüncü hâli şöyledir: Üns ile birlikte ta'zim, kurban, heybet hâllerinin var olmasıyla birlikte üns ehlinin ünsü görmez olması. Bu konuda âriflerden biri bir arkadaşına 'Allah sana kurbiyetiyle ünsiyet versin' diye yazınca arkadaş da O'na 'Allah seni senden, nefisinden ve kâinattan, yani dünyadan uzaklaştırsın' diye cevap yazmış.

Bil ki Allahü Teâlâ ile ünsiyet kişide itmi'nân (huzur ve sükûn) meyvesi verir. Bu konuyu Allah kitabında zikretmiştir: "*Onların kalpleri Allah'ı anmakla mutmain olur/huzur bulur*"¹, "*Ey huzur ve sükûna ermiş nefis*"² ve İbrahim kıssasında Hz. İbrahim (a.s) Allah Teâlâ'ya şöyle demiştir: "*Fakat benim kalbimin mutmain olmasını istiyorum.*"³ Şöyle ki, insan Allah ile ünsiyet ettiğinde O'na karşı itmi'nân (huzur ve sükûn) hisseder ki bu O'na itimat etmesi, O'na güvenmesi, O'nunla sükûnet bulması, O'ndan yardım istemesi ve yardım isteme hususunda O'nun kendisine yetmesidir.

1 er-Ra'd, 13/28.

2 el-Fecr 89/27.

3 el-Bakara 2/260.

والحالة الثانية: الأنس، هو أن يتأنس بالله تعالى ويستوحش مما سواه من الخواطر والعوارض الشاغلة. وسئل الجنيد عن الأنس به تعالى، فقال: ارتفاع الحشمة مع وجود الهيبة.

والحالة الثالثة من الأنس: هو الذهاب عن رؤية الأنس بوجود الهيبة، والقرب والتعظيم من الأنس، كما حكى عن بعض العارفين أنه كتب إلى صاحبه: «آنسك الله بقربه»، فكتب إليه صاحبه «أوحشك الله منك، ومن نفسك، ومن الكون»، يعني من الدنيا.

واعلم أن الأنس بالله [٣١] تعالى يثمر الطمأنينة، وهو ما ذكره في كتابه: ﴿وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ﴾^١ وفي قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾^٢ وفي قصة إبراهيم عليه السلام: ﴿وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾^٣ وذلك أنه إذا أنس به اطمأن إليه، وهو أن يعتمد عليه، ويثق به، ويسكن إليه، ويستعين به، وسيكفيه في الاستعانة.

١ سورة الرعد ٢٨/١٣.

٢ سورة الفجر ٢٧/٨٩.

٣ سورة البقرة ٢٦٠/٢.

TEVÂZU VE KİBİR

Hâris el-Muhâsibî'ye tevâzunun kaynağı ve alâmetleri suâl edildiğinde o şöyle demiştir: “Tevâzunun kaynağı ikidir:

Birincisi, kişinin nefsini hakir görüp, kendisinin haddini hududunu, ne kadar aşağı derecede olduğunu, zayıflık ve fakirliğini, zillet ve meskenetini, Allah'a ne kadar çok muhalefet ettiğini ve haddini aştığını bilmek suretiyle kendisini tanımasıdır.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın kudretini kalbinde ta'zim etmeli, O'nu yücelt-meli, heybetine ta'zim göstermeli ve O'ndan haşyet duymalı, nefsi de buna meyletmeli ve Allah'ın kadrinin mârifeti ölçüsünce nefis küçülmelidir.

O'na denildi ki: “İnsanın kendine karşı tevâzusu ve mânası nedir?” el-Muhâsibî: “Tevâzu; Allah'ın buyruğuna icâbet ederek, sefil şerefli, küçük büyük, zengin fakir herkesten hakkı kabul etmektir.” dedi.

Dediler ki: Tevâzunun zıddı kibirdir. Buna delil olarak rivâyet edilir ki: Bütün kullar meleklerin kontrolü altındadır. Kul mütevâzi olursa melek ona der ki: ‘Hay yaşa! Allah canına can katsın!’ Kul kibirli olursa melek ona der ki: “Mütevâzî ol, Allah sana tevâzu versin.” der.

Hâris el-Muhâsibî'ye kibrin mânası hakkında suâl edildi. O da: “Nefsin kendiyle gurur duymasıdır.” demiştir. Bununla ilgili başka bir cevabında şöyle demiştir: “Kibir, hakkı kabul etmeyi terk etmektir. Bunun delili Hz. Peygamber'in (s.a.) şu sözüdür: “*Kibir, hakkı hakir, saçma, tutarsız görmektir.*”¹ Bunun mânası hakkın inkâr edilip terk edilmesidir.

1 Benzeri için bkz. Müslim, İmân, 147. Burada hadis şöyledir: “*Kibir hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir.*”

باب الكلام في معنى التواضع والكبر

سئل الحارث عن التواضع ومخرجه وعلامته، فقال: مخرج التواضع من وجهين:

أحدهما: من معرفة النفس باحتقارها، ومعرفة قدرها، وكثرة أدائها، وضعفها
وفقرها، وذلكها ومسكنتها، مع كثرة خلافها على الله تعالى، وتعديها. ٥

والوجه الثاني أن يعظم قدر الله تعالى في قلبه، فيجله ويهابه ويخشع له،
فتصغى نفسه إلى ذلك، وتَصْغُر عند معرفتها بقدرها.

وقيل له: ما التواضع في نفسه وما معناه؟ فقال: هو قبول الحق من الدنيء
والشريف، والصغير والكبير، والغنى والفقر، استجابةً لله تعالى.

قالوا: وضد التواضع الكبر. والحجة في ذلك ما روي نه ما من عبد إلا
وناصيته بيد ملكه. فإذا تواضع العبد قال الملك له: "انتعش نعشك الله!" فإذا
تكبر قال له الملك: "اتضع اتضع وضعك الله تعالى". ١٠

وسئل الحارث عن معنى الكبر، قال: اعتزاز النفس. قال: وفيه جواب آخر:
وهو ترك قبول الحق. والدليل على ذلك قول النبي ﷺ: «الكبر أن تسفه الحق»
ومعنى ذلك أن يُنكر ويُتركه. ١٥

١ جاء فيما رواه مسلم في الإيمان ١٤٧، باب تحريم الكبر وبيانه - عن ابن مسعود قول النبي ﷺ: «... الكبر بظر الحق...» ولعل ما جاء في الأصل تفسير لهذا الحديث.

Rivayet edildiğine göre Hz. Mûsâ (a.s.) Rabbine münacât ettiğinde şöyle yakardı: “Ya rabbi, senin kulların arasında en çok kızdığın kişi kimdir? Yüce Allah buyurdu: Ey Mûsâ! Benim kendisine en çok kızdığım kimse kalbi kibirli, lisanı kaba, yakini azalmış ve cimri olan kimsedir.”

5 Bazıları şöyle dedi: “Alçak değersiz olan ancak kibirlenir, bayağı ve ah-lâksız (sefih) olan ancak övünür, zelil, hakir olan ancak kızar.”

Enes (r.a.) anlatıyor: “Hz. Ebû Bekir (r.a.) bir gün hutbe okumak üzere ayağa kalktı ve yaratılışımızın başlangıcının idrar yerinden çıkan bir nut-feden olduğundan bahsetti. Sonra nutfenin ana rahmine yükseltilmesi ve
10 oradan alaka (embriyo) hâline gelmemize kadar ki durumu anlattı. Bizden herkes nefsinin pis olduğunu bilsin diye anlatmaya devam etti.”

Mücâhid şöyle demiştir: “Allah Teâlâ Nuh’un (a.s.) kavmine tufanla boğduğu vakit, dağlar bunu işitti, Cûdî dağı tevâzu gösterdi. Bunun üze-rine Allah Teâlâ Cûdî’yi dağların üzerine yükseltip gemi de onun üzerinde
15 karar kıldı.”

İbn Semmâk şöyle dedi: “Tevâzu çeşit, çeşitlidir: En şerefli, kendini hiç kimseden faziletli görmemendir. Gördüğün herkesi içten içe kendin-den üstün görüp, merhametini umup, duasını isteyip, onun duasıyla sen-deki dert bela ve musibetlerin uzaklaştırılacağını düşünmemdir. Tevâzuun
20 diğer yönü de tanıdıklarına sevimli olman, kendileriyle oturup kalktı-kılarını tahkir etmemen, huzuruna vardığın kimsenin yanında çok uzun kalmamandır.”

Kibirlenip nankörlük yapan kullara lâzım olan tevâzu, Allah'a edilen secdedir. Bir hadis-i şerifte şöyle nakledilir: “*Kim (Allah için secde etmek için tevâzu gösterip) alnını toprağa koysa kibirden berî olur.*”¹

1 Tirmizî, Siyer, 21.

ويُروى أنّ موسى عليه السلام لما ناجى ربه فقال: يا ربّ، من أبغض خلقك إليك؟ قال: يا موسى! من تكبر قلبه، وغلظ لسانه، (وضعف يقينه، وبخلت يده)¹.

وقال بعضهم: ما تكبر إلا وضيع، ولا فاخر إلا سفيه، ولا يغضب إلا ذليل.

وقال أنس: قام أبو بكر رضي الله عنه خطيباً، فذكر في خطبته بدء خلقنا من نطفة تخرج من مخرج البول. ثم يرتفع إلى رحم المرأة ثم من علقه فما زال يذكّرنا حتى يقدر أحدنا نفسه².

وقال مجاهد: إن الله تعالى لما غرق قوم نوح سمعت³ الجبال، وتواضع الجودي، فرفعه الله تعالى على الجبال، وجعل قرار السفينة عليه.

وقال ابن السماك: التواضع على وجوه: فأشرفه أن لا ترى لنفسك على [٣١] أحد فضلا. وكلّ من رأيت كنت له بالضمير مفضلاً، ترجو رحمته، وتطلب دعوته، وتظن أن يدفع به عنك. والوجه الآخر: من التواضع أن تكون متحبباً إلى من عرفته، غير محتقر لمن جالسته، ولا مستطيل على من حضرته.

فأما التواضع اللازم للعباد ان استنكفوا كفروا فهو السجود لله تعالى. وقد روي في الحديث: «من وضع جبهته (لله ساجدا) في التراب فقد برئ من الكبر»⁴.

١ وفي الأصل صفقت عينيه، وكلّت يده، وما أثبتناه نقلاً للأثر من تنبيه الغافلين ص ٩٦.

٢ وفي الأصل: يذكر منا حتى يقدر.

٣ هكذا في الأصل، ولعلها سمقت.

٤ أخرجه الترمذي في السير، ٢١.

İbn Abbâs: “Kişinin, kardeşinin artığını içmesi tevâzudandır.” demiştir.

Mâlik b. Dinâr şöyle der: “Eğer bir münâdî mescidin kapısının önünde: ‘İçinizden en şerli adam ortaya çıksın!’ diye nida etse vallahi beni ancak benden daha kuvvetli olan yahut daha hızlı koşan geçer.”

5 Vehb şöyle demiştir: “Allah Teâlâ adn cennetini yarattığında ona bakıp şöyle dedi: “Sen gururlu ve kibirlilerin hepsine haramsın.”¹

Ömer b. Hattâb (r.a.), “Sahip oldukları cariyelerle birlikte yemek yemekten yüz çeviren kavmi Allah çirkin etsin.” demiştir.

Şair der ki:

10 Ey himmetini beğenerek aldanan, kibrini izhâr eden,
Tenhâda bir bak kendine anlarsın şer ne yakınmış
İnsanlar görselerdi karınlarının içindekileri
Ne yaşlısı kibre yeltenirdi ne genci
Var mı âdemoğlunda bir şanlı şerefli uzuv kafa gibi
15 O bile çeşit çeşit pisliklerle dopdolu
Burun akar, kulak pis kokar
Gözler çapaklı, ağız salya tükürük
Ey toprağın çocuğu ve yarın toprağın yiyeceği kimse
Mütevazi ol, çünkü sen yenilecek ve içileceksin

20 Dâvûd el-Mekkî şöyle der: “Ömer b. Abdülaziz halife tayin edilmeden önce kendisine bin dinarlık elbise alır ve şöyle derdi: Elbisenin sertliği olmasaydı ne kadar kaliteli olacaktı! Halife tayin edildikten sonra beş dirhemlik bir elbise aldı ve şöyle dedi: Yumuşaklığı olmasaydı ne kadar da kaliteli olacaktı! Kendisine bu konuda şöyle denildi: Nerede elbisen, nerede bineğin ve nerede kokun? O da dedi ki: Benim zevkperest bir nefsim var, dünya lezzetlerinden bir tabakayı tattığında hemen onun daha da üstündeki bir tabakaya arzu eder ki, sonunda tabakaların en yükseği olan halifelîği tadar ve de Allah katındakileri arzular.”

1 Hadis kaynaklarında bu rivayete rastlayamadık. İsrâiliyyattan olması muhtemeldir.

وقال ابن عباس: من التواضع أن يشرب الرجل سُور أخيه.

وقال مالك بن دينار: لو أن منادياً ينادي بباب المسجد ليخرج شرّكم رجلاً ما سبقني والله أحد إلى الباب إلا رجل بفضل قوة أو سير.

وقال وهب: لما خلق الله تعالى جنة عدن نظر إليها، فقال حرام أنتِ على كل متكبر.^١

وقال عمر بن الخطاب: قَبَّحَ الله قوما يرغبون عما ملكت أيماهم أن يأكلوا معهم.
وقال القائل، شعر:

يا مظهر الكبر إعجابا بهمته أبصر خلاك فإن الشر تقريب
لو أبصر الناس ما إن في بطونهم ما استشعر الكبر شبان ولا شيب
هل في ابن آدم مثل الرأس مكرمة وهو محشو من الأقدار مضروب
أنف يسيل وأذن ريحها سهك والعين مُرمصة والثغر ملعوب
يا ابن التراب ومأكل التراب غداً اقصر فإنك مأكول ومشروب^٢

وقال داود المكي: كان عمر بن عبد العزيز قبل أن يستخلف تشتري له الحلة بألف دينار، فيقول: ما أجوده لولا خشونة فيه!، فلما استخلف كان يشتري له الثوب بخمسة دراهم. فيقول: ما أجوده لولا لينه! فقيل له في ذلك: أين لباسك؟ وأين مركبك وعطرك؟ فقال إن لي نفسا ذواقه، وإنها لم تذق من الدنيا طبقة إلا تاقت إلى الطبقة فوقها، حتى ذاقت الخلافة، وهي أرفع الطبقات، وتاقت إلى ما عند الله.

١ لم نعر على تخريج لهذا القول في كتب الحديث النبوي ولعله من الإسرائيليات.

٢ الأبيات من بحر البسيط، ولم تنسب في كتب الأدب والآداب لشاعر بعينه.

Hâtem el-Esam şöyle dedi: “Üç hâle; kibir, hırs ve kendini beğenmeye karşı dikkatli ol. Çünkü Allah kibirlenen kimsenin kibrini halkın en zelîline kırdırmadan onu bu dünyadan çıkarmaz. Hırslıyı da bir parça kuru ekmeğe ya da bir yudum suya muhtaç edip de mahrum bırakmadan dünyadan 5 çıkarmaz. Kendini beğenen de idrarına ve necasetine bulaşır ve ondan sonra ruhu kabz edilir.”

وقال حاتم الأصم: احببت على ثلاثة أحوال: على الكبر والحرص والخيلاء.
 فإن المتكبر لا يخرجّه الله من الدنيا حتى يذيقه الهوان من أذل خلقه. والحرص
 لا يخرجّه من الدنيا حتى يحوجه إلى كسرة أو شربة ولا يجد مساعا. والمختال
 لا يخرج من الدنيا حتى يمرغه ببوله وقذره ثم [٣٢] يقبضه.

AKIL, MÂNASI VE AKILLI KİMSENİN SIFATI

Hâris el-Muhâsibî'ye aklın mânasından sorulunca o şöyle dedi: “İnsanlar bu konuda ihtilâf etmişlerdir, ancak bana göre bunun cevabı şöyledir: Akıl, Allah'ın insanların kalplerine yerleştirdiği basiret nurlarıdır. Kul o nurlarla hak ile batılı, kalbine gelen bütün hatıratı, düşmanın hilelerini, nefsinin vesveselerini ve gözetimi altında kulluk yaptıklarını birbirinden ayırır.” O'na denildi ki: “-Allah sana rahmet eylesin.- Anlatır mısın bize: Akıllar her isteyenin kazanarak elde ettiği şey midir? Yoksa akıllar Allah vergisi midir?” Şöyle cevap verdi: “Bilakis akıllar Allah'ın kalplere yerleştirdiği mevhibelerdir.”

Bu mânayı ifade için: “Kalpler Allah (vasıtası) ile akl etti.” denilir. Yani O'nun bağışladıklarıyla doğrunun en güzelini kavradı. Böylece hakka ve hayra yöneldi. Sonra sözüne şöyle devam etti: “Bil ki, akıl tecessüm etmiş bir cisim veya insanın hissedebileceği bir duygu değildir. Fakat sözün doğruluk veya yanlışlığı hakkında bir varlığı gösteren bir sıfattır. Eğer kişinin dilinde doğru bulunursa ise bu onun aklını gösterir, ama eğer kişinin dilinde hata görülür ise bu da onun ahmaklığını gösterir.

Yine ona şöyle denildi: “Akıl artıp eksilir mi, ya da o artmayıp eksilmeyip sabit bir şekilde yerinde mi durur?” O da şöyle dedi: “Akıl iki türdür: Garîzî (insana doğuştan verilen) akıl¹ ve tecrübî akıl. Garîzî akıl ile tecrübeler elde edilir. Tekrar ona şöyle denildi: Peki bu durumda biz o kimseyi nasıl akıllı olarak isimlendirebiliriz? Şöyle cevap verdi: “Allah'tan gelenleri kavrayabilmesiyle.” Zirâ hadiste de böyle buyrulmuştur: “Allah'tan geleni kavrayın, anlayın.”²

Mücâhid, “*O'nu, idrak eden kulaklar ve idrak sahibi kulaklar onu idrak etsin diye*”³ âyet-i kerîmesi hakkında şöyle dedi: Yani kavrayışını Allah'tan alan kulaklar. Hz. Peygamber'den (s.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: “İnsanın keremi dinidir, murûeti aklıdır, asâleti ise ahlâkıdır.”⁴ Yine Mücâhid -Allah ondan râzı olsun- şöyle demiştir: “Allah bir kimseye akıl tevdi ettiyse, onu (nasip ettiği) akılla kurtuluşa erıştırir.”

1 Garîzî akıl, faydalıyı zararlı olandan ayırt etmesi için Allah tarafından insana doğuştan verilen bir tabiatır.

2 Rivayeti kaynaklarda bulamadık.

3 el-Hâkka 69/12.

4 Kudâî, *Müsne'd*, s. 34; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 109; Sehâvî, *Mekâsıdu'l-hasene*, s. 504.

باب الكلام في العقل ومعناه وصفة العاقل

سُئِلَ الحارث عن معنى العقل، فقال: قد اختلف الناس في ذلك، ولكن الجواب عندي أن العقل أنوار بصائر أسكنها الله تعالى القلوب، يفرق بها العبد بين الحق والباطل جميع ما يرد عليه من خطرات قلبه، ونزعات عدوه، ووساوس نفسه، وما تعبد برعايته. ف قيل له: خبرنا -رحمك الله- عن العقول؛ ٥ أمكتسبة حتى أنّ كل من طلب العقل لحقه، أم هي موهبة؟ قال: بل العقول مواهب أسكنها الله تعالى القلوب.

ومنه يقال عقلت القلوب عن الله تعالى، أي فهمت بمواهب الله تعالى حسن الصواب، حتى انبعثت على الحد في مكاسب الحق والخير، ثم قال: فاعلم أنه ليس بجسم يجسم، ولا حاسة تحسها فينظر إليها، ولكن هو صفة تدلّ على معنى وجود في صواب القول وخطئه فإذا وجد الصواب على لسان المرء دلّ على عقله، وإذا وجد الخطأ فيه يدلّ على حمقه. ١٠

ف قيل له: هل يزيد أو ينقص أو هو واقف لا يزيد ولا ينقص؟ فقال هو عقلاّن: عقل غريزي، وعقل التجارب. وبالغريزي يدرك التجارب. ف قيل فكيف نسّميه عاقلا؟ فقال: بفهمه عن الله تعالى. كذا روي في الحديث: «افهموا عن الله أو اعقلوا عن الله تعالى». ١٥

وقال مجاهد: في قوله تعالى: ﴿وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾^١ أي عقلت عن الله تعالى. وعن النبي ﷺ: «كرم الرجل دينه، ومروءته عقله، وحسبه خلقه». ^٢ وقال ﷺ ما استودع الله تعالى رجلا عقلا إلا استنقذه به.

١ لم نعر على تخرج لهذا القول.

٢ سورة الحاقة ١٢/٦٩.

٣ أخرجه القضاعي في مسنده، ٣٤؛ والعجلوني في كشف الخفاء، ١٠٩/٢؛ والسخاوي في المقاصد الحسنة، ٥٠٤.

Katâde şöyle demiştir: “Adam üç kısımdır: (Kâmil) adam, yarım adam ve hiç bir şey sayılmayan kimse. (Kâmil) adamın akı ve görüşü vardır ve bundan istifade eder. Yarım adam, ulemaya ve akıl sahiplerine danışan kimse. Adam sayılmayanın ise, ne akı vardır ne de âlim ve akıllılarla istişare eder.”

Bir adam İbn Abbâs’a -Allah ondan râzı olsun-: “Aklın başı nedir?” diye sordu. İbn Abbâs şöyle dedi: “Kişinin, tarafından zulme maruz kaldığı kimseye kimseye yumuşak davranması, ondan aşağıda olan kimselere mütevâzi olması ve önce düşünüp sonra konuşmasıdır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Kendisinde bulunan en güzel şey akıl olmayan kimse, kendisinde bulunan en güzel haslet sebebiyle helâk olur.”

Yahyâ b. Muâz er-Râzî der ki: “Akıl, cehâletin bağıdır, nefis ise özlerin en kötüsüdür.”

Ali b. Ebî Tâlib –Kerremellahu vecheh- şöyle demiştir: “Akıl kalpte, merhamet ciğerde, rey (görüş) ise dalaktadır.”

Vehb şöyle demiştir: “Gazap ve hevâ aklın iki düşmanıdır; kötülükte hudut tanımaz bir adamın zayıf bir kimseyi ezdiği gibi akı kahr ederler.”

Bir başkası da şöyle demiştir: “Her ne zaman bir akıllı kişi görmüşsem illâ ki en büyük derdi âhiret idi.”

Bir diğer zat da şöyle demiştir: “Akıllılarla birlikte oturmak kalpleri imar eder, ilme hayat verir.”

Rivayete göre Safvân b. Ümeyye b. Halef övündü. Bu durum Hz. Ömer’e (r.a.) ulaştığında ona haber gönderdi (ve yanına çağırdı): Ey anası ağlayasica ne dedin sen? Safvân Hz. Ömer’den (r.a.) korkup bir şey diyemedi. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Eğer takvân varsa kıymetli ve değerlisin, eğer aklın varsa asalet sahibisin, eğer güzel ahlâkın varsa murûet erbabısın, eğer bunlar yoksa sen köpekten daha şerlisin.”

وقال قتادة: الرجل ثلاثة: رجل، ونصف رجل، ولا شيء؛ فأما الذي هو رجل، فرجل له رأي وعقل ينتفع به. وأما نصف رجل، فرجل يشاور العلماء والعقلاء، وأما الذي ليس برجل، رجل لا عقل له ولا يشاور العلماء والعقلاء. وقال رجل لابن عباس -رضي الله عنهما-: ما رأس العقل؟ قال: يحلم عمن ظلمه، ويتواضع لمن دونه، ويتدبر ثم يتكلم.

وقال بعضهم: من لم يكن عقله أحسن ما فيه هلك بأحسن خصلة فيه. وقال يحيى بن معاذ الرازي: العقل عقل الجهل، والنفس أخبث النواة. وقال عليّ بن أبي طالب كرم الله وجهه: العقل في القلب، [٣٢] والرحمة في الكبد، والرأي في الطحال.

وقال وهب: الغضب والهوى عدوان للعقل يقهرانه كما يقهر الرجل الفاجر ضعيفا يريد قهره.

وقال آخر: ما رأيت عاقلا قطّ إلاّ الآخرة أكبر همه.

وقال آخر مجالسة العقلاء عمارة القلوب ومحيية للعلم.

ويقال: فخر صفوان بن أمية بن خلف فبلغ ذلك عمر رضي الله عنه فأرسل إليه وقال: ثكلتك أمك ما قلت؟ فهاب عمر رضي الله عنه أن يتكلم فقال عمر: إن كان لك تقوى فإنّ لك كرما، وإن كان لك عقل فإنّ لك أصلا، وإن كان لك خلق حسن فإنّ لك مروءة، وإلاّ فأنت شرّ من الكلب.

Hız. Hasan şöyle dedi: “Çobanın güttüğü koyun senden daha akıllıdır. Çünkü küçük bir çocuk (sabi) onu hevâsından engeller, peki sen Rabbinin nasihatiyle hevândan uzak durur musun?

Şair şöyle der:

- 5 Rahman olan Allah kişilere akıllı taksim etti,
Hayır olan şeylerden akla yaklaşacak hiçbir şey yoktur.
İnsanlar içinde erdemli kişiyi aklının sıhhati aydınlatır.
Akılla kazanç elde etmek onun için uzak olsa da.¹

1 Bkz. Şihâbeddîn en-Nuveyrî, *Funûnu'l-edeb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye Beyrut 2004, III, 233.

وقال الحسن: شاة للراعي أعقل منك، يزجرها الصبي عن هواها، هل أنت
مزجور بنصيحة ربك؟
قال الشاعر:

لقد قسّم الرحمن للمرء عقله وليس من الخيرات شيء يقاربه
تنير الفتى في الناس صحة عقله وإن كان محظورا عليه مكاسبه.^١

١ البيتان من الطويل. ينسبان لابن دريد. انظر نهاية الأرب في فنون الأدب لشهاب الدين النويري دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠٤، ٢٣٣/٣.

KALPLERİN HAYATI VE ÖLÜMÜ

Hâris el-Muhâsibî'ye "Kalpler ne ile ihyâ olur?" diye sorulunca, O: "Allah'ı anmakla" diye cevap verdi. Sonra şunu ekledi: Kalplerin hayatı konusunda insanlar derece derecedir, genel itibarıyla kalbler iki şekilde ihyâ edilir: Birincisi, kişinin kalben akıllı olmasıyla birlikte, akli dünya sevgisi ile karışiktır. Bu durumda nefsi onu tökezlettirir, gayreti dağınıktır, kalbi ölüdür, Allah Teâlâ onu içinde va'd ve va'idini (cennet ve cehennem) murat ettiği bir tenbihle sarsarak nimetlendirir, dönüşün kendisine olduğunu ona hatırlatır, kalbini ve azmini günahlardan soğutur, günahlarda ısrar edenlerin fena akıbetlerini gösterir. Böylece o kişi tevbeye yönelir ve çirkin işlerden pişman olur, bir daha onlara dönmemeye azm eder, hatalara ağlar, başına gelen günah musibetine üzülür, günahlarını gözlerinin önüne diker ve kendini suçlar, arkadaşlarına yardım eder, hakka uyar, hevâdan kaçır, sabrı sabra sarılır, helâl olmayanlardan yüz çevirir ve kendisini ilgilendirmeyen konularda susar. Zâhirî ve bâtinî uzuvları, kâmil bir vera' ile muhafaza eder, lokmayı helâlinden yer. Sonra Allah Teâlâ ona mâsiyetleri izâle edip tâate götüren mârifetullahı (Allah'ı tanımayı) ihsân eder. O kişi de Allah'ın kendisine olan bu ihsânı vesilesiyle O'na olan şükrünü arttırır ve O'nun sevmediği ve râzı olmadığı şeyleri kalbi ile niyet etmeyeceğine ve hiçbir organıyla yapmayacağına inanır. Allah kalbindeki (perdeleri) açır, böylece ahiret sevabını görür. Allah Teâlâ için temizlik makamında duruncaya kadar hâlini açık, gizli; az, çok; küçük, büyük bütün günahlardan sâfiyete erştirmeye gayret eder. İşte o zaman, hayat bulur ve gömüldüğü mâsiyet zilletinden kurtulur, tevbe ile dirilir. Tevbe vasıtasıyla mâsiyet zilletinde helak olanların helakından kurtulur ve ahiret insanların ahlâkına ulaşır. Böylece ilim ile dirilir ve takvâ ile yaşar.

باب ذكر حياة القلوب وموتها

وسئل الحارث ف قيل له: بما تحيا القلوب؟ قال: بذكر الله تعالى، ثم قال: الناس متفاوتون في حياة القلوب، وجملة ذلك أنها تحيا من وجهين: أحدهما أن يكون الرجل عاقل القلب، ولكنه مخلطٌ محبٌ^١ للدنيا، ثقیل النفس، مشتهى الهم، ميت القلب، فيمن الله تعالى عليه بقارع من التنبيه الذي يريد الله فيه وعده ووعيده، ويذكر الورود عليه، ويوحش المعاصي في قلبه وعزمه، ويريه سوء منقلب المصيرين، فيبادر إلى التوبة، ويندم على فعل القبيح، ويعزم على أنه لا يعود إليه، ويبكي على الخطيئة، ويحزن على المصيبة، وينصب الذنوب نصب عينيه، ويؤدى المظلمة، ويعين الأصحاب، ويباشر الحق، ويزجر الهوى، ويعانق الصبر ويغض عما لا يحل، ويصمت عما لا يعني، ويحفظ الجوارح الظاهرة والباطنة بالورع الشافي، ويصلح القوت، ثم يمن الله تعالى عليه بالمعرفة التي زال بها عن المعاصي إلى الطاعة، فيكثر منه شكر الله تعالى على توفيقه له، ويعتقد أن لا ينوي بقلبه ولا يعمل بجارحة من جوارحه ما لا يحبه الله تعالى ولا يرضاه، ويكشف عن قلبه حتى [٣٣] ينظر إلى ثواب الآخرة، فيعمل بخلوص حاله من كل ذنب، ظاهرا كان أو باطنا، كثيرا أو قليلا، جليلا كان أو حقيرا، حتى يقوم لله تعالى في مقام الطهارة، فعند ذلك يعيش من موة المقبورين في ذل المعاصي، يحيى بالتوبة، وينقذها من هلاك الهالكين في ذل المعصية، وينتقل إلى أخلاق أبناء الآخرة، يحيى بالعلم، ويعيش بالتقوى.

Nitekim Zünnûn bir şiirinde şöyle der:

Yaşamak, ancak, kalpleri takvâyı arzulayan ve zikir ile rahat eden insanlarla olur.

Kalplerin ihyâ edilmesiyle ilgili ikinci olarak zikredeceğimiz, şu şerefli makamdır: Kulun kalbini heybet kaplar, kalbine Allah için olan tazim ve yüceltme girer. İhlâs yolu ona hâkim olur. İsteddiği her şeyde Allah'a yönelir, bununla O'nun yoluna rağbet eder. Böylece her şeyden bağıni koparmış yakîni bir ruh hâli ile rahat eder, O'na tevekkül edenlerin hayatının güzelliği ile yaşar. Sonra Allah Teâlâ o kişinin kalbine hatırlatır ki; göklerde ve yerlerde olan melâike ve mahlûkât ölü gibidir. Onlar ne zarar ne fayda verebilirler, kendiliklerinden ne bir adım ileri ne geri gidebilirler. Allah'tan başka zarar ve fayda veren, ihsânda bulunan ve engel olan kimse yoktur. O –kendisini vafettiği gibi- Hayy'dır, her nefsin ve kesbettiklerinin üzerinde Kayyûm'dur. O zaman, o kişinin kalbinde bütün mahlûkat ölü. Allah'ın, Muhyî (öldüren)ve Mümît (öldüren) olduğunu bilir. Böylece onun kalbi, Hayy ve Kayyûm olan Allah ile muamelede ilmin hayatı ile dirilir. Bu da hayatın, âriflerin kalplerindeki mertebesidir.

Sonra sözüne şöyle devam etti: Ölümü hatırd tutma makamı ise iki kişiden birinin makamıdır: (Sülûk yoluna) yeni başlayan mübtedî; ikincisi de (sülûk yolunun) sonuna gelmiş ârifin makamıdır.

Ölümün zikri hususunda başlangıç makamı şöyledir: Bu kişinin kalbine ölümün zikri galip gelir. O ceza korkusundan dünyayı terk eder. Kalbinde ölüm zikri dalgalandığı zaman nefsinde var olan şehvetler ölü. Çünkü ölmü hatırlamak şehvetleri öldürür.

Arif ise ölümü, Allah'a olan muhabbeti, kalbinin ilgisizleşip unuttuğu dünyaya karşı ölümü seçmiş olması, Allah Teâlâ'ya ve O'nunla buluşmaya duyduğu özlem sebebiyle ve dahî, vechine nazar etme ümidiyle hatırlar.

كما قال ذو النون، شعر:

فلا عيش إلا مع رجالٍ قلوبُهُم تحنُّ إلى التقوى وترتاح بالذكر^١

فأما الوجه الثاني من ذكر حياة القلوب، وهو المقام الشريف، وذلك أنه لما استولى على قلبه الهيبة، ودخله الإجلال والتعظيم لله تعالى، واستولى عليه طريق الإخلاص، فقصد إلى الله تعالى في مطلبه، ورغب إليه من مذهبه، فيروح بروح يقين المنقطعين إليه، وعاش بطيب حياة المتوكلين عليه، ثم نبه الله تعالى قلبه إلى أن من في السماوات والأرضين من الملائكة والخلق كلهم كالموتى لا يضرّون ولا ينفعون، ولا يقدمون رجلاً ولا يؤخرون، وأن ليس إلا الله تعالى الضارّ النافع، المعطي المانع، وهو الحي القيوم على كل نفس بما كسبت، كما وصف نفسه، فمات الخلق في قلب هذا الرجل، وعلم أن الله تعالى هو الذي يحيى ويميت، فعند ذلك يحيا قلبه بحياة العلم في معاملة الحي القيوم، وهذه منزلة الحياة في قلوب العارفين.

وقال: أمّا مقام ذكر الموت فهو مقام أحد الرجلين: إمّا مبتدئ مستأنف، أو منته عارف: فأمّا مقام المستأنف في ذكر الموت فقلبه هو المبتدئ الذي يغلب على قلبه ذكر الموت، فترك الدنيا مخافة العقاب، فلمّا هاج ذكر الموت في قلبه ماتت الشهوات في نفسه، لأن ذكر الموت يميت الشهوات.

وأما العارف فإنه يذكر الموت محبة له، واختياراً على الحياة تبرّماً بالدنيا التي قد سلا قلبه عنها، تشوّقاً إليه تعالى ولقائه رجاء في النظر إلى وجهه.

١ البيت من الطويل، ينسب إلى ذي النون في كثير من المصادر كما هو هنا.

Bu hâlde olan kimsenin Allah Teâlâ'nın yüzüne bakma ve O'nun katında ağırlanma ümîdi O'na karşı hüsn-i zannın aklına galebe çalmasından dolaydır. Nitekim bir rivayette şöyle denilmiştir: *“Ebrâr (iyi ve sâlih kimseler) Allah'a kavuşmayı dilerler. Hâlbuki Allah, onlara kavuşmayı daha çok ister.”*¹

Sonra dedi ki: Âriflerin kalbinde ölümün sıfatına gelince, onun bu hâli (sülûka) başlayanın kalbindekinden farklıdır. Ölümün zikredilmesinden hoşnut olmaz. Hâline çeki düzen vermek ve hesap günü huzura çıkmak için hazırlık yapmak üzere dünyada kalmayı daha iyi görür. Tevbeye, içtihad ve meseleleri ayırt etmeye olan hevesini gidermeksizin ölümün gelivermesinden korkar. Zîrâ o Allah'a tamamen temiz olarak gitmek ister.

(Ölümün) ârifin kalbindeki vafına gelince; ârif, ölümü kalbiyle zikrettiğinde onu kalbinin murâdına muvâfık bulur. Âsilerin diyarında kalmayı kerih görür. Ecelinin çabucak gelmesini tercih eder ve ölüme karşı emelini kısa tutar. Bu hâl onu hemen değiştirir. Nitekim Huzeyfe b. Yemân'ın ölüm vakti geldiğinde şöyle dediği rivayet olunur: Fukaralığıma rağmen hanemi teşrif eden sevgili! Pişmanlık duyan felâh bulmasın! Allah'ım, biliyorsan ki hayat bana ölümden daha sevgilidir; hastalık sağlıktan, zelillik muteberlikten, fakirlik zenginlikten daha sevgilidir, o hâlde ölümü bana kolaylaştır ki sana kavuşayım.”

Hâris el-Muhâsibî'ye: “Biri dünyada kalmayı diğeri de ölmeyi isteyen iki adamdan hangisi sana göre daha faziletlidir?” diye soruldu. O da şöyle dedi: “İkisi de hayır üzeredir.” “Bu nasıl olur?” dediğimde : “Dünyada kalmayı isteyen (Allah'a ulaştıran) vesileleri artırmak için bunu ister, ölümü seven ise (Allah'ın kendisini) ma'siyet üzere görmemesi için ölümü istemiştir.

1 Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, III, 8. Irâkî aslını bulamadığını söylemiştir.

أَمَّا النظر إلى وجهه، والنزول في جواره لِمَا غلب في عقله من حسن الظنّ به، كما روي في الخبر أنّه قال: «تشوق الأبرار إلى لقاء الله تعالى، والله تعالى إلى لقائهم أَشَوْقُ»^١

قال: فأما صفة الموت في قلوب العارفين فبخلاف نعته في قلب المستأنف (إذا)^٢ ذكر الموت كرهه، وتخير البقاء لإصلاح الزاد ورمّ [٣٣٣] الشَّعث، وتهيئة الجهاز للعرض والقدوم عليه تعالى، ويكره أن يفاجئه الموت ولم يقض نهمته في التوبة وفي الاجتهاد والتمحيص، وهو يحبّ أن يلقي الله تعالى على غاية الطهارة. وأما نعته في قلب العارف فإنّه إذا ذكر الموت بقلبه صادف منه موافقة مراده، وكره التخلف في دار العاصين، وتخير سرعة انقضاء الأجل، وقصّر الأمل نفسه إليه فغيره. كما روي عن حذيفة بن اليمان حين حضرته الموت «حبيبا جاء على فاقة، لا أفلح من ندم! اللهم إن كنت تعلم أنّ الموت أحبّ إليّ من الحياة، والمرض أحبّ إليّ من الصحة. والضعة أحبّ إليّ من الرفعة. والفقر أحبّ إليّ من الغنى فسَهِّلْ عليّ الموت حتى أَلْقَاكَ.»

وسئل الحارث عن رجلين، أحدهما يحبّ البقاء في الدنيا، والآخر يحبّ الموت، أيّهما أفضل عندك؟ قال: كلاهما على خير. فقلت: وكيف هذا؟ قال: لأنّ هذا أحبّ البقاء في الدنيا ليزداد من الوسائل، وهذا أحبّ الموت لثلا يراه على معصية،

١ (لقد طال شوق الأبرار إلى لقائي وأنا إلى لقائهم أشد شوقاً) أورده الغزالي في الإحياء ٨/٣. وقال العراقي: لم أجد له أصلاً إلا أن صاحب الفردوس خرجه من حديث أبي الدرداء ولم يذكر له ولده في مسند الفردوس إسناداً. انظر الفردوس بمأثور الخطاب للكيا أبي شجاع الحمداني دار الكتب العلمية بيروت ١٩٨٦. ٢٤٠/٥.

٢ زيادة يقتضيها السياق.

Aynı şekilde ona arız olan âfetlerden ve âni dünya fitnelerinden emin değildir. Dolayısıyla ikisi de hayır üzeredir. Bu iki adamdan daha faziletlisini sana haber vereyim: Kalbinden ihtiyârı (tercihi) çıkaran ve ‘Ne bu ne de diğeri (ne dünyada kalmayı dilemek ne ölüm temennîsi)’ diyen adamdır.

- 5 O, takdir olunanın gerçekleşmesinde Mevlâ'nın meşîetini ve hoşnutluğunu ıskalamamak için, tercih etmeyi kalbinden çıkarmıştır. Sıkıntı zamanlarında sabretmiş ve kendisi için takdir edilene râzı olmuştur. Onun, kendisi hakkında takdir edileni beklemekten başka tercihi yoktur. İşini Allah'a havâle edip rahatlayan da ancak odur. İşte bu kişi, üçünün en faziletlisidir.”

وليس يأمن أيضا اعتراض الآفات، ومفاجآت فتن الدنيا، فكلُّ على خير. وسأخبرك بأفضل من هذين الرجلين: وهو رجل قد أسقط عن قلبه في ذلك الاختيار فقال: لا هذا ولا هذا، ولكن أحب إنفاذ المشيئة لما جرى به المقدور وما أحبّ المولى فأسقط عن قلبه الاختيار، وقام بالصبر في مواطن المحن، ورضي بالقضاء، ولم يكن له اختيار إلا انتظار المقدور فيه وعليه؛ فهو الذي فوّض واستراح، وهو أفضل الثلاثة.

FÜTÜVVET, MURÛET, GÜZEL VE KÖTÜ AHLÂK

Bazıları şöyle dediler: “Fütüvvet, fiil ve ahlâk olarak başkasının isteğini kendi hevâsına tercih etmektir.”

Bazıları da şöyle dedi: “Kulun fütüvvetteki doğruluğu üç yerededir: Birincisi, O’nun emir ve nehyini güzel şekilde yapmak ve güzel şekilde birtirmekte. İkincisi, bir işi güzel bir şekilde yaparken ahlâkında. Üçüncüsü, güzel bir şekilde itaat ve boyun eğerken hikmetinde ve tedbirinde.”

Bazıları şöyle demiştir: “Dinin aslı, murûet¹ (insâniyet, erdem) ve sıyânet üzerine bina edilmiştir. Murûet, “*Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz.*”² âyet-i kerîmesinde beyân edilendir.”

Bazıları şöyle dedi: “Murûet, rahatsız olmaman ve şikâyet etmemen, eziyet etmemen ve eziyet duymamandır.”

Fütüvvet üç şeyle olur: Doğruluk (sıdk), sabır ve cesaret. Allah Teâlâ, bu üç hasleti kendilerinde topladıkları için Ashâb-ı Kehf “fitye”³ diye isimlendirmiştir.

Diğerleri şöyle demişlerdir: “Murûet, açığa çıktığında utanılacak şeyin içinde de bulunmamasıdır.”

Başkaları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ murûeti bu âyette toplamıştır: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve bilgisizlerden yüz çevir.*”⁴

Birisi şöyle demiştir: “Kişinin din ve dünya işlerinin dayanağı (medarı) iki şey üzerinedir: Gerçekleştirdiği dindarlık ve şahsiyetiyle doğruladığı murûet.” Sözlerine şöyle devam etmiştir: “Ârifin sermayesi, halkın sevgisini kazanmaktır. Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Aklın sermayesi, Allah’a imanla beraber insanlara olan sevgidir.*”⁵ Kimin böyle bir sevgiden nasibi yoksa, akıldan da nasibi yoktur. O bu hâliyle zaten akılını da kaybetmiştir.” “Bu sevginin şartları nelerdir?” diye suâl edildiğinde şöyle demiştir:

1 Türkçe’de “mürüvvet” diye kullanılan kelimenin Arapça aslı “murûet”tir. Çev.

2 el-İnsân 76/9.

3 Fitye, Arapça’da yiğit anlamına gelen “fetâ” kelimesinin çoğuludur. Fütüvvet yoluna giren kişilere, fetâ denir. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü / Ethem Cebecioglu

4 el-A’raf 7/199.

5 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/203; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIV, 125; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 421; Şehâvî, *Mekâsıdu’l-hasene*, s. 36.

باب في معنى الفتوة والمروءة وحسن الخُلُق وسوئه

قال بعضهم: الفتوة أن يؤثر مراد غيره على هواه فعلاً وخُلُقاً.

وقال بعضهم: صدق الفتوة من العبد في مواطن ثلاثة: عند أمره ونهيهِ بحسن القيام وحسن الانتهاء، ثم عند خلقه في حسن القضاء والصفح عن الاقتضاء، ثم عند حكمته وتديبره في حسن الانقياد والاستخذاء. ٥

وقال بعضهم: بني أصل الدين على المروءة والصيانة. فالمروءة في قوله: ﴿إِنَّمَا نَطْعُمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ﴾^١ الآية.

وقال بعضهم: المروءة أن لا تشكو ولا تشتكي ولا تؤذي ولا تتأذى.

وقال بعضهم: [٣٤] الفتوة ثلاثة أشياء: الصدق والصبر والشجاعة. سمى الله تعالى أصحاب الكهف فتية لاجتماع جميع ذلك فيهم. ١٠

وقال آخرون: المروءة أن لا تُسرَّ شيئاً فتستحي من إظهاره.

وقال آخرون: قد جمع الله تعالى المروءة في قوله: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ﴾^٢ الآية.

وقال بعضهم: مدار أمر الدين والدنيا على شيئين: ديانة تحقّقها، ومروءة تصدّقها. وقال: رأس مال العارف التودد إلى الخلق. كما روي عن النبي ﷺ قال: «رأس مال العقل مع الإيمان بالله التودد إلى الناس»^٣ فمن حُرِمَ حظّه من التودد حُرِمَ من العقل رأسه، فقد فاتته، فقليل له: وما شروط التودد؟ قال:

١ سورة الإنسان ٩/٧٦.

٢ سورة الأعراف ١٩٩/٧.

٣ أخرجه أبو نعيم في الحلية، ٢٠٣/٣؛ والخطيب البغدادي في تاريخ بغداد، ١٢٥/١٤؛ والعجلوني في كشف الخفاء، ٤٢١/١؛ والسخاوي في المقاصد الحسنة، ٣٦.

“Asgari şartı insanlara insanları idare etmektir/insanlarla iyi geçinmektir ve bu da Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet edildiği üzere bir ibadettir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Farzları yerine getirmekle emrolunduğum gibi insanları idare etmekle emrolundum.”*¹ İnsanlara iyi davranmanın aşırı boyutu “müdâhene”dir. Müdâhene, içine yağcılığın girdiği, karıştığı bir idare etme yöntemidir. Allah Teâlâ, insanları idare etmeye, onlarla iyi geçinmeye şu âyet-i kerîmede işaret edilmektedir: *“Kötülüğü daha güzel olan bir şey ile defet.”*²

Bazıları şöyle demiştir: “Kötü ahlâkın temeli, insanın kendinin başkalarına uymasını istemeksizin başkalarının kendisine uymasını beklemesidir. Kötü ahlâkın alâmeti ise; kötü ahlâk sahibine kötü ahlâkı setretmek gayesiyle (iyi) muameleye tahammül edememendir. Bu da *“Af ve kolaylık yolunu tut ve iyiliği emret.”*³ âyetinin mânasıdır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Ârif, nefsinin ayıplar, mîzâcını ayıplamaz. Nefsinin ayıplayan kimsenin alâmeti, mîzâcından bîzar olmamasıdır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Kötü ahlâkın esası, kalb darlığıdır. Kalb darlığı ise iki kısımdır: En aşağı ve en kolay olanı, halkın murâdının kalbde yer bulamaması, en ilerisi ve en şerli olanı da kalbde Mevlâ’nın muradına yer olmamasıdır.”

Bazıları şöyle dedi: “Allah kalblere vakıf olmuş ve iki şey istemiştir: Allah’ı zikretmek ve yaratılmışlara yumuşak davranmak. Diğer azalardan da şu iki şeyi istemiştir: Allah’ı ta‘zim (yüceltme) ve insanlara şefkat.”

Hz. Aişe (r.anhâ) şöyle demiştir. “Ne muhteşem şeydir takvâ! Kalbinde garazı olana bu garazı giderme fırsatı vermez.”

Bazıları şöyle der: “Kişiliğin kemal mertebesi, kulluğun kemâl olmasından ibarettir.”

1 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 221.

2 el-Mü’minûn, 23/96; el-Fussilet 41/33.

3 el-Mü’minûn 23/96; el-Fussilet 41/33.

أدنى شروطه المداراة، والمداراة ديانة، لما روي عن النبي ﷺ قال: «أمرت بمداراة الناس كما أمرت بأداء الفرائض.»^١ فإن سبقت المداراة فهي المداهنة، والمداهنة مداراة مدخولة وفي ضمنها مداهنة. وذلك ما أشار إليه في قوله تعالى: ﴿ادفع بالتي هي أحسن﴾^٢ الآية.

وقال بعضهم: أصل سوء الخلق مطالبة غيرك أن يوافقك دون أن تطالب نفسك بموافقة غيرك، وإن علامة سوء الخلق أن لا تحتل معاملته سيء الخلق لتستر به سوء الخلق، وهو معنى قوله: ﴿ادفع بالتي﴾

وقال بعضهم: العارف يعاتب نفسه ولا يعاتب خلقه، علامة من بينه وبين نفسه معاتبة أن لا يكون بينه وبين خلقه عتاب.

وقال بعضهم: أصل سوء الخلق عن ضيق القلب وضيق القلب على قسمين: أدناه وأهونه أن لا يتسع لمراد الخلق، وأقصاه وشره أن لا يتسع لمراد المولى. وقال بعضهم: إن الله تعالى طالع القلوب فطالبها بشيئين: بذكر الله، وملاطفة الخليقة، وطالب سائر الأعضاء بشيئين: بتعظيم الرب، والشفقة على الخلق. قالت عائشة -رضي الله عنها-: (لله) ^٣ دَرّ التقوى، ما ترك لذي غيظ شفاء.

وقال بعضهم: كمال المروءة عبارة عن كمال العبودية.

١ أخرجه ابن أبي شيبة في مصنفه، ٢٢١/٥.

٢ سورة المؤمنون ٩٦/٢٣، سورة فصلت ٣٣/٤١.

٣ زيادة يقتضيها السياق.

Bazıları şöyle demişlerdir: “Güzel ahlâkın en üst derecesi, zirvesi, kassârın (yıkayıcı) ecrini zâyî etmemendir. Yani sana karşı gelen, sana kötü söz söyleyen ve sana düşmanca davranan kişi senin kirini ve pisliğini yıkayan kassâr gibidir. Eğer sen, onun bu kötü davranışına karşılık verirsen ecir ve sevabı yok edersin.”

“Cömertlik, kişiliğin kemâl mertebesine ulaşmasının şartlarındandır. Cömertliğin mertebeleri de üçtür: Birincisi, sahip olmadığı şeyler hususunda kötü tamahkârlıktan uzak durmaktır. İkincisi, sahip olduğu şeylerde zafer sarhoşluğundan uzak durmaktır. Üçüncüsü, sana elem veren kişiye ihsânda bulunma derecesine yükselmektir.”

وقال بعضهم: غاية حسن الخلق أن لا تذهب بأجرة القصار، معناه: أن من ناوأك وشتمك وعاداك قصارك الذي يغسل دَرَنكَ ووَسَخَكَ، فإن كافأته على سوء صنيعه فقد أتلفت [٣٣٤] أجرة قصارك.

قال: ومن شرائط كمال المروءة السخاء. قال: ومراتب السخاء ثلاث: أولاهنّ التوقي من سوء الطمع فيما لا يملكه، ثم التوقي من لوم الظفر فيما يملكه، ثم الترقى إلى درجة الإحسان إلى مَنْ أنت متألم منه.

DUA, FAYDALARI VE DUA İSTEME ARASINDAKİ FARK

Hız. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Dua, ibadettir."*¹

Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: *"Korkarak ve umarak Rablerine dua ederler."*²

5 Bir kısım insanlar şöyle demiştir: İnsanlar ikiye ayrılırlar: "İsteyen" ve "dua eden". İsteyen ihtiyar hâlinde ister, dua eden ise darda, ızdırar hâlinde. İnsan ihtiyar hâlinde olduğu müddetçe isteyendir. Zaruret hâline geldiğinde ise, dua edendir. İsteyene karşılık vardır, dua edene de icabet vardır.

10 Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Onlar mı hayırlıdır) yoksa kendisine dua ettiği zaman, darda kalana icabet eden (Allah) mı hayırlıdır?"*³

Başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kullarım, beni senden soracak olurlarsa, onlara de ki: Ben onlara çok yakıным."*⁴

Bir hadiste de şöyle rivayet edilmiştir: *"İsteyen yok mu isteği verilsin, dua eden yok mu duası kabul edilsin."*⁵

15 Bu âyetlerden ve hadisten anlaşıldığı üzere isteyene karşılık, dua edene ise icabet vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah yoluna davet eden ve ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"*⁶

20 Hasan (r.a.) şöyle demiştir: "(Bu âyette işaret edilen) Allah'ın habibi, velisi ve insanlar içerisinde Allah'ın en sevdiği kişidir. Allah için amel etmiş ve O'na davet etmiş ve *"Ben Müslümanlardanım."*⁷ demiştir. Yani her şeyi Allah'a havale edenlerdenim. O, işini Allah'a teslim etmeyi ve yaratılmışları O'na çağırmayı şîâr edilmiştir."

1 Suyûtü, *el-Câmiu's-sağır*, I, 56.

2 es-Secde 32/16.

3 en-Neml 27/62.

4 el-Bakara 2/186.

5 Müslim, *Salâti'l-Müsâfirin*, 170.

6 el-Fussilet 41/33.

7 el-Fussilet 41/33.

باب الكلام في الدعاء وفائده، والفرق بينه وبين الاستدعاء

رُوي عن النبي ﷺ أنه قال: «الدعاء عبادة»^١

وقال الله تعالى: ﴿يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾^٢

وقال بعض الناس: الناس رجلان: سائل وداع؛ فالسائل في حد الاختيار،
والداعي في حد الاضطرار. فما دام مختارا فهو سائل. وإذا صار مضطرا فهو
داع. فللسائل المثوبة. وللداعي الإجابة.

قال تعالى: ﴿أَمَّنْ يَجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ﴾^٣

قال: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي﴾ الآية.

وفي الخبر: «هل من سائل فيعطى، هل من داع فيستجاب»^٤.

فقد ظهر بالنص أن للداعي إجابة وللسائل مثوبة. وقال تعالى: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ
قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ﴾ الآية.

قال الحسن: هذا حبيب الله، هذا ولي الله، هذا أحب الخلق إلى الله تعالى،
عمل لله تعالى، ودعا إلى الله، وقال: ﴿إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾^٥ أي من المفوضين
أمري إلى الله، التزم التفويض ودعاء الخلق إليه.

١ أخرجه السيوطي في الجامع الصغير، ٥٦/١.

٢ سورة السجدة ١٦/٣٢.

٣ سورة التمل ٦٢/٢٧.

٤ سورة البقرة ١٨٦/٢.

٥ أخرجه مسلم في صلاة المسافرين، ١٧٠.

٦ سورة فصلت ٣٣/٤١.

٧ سورة فصلت ٣٣/٤١.

Bazıları şöyle demiştir: “Avamın duası sözle, zahid kimsenin duası fiille olur. Sâdık kimsenin duası hâllerle olur. Ârif kimsenin duası ise yardım istemek (istiğase), beklemek (intizâr) ve ızdırâr hâli ile olur.”

Hz.İbrahim (a.s) kıssasında şöyle geçmektedir: “*Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.*”¹ Görünüşte (ayette geçen) evvâh kelimesi, hâlîmin sıfatlarından birisi değildir. Lâkin “evvâh” ile işaret edilen mâna, darda kalmış kişinin Allah’a dua etmesidir.

Bazıları şöyle demiştir: “Dua ibadetin özüdür.”²

Bazıları da şöyle demiştir: “Duanın hakikatı ve faydası O’na olan muhtaçlığın ve O’na karşı fakirliğin izharıdır. İnsan ancak yaratılmışlardaki zayıflığı ve O’na muhtaçlığı gördüğünde Allah’a muhtaç olduğunu anlar. Kişinin bu muhtaçlığı bilmek sûretiyle duâ talebinde olması (istid’â) kulluğun ta kendisi olur. Duâ bazen hâl ile duâyı talep etmek sûretinde olur. Âyet-i kerîmede buyurulduğu gibi: “*Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi.*”³ Bu hafifletme, onların hâllerinde gerçekleşmiştir ki bu da zayıflık ve nâçarlıklarını müşahade etmeleridir. Aynı şekilde âyette: “*Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca.*”⁴ Âyette sözü edilenler, hâl ile duayı unutmaları, yani nisyân, gaflet ve şehvetlere uymaları sebebiyle helak oldular.”

Bazıları şöyle demiştir: “Afetleri kaldıran üç haslettir: Duada ihlas, takvada samimiyet, musibete uğrayana merhamet.”

İbn Uyeyne şöyle der: “Bir hacetin için Allah’a dua ettin de o sana müyesser kılındıysa Allah onu gidermiş demektir. O hâlde Allah’tan cenneti iste. Umulur ki o gün duana icabet edilen bir gün olur.”

1 et-Tevbe 9/114.

2 Tirmizî hadisi bu lafızla rivayet etmiştir. Bkz. Tirmizî, Da’avât, 1, (h. no: 3371). Tirmizî hadisi hasen garib lafızlarıyla değerlendirmiş, Elbâni zayıf hükümü vermiştir.

3 el-Enfâl 8/66.

4 el-A’râf 7/165.

وقال بعضهم: ودعاء العامي بالأقوال، ودعاء الزاهد بالأفعال، ودعاء الصادق بالأحوال، ودعاء العارف بالاستغاثة والانتظار والاضطرار.

وقال في قصة إبراهيم: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾^١ الأَوَّاه في الشاهد ليس من صفات الحليم؛ ولكن معنى الأَوَّاه الدُّعَاءُ المضطر إليه تعالى.

وقال بعضهم: «الدعاء مخ العبادة.»^٢

وقال بعضهم: حقيقة الدعاء وفائدته إظهار الفاقة والفقر إليه تعالى. وإنما يفترق إلى الله تعالى عند رؤيته ضعف الخليفة، وحاجتهم إليه فيكون علمه بموضع الاستدعاء نفس العبودية. وقد يكون الدعاء استدعاء بالحال كقوله: ﴿الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾^٣ فإنما خفف عنهم بالحال، وهو مشاهدة الضعف والاضطرار. وكذلك قوله: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ الآية. فإنما هلكوا بتركهم الاستدعاء في الحال وهو النسيان والغفلة واتباع الشهوات.

وقال بعضهم: أرفع الأشياء للملمات ثلاث خصال: إخلاص الدعاء [٣٥] وصدق التقى، ورحمة المبتلى.

قال ابن عينية: إذا طلبت حاجة فتيسر لك قضاها الله تعالى، فاسأل الله الجنة، فعسى يومك الذي يستجاب لك فيه الدعاء.

١ سورة التوبة ٩/١١٤.

٢ روى الترمذي هذا اللفظ حديثاً في الدعوات، ٢، برقم ٣٣٧١، باب فضل الدعاء، وقال حسن غريب، وضعفه الألباني.

٣ سورة الأنفال ٨/٦٦.

٤ سورة الأعراف ٧/١٦٥.

Bazıları şöyle der: “Duada tercih etme hakkım olsaydı, İslam üzere sebât için Allah’a dua ederdim. Zîrâ İslam üzere sabit kaldığın her gün, duanın kabul olduğu gün demektir.

5 Yine şöyle dedi: Bil ki dua, geçmiş bir hükmü değıştirmez, uygulanmış bir hükmü geri çevirmez. Ancak dua, yakarış (tazarru), ihtiyaç ve fakirliği ortaya koymak demektir.”

Hasan (r.a.) şöyle demiştir: “Dua, göklerin Rabbine ihtiyaçlarını arz etmek ile bedenın zıynetlenmesi, uzuvların süslenmesidir.”

وقال بعضهم: لو خيرتُ في الدعاء لدعوت الله الثبات على الإسلام، فكلّ يوم تثبت على الإسلام فهو اليوم الذي يستجاب لك فيه الدعاء.

وقال: واعلم أن الدعاء لا يغير حكماً سبق، ولا يرد قضاءً نفذ، ولكنه إظهار التضرع وحاجة وفقير.

قال الحسن: الدعاء زينة الآلة، وحلية الأدوات، بإظهار الحاجات إلى رب السماوات.

TEFEKKÜR ETMEK VE İBRET ALMAK, AHLÂK VE SİRET HUSUSUNDA ÂRİFİN SIFATI

Bil ki, kalbi tefekkürden mahrum bırakmak, nefsi ihmal etmek ve ömrü beyhûde geçirmek demektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Hâlâ Kur’ân’ı*
5 *inceleyip düşünmezler mi?*”¹

Bazıları şöyle demiştir: “Fethini bizzat Allah üstleninceye kadar o kalpler üzerinde kilitler vardır.”

Birisine Hz. Peygamber’in (s.a.) “*Bir saat tefekkür, bir sene ibadetten hayırlıdır*”² hadisinden suâl edildi. O da dedi ki: “Maksad dört şey üzerine
10 tefekkür etmektir.

1. Allah’ın azametini tefekkür etmektir. Bu tefekkürden mârifetullah meydana gelir.

2. Allah’ın âyetlerini tefekkür etmektir. Bu tefekkürden de Allah’a karşı muhabbet ve şevk doğar.

3. Allah’ın gücünü ve kudretini tefekkür etmek. Bu ise Allah’a karşı duyulan heybet ve tazimini artırır.

4. Yaptığı kötü şeyler üzerinde tefekkür etmektir ki bundan da kalbinde Rabbine karşı hayâ doğar.”

Bazıları da şöyle demiştir: Tefekkür altı şeyde olur.

1. (Allah tarafından) Tekeffül edilen rızkı tefekkür etmekte,

2. Kişinin her yaptığını ve aldığı nefesleri yazan iki meleğin olduğunu tefekkür etmekte

3. Allah Teâlâ’nın, kulun sırlarını bildiğini tefekkür etmekte,

4. Geçmişinin, hatalarına rehin kaldığını ve onu takvâ ile hürriyete kavuşturması gerektiğini tefekkür etmekte.

1 en-Nisâ 4/82.

2 Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 310.

باب الكلام في ذكر الفكر والاعتبار، وصفة العارف في السيرة والأخلاق

اعلم أن إهمال القلب عن الفكر إهمال النفس وإبطال العمر. قال تعالى:

﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾^١

وقال بعضهم: بل عليها أفعالها حتى يتولى الله فتحها.

وسئل بعضهم: عن قوله ﷺ: «تفكر ساعة خير من عبادة سنة.»^٢ فقال: هو

أن يتفكر في أربع خصال:

أولها، تفكر في عظمته فتولد منه المعرفة به تعالى.

والثاني، التفكير في الآية فيتولد منه محبته والشوق إليه.

والثالث، يتفكر في سلطانه وقدرته فيزيد بذلك هيبته من الله تعالى وإجلاله.

والرابع، يتفكر في سوء صنيعه فيتولد من ذلك الحياء في قلبه لربه.

وقال بعضهم هو التفكير في ستة أشياء:

الأول، في رزق مكفول.

الثاني، في أن عليه موكلين يكتبان عليه صنائعه وأنفاسه.

الثالث، يتفكر في أنه تعالى مطلع على سرائره.

والرابع، أن يتفكر في أنه مقيّد بذنوبه، مرتهن بخطاياها، فيجب أن يفكّه عنها

بالتقوى.

١ سورة النساء ٨٢/٤.

٢ أخرجه العجلوني في كشف الخفاء، ٣١٠/١.

5. Düşmanlığını gizleyen bir düşmanı olduğunu ve ondan sakınmak gerektiğini tefekkür etmekte.

6. Ölüm meleğinin nefesini ensesinde hissedip, karşısına çıkacağı gün için hazırlık yapmak gerektiğini tefekkür etmekte.

5 Hâris el-Muhâsibî'ye ibret almak ve tefekkürden suâl edildi. O şöyle dedi: "İbret almak, tefekkür niyetiyle bakış ve imanda artıştır. Çünkü bir kimse yaratılanlara baktığında yaratıcı (Fâtır) olan Allah'ı bilir. Her ne zaman kişinin tefekkürü artarsa, Allah'a olan ta'zimi de artar. İnsanlar akıllarının sıhhati, imanlarının kuvveti, kalplerine varid olan mârifet genişliği ve 10 kalplerinin temizliği miktarınca tefekkürde farklıdılar. Çünkü ibret alma temiz bir kalpten çıktığında gayba vakıf olur. Ona hiçbir şey mani olamaz. Kalp temizliği hususunda kendisinden yardım istenebilecek en kuvvetli şey şehvete ve ruhsata meyli kesmek, nefsin aldatıcı tevillerinden ve bahanelelerinden kaçınmaktır. Kalpler kirlerinden temizlense, üzerlerinden pas kal- 15 kar, tefekkür ile kalp aydınlanır ve nurlanır."

Ârifin sıfatına gelince, bazıları âriflerin vasıfları hakkında şöyle demiştir: "Himmeti öyle yücelmiştir ki her türlü değersiz, fânî şeyden uzaklaşır. Yükü hafifler. Eşyadan uzaklaşır, yücelir. Sonra yüceldiği mertebede de durmaz, iner. Muayene ettiği çeşit çeşit eziyetler nefesine hoş gelir ve belânın acısını 20 hissetmez. Nefsini bilir ve böylece doğru yolu bulur. Zamanı bilir, tanır da kötülükten emin olur. Dünyayı bilir de kendisini meşgul eden şeylerden rahata kavuşur. Yaratılanları tanır da ne karşılık bekler, ne incinir. İmtihan diyarından, bitmek bilmez imtihanlar içinde zikriyle yaşayan kimsenin azı-ğıyla azıklanır. Geçici vatanında huzura ermez. Onun ibadeti müşâhede 25 edenin müşâhedesinden dolayı sürekli murâkabedir. Doğruluğuna tahkîk ve tasdiki de katar. Böylece nefsinin kıyâmetini ölmeden evvel koparır. Tüm sebepleri zâil görür, tamamını keser atar ve sırları yok olur. Allah ile yaşar. Allah için yaşar ve O'ndan başkasına dayanmayı bırakır. Ârifin sabrı, ihtiyârı, istiğfârı ve tevâzusu ne güzeldir!"

والخامس، يتفكر في أنّ له عدوا يكاتم العداوة فيجب عليه الاحتراز منه.
والسادس، يتفكر في أنّ ملك الموت يطلبه طلبا حثيثا يجب أن يستعدّ
لقدومه عليه.

وسئل الحارث عن الاعتبار والتفكر، قال: الاعتبار نظرة للتفكر، وزيادة في الإيمان؛
لأنه إذا نظر في المفطور^١ علم الفاطر فكلما ازداد فكره ازداد تعظيما لله تعالى. والناس
متفاوتون فيه على قدر صحة العقول، وقوة الإيمان، وعلى ما ورد إلى القلوب من ذلك
من اتساع المعرفة، وعلى قدر طهارة القلوب. لأن الاعتبار إذا خرج من قلب [٣٥]
طاهر يقف في الغيب ولا يرده مانع، وأقوى ما يستعان به على طهارة القلوب قطع
الشهوة، والميل إلى الرخصة، والفرار من تأويل الغرّة مع التعليل، فإذا طهرت القلوب
من أدناسها انجلى عنها صدورها، فأضاء فيه، واستنار قلبه.

فأما صفة العارف فقد قال بعضهم في أوصاف العارف: علت همته فتفرغت
عن كل دنيّ فانّ، وخفّت مؤنته ففارق الأشياء فعلاها، ثم نزل عنها ولم يقف عليها،
طابت نفسه بما عاين من أنواع الأذى، ولم يجد ألم البلاء، عرف نفسه فاهتدى،
وعرف الزمان فأمن الردى، وعرف الدنيا فاستراح من العناء، وعرف الخلق فلم
يسترد ولم يتأذّ، تزوّد من دار البلاء ذكّر من يعيش بذكره في طول البلاء، لم يطمئن
في الوطن المستعار، عبادته دوام المراقبة لمشاهدة من يشاهد على الدوام، جمع
إلى صدقه التحقيق والتصديق فتعجل القيامة على نفسه، فزايل الأسباب كلها
بأسرها، وقطعها بأسرها، فعاش بالله تعالى، وعاش لله، وترك الاعتماد على ما
سوى الله تعالى، قد حسن اصطباره واختياره واستغفاره واستصغاره.

١ وفي الأصل المنظور.

Yahyâ b. Muâz'a ârifin sıfatı hakkında soruldu. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Ârif, dünyada insanlardan birisidir. Âhirette de insanlardan birisidir. Allah'tan başka şeylerle alakayı keserek O'na sarılır. Aklına Allah'tan başka bir şey getirmekten uzak durur. Tuttuğu yol; yumuşaklık, tahammül, kurnazlıktan beri olmaktır. Bu kişi tecerrüd ile ma'buda yönelmiş, kulların sevgisini kazanmış ve yok olup gidecek herşeyden yalnızlaşmıştır."

Bazıları şöyle demiştir: "Mârifetin meyvesi, (Allah'a) ikbâldir (yönelmektir). Kimin bunda ziyadesi yoksa o noksanlık içindedir. Allah'a ikbalin (yönelmenin) alâmeti ise (O'ndan gelenlere) râzı olmak ve katlanmadır. Katlanma ise, kurnazlıktan meded ummayı terk ederek bağımsızlaşmaktır."

Bazıları şöyle demiştir: "Her bir mârifet, üç şeyi tamamlamazsa vebal olur: Ahlâkı değiştirmek, amelleri değiştirmek ve insanlara muamelede yumuşaklık ve tahammül göstermek."

Birisine şöyle soruldu: "Mârifet meyvelerinin ne faydası vardır?" O da şöyle cevap verdi: "İki faydası vardır. Bir tanesi, şehvete karşı koymaktır. İkincisi, gafletin hükümran olmasına karşı fayda verir. Zîrâ şehvet, marifete galebe çalar. Şehvetin çekirdeği ise tûl-i emeldir (uzun emel). Nefis, isteklerine meylederse Allah ile arası perdelenir. Kalp ne zaman bir şeye bel bağlaması sebebiyle perdelenirse, işte o zaman mârifetin meyveleri de kesilir."

Yine bazıları şöyle demiştir: "Her şeyin bir meyvesi vardır. Mârifetin meyvesi ise dördtür:

1-Kul ile Allah arasında bir meyvedir ki, bu Allah'tan korkmaktır (haşyet).

2-Kul ile insanlar arasında bir meyvedir ki, bu tevâzudur.

3-Kul ile nefis arasında bir meyvedir ki, bu sabırdır.

4-Aklın özü, işi yaratanına izafe etmektir.

سئل يحيى بن معاذ الرازي عن صفته فقال: العارف في الدنيا واحد من الناس، وفي العقبي واحد من الناس، اعتصم بالله تعالى في الانقطاع عن غير الله تعالى، يأنف أن يخطر بباله دون الله، حرفته الحلم والاحتمال، والتبري من الاحتيال، بمجرد المعبود وتودد إلى العبيد وتفرد مما يبيد.

وقال بعضهم: ثمرة المعرفة الإقبال فمن لم يكن فيه زيادة فهو في نقصان. وعلامته في الإقبال الرضا والاحتمال. ومعنى الاحتمال، هو الاستقلال بترك الاستعانة احتيال.

وقال بعضهم: كل معرفة لم تتم ثلاثا فهي وبال: تبديل الاخلاق، وتبديل الأعمال، وتبديل العشرة بالرفق والاحتمال.

وسئل بعضهم: عما ينفع من تثمير المعرفة؟ فقال ينفع ذلك من شيئين: أحدهما، اعتراض الشهوة. والثاني، استحكام الغفلة. لأن المعرفة مغلوب الشهوة، وبذر الشهوة طول الأمنية، فإذا مالت النفس [٣٥] إلى مُناها فقد حُجبت عن الله تعالى، ومتى حجب القلب بالركون إلى شيء فقد انقطعت ثمرة المعرفة.

وقال بعضهم: لكل شيء ثمرة، وثمره المعرفة أربع:

ثمره بينه وبين الله تعالى، وهي الخشية.

وثمره بينه وبين الخلق، وهي التواضع.

وثمره بينه وبين نفسه، وهي الصبر.

ولبّ العقل إضاقتك الأمر إلى مَنْ به خُلقت.

MAKAMLAR, TERTİBİ VE BAŞTAN SONA KADAR

MÂNEVÎ İLERLEMENİN KEYFİYETİ

Bil ki; Allah kulunu çeşitli vakitlerde, havf (korku), recâ (ümit), sabır ve tevekkül gibi makamlarda ikâme eder. Bu, kulun muamele, mücâhede ve ibadetlerdeki zâhirî ve bâtınî makamıdır. Kul ne zaman bunları tamamlarsa -başka bir makama geçinceye kadar- orası onun makamı olur.

Mekân ise kemâl, temkin ve nihâyet ehli içindir. Kul, makamları ve hâlleri geride bırakıp makamında kemâle erdiğinde artık bir mekân sahibi olur. Şair şöyle demiştir:

Senin kalbimde yerin, kalbin ta kendisidir

Senden gayrı kimsenin yoktur onda bir yeri

Bazıları makamları on mertebeye ayırmışlardır. Birincisi, tevbedir. Tevbenin şartlarını daha önce zikrettik. Tevbenin başı, geçmiş günahlara pişmanlıktır. İkincisi, günahları terk etmek için yapılan sâdık niyet, sonra yeme, içme ve giyimin ıslahı noktasında insanların tâbî olduğu şeyleri ıslah etmektir. Daha sonra da kalbi, kin, aldatma, haset, tuzak, tûl-i emel ve eceli unutma gibi kirlerden temizlemektir. Bu makamdan sonra tevbe edenlerin makamı gelir. Çünkü bir şeye gerçekten pişman olanın pişmanlığı yerini korkuya bırakır. Bu durumda o kimse tevbesinin kabul olmamasından korkar.

Korkunun da dereceleri vardır. Bunların hepsi ızdırap ve kaygıdır. Korkunun hakikati, kişinin daha önce yaptığı bir işten, içinde bulunduğu bir hâlden veya hâllerin başında üzerinde hissettiği bir mânadan dolayı vera'nın kalbinden ayrılmasıdır. Ceza korkusu, rahmet hatırlanışında sükûnete erer. Ayrılık korkusu, İslâm'ı seçmiş olmanın hatırlanmasıyla sükûnete erer. Sükûn bulmayan korku ise heybet korkusudur.

باب الكلام في ذكر المقامات وترتيبها، وكيفية الترتيب من البداية إلى النهاية

اعلم، أنَّ مقام العبد هو الذي يقوم بالعبد في الأوقات مثل مقام الخائف والراجي والصابر والمتوكل، وذلك مقام العبد بظاهره؛ وباطنه في هذه المعاملات والمجاهدات والعبادات. فمتى أقبل العبد في شيء منه على التمام فهو مقامه حتى ينتقل منها إلى مقام آخر.

فأما المكان، فهو لأهل الكمال والتمكين والنهاية، فإذا كَمُل العبد في مقامه فقد عَبَرَ المقاماتِ والأحوال فيكون صاحب مكان. وقال الشاعر:

مكانك من قلبي هو القلب كله وليس لشيء فيه غيرك موضع^١

ورتب بعضهم المقامات على عشرة أوجه: فقال، أولها: التوبة. وقد ذكرنا شرائطها. فإن أولها، الندم على ما مضى من الذنوب. والثانية، نية صادقة على ترك الذنوب، ثم إصلاح تبعات الناس في إصلاح المطعم والمشرب والملبس، ثم تطهير القلب من الأدناس، من الغلّ والغش والحسد والمكر وطول الأمل ونسيان الأجل، ثم بعده مقام التائبين لأنّ من ندم على شيء حقيقة أورثه ندمه خوفاً، وخاف أن لا تقبل توبته.

وللخوف درجات كلها اضطراب وقلق، وحقيقته لزوم الورع للقلب من فعل فعله فيما مضى، أو حال هو ملابسه، أو معنى يرقبه في مستأنف الأحوال، فخوف العقوبة يسكن عند ذكر الرحمة. وخوف القطيعة يسكن عند ذكر الاختيار للإسلام، والخوف الذي لا يسكن خوف الهيبة.

Bu makamdan sonra recâ edenlerin makamı gelir. Çünkü recâ ümit etmek ve bir şeyi arzu etmektir. Korku, ümitten hâlî omaz; zîrâ bir şeyin vukû bulmasından korkan kişi onun zevâlini ümit eder. Bir şeye nâil olmayı ümit eden kimse ise, onun kaybolmasından korkar. Mü'mini, korku öldürür, recâ ve hüsn-i zan ise diriltir.

Bu makamdan sonra mü'rîdlerin (irade edenlerin) makamı gelir. Zîrâ kul, tevbe ile günahlarından vazgeçtiğinde, korkusu ve ümidi onu harekete geçirir, heyecanlandırır. Onu bütün himmetini O'na sarfedinceye kadar iradesini düzeltmeye sevk eder.

İrade, himmetlerin bölümlere ayrıldığı asıldır. Zîrâ irade, ağacın gövdesi gibidir; yere kök saldığında dallanıp budaklanır.

Mürîdlerin hakikate ulaşmaları (tahkîki) yedi şey ile olur:

1-Maksudlarından kendilerini alıkoyan şeylerden alakayı kesmeleriyle.

2- Candan çaba sarf etmekle.

3-Yollarında kendilerine ârız olan her türlü sıkıntıya tahammül etmekle.

4-Allah'a ulaşmadan, ölüm gelmeden murâda ermemekle.

5-Nâil oldukları küçük büyük herşeyi tazim etmekle.

6-Onlar seyirlerinde ne acele ederler ne de gevşek davranırlar.

7-Yürüdükleri yolda yürümeyen ve kendi kaynaklarına yolu düşmeyenlerle arkadaşlık etmemekle.

İradenin sıhhati üç şeydedir:

1-Her şeyde Allah'ı murâd etme,

2-Bütün eşyayı Allah için murâd etme,

ثم بعد ذلك مقام الراجين، لأن الرجاء هو التأميل والطمع، والخوف لا يخلو من رجاء فيه، لأن من خاف وقوع شيء رجا زواله، ومن رجا أن يناله خاف فوته. والمؤمن يميته الخوف، ويبعثه [٣٥] الرجاء، وحسن الظن.

ثم من بعد ذلك مقام المريدين، لأنه إذا انقطع العبد من ذنوبه إلى التوبة هيج خوفه ورجاؤه، وحمله على تصحيح الإرادة حتى يصرف همه كلها إليه. ٥
والإرادة الأصل الذي منه ينشعب الهموم؛ لأنه بمنزلة عرق الشجر إذا رسخ في أصل الأرض تفرع منه الأغصان.

وتحقيق المريدين في سبعة أشياء:

أولها: انقطاعهم عما يشغلهم عن مقصودهم.

والثاني، إعطاؤهم المجهود من أنفسهم. ١٠

والثالث، تحمّلهم كل مؤنة تعرض لهم في طريقهم.

الرابع، أن لا يستقصي دون البلوغ ودون الموت.

والخامس، ما نالوا منه يعظمونه دقّ أو جلّ.

والسادس، لا يعجلون في سيرهم ولا يفترون.

والسابع، أن لا يصحبوا من لا يسلك مسلكهم ولا يرد مواردهم. ١٥

وصحة الإرادة في ثلاثة أشياء:

منها، أن يريد الله من كل شيء.

والثاني، يريد الأشياء كلها من أجله.

3-Sadece emrolunduğunu irade etmeyi nefsinе yerleştirmesidir. Bunu sağlayacak şey, nefsinі dünya lezzetlerine ve şehvetlerine karşı yüce kılmaktır.

Mürîdin afeti nefsinin istediğı şeyleri yemek ve lezzetlerle meşgul olmasıdır.

Şöyle denildi: “Melekler ona (bu hâlde olan mürîde) merhamet duyup ağlarlar. Mürîd olan kul, Rabbine gider, yaratılmışlardan kaçır ve o dâimâ menzilden uzaktır. Dünyalığı istese bile Allah için ister; ta ki Müslümanların ihtiyaçlarını giderebilsin, Rabbine itaat için kuvvet kazanabilsin, din düşmanlarına karşı cihad edebilsin.”

Daha sonra salihlerin makamı gelir. Çünkü sâlih amellerin ifa edilmesiyle onun (sâlih kimsenin) iradesinin tashihi gerçekleşir. Nitekim Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle der: “Eğer iki rekat namaz kılmak ile cennete girme tercihi arasında muhayyer bırakılsam, iki rekat namazı tercih ederdim. Çünkü cennette benim nefsî hazzım var, iki rekat namazımdaki hazzım ise Allah’tan gelen hazzımdır. Bu ise murâdımdır.”

Sâlih kimseler dört dereceye ayrılır: Âbid, âlim, muhib (seven) ve ârif.

Âbid, Allah tarafından vad edilen karşılığı bilmekle ibadetin tadını bulan kimsedir.

Seven, kurbiyet esintileri lezzetini ve münâcât güzelliğini hissettiğinde hizmetin tadını bulur.

Ârif, önceki ihsâna ve hizmet için seçilmesine bakarak tâatin tadını bulur.

Bazıları şöyle der: “Âbidler, sevaba râğbette faziletli olan şeylerin zâhirine göre amel ederler. Ârifler ise, bunları ancak Allah’ın murâdı doğrultusunda yaparlar. Allah ârifleri buna ehil kılmıştır. Gönüllerini O’na istekli olmalarına açmıştır. Onlar Rablerinden olan nur üzeredirler.”

والثالث، أن يجعل في نفسه أن لا يريد إلا ما يريد على ما أمره به، وملاك ذلك أن يعظم نفسه عن لذات الدنيا وشهواتها.

وآفة المريد في أكل الشهوات، والاشتغال باللذات.

ف قيل إن الملائكة تبكي عليه رحمة له، وإن العبد المريد، الذهاب إلى ربه، الفارّ من خلقه فهو أبداً بعيد من المنزل، حتى إن أراد الدنيا أرادها الله تعالى، حتى يبيد بها خلّة المسلمين، ويتقوى بها على طاعة ربّ العالمين، ويجاهد بها أعداء الدين.

ثم بعد ذلك مقام الصالحين، لأنها إنما يتحقق تصحيح إرادته باستيفاء الأعمال الصالحة، كما قال أبو سليمان الداراني: لو خيرت بين الركعتين ودخول الجنة لاخترت الركعتين، لأنني في الجنة لحظّ نفسي، وفي صلاتي لحظي من الله تعالى. وهو مرادي.

ثم إنهم على أربع درجات: عابد وعالم ومحب وعارف:

فالعابد يجد حلاوة العبادة لمعرفته بما وعد من الثواب.

والمحب يجد حلاوة الخدمة لما يجد من لذة نسيم القرب وطيب المناجاة.

والمعارف يجد حلاوة الطاعة لنظره إلى الإحسان السابق والاصطفاء للخدمة.

وقال بعضهم: العباد [٣٦] يعملون^١ على ظاهر الفضائل في الرغبة في الثواب: والمعارفون لا يعملون^٢ إلا على إرادة الله تعالى، وأنه أهّلهم لذلك، وشرح صدورهم للحرص عليه، فهم^٣ على نور من ربهم.

١ وفي الأصل يعلمون.

٢ وفي الأصل يعلمون.

٣ وفي الأصل: فهو.

Bazıları şöyle demiştir: “Amel eden kimse ilmiyle amel etmesi gerekir. Sonra da sahih bir azimle o amelde sabır göstermelidir ki, bununla amelini Allah’ın emrettiği gibi tamamen erdiresin. Daha sonra sahih bir ihlâsla amelini Rabbine teslim etmelidir ki, bununla sanki o, Allah için bir şey yapmamış gibi olur.”

Bu makamdan sonra muhibbin (sevenlerin) makamı gelir. Çünkü kim Allah için bir hizmet yaparsa, bu hizmet ona Allah’ın muhabbetini kazandırır. Kulun, Allah’ı sevmesinin mânası, nurlanmasıyla kalbinin O’na yakın olması, O’nunla sevinmesi, O’nun zikri ile huzur bulması, O’na karşı ihlâslı olması, velayet (dostluk) akdi ve ihlâsın O’nun için olmasıdır.

Bu makamdan sonra velâyet (dostluk) makamı gelir. Çünkü Allah, kendisini seven kimseyi kendisine dost edinir, ona yardım eder. Allah şöyle buyurmuştur: “*O, bütün Sâlih kullarına velilik eder (koruyup gözetir.)*”¹ Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: “*Haberiniz olsun ki, muhakkak Allah Teâlâ’nın velileri için bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.*”²

Bu makamdan sonra, mukarrebûn (yakın kılınmışlar) makamı gelir. Zîrâ yakın kılınmış kılınmış kişi, kendi nefsinden alınmış, yakınlık ve nasîbdâr olma imkânı kendisine verilmiştir. Allah Teâlâ onları üç sınıfa ayırmıştır: Ashabu’l-yemin (Defteri sağdan verilenler), mukarrebûn ve sabikûn (önden gidenler).

Bazıları şöyle der: “Velinin Allah’a muamalesi melekût âlemine nazar etmesidir. Sıddıkın Allah’a muamelesi arştır (arşa nazardır). Ârifin Allah’a muhabbeti (âlemde) olanları sevmektir.”

1 el-A’râf 7/196.

2 Yûnus 10/62.

وقال بعضهم: الواجب على العامل أن يعمل بالعلم، ثم يصابره بصحة العزم حتى يتِمَّه كما أمره الله تعالى، ثم يسلمه إلى ربه بصحة الإخلاص، حتى كأنه لم يعمل لله تعالى شيئاً.

ثم من بعد ذلك مقام المحبين. لأن من أقام على خدمة الله تعالى أثره المحبة، ومعنى محبة العبد لربه: هي قرب قلبه منه بالاستنارة والفرح به، والأنس بذكره، وعقد الولاية والإخلاص له.

ثم من بعد ذلك مقام الولاية؛ لأن من أحب الله تعالى تولاه ونصره وكَلَّاه. وقال تعالى: ﴿وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾^١ وقال: ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ﴾^٢ الآية.

ثم من بعد ذلك مقام المقربين؛ لأن المقرب المأخوذ من نفسه، الممكن باتخاذ الحُطوة والقربة، وقد جعلهم الله أصنافاً ثلاثة، فقال: أصحاب اليمين والمقربين والسابقين.

وقال بعضهم: معاملة الولي من الله النظر في الملكوت، ومعاملة الصديق من الله العرش، ومحبة العارف من الله من حيث كان.

١ سورة الأعراف ١٩٦/٧.

٢ سورة يونس ٦٢/١٠.

Bundan sonra özlem duyanların makamı gelir. Çünkü kul yakınlık tadını tattığında gönlü Allah'a meyleder. Şevk, sevenin kalbinin sevdiğine karşı coşmasıdır. Zîrâ müştak olan kimsenin, hareketi, endişesi ve vecdi artar, nefsi bîkarar olur.

- 5 Bundan sonra âriflerin makamı gelir. Bu onuncu makamdır. Mârifetin hakikatı nurların letâîfiyle sırlara Hakk'ın doğmasıdır. Bu hâli en iyi bilen (ârif) Allah'ın azametini idrâk etmekte aczini en fazla ikrar edendir.

- 10 Bazıları şöyle der: Mürîd amelleri ile Rabbini ister. Ârif ise nurları ile Rabbini ister. Korkan ise ateşi hatırlamakla kalır. Müştak, cennette olan şeyler anlatıldığında gülüp geçer. Ârifler ise Allah'ın azameti karşısında hayrete düşerler.

Bazıları, mârifetin başlangıcı talep, ortası yorgunluk sonu ise hayrete düşmektir, demişleridir.

- 15 Bazıları ise şöyle demiştir: "Mârifet, hayrettir. Sonra vasıl kılınma, daha sonra da (yine) hayrettir."

ثم مقام المشتاقين، لأنه إذا ذاق طعم القرب اشتاق، والشوق هيجان قلب المحب إلى المحبوب، لأن المشتاق يزداد حركة وقلقاً ووجداً، فلم يجد لنفسه راحة.

ثم من بعد ذلك مقام العارفين. وهو المقام العاشر. وحقيقة المعرفة: طلوع الحق على الأسرار بلطائف الأنوار، فأعرفهم بذلك أشدهم إقراراً بالعجز عن إدراك عظمته. ٥

وقال بعضهم: المرید يطلب ربه بأعماله، والعارف يطلب ربه بأنواره، والخائف يبقى على ذكر النار، والمشتاق يضحك من وصف ما في الجنة، والعارفون المتحيرون في عظمة الله تعالى.

وقال بعضهم: المعرفة أولها طلب، وأوسطها تعب، وآخرها حيرة.

قال بعضهم: المعرفة حيرة، ثم إيصال، ثم حيرة. ١٠

ÂLİMİN SIFATI VE ÂRİFİN ALÂMETİ İÇİNE GİREN VE SOKULANLAR ARASINDAKİ FARK İLE ZÂHİD İLE ÂRİF ARASINDAKİ FARK

Bazıları şöyle demiştir: “Mârifet yollarını bilmede insanlar iki kısma ayrılır: Kendisine lütufta bulunularak bu yola dahil edilen kimse ve bu yola teklifsizce giren kimse. Bir işe dahil edilen kişinin konumu mahfuzdur. Kendi kendine giren ise kendi hâline bırakılır. Kendi isteğiyle mârifet yoluna girenlerin işi üstlenilir. Bunun aslı ise Hz. Peygamber’in (s.a.) şu sözüne dayanır: “*Emirlik (halifelik, idarecilik) işini istemeyin.*”¹ Peygamberler, masum olarak o yola sokulmuşlardır. Bunun misali zâhirdeki şu hüküm gibidir: Eğer sahibi onu göndermeksizin bir av köpeği avı getirirse, köpeğin o avı helâl değildir. Ne zaman sahibi onu gönderirse o zaman av helâl olur.

Kendini bu yola atanların alâmeti üçtür: Önceki kusurları sebebiyle korku hâlinin o kişide devam etmesi, girmiş olduğu yolda olmanın sevinci ve o kim- senin girmiş olduğu yola sarılması. Bu sarılma çaresiz kalındığı için değil.”

Sâdık (doğru kimse) ve yalancı arasındaki farka dair şöyle denmiştir: Sâdık, başka bir şehvete ulaşmak için şehvetlerini terk edendir. Böyle bir kimse, hakiki yüzleri ortaya çıkaran gözlerden dahi yüzünü gizleyebilir.

Bazıları şöyle demiştir: “Tasavvuf yoluna giren tahkîksiz bilinmeyi, tanımmayı ister. Tahkîk ehli olarak yola girdirilen ise bilinmeden, tanınmadan tahkîki ister.”

Bu yolda sâdık ile yürüyen ile sadık olmayan arasındaki fark hususunda bir de şöyle denilmiştir: Yalancı, insanların zannını kendi zannına galib kılar ve amelini güzel görür. Tahkîk ehli sâdık ise, kendine karşı kötü zannı gerçekleştirir. Böylece amelini beğenmekten kurtulur ve insanların kendisi hakkındaki zanlarının nefsinde bir şüpheye sebep olmasını engel olur. Ve biri şöyle demiştir: Bunun alâmeti şudur: Nefsine karşı hemen sû-i zann beslediğini söyleyen kimse yalan söylemiş, yanında ayıplarını izhar eden kimseye karşı tavrını değiştirmiştir.”

1 Buhârî, Ahkâm, 5,6; İmân, 1; Keffârât, 10; Müslim, İmârât, 13; İmân, 19.

باب الكلام في الفرق بين الداخل والمُدخل في صفة العالم، وسمة العارف، والفرق ما بين الزاهد والعارف

قال بعضهم: الناس في مذاهب المعرفة رجلاً: رجل، أدخل فيه على طريق [٣٣٦] المن عليه، وآخر ألقى نفسه فيه؛ فمن أدخل في أمر عصم فيه، ومن دخل بنفسه وكل إليه أصله، قوله ﷺ: «لا تسأل الإمارة» الحديث. ٥
والأنبياء أدخلوا معصومين فيها، ومثاله في الحكم الظاهر: إن الكلب إذا اصطاد بنفسه من غير إرسال صاحبه لم يحل صيده، ومتى أرسله صاحبه فأخذ الصيد حل.

وعلامة من ألقى نفسه فيه ثلاث: دوام خوفه فيما تقدم من تقصيره، وفرحه بالموجود بإدخاله فيه، واعتصامه بمدخله فيه لا بحيلة. ١٠

وقال بعضهم في الفرق بين الصادق والكاذب: أن الصادق يترك شهواته لينال بها شهوة أخرى، وهذا قد يخفي وجهه على النظر المبرز.

وقال بعضهم: الدخيل يطلب الاشتهار بلا تحقيق، والمحقق المدخل يطلب التحقيق بلا اشتهار.

قال بعضهم: في الفرق بين الصادق والكاذب: إن الكاذب غلب ظن الناس على ظنه بنفسه، فأعجب بعمله، والمحقق الصادق حقق سوء الظن بنفسه فنجأ من الإعجاب بفعله، ولم يغلب ظن الناس على ظنه بنفسه، فلم يشك في نفسه. قال: وعلامة كذب من زعم أنه سيء الظن بنفسه سرعة تغييره على من أظهر عنده معاييه. ١٥

Hikmet ehli bir kimse şöyle demiştir: İnsanların keliması noktasında iki açık kapı buldum. Bir tanesi nurdan, diğeri ateşten. Nur kapısı onları aydınlatmakta, ateş kapısı ise onları yakmaktadır. Ateş kapısını nuruyla kapatan kimseye ne mutlu! Nur kapısını ateşiyle kapatan kimseye yazıklar olsun! Her kapının da üç tabakası vardır. Eğer kelam şehvet, gaflet ve acele ile söylenmiş bu ateştendir. Eğer kelam mârifet, uyanıklık ve sekînet hâliyle ise bu nurdandır.

Ârifin zâhîde karşı üstünlüğü ve aralarındaki farkı açıklamaya gelince, bazıları şöyle demiştir: “Zâhid, ganimeti; ârif ise selameti ister. Ârifin gayreti farz olan hükümleri yerine getirmededir. Zâhid ise faziletleri elde etmek ister. Zâhid, tahkike ermeksizin bilinir, tanınır. Ârif ise tanınmadan tahkike erer. Ârif, ahvaliyle dua edip icabet bekler, zâhid ise sözleriyle(kendisine) icabet edilmesini ister. Zâhid dünyaya karşı isteksizdir, arif ise Mevlâ'dan başkasında sükûn bulmaya karşı rağbetsizdir. Zâhid temenni eder ve arzu eder, ârifin ise Allah'ın kazası (hükmü) dışında aklına bir şey gelmez. Zâhid, amelinı bitirmeye, neticesine bakar. Ârif ise, kendisini istihdâm edene bakar. Zâhid amelin çokluğunu ister, ârif ise amelin güzel olmasını ister. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için (ölümü ve hayatı yaratandır).”¹ Ârifin amelinin güzel olması ihlâsında ve kemâle erdirmesindedir. Onun ihlâsı, Allah'tan başkasını istememesi, kemâle erdirmesi de Allah'a rağmen bir şey temenni etmemesidir.”

el-Antâkî şöyle der: “Zâhid, dünyayı terketmiştir ve bundan dolayı hüznünlüdür. Hüznünün din için olduğunu tevehhüm eder ve bundan dolayı din üzerinde bir lütfu olduğunu düşünür. Hâlbuki üzüntüsü dünyaya karşıdır. Zâhid, ameline bakar. Ârif ise, Rabbine nazar eder. Zâhidin mesleği meşakkat, ârifin görevi ise maksadı/niyeti düzeltmektir. Bu mânada dört şey, dört şey ile bilinir, denilmiştir: Genel insanlar fiilleriyle, kurrâ (zâhid, sûfî kimseler) ahlâklarıyla, âlimler zühdleriyle, mârifet ehli ise sükûnet ve vakarlarıyla.”

1 el-Mülk 67/2.

وقال بعض الحكماء: وجدت بابين مفتوحين في كلام الرجال؛ بابا من النور، وبابا من النار، فباب النور ينورهم، وباب النار يحرقهم، فطوبى لمن سد باب النار بنوره، وويل لمن سد باب النور بناره، ولكل باب ثلاثة أطباق: فإذا كان الكلام بالشهوة والغفلة والسرعة فهو من النار، وإذا كان بالمعرفة واليقظة والسكينة فهو من النور. ٥

فأما إبانة شرف العارف على الزاهد والفرق بينهما: فقد قال بعضهم: الزاهد يطلب الغنيمة، والعارف يطلب السلامة، والعارف جهده في أحكام الفرائض، والزاهد يطلب الفضائل والزاهد يشتهر بلا تحقيق، والعارف يتحقق بلا تشهير، والعارف يستدعى الإجابة بأحواله، والزاهد يستدعيه بأقواله والزاهد يزهد في الدنيا، والعارف يزهد في السكون إلى سوى المولى، والزاهد يتمنى ويهوى، والعارف لا يخطر بباله سوى القضاء، [٣٧] والزاهد ينظر إلى الفراغ من عمله، والعارف ينظر إلى من استعمله، والزاهد يرغب في كثرة العمل، والعارف يرغب في حسن العمل، قوله تعالى: ﴿لِيَلْوَكُمُ أَتَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾^١ وحسن العمل في إخلاصه وإكماله، فإخلاصه أن لا يريد غير الله تعالى، وإكماله أن لا يتمنى على الله تعالى.

قال الأنطاكي: الزاهد ترك الدنيا، فحزن عليها فتوهم أن حزنه على الدين فأحال المنة على دينه؛ وإنما حزنه على دنياء. والزاهد ينظر إلى عمله، والعارف ينظر إلى ربه تعالى. حرفة الزاهد الجهد، وحرفة العارف تصحيح القصد. ويقال يعرف أربعاً بأربع؛ العام بالأفعال، والقراء بالأخلاق، والعلماء بالزهد، وأهل المعرفة بالسكون والوقار.

Bazıları şöyle demiştir: “Zühdün derecelerinin ilki tevbedir. Sonra zühd, sonra takvâ, sonra hilm (yumuşaklık), sonu tahammül (dayanma) gelir.”

Zünnûn hazretleri der ki: “Ârifin ilk derecesi fakirliğe (iftikâr) katlanma, sonra vasıl olma (ittisal), daha sonrada hayret etmektir.” Sonra şöyle demiştir: “Zâhid, faziletlere nail olmasından dolayı kemaliyeti nefesine yerleştirir. Ârif ise ne nefsinde bir hâl olduğuna inanır, ne de nefsinde bir çeşit kemâlin olduğuna. Aynı şekilde ne de hamd etmek için sayıp dökebileceği hasletleri olduğuna inanır. Böyle olan kimse, kemâl mertebesinde ve nefsi bütünüyle temizlendiği hâlde kendini korumuştur.”

Bazıları şöyle demiştir: “Kemâl, uyanıklıktadır. O da üç derecelidir. İlki Allah’ın emirlerini güzel yapmada uyanık olmaktır. Bu ibadet marifetidir. İkincisi Allah’ın hükümlerine güzelce teslim olmada uyanık olmaktır. Bu ise istikamet marifetidir. Üçüncüsü Allah’la güzel vakit geçirmede uyanık olmaktır. Bu safvet marifetidir.

Birisine mârifetin başlangıcından suâl edildi. O şöyle dedi: Başlangıcı hayret, sonu da hayrettir. İlk hayret hâli, Cebbâr olan Allah’ın büyük nimet ve ihsânlarına rağmen nefsinde geri çekilme ve sözünde durmamayı gördüğü zamandır. Maksudı tamam olduğunda ibadet ettiği Zât’ın sıfatlarında hayrete düşmesidir. Artık bu hâlde, O’na âşık olduğu hâlde O’ndan başkasını bilmez.

Bazıları şöyle demiştir: Bunun varacağı son nokta, kişinin hem nefesine hem de başkalarına ait olması, ama hakikatte ne kendi ne başkalarına sadece Allah’a ait olmasıdır.

Bazıları şöyle demiştir: “Âriflerin mârifetinin nihayeti şu âyet-i kerîme de ifade edildiği gibidir: *“Ben öyle batanları sevmem.”*¹ Ârif, batmayan ve sona ermeyen (Zâtı) bilmiş, batıp gidenlerde sükûn bulmamıştır.”

1 el-En’âm 6/76.

وقال بعضهم: أوّل درجات الزهد التوبة، ثم الزهد، ثم التقوى، ثم الحلم، ثم الاحتمال.

قال ذو النون: وأوّل درجات العارف الاحتمال؟ من الافتقار ثم الاتصال، ثم التحير وقال: الزاهد من قد وطّن نفسه الكمال لما نال من الأفضال. والعارف لا يعتقد لنفسه حالا، ولا يثبت لها كمالا، ولا يعد في الحمد خصالا، فهو في الكمال وفيّ، وفي كلها عريّ.

وقال بعضهم: الكمال في الانتباه فهو على درجات ثلاثة: أوّلها: الانتباه لأمر الله تعالى في حسن القيام به، وهو معرفة العبادة، والثانية الانتباه لحكم الله تعالى في حسن التسليم، وهو معرفة الاستقامة، والثالثة، الانتباه عن الله تعالى وحسن الانقطاع إليه وذلك معرفة الصفوة.

وسئل بعضهم: عن بدء المعرفة فقال: بدؤها حيرة، ونهايتها حيرة. فالحيرة الأولى من قبل نفسه إذا شاهد فيها التخلف والإدبار مع عظيم منّ الجبار. فإذا تمّ قصده تحير في صفات معبوده ولا يعرف غيره وهو الوله.

وقال بعضهم: غاية هذا الأمر ونهايته أن يكون لنفسه ولغيره، وأن يكون في الحقيقة: لا لنفسه ولا إلى غيره، بل يكون لله تعالى.

وقال بعضهم: نهاية معرفة العارفين في قوله تعالى: ﴿لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾^١ عرف العارف من لم يزل، ولم يسكن إلى من أفل.

Bazıları şöyle der: ““Marifeti elde etmedeki gaye hayret etmektir, bu dereceye ulaştığında sebepler ondan kesilir, şüpheler ondan zail olur. Mevlâ'sına olan fakrının, (mâsivâyâ değil) Mevlâ'sına yönelmesi tahakkuk etmiştir.”

- 5 Bazıları şöyle der: “Nihâyet, mârifet yoluna hidâyet olunmaktır. Bundan sonra varılacak bir menzil yoktur. Zira yolu bulan, vasıl olmuştur. Nitekim yolu bilen kimse vasıl olur.”

Bazıları da şöyle demiştir: “Bu konuda hakikatlere ulaşmak alakaları keser.”

- 10 Ahmed b. Asım el-Antâkî'den kitaplarının hatimesinde zikrettiği bir söz rivayet edilir: Kim, nefsinin, meşgul edici her türlü şeyi terketmek üzere konumlandırmazsa, kalbi hastalanır, ihtiyacına ulaşamaz. Kim de bunu yaparsa Allah'ı önünde bulur. Kim Allah'ı aldatmaya kalkışırsa Allah onu aldatır. Vesselâm.”

وقال بعضهم: الغاية هي الحيرة، فإذا بلغها انقطعت عنه الأسباب، وزال عنه الارتباب، وتحقق فقره لمولاه [٣٧] إلى مولاه.

وقال بعضهم: النهاية هي الهداية إلى طريق المعرفة، ولا نهاية له غير ذلك، كما قيل: من عرف الطريق فقد وصل.

وقال بعضهم: الوصول إلى الحقائق في هذا الباب يقطع العلائق. °

ويحكى عن أحمد بن عاصم الأنطقي هذا الحرف يقال إنه ختم كتبه بها. وهي أن قال: من لم يوطن نفسه على ترك كل شاغل مَرَضَ قلبه، ولم ينل حاجته، ومن فعل ذلك وجد الله أمامه، ومن يخادع الله يخدعه الله تعالى، والسلام.

TASAVVUF EHLİNİN KULLANDIĞI [DİĞER] ISTILAHLAR, ONLARDAKİ MAKSATLARI VE HEDEFLERİNİN KEŞFİ

Onların sözlerinden anlaşıldığına göre kullandıkları ıstılahlardan bazıları şunlardır: Hâl, makâm, vakt, vârid, hâtır, gâib, hâzır, vecd, hucûm, galebe, tevâcud, sükûn, tesâkûn, hayret, tehâyâyür, irâde, mürîd, hakk, hakikat, husûm, safâ, şâhid, meşhûd, fenâ, bekâ, cem', tefrika, şatah, vusûl, resm, ism, sır, münâcât, hicâb, da'vâ, lisân, akd, hemm, mahv, sekr, kevn, bevn, vasl, sebep, neseb, kat'ul-'alâik (alakaları kesme), tecellî, tahallî, illet, ezel, lehâ, inzi'âc, istifâ, latîfe, şurb, zevk, 'ayn, istılâm ve remiz.

Hakk kelimesinin mânasına gelince, bundan murâd Allah Teâlâ'dır. Hak'tan, Hak için denildiği zaman, bununla Allah için, Allah ile mânası kast edilir.

Hâl ise, kendisiyle kulun değiştiği şeydir. Bununla kulun kalbine gelen şeyler değişir. Kalp temizlendiği vakit ona da hâl denilmiştir.

Bazıları şöyle demiştir: “Hâl, zâil olmayan şeydir. Eğer zâil olursa hâl olmaz.”

Makâm, kulun durduğu yerdir.

Mekân, kulun yerleştiği yerdir.

Mükâşefe ve müşâhede, mâna olarak birbirine yakındır. Aynı şekilde muhâdara da yakın mânadadır. O da yakîn ve mârifetin ziyadeleşmesidir.

Levâih, zâhirî sırların görünmesidir. Şöyle denilir: İş göründü yani zâhir oldu. Aynı şekilde levâmi' zâhir olan durumlar ve haklar kabilindendir. Mânası hâller, makamlar, gâyeler (kusûd) ve muameleler demektir.

باب الكلام في عبارات القوم، والكشف عن مقاصدهم وأغراضهم فيها

فمن ذلك قولهم: حال، ومقام، ووقت، ووارد، وخاطر، وغائب، وحاضر،
ووجد، وهجوم، وغلبة، وتواجد، وسكون، وتساكن، وحيرة، وتحاير، وإرادة،
ومريد، وحق، وحقيقة، وخصوم، وصفاء، وشاهد، ومشهود، وفناء، وبقاء،
وجمع، وتفرقة، وشطح، ووصول، ورسم، واسم، وسرّ، ومناجاة، وحجاب،
ودعوى، ولسان، وعقد، وهَمّ، ومَحْو، وسكر، وكَوْن، وبون، ووصل، وسبب،
ونسب، وقطع العلائق، وتجلي، وتخلي، وعلة، وأزل، ولحا، وانزعاج،
واصفاء، ولطيفة، وشرب، وذوق، وعين، واصطلام، ورمز.

فأما معنى قولهم الحقّ فالمراد به الله تعالى. وإذا قيل من الحقّ للحقّ فالمراد
به الله بالله.

وأما الحال: فهو ما يتحوّل فيه العبد، ويتغير به من نوازل قلبه، فإذا صفا تارةً
قيل له حال.

وقال بعضهم: الحال ما لا يزول، فإذا زال فلم يكن حالاً.

والمقام: هو الذي يقوم فيه العبد.

والمكان: ما يتمكن فيه.

والمكاشفة والمشاهدة يتقاربان في المعنى، وكذلك المحاضرة وهو زوائد
اليقين والمعرفة.

والموائع ما يلوح الأسرار الظاهرة، يقال: لاح الأمر إذا ظهر، وكذلك اللوامع
من بوادي اللوائح والحقوق، ومعناها الأحوال والمقامات والقصود والمعاملات.

İşâret, mânasının inceliği sebebiyle konuşanın ibâreyle ifâdesine kapalı olan şeydir.

Îmâ da, işaret demektir, ancak (el, kaş, göz, baş gibi) âzâlarla yapılan işârettir. Bunun için Şiblî şöyle demiştir: O'na îmâyla (azâları vasıtasıyla) işâret eden kişi puta tapan gibidir çünkü ancak cisimlere böyle işâret edilir.

Remz de bir işârettir ve kişinin kelâmının altında sözün zâhirinin delâlet etmediği bir maksadın olmasıdır.

Safâ, insandaki tabiatın birbirine karışması, fiilin görülmesi ve ona nazar edilmesiyle süzülen şeydir.

Safânın safâsı ise, illetlerden kurtulmayla beraber safâ hâlinin insanda meydana gelmesidir.

Fevâid (Faydalar), anlayışların artması sebebiyle hizmet vaktinde muamele ehli için Hakk'ın ihsân ettiği lütuflardır.

Müşâhede, kulun vicdanında görülen Hak'dır ki, onun sırrı ona muttali olmaktır. Şâhid aynı zamanda hâzır mânasına gelir. Meşhûd ise şâhidin gördüğü şeydir.

Bazıları şöyle demiştir: “Şâhid, Hak; meşhûd ise kâinattır. Cem' (bir araya toplama), mahlûkât olmaksızın Hakk'a işâret eden kimsenin işaretinden ibarettir.”

Mârifet, oluş ve yaratmaya işaret eden kimse için işârettir. Kim cem' olmaksızın tefrikaya (farka) işaret ederse Bârî Teâlâ'yı inkâr etmiş olur. Kim de tefrika olmadan cem'e işaret ederse Kâdir olan Allah'ın kudretini inkâr etmiş olur. Her ikisini de bir araya getiren tevhîd ehli olur.

Gayb, kulun huzur bulmasından dolayı Hakk'ın müşâhedesinden kalbin gaybıdır.

والإشارة: ما يخفى على المتكلم كشفه بالعبارة للطائف معناه.

والإيماء إشارة أيضا إلا أنها تتعلق بالآلة. ولهذا قال الشبلي: مَنْ أَوْمَى إِلَيْهِ
فهو كعابد وثن لأن الإيماء لا يصلح إلا للأجسام.

وأما [٣٨] الرمز: فهو إشارة أيضا، وهو أن يكون تحت كلامه مراد لا يدل
عليه ظاهره. ٥

وأما الصفا: فما خلص من ممازجة الطبع ورؤية الفعل والنظر إليه.

وأما صفاء الصفا: فهو اتصال ذلك مع السلامة من العلل.

وأما الفوائد: فهو ملاطفة الحق لأهل معاملته في وقت الخدمة بزيادة الفهم.

وأما المشاهدة: فهو الحق شاهد في ضمير العبد وسره مطلع عليه، والشاهد
أيضا بمعنى الحاضر، والمشهود: ما يشهده الشاهد. ١٠

وقال بعضهم: الشاهد: الحق، والمشهود: الكون، والجميع عبارة عن إشارة
مَنْ أشار إلى الحق بلا خلق.

والمعرفة: إشارة لمن أشار إلى الكون والخلق، فمن أشار إلى تفرقة بلا
جمع فقد جحد الباري، ومن أشار إلى جمع بلا تفرقة فقد أنكر قدرة القادر،
فإذا جمع بينهما فقد وحد. ١٥

وأما الغيب: فهو غيب القلب عن مشاهدة الحق لحضوره.

Huzur ise, gözden gaip olanın kalpte, yakininin saflığı sebebiyle hâzır olmasıdır. Öyle ki gaip olan sanki yanındaymış gibi olur. Sahv ve şükr de böyledir gaybet ve huzûr anlamına gelirler. Fakat gaybet ve huzûr, mânayı daha tam ve daha yüksek düzeyde taşırlar.

5 Fenâ ve bekâya gelince fenâ, nefsin sıfatlarının fânî olması bekâ ise, kulun yaptığı akd üzere kalmasıdır. Fenâ aynı zamanda kulun yaptığı bir fiilde Allah'ın o fiili yaptığını görmesi ve artık onu kendi fiili olarak görmemesi demektir.

10 Mürîd, sahih bir bidâyeti olan veya Allah'a yönelenlerin arasına ismen katılan, sâdık kimselerin kalplerinin, iradesinin sıhhatine şehâdet şehâdet ettiği kimsedir.

Murâd, iradesi kalmayan ârif demektir. O, sülûkün sonuna ulaşmış, hâlleri ve makamları bizzat görmüş, tecrübe etmiştir.

15 Mübtedi (yeni başlayan) ise, Allah'a yönelen kimselerin sülûk yollarına azminin kuvveti ile başlangıç yapan, o yolun âdâbını üstlenen ve ahlâkını hizmetle hazırlayan kimsedir.

Vecd, kalbin kaybettiği zikir saflığına tesadüf etmesidir.

Tevâcüd, vecdi (kendi isteğiyle) elde etmeye çalışmak, vecde ulaşmış gibi yaparak, vecd ehli sâdıklara benzemeye çalışmaktır.

20 Vakıt, geçmiş ile gelecek arasında yer alan zamandır.

Bâdî, kulun hâline göre kalbin en üstünde zâhir olan tecellilerdir.

Vârid, kalbe gelen ve onu kaplayan tecellidir ki, bâdîden sonra gelir.

Hâtır, sırrın harekete geçirilmesidir ki bu hareket anında zâil olur.

Vâki' ise, sabit ve kaybolmayan tecellilerdir.

والحضور: حضور القلب لما غاب عن عيانه بصفاء يقينه حتى يكون كالحاضر عنده، وإن كان غائبا عنه أيضا وكذلك الصحو والشكر، ومعناهما في معنى الغيبة والحضور، وإن كانا أتم وأبلغ في المعنى.

وأما الفناء والبقاء: فهو فناء صفة النفس، والبقاء بقاء العقد على ذلك كذلك هو فناء رؤية العبد لفعله بقيام الله له في ذلك. ٥

فأما المريد: فهو الذي صح له الابتداء، أو دخل في جملة المنقطعين إليه تعالى باسم، وشهدت له قلوب الصادقين بصحة إرادته.

وأما المراد: فهو العارف الذي لم يبق له إرادة، وقد وصل إلى النهايات، وعاین الأحوال والمقامات.

وأما المبتدئ: المستأنف فهو الذي يتبدئ بقوة عزمه في سلوك طرقات المنقطعين إليه تعالى، ويتكلف آداب ذلك، ويتأهب الأدب بالخدمة. ١٠

وأما الوجد: فهو مصادفة القلوب لصفاء الذكر كان قد فقده.

والتواجد: استدعاء الوجد والتشبه في تكلفه بالصادقين من أهل الوجد.

والوقت: ما بين الماضي والمستقبل.

والبادي: الذي يبدو أعلى القلب من حيث حال العبد. ١٥

والوارد: ما يرد عليه [٣٣٨] يستغرقه، وتلك حالة بعد البادي.

والخاطر: تحريك السر لا لبث له.

والواقع: ما يثبت ولا يزول.

Kâdih, hâtıra yakın bir mânası olmakla birlikte, ikisi arasında fark vardır. Kâdih gaflet ehli için (kullanılırken), hâtır yakaza ehlinin kalpleri içindir.

Hayret, âriflerin istek ve huzurlarıyla kalplerine ansızın gelen görüştür. (bedîhet) Bu hâl onların düşünmesine engel olur.

5 Tehayyur, matluba ulaşmakta, ümit ile ümitsizlik arasında ariflerin kalbine inen şeydir. Ne vuslat vaad eder, ne de talepten ümitlerini keser. Böylece hayrette kalırlar, şaşırırlar.

Tevâli‘, mârifet ehlinin kalbine doğan tevhîd nurlarıdır. Bu nurların hâkim kudreti, o kalplerde bulunan her şeyi siler.

10 Keşf, anlamaya kapalı olan şeylerin açığa çıkmasıdır. Böylece anlam kula açılır ve göz ile görmüş gibi olur.

Nûrî şöyle demiştir: “Kalplerin keşifleri irtibât ileidir.”

Şatah, insanın vecd hâliyle dile getirdiği iddiâyâ yakın sözlerdir.

15 Savl, mürîdlerin ve sulûkta orta derecede olanların, insanlara söz ile müdahale etmeleridir.

Sâdık, Allah’tan başkasında tam sükûn bulamadığı için Allah ile savlet eder (harekete geçer.) Nitekim Hz Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *‘Allah’ım! Seninle harekete geçer. Senin lütfunla düşmana hile kurarım.’*¹

20 Zehâb, gaybet mânasına gelir. Bu kelime ile, müşâhede ettiği şeylerin müşâhadesiyle mahsûsâtta (his âlemindeki varlıklardan) kalbin gâib olması kast edilir.

Münâcât, Melik ve Cebbâr olan Allah’ın zikrinin safâsında sırlara muhâtab olmaktır.

25 Rü’yetü’l-kulûb (kalplerin görmesi), iman hakikatlerini tahsil anında gaipten gelen şeylere kalbin bakmasıdır.

1 Ahmed b. Hanbel, I, 150; Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid*, X, 130.

والقادح قريب من الخاطر، إلا أن القادح لأهل الغفلة، والخطر لقلوب أهل اليقظة.

والحيرة: بديهة ترد على قلوب العارفين بأملهم وحضورهم، وتحجبهم عن الفكرة.

والتحيّر: نازلة تنزل بقلوب العارفين بين اليأس والطمع في الوصول إلى مطلوبه، لا يطعمهم في الوصول، ولا يئسهم في الطلب فيتحيّرون.

والطوالع: أنوار التوحيد تطلع على قلوب أهل المعرفة فتمحو ما فيها بسلطان نورها.

والكشف: بيان ما يستتر عن الفهم، فيكشف للعبد حتى كأنه رأي العين.

قال النوري: مكاشفات القلوب بالاتصال.

فأما الشطح: فكلام يترجمه الإنسان عن وجدٍ مقرون بالدعوى.

والصول: الاستطالة باللسان من المريدين والمتوسطين على أبناء جنسهم.

فأما الصادق: فإنه يصول بالله لقلة المساكنة إلى ما سوى الله تعالى. كما

قال ﷺ: «اللهم بك أصول، وبك أحول»^٢

فأما الذهاب: فهو بمعنى الغيبة، ويراد بذلك غيبة القلب عن المحسوسات بمشاهدة ما يشاهده.

وأما المناجاة: فهي مخاطبة الأسرار عند صفاء الأذكار للملك الجبار.

ورؤية القلوب: هي نظر القلوب إلى ما توارت في الغيوب عند حقائق

الإيمان.

١ وفي الأصل: يوسيههم.

٢ أخرجه أحمد في مسنده، ١/١٥٠؛ والهيتمي في مجمع الزوائد، ١٠/١٣٠.

Resm, mahlukâtın zâhirinin ilim ile resmedilmesidir (çizilmesidir). Mahlukâtın resmedilmesi ve bununla (o esnada) silinen şeyler gücün izharından dolayıdır.

Vesm, Allah Teâlâ'nın ezeli ilminde, dilediği şekilde ve dilediği şeyle mahlukâtı damgalamasıdır. Bu, ebedî olarak değişmez ve bu bilgiye hiç kimse ulaşamaz.

Hicâb, isteyen (tâlib) ile istenilen şey (matlûb) arasına giren perde demektir.

Da'vânın mânası, bir şeyi nefse ait kılarak, ona izafe etmektir. Kul ile Allah arasındaki en kalın perde, dava (iddia)dır.

Lisan, mânası hakikat ilmini açıklamaktır.

Sır, halktan gizlenen şeydir. Onu Hak'tan başkası bilmez.

Sırrın sırrı, kendisiyle sırrın güzel olmadığı şeydir.

Akd, kalbin sözleşmesidir.

Hemm, niyet ve iradelerin toplanıp tek niyet olmasıdır.

Mahk, kendisinden iz kalmayacak şekilde bir şeyin gitmesidir. Mahv ve tams da aynı mânaya gelir.

Kevn ile murâd Hakk'ın meydana getirdiği herşey; O'nun yarattıklarının tamamıdır.

Bevn veya bûn, ayrılmak demektir. O da ayrılık ve uzaklık anlamına gelmektedir.

Vasl ise geçen şeye kavuşmaktır.

Yahya b. Muaz şöyle demiştir: “Arşın altındaki şeylerden sarf-ı nazar etmeyen kimse, arşın üstündekilere erişemez.” Burada kastedilen kişi, arşı yaratanın murâkabesinden kazanılabilecek olanları kaçıran kişidir.

Fasl, mahbûbdan (sevgiliden) olan şeyin yitirilmesidir.

والرسم: ما يرسم به ظاهر الخلق برسم العلم، ورسم الخلق، ويمتحي ذلك بإظهار السلطان عليهم.

والوسم: ما وسم الله به المخلوقين في سابق علمه بما شاء كيف شاء، فلا يتغير عن ذلك أبدا ولا يطلع عليه أحد.

والحجاب: هو حائل يحول بين الشيء المطلوب وبين طالبه.

ومعنى الدعوى: إضافة إلى النفس بشيء لها، ولذلك قالوا: أغلظ حجاب بين الله تعالى وبين العبد الدعوى.

واللسان: معناه البيان عن علم الحقائق.

والسر: ما خفي عن الخلق، فلا يعلم به إلا الحق، وسر السر ما لا يحسن به السر.

والعقد: عقد القلب.

والهَمَّ: جمع الهموم والإرادات [٣٩] حتى يكون همًّا واحداً.

والمُحَقَّ: ذهاب الشيء حتى لا يبقى له أثر، وكذلك المحو والطُّمَس.

والكون: والمراد به جميع ما كَوَّنه الحق وخلقه.

البُؤن: المفارقة، وهي البينونة.

والوصل لحوق ما فات.

قال يحيى بن معاذ الرازي: "من لم يغض عينه عن النظر إلى ما تحت العرش لم يصل إلى ما فوق العرش." والمراد بذلك من لم يلحق ما فاته من مراقبة الذي خلق العرش.

والفصل: فوت الشيء الموجود من المحبوب.

٥

١٠

١٥

٢٠

Sebeb, Allah ile mahlûkat arasındaki vasıtaadır.

Nisbet, sahibinin kendisiyle bilindiği hâldir.

Nûrî şöyle demiştir: “Gözlerin görmüş olduğu her şey ilme nisbet edilir. Kalplerin bildiği her şey yakîne nisbet edilir.”

- 5 ‘Alâik, kulu meşgul edip Allah’tan uzaklaştıran ve koparan sebepler demektir.

Tahallî (التحلي), sâdıklara, hâllerine benzemek ve bürünmek demektir.

Tecellî, Allah’a yönelen kimselerin kalplerinde Hakk’ın nurların doğmasıdır.

- 10 Tahallî (التخلي), kişinin zâhirî ve bâtinî olarak kendisini Hak’tan alıkoyan şeylerden yüz çevirmesidir. Bu da halveti seçmek ve uzleti tercih etmektir.

Telvîn, kulların hâllerinde değişiklik göstermesidir. Bir grup şöyle demiştir: “Hakikatin alâmeti istikametın zuhuruyla telvini ortadan kaldırmaktır (ref’u telvin).” Diğer bir grup da şöyle der: “Hakikatin alâmeti telvindir. Çünkü onda, Kadir olan Allah’ın kudreti zuhur eder ve kendisinden ibretler elde edilir.”

15

Licâ, kalplerin ümit ve ihtiyaç sıdkı ile Allah’a yönelmesidir. Sâdık bir licâ ile sırlar zinetlenir.

İnzi‘âc, kalbin, gönlü gaflet uykusundan uyandırarak harekete geçirmesidir.

20

Vatan: Müminin vatani, hâlin kendisini ulaştırdığı ve karar kıldığı yerdir.

İstıfâ, ilmin öncesinde (sâbık-ı ilimde) ihtiyar (seçme) demektir.

Latîfe, idrâke düşen, zihinde parıldayan ve mânasındaki incelik sebebiyle ibareye sığmayan bir işarettir.

والسبب: الوسطة التي بين الخلق وبين الله تعالى.

والنسبة: الحال التي يتعرف بها صاحبها.

قال النوري: كل ما رأته العيون نسب إلى العلم، وكل ما علمته القلوب نسب إلى اليقين.

وَأَمَّا العلائق: فهي الأسباب التي علفت على العبد، فشغله ذلك عن الله تعالى حتى قطعه.

والتجلي: التشبه والتلبس بالصادقين وأحوالهم.

والتجلي: إشراق أنوار الحق على قلوب المقبلين إليه.

والتخلي: هو الإعراض عن العوارض الشاغلة عنه ظاهرا وباطنا، وهو اختيار الخلوة، وإثارة العزلة.

والتلوين: هو تلون العبد في أحواله، قال قوم: علامة الحقيقة رفع التلوين بظهور الاستقامة؛ وقال قوم: علامة الحقيقة التلوين، لأنه تظهر فيه قدرة القادر، فيكتسب منه العبر.

واللجاء: توجه القلوب إليه تعالى بصدق الفاقة والرجاء، وبصدق اللجاء تتزين السرائر.

والانزعاج: تحريك القلب للفؤاد باليقظة من سنة الغفلة.

والوطن: وطن العبد حيث انتهى به الحال، واستقر به القرار.

والاصطفاء، هو الاختيار في سابق العلم.

واللطيفة: إشارة تلوح في الفهم، وتلمع في الذهن، ولا تسعها العبارة لرقعة معناها.

Şurb, ruhların ve sırların, kendilerine varid olan kerametleri algılamasıdır. Böylece sâlik, efendisine olan yakınlığı müşâhedesinin nurlarından kalbe gelenlerle nimetlenir.

İstılâm, akıllara varid olan galebe sıfatıdır. Hâkim kudretinin kuvvetiyle akılları etkisiz hâle getirir.

Hürriyet, Allah'a ibadetle hakikatin nihayetine işarettir. Bu durumda (kula) Allah'tan başka hiçbir şey sahip olamaz.

Vesâit, Allah ile kul arasındaki dünya ve âhiret sebepleridir. Birisine vesâitten soruldu. O şöyle dedi: Vesâit üç çesittir: Muvâsalât (vuslat), muttasılât (ittisal ve birleşme) ve munfasılât (ayrılma). Muvasâlat, Hakk'ın tecellileridir. Muttasılât, ibadetlerdir. Munfasılât ise nefsin payıdır, şansıdır. Bazıları şöyle demiştir: “O’nu vesâite tercih etmeleri için, vesaiti, âriflere rahmet kılan Allah, ne yücedir!”

Ebû Bekir İbn Fûrek –*Allah'ın rahmeti üzerine olsun*- şöyle dedi: “Tasavvuf ehlinin sözlerinde, metinlerinde ve menkıbelerinde ifâde edilenleri anlayabilmek için vukûfiyet gerektiren, sûflere mahsus ibârelerin mânalarının tarifine dâir zikretmek istediklerimiz burada son buldu.”

Allah Teâlâ'dan katından güzel yardımı ve ipine sarılmayı isteriz. Muhakkak O, yakındır ve duaları kabul edendir.

والشرب: تلقّي الأرواح والأسرار الظاهرة لما يرد عليها من الكرامات،
فيتنعم بذلك لما يرد على قلبه من أنوار مشاهدة قرب سيده.

والاصطلام: نعت غلبة تردّ على العقول فيستلبها بقوة سلطانه.^١

والحرية: إشارة إلى نهاية التحقيق بعبودية الله تعالى، لا يملكه شيء سوى
الله تعالى. ٥

والوسائط: الأسباب التي بين الله تعالى وبين العبد من أسباب [٣٩] الدنيا
والآخرة، وسئل بعضهم عن الوسائط فقال: هي على ثلاثة أوجه: مواصلات
ومنفصلات ومتصلات؛ فالمواصلات بوادئ الحق، والمتصلات إذا عادت،
والمنفصلات حظوظ النفس، وقال بعضهم: سبحة من جعل الوسائط رحمة
للعارفين ليؤثروه عليها. ١٠

قال الشيخ أبو بكر ابن فورك رحمة الله تعالى عليه:

هذا آخر ما أردنا ذكره من تعريف معاني عبارات القوم التي يختصون
باستعمالها، ويستعان بالوقوف على معانيها في تعريف ما يجري في ألفاظهم
وعباراتهم وحكاياتهم.

ونسأل الله تعالى حُسن المعونة من عنده والتمسك بحبله إنه قريب
مجيب [٤٠]^١ ١٥

المراجع

الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، الزركلي خير الدين، بيروت ١٩٩٥.

الأنساب، أبو سعيد عبد الكريم بن محمد السمعاني، بيروت.

التاريخ الكبير، إسماعيل بن إبراهيم البخاري، بيروت.

تاريخ بغداد، الخطيب البغدادي، بيروت.

تهذيب الكمال في أسماء الرجال، أبو الحجاج يوسف بن زكي المزي، بيروت.

تهذيب تاريخ دمشق، ابن بدران، بيروت.

حلية الأولياء لأبي نعيم الإسفهاني، بيروت.

ديوان الإسلام، شمس الدين أبي المعالي محمد بن عبد الرحمن بن الغزي، بيروت ١٩٩٠.

الرسالة القشيرية، عبد الكريم القشيري، القاهرة.

الزهد والرقائق، عبد الله بن المبارك، بيروت.

السنن، أحمد بن شعيب النسائي، بيروت ١٩٩٢.

السنن، عبد الله بن عبد الرحمن الدرامي السمرقاندي، بيروت ١٩٨٧.

السنن، محمد بن عيسى الترمذي، بيروت.

السنن، محمد بن يزيد القزويني ابن ماجة، بيروت.

سير أعلام النبلاء، الذهبي شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان، بيروت

- المصنف، عبد الرزاق أبو بكر الصنعاني، بيروت.
- المصنف، عبد الله بن محمد بن أبي شيبة، بيروت ١٩٨٩.
- معجم الأوسط، سليمان بن أحمد الطبراني، رياض ١٩٩٥.
- المعجم الكبير، سليمان بن أحمد الطبراني، بيروت.
- معجم المؤلفين تراجم مصنفی الكتب العربية، عُمر رضا كَحّالة، بيروت.
- المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشتهرة على الألسنة، أبو الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوي، بيروت ١٩٨٥.
- مقدمة مشكل الحديث وبيانه، موسى محمد علي، بيروت ١٩٨٥.
- الموطأ، الإمام مالك، القاهرة.
- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، ابن تغري بردي جمال الدين أبي المحاسن يوسف، القاهرة.
- نوادير الأصول في معرفة أحاديث الرسول، أبو عبد الله محمد الحكيم الترمذي، بيروت ١٩٩٢.
- الوافي بالوفيات، الصفدي صلاح الدين خليل بن ايبك بقیسبادن ١٩٧٤.
- وفيات الأعيان وأبناء أبناء الزمان، ابن خلكان أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد، بيروت.

شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ابن العماد الحنبلي أبو الفلاح عبد الحي، بيروت.

شعب الإيمان، أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقي، بيروت ١٩٩٠.

الصحيح، أبو الحسين القشيري مسلم، بيروت ١٩٨٣.

الصحيح، إسماعيل بن إبراهيم البخاري، إستانبول.

صفة الصفوة، أبو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي، بيروت ١٩٨٦.

طبقات الحنابلة، ابن أبي يعلى، القاهرة.

طبقات الشافعية الإسنوي جمال الدين عبد الرحيم، بيروت ١٩٩٦.

طبقات الشافعية الكبرى، السبكي تاج الدين أبو نصر عبد الوهاب بن علي بن عبد الكافي.

طبقات الصوفية، أبو عبد الرحمن محمد السلمي، القاهرة.

كشف الخفي ومزيل الإلباس عم اشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس، إسماعيل بن محمد العجلوني، بيروت.

كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، حاجي خليفة مصطفى بن عبد الله، ١٩٤١.

مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، علي بن أبي بكر الهيثمي، بيروت.

مختصر تاريخ دمشق، أبو الفضل محمد ابن منظور، بيروت.

المستدرك على الصحيحين، محمد بن عبد الله الحاكم، بيروت ١٩٩٢.

المسند الشهاب، القضاءي، بيروت.

المسند، أحمد بن حنبل، بيروت ١٩٩١.

نوع في باب على ما يليق به ولا يختلط به بابيه غير يحصل فيه حكم الانتظام ونشأ
عن ذلك الوقوف على معاني أصول الأيوب التي تدور عليها جمل الكلام في هذا الباب
وذلك على الترتيب الذي نذكره وتقدم قبل ذكرها بترجم الأقباليه يتضمنها
فذلك الكلام في معنى التوبة والانتابة والكلام في معنى التهمد والتزهيد والكلام
في معنى التودع والتودع والكلام في معنى الصدق وحقيقته والكلام في معنى
الضبط والتضبط ومعنى الشكر والحمد والكلام في معنى الرضا وتعظيم ذلك
الى رضا الله عز العبد ورضا العبد لله والكلام في معنى الدنيا وسبيل
الحق والعلوم منها والكلام في معنى القم والقن وإبانه الشرف منها والكلام
في معنى الاختلاص وصفته والكلام في معنى الريا والترك والتعاق والمداينة
والاجتناب والكلام في معنى المعرفة والتوحيد وصفه ودوره المعرفة المطلوبة
المعارفين والكلام في صفة طهارة القلوب والكلام في معنى الكثرة وتبانيها
والكلام في معنى الخوف وصفته وفي معنى التنجي ودلائله والكلام في معنى المحبة
والتحبيب وتقسيم ذلك الى محبة الله العبد ومحبة العبد لله والكلام في
ذكر القن والحقيقة والكلام في معنى التقوي وحقيقتها وأقسامها والكلام في
معنى الذكر وحقيقته وأقسامه والكلام في معنى التوكل وحقيقته وذكر التوكل
والكلام في معنى السخا والجود والكلام في معنى اللامادة والفرق بين المرید ویراد
والكلام في ذكر الخوف وأنواعه كالرهبه والخشية والهيبه والوجل وأقسام
أحوال الخائفين والكلام في معنى الرجاء وكونها من الخوف وصفه
أحوال الرجاين والكلام في معنى المعرفة والعلم واليقين والكلام في معنى
حسن الظن بالله ومراقبته ومساهاة والفرق بين علم اليقين و
علم اليقین وحقیقته ومعنى التفرید والتجريد والفناء والبقاء والكلام
في معنى معاملة المحبين ومعاملاتهم وخوف المحب وما وجهه والكلام
في معنى المراقبة والحيا ويتعاقب به من الكلام في طرق الاختلاف والكلام في معنى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِنَّ أَحَقَّ مَا افْتَحَ بِهِ مَفْتِيحَ وَأَوَّلِي مَا ابْتَدَأَ بِهِ مَبْدَأُ ذِكْرُ اللَّهِ عز وجل
 بِحَمْدِهِ وَالنَّشَأُ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ اسْتِدَامَةُ لِنِعْمَتِهِ وَاسْتِزَادَةُ لِأَمْرِهِ عَلَى عِلَّةِ
 عَلَى إِدَاءِ طَاعَتِهِ أَنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ
 لِمَا يَرِيدُ أَكْثَرُ خَيْرٍ بِفَضْلِهِ وَرَحْمَتِهِ عِبَادَةُ الْمُصْطَفَيْنِ مَحْبَبَتُهُمْ بِكَرَامَتِهِ
 وَفُؤُونُ عِبَادَاتِهِ وَأَنْوَاعُ لُطْفِهِ وَبَرَّةُ سَعَادَاتِهِ تَفَضُّلَاتِهِ وَجُودُ غَيْرِ
 حَقِّ سَبْقٍ وَلَا دَوْرٍ وَجِبْ حَقِّهِمْ وَيَصْرِفُ ذَلِكَ وَنَشِيرُهُ عَنْ أَرَادَ خَلْقَهُ بِمَلَكِهِ
 وَقُدْرَتِهِ وَحُكْمَتِهِ وَسُلْطَانِهِ هَالِكُ كَيْلِ الْعَالَمِينَ أَنَّهُ فِي نِعْمَتِهِ مُتَفَضِّلٌ
 فِي سَابِقِ تَرْبِيَةِ حُكْمِهِ عَادِلٌ عَمَّا هُوَ بِأَبْدَانِ فَضْلِهِ رَحِيمٌ مَا جَاءَ بِفَضْلِهِ اهْتَدَى
 الْمُهْتَدُونَ وَبَرَحْمَتِهِ نَجَا الْعَاصُونَ وَبِرَعَايَتِهِ سَبَقَ السَّابِقُونَ وَبِقُرْبِهِ
 تَحَمُّدًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا
 اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الَّذِي لَهُ يَزُلْ أَوْ لَا بَاقِيًا دَائِمًا سَمَدًا وَوَاحِدًا أَحَدًا غَنِيًا
 غَاثُ الشَّيْءِ مَا يَرَى فِي النَّظَرِ مُتَعَالَى عَنْ كُلِّ نَقْصٍ وَأَفْءَةٍ وَغَيْبٍ وَحَاجَةٍ وَنُسُوعًا وَنُسُوعًا
 عَبْدٌ قَدْ رَسُولُهُ وَصَفِيُّهُ وَنَبِيُّهُ وَحَبِيبُهُ وَخَيْرُهُ مِنْ خَلْقِهِ وَوَلِيُّهُ أَرْسَلَهُ
 بِالْهَدْيِ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَعَلَى النَّبِيِّينَ عَامَةً وَعَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْمُرْتَبِينَ وَالْمُؤْمِنِينَ آمِينَ بِمَا جَاءَ قَارِئُ الْحَمْدِ
 مَا يَسْتَعَانُ بِهِ فِي مَعْرِفَةِ طُرُقِ التَّذَكُّرِ وَالْوَعُظِ وَالْوُقُوفِ عَلَى مَا فِي شَارَاتِ
 الْمُتَكَلِّينَ فِي هَذَا الْعِلْمِ وَالْكَتَبَةِ عَلَى مَقَاصِدِهِمْ لِيَعْرِفُوا مَعَايِرَهُمْ عَلَى مَا فِي رِجَالِهِ
 يَقَعُ النَّصْرُ فِي هَذَا الْبَابِ عَلَى حَسَبِ مَوْضُوعَاتِهِمْ وَقُوَّاتِهِمْ وَأَوْقُوفِ
 عَلَى مَبَادِي مَا أَشَارَ وَالِيهِ وَمَهْدَدِ وَأَخْصَرِهِمُ الْقِيَمَاتُ عَلَى التَّرْتِيبِ كُلِّ

الوسائط على ثلثة اوجه

مواصلة متصلة
متصلة

الاول
بو اوى الى
خطوط
النص

الثاني
اذا عادت

ثم

الدنيا والاخرة وسئل بعضهم عن الوسائط فقال له على ثلثة اوجه
مواصلة ومتصلة ومتصلة فاما مواصلة بو اوى الى الحق والمتصلة
اذا عادت والمتصلة حفظ النفس وقال بعضهم سبحان
فجعل الوسائط رحمة للعباد فينبغون عليها قال الشيخ
ابوبكر بن فورك رحمه الله عليه هذا اخر ما اراه فاذا كرم من

تعريف متاعبنا المقوم التي يختص بها استعمالها

وسببنا بالوقوف على معنى في تعريف ما

يجري في الفاظهم وعباراتهم وكما

ونسأل الله عن العون عند

والتمسك بجله انقربا

بجيب

حتى يكون هما واحداً والحق ذهاباً لشيء حتى لا يبقى له أثر وكذلك الحق والطمس
 والكون والمادة به جميع ما كونه الحق وخلفه والكون المنارفة وهي
 البينونة والوصل الحق ما فاته قال الحق **رفعاً** الرازي من لم يغض
 عينه عن النظر الى ما تحت العرش لم يصل الى ما فوق العرش والمادة بذلك
 لم يخلق ما فاته من رتبة الذي خلق العرش والمفصل صوت الشيء الموجود
 في الحبوب والسبب الواسطة التي بين الخلق وبين الله والنسبة للمال التي
 يتعرف بها صاحبه قال **الواري** كما واثقه العيون نسباً الى العلم وكل ما
 علمه القلوب نسباً الى يقين واما **العلاوي** في الاستبالات على عظم
 فتشغله ذلك غايته حتى قطعها والحق التشبه والتلبس بالصادقين
 والحوالهم والحق اشرف انواع الحق على قلوب المتبلين اليه والحق هو
 المعارض للموارد ضل غايته ظاهر وباطن وهو خبير بالخلق ونياً
 العزلة والتكويرا هو تلوّن العباد في حواله قائم علامته الحقيقة دفع
 التلوين بظهوره والاستقامة وقائم علامته الحقيقة التلوين لانه يظهر في
 قدرة القادر في كتب منه **العابري** **النجاة** توجه القلوب اليه بصاف
 الكفاية والرجاء وبصدق الجايات وتبين السراير والانتزاع عريك
 الغلب للفرد باليقظة فرسة الغفلة والوطن وطن العبد حيث
 انزلي به الحال واستقر به القرار والاصطفا هو الاختيار في سابق
 العلم والطبيعة اشارة تلوح في الزهر وتلوح في الذهب ولا يسرها
 العبادة لوقه معناها واشرب تلقى الارواح والاسرار الظاهرة
 لما برز عليها من الامات فيستعم بذلك المريد على قلبه وانوار مشاهدته
 قرب سبله والاصطلاح نعت غلبة تزد على المعول فيستلها بقوة
 سلطانه والحرية اشارة الى نهاية التعميق بعبودية الله لا يمكنه
 شيء سوي الله والوسائط التي بين الله وبين العباد

الحق والحق والطمس

الكون البون

الفصل

السبب

النسبة

العلاوي

الحق البجلي الحق

التلوين

النجاة

الانزعاج

الوطن

الاصطفا

اللطيفة

الشرب

الاصطلاح

الحرية الوسايط

DİZİN

A

Abdülkerim el-Kuşeyrî 42
Abdullah b. Mübârek 168, 220
Abdullah b. Zeyd 274
Abdolvâhid b. Zeyd 142
Abdurrahman b. Zeyd 220
âbid 324
ağyâr 112, 244
ahlâk 38
Antâki 332, 336
arazî 82
ârif 88, 114, 296, 298, 304, 310, 318,
324, 328, 332, 334, 342
Ashâb-ı Kehf 302
ayne'l-yakîn 38, 246, 248, 250

B

Bâdî 342
Bağdât 44, 48, 58, 62, 76, 88
bâki 98, 256, 258
Basra 218, 220
Bast 140
bâtın 104, 140, 158
bâtinî 82, 140, 172, 294, 320, 348
bekâ 256, 258, 338, 342
Bevn (Bûn) 338, 346
Beyhakî 50, 82, 138, 168, 230

C

Cebbâr 74, 112, 176, 214, 334
Cibrîl 130
cismanî 82
cömertlik 36, 200, 202, 204, 224, 234
cûd 36
Cûdî 282

Cüneyd 44, 48, 58, 62, 76, 86, 88, 90,
104, 112, 124, 148, 150, 156,
216, 220, 228, 230, 232, 254,
262, 278

D

Dârânî 74, 324
Dâvûd el-Mekkî 284
dua 38, 308, 310, 312
Dünya 82, 84, 86, 188

E

Ebû Alî et-Temîmî 50
Ebû Bekir 62, 78, 86, 104, 112, 128,
192, 204, 224, 230, 234, 256,
268, 282, 350
Ebû Bekir b. Fûrek 256
Ebû Bekir Muhammed b. Hasan 78
Ebû Bekir Şiblî 62, 128
Ebû Saîd el-Harrâz 88, 128, 258
Ebû Said Harrâz 166
Ebû Tûrâb 74
efkâr 94
esfiyâ 172
evliya 112, 132, 172
ezkâr 94

F

Fâtır 214, 316
fenâ 38, 256, 258, 338, 342
ferdâniyyet 252
Fevâid 340
Fudayl b. İyâz 48, 50
fütüvvet 38, 302

G

garîzî akıl 288
gayb 340
gaybet 344

H

habîb 150
 hadis 48, 50, 76, 82, 110, 130, 134,
 196, 198, 218, 234, 236, 240,
 246, 280, 282, 284
 hakîm 32
 Hakka'l-yakîn 38, 248
 hâl 338
 Hâris el-Muhâsibî 44, 48, 52, 54, 56,
 60, 62, 64, 66, 68, 72, 78, 82,
 84, 90, 100, 102, 106, 108, 114,
 116, 138, 140, 146, 148, 160,
 162, 172, 176, 186, 188, 190,
 192, 194, 200, 214, 218, 230,
 232, 264, 266, 268, 270, 274,
 280, 288, 294, 298, 316
 Hasan el-Basrî 142, 234, 264, 272
 haşyet 36, 50, 214, 216, 280, 318
 Hâtem el-Esam 286
 Hâtîm 110
 hâtır 342
 havâtır 278
 havf 36, 172, 214, 216, 218, 220
 hayâ 50, 116, 198, 202, 240, 242, 268,
 270, 272, 314
 hemm 346
 hevâ 104, 156, 234, 290
 heybet 36, 180, 216, 278, 296, 320
 hicâb 346
 hikmet 32, 58, 64, 136, 332
 Horasan 50
 hubb 36, 150, 152
 Huldî 74, 76, 112
 hüsn-i zan 108, 116, 188, 224, 226,
 234, 236, 322
 huzûz 166

İ

İbn Arabî 74
 İbn Atâ 114, 158

İbn Mesrûk 48, 158
 İbn Semmâk 282
 İbrahim b. Edhem 216
 iffet 148
 iftikâr 88, 334
 ihlâs 36, 100, 102, 104, 296
 ihsân 32, 294, 340
 ilim 38, 62, 110, 116, 120, 124, 128,
 136, 214, 246, 250, 294, 346
 ilme'l-yakîn 38, 248
 inâbe 40
 inzi'âc 348
 irâde 206, 208
 işârî 34
 istiğnâ 88
 istihlâs 104
 istihyâ 240
 istılâm 350
 itmi'nân 214, 278

K

kabz 140, 286
 Kaderiyye 108
 kâdih 342, 344
 Kakhâr 214
 Katâde 232, 290
 kâzib 38
 kelâm 34, 36, 38, 48
 keşf 344
 kevn 338
 kibir 60, 82, 130, 216, 286
 Kur'ân 94, 136, 170, 182, 246, 314
 kurb 278
 kurbiyet 94, 178, 324
 Kuşeyrî 42, 44, 48, 58, 88, 128, 152

L

levâih 338
 licâ 348
 likâ 258

M

mahk 346
mahv 346
makâm 38, 166, 338
Mâlik b. Dinâr 110, 270, 284
mârifet 36, 38, 106, 112, 114, 116,
118, 120, 126, 152, 162, 186,
194, 198, 230, 244, 250, 280,
316, 318, 328, 330, 332, 336,
340, 344
mâsivâ 100, 148
matlûb 206, 346
Mekke 50, 168
meveddet 150
Mısır 58
mübtedi 206, 342
Mücâhid 282, 288
mücâlese 94
müdâhene 82, 304
muhabbet 114, 146, 148, 150, 152,
154, 156, 158, 160, 162, 314
muhabbetullah 146
muhâdese 94
Muhammed b. Ka'b 70
muhib 324
Muhyî 296
Mükâşefe 246, 338
Mü'min 110, 242
Mümîr 296
münâcât 344
münâfık 106, 110
murâd 36, 78, 102, 122, 124, 136, 154,
162, 166, 186, 206, 210, 212,
248, 270, 322, 342, 346
murâkabe 38, 54, 116, 128, 242, 244,
268
murâkib 240
mürîd 36, 206, 208, 210, 212, 328,
338, 342
murûet 38, 290

müşâhede 38, 40, 48, 132, 168, 184,
244, 276, 316, 338, 344
mutasabbır 62, 90
mütevâzi 280, 290
müteverri' 90
mütezehhid 90
Mu'tezile 48
mutmain 164, 278

N

nefs 256, 290
nifak 36, 56, 106, 110, 130

Ö

Ömer 84, 88, 98, 152, 178, 192, 198,
284, 290
Ömer b. Abdülaziz 178

R

recâ 38, 216, 218, 224, 226, 228, 236,
322
rehbet 36, 216
resm 346
riyâ 100, 102, 106, 172, 212
rızâ 72, 76, 152, 180, 184, 192, 208,
248
rubûbiyyet 114, 256

S

sabbâr 62
sabır 34, 60, 62
sabûr 62
sâdık 38, 52, 56, 86, 156, 176, 194,
208, 248, 310, 320, 330, 342,
344, 348
sâlik 350
sâneviyye 252
savl 344
sebat 62, 150
sehâ 204

Sehl 56, 134, 154, 232
 sekînet 332
 Semnûn 154, 158
 Serî es-Sekatî 44, 76, 156, 216, 262
 sıdk 34, 52, 54, 56, 58
 sıyânet 302
 Sülemî 42, 44, 56, 58, 62, 88, 128, 270
 sülûk 166, 296, 342

Ş

şatah 344
 şehvet 42, 232, 332
 şevk 114, 162, 180, 208, 266, 314
 Şiblî 62, 74, 114, 124, 126, 128, 132,
 134, 158, 178, 248, 254, 258,
 340
 şirk 36, 108, 130, 154, 172, 216
 şükür 66, 68, 78, 92, 178, 180, 192,
 208
 Şurb 350

T

tâat 110, 136, 182, 206
 tahallî 348
 tahayyür 344
 tahkik 156, 166, 316
 takvâ 88, 132, 170, 172, 210, 294, 334
 tâlib 210, 346
 tams 346
 tasabbur 60
 tasavvuf 48, 128
 recellî 158, 178, 348
 tecrîd 38, 254
 tecrübi akıl 288
 tefekkür 50, 90, 112, 274, 314, 316
 teferrüd 252
 tefrîd 38, 170, 252, 254

telef 214
 telvîn 348
 tevâcüd 342
 Tevâlî 344
 tevâzu 280, 282
 Tevbe 34, 40, 96, 106, 262, 294, 310
 tevekkül 32, 36, 182, 184, 186, 188,
 190, 192, 194, 196, 198, 276,
 296
 tevhid 112, 124, 126, 128, 226, 234,
 236, 238, 254, 340, 344
 te'vil 120, 122, 136, 162, 168, 240

U-Ü

ubûdiyyet 236, 256
 ucb 106
 Ümeyye 290
 üns 278
 ünsiyet 42, 94, 274, 276, 278

V

vasl 346
 vecd 342
 vecel 36, 214, 216
 vera' 34, 46, 48, 50, 90, 110
 vesâit 350
 vesm 346

Y

Yahyâ b. Muâz 42, 76, 78, 216, 242,
 290, 318
 yakîn 38, 116, 186, 188, 194, 230, 232,
 246, 248, 250, 338
 Yunus b. Ubeyd 50, 110
 Yûsuf b. Esbât 56
 Yusuf b. Hüseyin 88

Z

zâhid 38, 50, 56, 58, 90, 332, 334
 zâhir 102, 104, 158, 268, 338, 342

zâhiri 48, 56, 82, 140, 172, 276, 320,
338, 348
zehâb 344
Zehebî 42, 44, 48, 50, 56, 58, 62, 76,
88, 110, 128, 138
zikir 112, 176, 178, 180, 226, 234,
236, 238

zühd 34, 42, 48, 50, 70, 76, 88, 96, 98,
110, 168, 192, 194, 236, 334
Zünnûn 56, 58, 88, 128, 156, 158,
166, 188, 204, 240, 266, 274,
296, 334

